Çığırından Çıkmış Bir Dünya

Sosyal Sefaletin, Ekolojik Felaketin, Etik Yozlaşmanın Kökeni

2. BASKI

Fikret Başkaya

TÜRKİYE VE ORTADOĞU FORUMU VAKFI
ÖZGÜR ÜNİVERSİTE

Fikret Başkaya

Çığırından Çıkmış Bir Dünya

Bu kitabı, babaları olmaktan her zaman gurur duyduğum sevgili kızlarım, *Caroline* ve *Gülsüm*'e, daha iyi bir dünyada yaşama umudu ve dileğiyle ithaf ediyorum...

TÜRKİYE VE ORTADOĞU FORUMU VAKFI
ÖZGÜR ÜNİVERSİTE

Özgür Üniversite Kitaplığı: 42

Fikret Başkaya Toplu Eserler: 3

© Maki Basın Yayın

Yayına Hazırlayan
İsmet Erdoğan

Kapak Tasarım
Ali İmren

1. Baskı
Maki Basın Yayın
Nisan - 2004
2. Baskı
Eylül - 2004

Basım Yeri
Cantekin Mat. Yay. Ltd. Şti.
Tel: (0 312) 384 34 35

Maki Bas. Yay. Ltd. Şti.
Bayındır Sokak 16/3
Kızılay - ANKARA
Tel: (0 312) 432 11 29
Fax: (0312) 433 71 72

ISBN: 975 - 8449 - 32-x

ÇIĞIRINDAN ÇIKMIŞ BİR DÜNYA

Sosyal Sefaletin, Ekolojik Felâketin, Etik Yozlaşmanın Kökeni

Fikret BAŞKAYA

2. Baskı Eylül 2004

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR 9
GİRİŞ 11

I. BÖLÜM
DÜNYAYA SÖMÜRGECİNİN GÖZÜYLE BAKMAK 19
1. Avrupamerkezcilik veya Sömürgecinin Sunduğu 24
'İnsanlık Fotoğrafı'! .....
2. Burjuva Uygarlığının Laik Dini:İlerleme 41
3. "Evrensel, Nesnel, Sosyal Bilim" Efsanesi 51

II. BÖLÜM
KAPİTALİZMİ ANLAMAK! 73
1. Sermayenin Yeniden Üretilmesi veya 'Kapitalizmin
Derin Çekirdeği' 77
2. Bir Sosyal Üretim İlişkisi Olarak Sermaye 82
3. Kılıktan Kılığa Giren Sermaye veya Süreç .....
Halindeki Sermaye 92
Metadan Paraya 94
Paradan Sermayeye 95
4. Bir Güç veya İktidar Olarak Sermaye 100

III. BÖLÜM
NEOLİBERALİZM: KAPİTALİST SÖMÜRÜYÜ VE .....
EMPERYALİST SALDIRIYI MEŞRULAŞTIRMAK 113
1. Klasik Liberalizm 115
2. Neoliberalizm veya Bir İdeolojiyi Üretip Pazarlamak 123

3. Kendi Kendini Düzenleyen Piyasa Efsanesi 133
4. Söylenenler ve Gerçekleşenler 142

IV. BÖLÜM
SERMAYENİN YAYILMASI VE BİR İDEOLOJİ .....
OLARAK KÜRESELLEŞME 151
1. Kapitalizmin 'Yapısal Krizi' ve Sermaynin Tepkisi 154
2. Neoliberal Politikalar Paradoksu ve Finanslaşma .....
Kısır Döngüsü 161
3. Ulus Devlet Tarihe mi Karışıyor? 167
4. 'Yeni Ekonomi' Diye Bir Şey Var mı? 174
5. Küreselleşme Universalizme Karşı! 184

V. BÖLÜM
ÇOKULUSLU ŞİRKETLERİN DÜNYASI 193
1. 'Dünyanın Yeni Efendileri': Transnasyonal Şirketler..... 197
2. 'Efendilerin' Marifetleri... 200

VI. BÖLÜM
'ŞER EKSENİ' BÜYÜK İNSANLIĞA KARŞI 219
1. Uluslararası Para Fonu (IMF) 220
2. Dünya Bankası (WB) 227
3. Dünya Ticaret Örgütü (WTO) 235

VII. BÖLÜM
EMPERYALİZM CEPHESİNDE "YENİ BİR .....
ŞEY" VAR MI? 247
1. Amerikan Emperyalizminin Yükselişi 254
2. Karşı Saldırının Yükselmesi 258
3. 1945 Sonrasında Manzara-i Umumiye ve .....
Hegemonik Gücün Stratejisi..... 261
4. Hegemonyanın Aşınması ve Göreli Güç Kaybı .....
Karşısında ABD'nin Tepkisi 264
5. XXI'inci Yüzyılın Başında 'Yeni .....
Emperyalist Strateji' 269

VIII. BÖLÜM
DEMOKRASİ SORUNU VEYA İNSANLIK .....
DURUMU 279
1. Agora Demokrasisinde 'Temsîlî Demokrasiye' .....

Bir Kavramın Serüveni 282
2. Küreselleşme Demokrasiye Karşı... 294
3. Gerçek Demokrasi Üzerine Bazı Kısa Açılımlar... 302

IX. BÖLÜM
ÇIĞIRINDAN ÇIKMIŞ BİR DÜNYA 313
1. "Modern Yoksulluğun" Gerçek Nedenini Anlamak! 316
2. Ekolojik Felâket 328
3. Etik Yozlaşma, Ahlâki Çürüme ve 'Anlam Kaybı' 347

X. BÖLÜM
YENİ PARADİGMAYI OLUŞTURMAK! 373

Teşekkür

Böyle bir kitap yazmaya karar verdiğim günden yayına hazırlanıp basılana kadarki sürede, çok sayıda insanın yardım ve desteğini gördüm. Hepsine topluca teşekkür ediyorum. Yine de isimlerini zikretmeden geçemeyeceklerim var. Eşim Sevinç Başkaya, her zaman olduğu gibi, bana uygun çalışma ortamı hazırlayıp destekledi, ne kadar teşekkür etsem azdır... Paris'ten, Hasan-Josyane Polat, Paul ve Edith, Avignon'dan Caroline, Monpellier'den Gülsüm, Londra'dan Daryo, Fransızca ve İngilizce kaynaklara ulaşmamı sağladılar, cömertlikleri ve incelikleri için minnet ve şükranlarımı sunuyorum. Ayhan Çınar, her zamanki inceliği ve cömertliğiliyle aralıksız destek oldu. Ahmet Kara, her zamanki sıcaklığı ve içtenliğiniyle Türkçe kaynak sorunu çıktığı her zaman yardımıma koştu. Değerli kardeşim Cengiz Başkaya, benimle ekolojik sorunları tartışma inceliğini gösterdi ve ekolojik sorunlara ilişkin kaynak sağladı. Mehmet Dardeniz, internet aracılığıyla kitaplara çabuk ulaşmamı kolaylaştırdı. Hepsine minnet ve şükranlarımı sunuyorum. Özgür Üniversitemizin özveri ve vefakârlık timsâli yöneticileri, değerli dostlarım, Paşa Öztürk ve Tolga Ersoy'un her aşamada desteğini gördüm, en içten teşekkürlerimi sunuyorum. Fakat, akıl almaz bir özveri, sebât ve titizlikle kitaplarımı yayına hazırlayan, dostum, Özgür Üniversitenin cefakâr yöneticisi ve herşeyi, İsmet Erdoğan, teşekkürden fazlasını hak ediyor... Özgür Üniversiteye ve şahsıma karşı her zaman cömert ve nâzik

davranan, katkılarını hiçbir zaman bizden esirgemeyen, dostum Ali İmren'e de teşekkürü bir borç biliyorum. Özgür Üniversite gönüllüleri, Bülent Göktaş ve Abdullah Altun'a pratik katkılarından ötürü müteşekkirim. Kitaplarımın basımında gösterdiği titizlik ve anlayış için de, Cantekin Matbaası sahibi ve yöneticisi Bayram Tarcan'a teşekkür ediyorum. Eğer, iyi bir şeyler ortaya çıkmışsa, sözünü ettiklerim ve etmediklerim sayesindedir. Elbette tüm, eksiklikler, hatalar, yanlışlar ve olumsuzluklar da bana ait olmak kaydıyla...

GİRİŞ

"Entellektüelin misyonu, dünyanın efendisi haline gelmiş haksız ve yanlış karşısında, cümle âlem diz çökerken bile, ayakta kalıp, ona insanlık bilinciyle karşı çıkmaktır. "

Julien Benda

I. İnsanlık tarihinin son beş yüz yılı, kapitalist egemenliğin, sömürgeciliğin ve emperyalizmin tarihi oldu. Bu zaman zarfında kapitalizm, sömürgecilik, emperyalizm kavramları pek kullanılmadı. Zira, sömürgeciler ve emperyalistler yaptıklarının 'insanlığın kurtuluşu' olduğuna inanıyorlardı. Daha da kötüsü, buna 'başkalarım'da inandırmış olmalarıydı. Yeryüzünün beşeri ve doğal zenginliğinin dar bir elit tarafından yağmalanması, büyük bir başarı olarak sunuldu. Avrupalı Beyaz Adam 'büyük insanlığa' yeryüzü cenneti vaadediyordu. Bunun için de dünyanın geri kalanının *kendine benzemesi* gerektiğini, insanlığın kurtuluşunun, ona gösterdiği yolda ilerlemesine bağlı olduğunu vaazediyordu. İnsanlığın ortak serveti olan ne varsa sömürü ve yağma konusu yapılması, burjuva uygarlığının başarısı sayılmıştı. Eskiden bedava olanın parayla satılması bir başarı ölçüsü olmuştu! Bu amaçla dünyayı fethe yöneldiler ve Kristof Kolomb'un macerasıyla başlayan talihsiz süreç aralıksız

yol almaya devam etti. İkinci Dünya Savaşı sonrasında sömürgecilik tasfiye edildiğinde, kayda değer bir değişiklik olmadı. Yegâne değişiklik, *görüntüye* ve *söyleme* ilişkindi. Eski olan yeni giysilerle yeni bir şeymiş gibi sunulmuştu. Değişen bir şey olmadı zira, sömürgecilik çoktan sömürge halkları tarafından da *içselleştirilmişti.* Eğer sömürgecilik, sadece siyasi ve ekonomik bir 'olgu' olsaydı, sömürgecinin kovulmasıyla sömürgecilikten kurtulmak mümkün olabilirdi. Oysa, sömürgecilik sadece ekonomik-siyasî veçhelerden ibaret değildir. Sömürgeciliğin derin çekirdeğini oluşturan, *bilincin sömürgeleşmesidir.* Başka türlü söylersek, entellektüel sömürgecilikten kurtulmadan, bilinci özgürleştirmeden, gerçek kurtuluş mümkün değildi?

II. Kapitalizm önceki dönemlerin uygarlıklarından, üretim tarzlarından farklı olarak, bir sömürü metabolizması olarak işliyor. Bir kutupta zenginlik, karşı kutupta da yoksulluk ve sefalet üreterek yol alabiliyor. Kaldı ki, bu kadarı bile insanlığın çoğunluğunun yaşam koşullarının kötüleşmesi, doğanın tahribi ve ekolojik dengenin bozulması pahasına gerçekleşiyor. Demek ki, kapitalizmin başarısı olarak sunulan, gerçekte tam bir yıkımdır. Eğer, kapitalist gelişme sürecinin her ileri aşaması daha çok sefalet, daha büyük yoksulluk, kültürel ve etik yozlaşma demekse, ve eğer bu kadarı bile doğanın dengesini tahrip etmek pahasına gerçekleşiyorsa, Batılı'nın insanlığın geri kalanına gösterdiği yol, çıkmaz bir yol değil midir? Ve nasıl oluyor da bu durum gerektiği gibi tartışılmıyor, bilince çıkarılıp gereği yapılmıyor? Bu sorunun cevabı *ideolojik egemenlik dünyasında* saklıdır.

III. İdeolojik yanılsama ya da aynı anlama gelmek üzere, *bilincin sömürgeleştirilmesi*, küresel plandaki sömürü ve yağmanın sürekliliğini sağladı. Bu amaçla Avrupamerkezli bir 'ideolojik model' oluşturuldu. Bu model, dünyanın geri kalanına dayatıldı. Söz konusu ideolojik modelin çekirdeğini de, giderek *laik bir din* mertebesine yükseltilen *ilerleme ideolojisi* oluşturacaktı. Onun da geri planında, bilimsel ve teknik gelişmenin kutsanıp, fetişleştirilmesi yatıyordu. İnsanlık, Batılı'nın ona göster-

diği yolda ilerlemeliydi, bunun için de bilimin ve tekniğin hikmetinden sual edilmemeliydi. *İlerlemenin* laik bir din, bilim ve tekniğin de bir *fetiş* haline getirildiği koşullarda, ilerleme ve onun motoru olan bilimsel ve teknik gelişme, *dokunulmazlık* kazandı. Artık, o aşamadan sonra sayısız vahşetler, sömürü, yağma ve talan, terör ve şiddet, soykırımlar, kültürel ve ekolojik tahribat sorgulanmaktan muaf hâle geliyordu... Zira, ne yapılıyorsa bilimselliğin bir gereği olarak yapılıyordu... Oysa, dar bir kapitalist sınıf ve çevresini (burjuvaziyi densin) zenginleştiren, talanın ve yağmanın hizmetinde bir bilimsel ve teknik ilerleme, insanlık için bir kurtuluş değil, tam tersine bir yıkım tablosu üretebilirdi...

IV. Kapitalist gelişmenin her ileri aşaması, beşeri ve doğal zenginliğin kapitalist sınıf tarafından yağmalanması demektir, ama bu durum, *etkinliğin* gerçekleşmesi, dolayısıyla herkesin yararına bir şey olarak sunuluyor. İnsan emeği ne kadar çok sömürülür, insan ne kadar çok aşağılanır, insanlıktan çıkarsa, doğa tahribatı ne kadar büyükse, bu, *etkinliğin gerçekleşmesi* sayılıyor. İnsanlar da yazık ki, buna inanıyor... Bu tür bir saçmalığın giderek bir inanç kategorisi haline gelmesi de 'modern bilim' sayesinde mümkün oluyor. Özellikle de iktisat bilimi... Olumsuz anlamında ideoloji, gerçek dünyada bir karşılığı olmayan şeyleri varmış gibi göstermek, ya da ideolojik bir kurgu aracılığıyla varolanı yok saymak, velhasıl ideolojik mistifikasyon yaratmaktır. Şimdilerde *sosyal bilim* denilenin bir tek amacı var: küresel plandaki sömürüyü, yağmayı, şiddeti, kaosu ve terörü meşrulaştırmak. Gerçek durum budur ama, söylem farklıdır. İnsanlara söylenen şu: Biraz daha sabredin, nihai kurtuluşa az kaldı... İlerde herşey yoluna girecek! İlerleme ideolojisi, insanlığı sonu olmayan bir yolda sadece yürümeye değil, koşmaya ikna etmenin bir aracı, bir tür uyuşturucu, velhasıl beyinleri tahrip eden bir virüs...

V. Zamanla söylem değişse de asıl süreçler kendi mantığı doğrultusunda yol almaya devam etti. Sömürgeciler başlarda dünyanın başka yerlerindeki insanlara Cennet vaadediyorlardı. Bunun için onlardan Hıristiyanlaşmaları isteniyordu. Daha

sonra *ilerleme ideolojisinin* burjuvazinin laik dini duruma geldiği 'olgun kapitalizm' çağında, Cennet bu dünyaya taşındı ve sömürge ve yarı sömürge halklarına *uygarlık* vaadedildi. Hıristiyan, Uygar, Batılı Beyaz Adam, kendi uygarlığına dünyanın 'vahşilerini' ortak ederek yüksek bir hümanizm örneği sunmaya kararlıydı... Bunun da yolu sömürgeleştirmekten, sömürgeleşmekten geçiyordu. XX. yüzyılın ikinci yarısının başlarında sömürgeciliğin klasik versiyonu 'tasfiye edildiğinde', artık Üçüncü Dünya halklarını adam etmenin yolu *kalkınmadan* geçiyordu. Ve Uygar Dünya, uygar olmayanı bu sefer de kalkınma yoluna sokarak *adam etmeye* kararlıydı! Emperyalist hakimiyet, sömürü ve bağımlılık ilişkileri veri iken, dünya ölçeğindeki hiyerarşi ve kutuplaşma olduğu yerde dururken, *azgelişmiş* denilenlerin kalkınması, emperyalist Batı gibi, zengin ve müreffeh olması, mümkün değildi, eşyanın tabiatına aykırıydı, üstelik arzulanır bir şey de olmamalıydı... Velhasıl Üçüncü Dünya Ülkeleri bir süre *kalkındırıldılar*, ama bu uzun sürmedi. Kalkınma denilenin aslında eski şarabı yeni şişede sunmaktan başka bir şey olmadığının anlaşılması için fazla zaman gerekmedi. Ve şimdilerde sıra küreselleşmeye gelmiş görünüyor... Artık, küreselleşmeye ayak uyduran nihai kurtuluşa ulaşacak....

VI. Herbir ülkede ve dünya ölçeğinde kapitalist egemenliği meşrulaştırıp, kabullendirmenin, ekonomik egemenliği dayatmanın araçlarından biri de, siyasi planda sahnelenen 'demokrasi' oyunudur. İnsanların kaderi başka yerde, ekonomik alanda belirleniyor ve bu durumu gizlemek için bir temsilî demokrasi oyunu sahneleniyor. Şimdilerde temsilî demokrasi oyunu, tam bir sirk oyununa dönüşmüş durumda. İnsanlara dört, beş yılda oy kullandırarak, süreci etkiledikleri gibi bir yanılsama yaratılıyor. Dünyanın zenginliği küçük bir küresel elitin elinde toplanır, üstelik bir de yoksul çoğunluğa karşı bir koz olarak kullanılırken, demokrasi oyunu, seyirciyi oyalamaya yarıyor. İnsanların artık bu saçma oyunun ne demeye geldiğini sorgulamalarının zamanı gelmiş olmalıdır. Elbette burada demokrasiyi kötüleme niyeti söz konusu değildir. Tam tersine insanlık için

demokrasi ekmek kadar su kadar hayati öneme sahiptir. Zira, insan onurunun gerçekleşmesi, demokrasiyi gerçekleştirmekten geçiyor... Söylemek istediğim şey, artık bu kavramın bir ideolojik manipülasyon ve yanılsama aracı olmaktan çıkarılıp, içini doldurmanın, asıl bulunması gereken zemine çekmenin, ona asıl ihtiyacı olanların eline vermenin önemini vurgulamakla ilgilidir... İnsanlar bu saçma oyunun figüranları olmaya artık razı olmamalıdır.

VII. Yaşadığımız sosyal kötülüklerin, yoksulluğun, sefaletin, şiddetin terörün ve etik yozlaşmanın, vb. temelinde, insana ve doğaya saygısı olmayan kapitalist barbarlık düzeni yatıyor. Oysa, kapitalizmden pek söz edilmiyor. Bir edeb-i kelâm yapılarak, onun yerine pazar ekonomisi, piyasa ekonomisi, vb. kavramları kullanılıyor. Ekonomi deniyor da kapitalist ekonomi denmiyor. Aslında adıyla çağırmamak bir yalan söyleme yöntemidir. Yok saymak da öyle... Yok saymanın, adıyla çağırmamanın en etkin aracı da, iktisat bilimi denilip üniversitelerde okutulan, üstelik bu dünyanın gerçekliğiyle uzaktan yakından ilgilisi olmayan ideolojik safsatalardır. Bilim fetişizmi, kötülüklerin devamını sağlıyor ve insanlığın geleceğini karartmanın aracına dönüşüyor. Dolayısıyla, bulunması gereken zeminin dışına savrulmuş ve gerçek misyonunun karşıtına dönüşmüş durumdadır. Elbette bu durum sadece 'sosyal bilimin' bir alt-disiplini olan 'iktisat bilimi' denilen için geçerli değildir. Sosyal düşüncenin diğer bileşenleri için de durum aynıdır. Son tahlilde kapitalist yağmayı, emperyalist sömürüyü, modern sömürgeciliği, her düzeydeki eşitsizliği ve hiyerarşiyi meşrulaştırmaya yarıyor... Dokunulmazlığı, sorgulanmasını önlüyor...

VIII. Son birkaç yüzyılda insanlık bilinci Avrupamerkezli ideoloji tarafından biçimlendirildi. Avrupalılar tarafından oluşturulan bilinç, dünya ölçeğindeki eşitsizlikleri, hiyerarşiyi, yağma ve talanı olağan, gerekli ve alternatifsiz bir süreç olarak sunmayı başardı. Sömürgecinin oluşturduğu ideoloji, dünyanın geri kalanı tarafından da *içselleştirildiğinde* küresel planda bir *sömürgeleşmişlik durumu* (coloniality) ortaya çıkıyor. İşte şimdilerde insanlığın temel sorunu, bu *sömürgeleşmişlik duru-*

munun bilincine varmakla ilgilidir. Bilincimizi sömürgecilikten kurtarmak için ayağa kalkmamız ve gereğini yapmamız gerekiyor. Zihnimizi özgürleşmeden önümüzü görmemiz, yolumuzu bulmamız, insan soyuna yaraşır bir dünya düzeni kurmamız mümkün değildir.

IX. İşte, elinizdeki kitap yukarda kısaca değinilen temalara dair kimi açılımlar getirmeyi amaçlıyor. İçinde yaşadığımız toplumun, ait olduğumuz insanlık camiasının yüz yüze geldiği sorunların kökenine inmeyi amaçlayan, *şeylerin neden ve nasılını* sorgulayan, mütevazı bir denemedir. Artık geçerli paradigma iflas etmiş bulunuyor ve yenisini oluşturmaktan başka seçenek yok. Üstelik bunu da vakitlice yapmak gerekiyor zira, sosyal kötülüklere eşlik eden ekolojik yıkım, insanlığın ve uygarlığın sonunu getirme istidadı taşıyor...

I. BÖLÜM

DÜNYAYA SÖMÜRGECİNİN GÖZÜYLE BAKMAK

"Batı, dünyayı kazandıysa, bu, kültürünün, dininin ya da değerlerinin üstünlüğünden değil, örgütlü şiddeti kullanmadaki üstünlüğündendir. Batılıların ekseri unuttuğu, diğerlerinin de asla akıl etmediği gerçek budur..."

Samuel P. Huntington

12 Ekim 1492'de, Kristof Kolomb Amerika toprağına ayak bastı. 3 Mayıs 1493'de Papa VI. Alexandre şu fetvayı yayınladı: *"Keşfedilen ve keşfedilecek dünyalar İspanya ile Portekiz arasında paylaşılmalı, din ve Katolik îmânı yüceltilip yayılmalı (...) ve barbar halklar boyunduruk altına alınıp Hıristiyanlaştırılmalıdır."*[1] 'Barbar halkları' Hıristiyanlaştırma ve boyunduruk altına alma süreci hızlı başladı. Kolomb, Amerikan adalarına ayak bastığında, Kıta'nın nüfusu yaklaşık 80 milyondu, on altıncı yüzyılın ortasında, (60 yıl sonra) Amerika'da yaşayan nüfus 10 milyona inmişti... Hıristiyan 'Batılılar' yaklaşık yarım yüzyılda 70 milyon insanı 'Hıristiyan Cennetine' göndermeyi başarmışlardı... XVI'ıncı yüzyılın başında dünya nüfusunun yaklaşık 400 milyon civarında olduğu düşünülürse,

1 Ignacio Ramonet, *Cinq siècles de colonialisme*, in Manière de Voir, Polémiques sur l'histoire coloniale, Juillet - Aout 2001, s. 6.

yarım yüzyıllık bir dönemde 70 milyon insanı yok etmek 'büyük bir başarı' olmalıydı... Batı'nın 'başarıları' ondan sonra da devam etti... XV'inci yüzyılın son on yılında başlayan macera, izleyen yüzyıllarda da hep aynı minvâl üzere yol almaya devam edecek, retorik değişse de Batılı'nın misyonu değişmeyecekti: Uygarlık yoksunu vahşileri, Hıristiyanlaştırmak, uygarlaştırmak, onları Batı'nm bir benzeri olmayan "üstün" uygarlığıyla tanıştırmak, kalkındırmak, modernleştirmek, 'uyumlandırmak', küreselleştirmek, velhasıl 'adam etmek'!

Aslında beşyüz yıldır, Batılı 'Uygar', Hıristiyan Beyaz Adam'ın' yaptığı insanlık suçu işlemekten başka bir şey değildi. Lâkin, neyin suç, neyin sevap, neyin iyi neyin kötü olduğuna da Uygar-Beyaz Adam karar verdiği için, olup-bitenlerin ne anlama geldiğinin anlaşılması pek mümkün olmadı. Zamanla, sömürgeleştirilen, köleleştirilen, boyun eğdirilen, tarihleri, kültürleri ve kimlikleri tahrip edilip, *belleksizleştirilen* halklar, efendinin gözünü kendi gözleri sandılar ve onun gözüyle bakmaya başladıklarında, Batılıların egemenliği güçlü bir temele oturmuş, zafer kazanmıştı... Artık, Efendi'nin gözünden başka gören göz kalmamış, sömürgecilik *içselleşmişti.* Zira, asıl sömürgecilik, *bilincin sömürgeleşmesidir...* Başka türlü söylersek, insanın kendine, kendi gerçekliğine, kendi toplumuna yabancılaşmasıdır. O kritik eşik aşıldıktan sonra, sömürgeleştirilmiş halkların insanları da, kendilerine ve başkalarına, Batılı efendinin gözüyle bakar oldular... Elbette söylediğimizi nüanse etmemiz gerekir. Sömürge halkları, ya da yarı-sömürge halkları, hiç bir zaman Batılı Beyaz Hıristiyan sömürgecinin dayattığını kabul etmedi. Onlardan, kendi kendilerinin celladı olmaları beklenemezdi... Daha ilk günden başlayarak, köleleştirmeye, aşağılanmaya, katliama ve sömürüye baş kaldırdılar ve bu yüzyıllar boyu aralıksız sürüp gitti. Tarih, efendiler ve onların ideolojik uşakları tarafından yazıldığı için, mazlumların çığlığı yankılanmayacak, suskunluk okyanusunda boğulup gidecekti... Sömürgeciliğin 'içselleşmesi' için, Franz Fanon'un *Beyaz Zenciler,* Ali Şeriatî'nin *Asimile Maymunlar* dediği, 'yerli unsurların', 'yerli misyonerlerin' devreye girmesi

gerekti. Zira, bilincin sömürgeleşmesi, ancak 'gönüllü kabullenme' durumunda mümkündür. Eğer, sömürgecilerle, işbirliğinden çıkarı olan, yerli *aydınlanmış elitler* olmasaydı, sömürgecilik yerleşemez, emperyalizm zafer kazanamazdı... Üçüncü Dünya, ya da 'kibarca' *Güney* denilen ülkelerin eğitim görmüş kesimleri (bunlara bir de 'aydın' deniyor) *yerli misyoner* işlevini sürdürmeye devam ediyor... Üçüncü Dünya Ülkeleri'nde okullar ve eğitim sistemi, her zaman sömürgeciliğin yerleşmesinde, ideolojik yabancılaşmanın üretilip-sürdürülmesinde başat rol oynadı. Şimdilerde medya, okullara ve bir bütün olarak eğitim sistemine eşlik eden etkin bir araca dönüştü... Artık eğitim sisteminin pis misyonu güçlü bir müttefike sahip...

Daha baştan Batılı-Hıristiyan-Beyaz Adam, *farklılıkları* bir yükseklik-alçaklık kategorisi olarak görme eğilimindeydi. Onlara göre başkaları, 'ötekiler' farklı değil, *aşağı* idi... Ve oradan hareketle bir slogan ürettiler: *Aşağı ise yok edilmesi gerekir*... Artık tarihin ilerleyen sayfaları, ardı arkası kesilmeyen katliamların, jenositlerin, kıyıcılığın tarihi olacaktı. 'Vahşileri *adam etmek'* üzere yola çıkanların barbarlığı, vahşeti ve kıyıcılığı, insanlık tarihinin hiç bir döneminde görülmemiş bir kapsam ve yoğunluğa ulaşmıştı. Bu yüzden, ırkçılık ve faşizm, Batı uygarlığının özünde içerilmiş iflah olmaz bir *virüstür*. Faşizm, kesinlikle arizî, istisnaî bir yol kazası değildir. Irkçılık ve faşizm, Batı kimliğinin, Batılı'nın kollektif bilincinin temel yapıcı unsurlarından biridir. XX'nci yüzyılın ilk yarısında, Avrupa'da ortaya çıkan ve adına Faşizm ve Nazizm denilen vahşet örnekleri, asla bir istisna değildi. Sadece, beş yüz yıldır dünyanın başka yerlerinde (Amerika, Afrika, Asya, Avustralya, vb.) yapılanların Avrupa'ya taşınmasıydı. Yaklaşık beş yüz yıldır dünyanın başka yerlerindeki *sıradanlaşmış* vahşet ve kıyıcılık, ilk defa Avrupa'nın göbeğinde arz-ı endam ediyordu ve 'uygar Avrupalı' bu duruma şaşırmış gibiydi! Herhalde şöyle söylemek istiyorlardı: *Bu başkaları için değil miydi?* Yahudilere ve öteki *aryan* olmayan ırklara yönelik jenosit eylemi, bir mahkemede (Nurenberg) Nazi suçlularının yargılanmasıyla geçiştirilecek cinsten değildi. Nitekim, 1948'de fanatik pro-

naziler Güney Afrika'da iktidara geldiklerinde, 'uygar dünyanın' desteği tamdı... İlginç, ama gözden kaçan, fakat bizim için asla şaşırtıcı olmayan birşey de, Siyonist İsrail'in de fanatik ırkçı Güney Afrika rejimine tam destek vermesiydi...

Öyleyse iki şey: Birincisi, soykırımın, ırkçılığın ve faşizmin yaklaşık beş yüz yıllık geçmişi var; İkincisi, bu öyle köklü bir illet ki, bir kaç celselik mahkemelerde yargılayıp, lâfzen mahkûm etmekle, kınamakla, vb. yok olması mümkün değil... İnsanlık suçu sayılıp mahkûm edilen jenosidin, ırkçılığın ve faşizmin çok uzun bir geçmişi var, ama 1948'den önce sözlüklerde bu kavramlar yer almıyordu! Batı Avrupalı 'sıradan insanlar' da, soykırımlardan, kıyıcılıktan, sömürü, yağma ve talandan pay alıyorlardı. Bu yüzden, tam bir açıklık, samimiyet ve kesinlikle ırkçılığı ve onun ürettiği faşizmi, kıyıcılığı, terörü mahkum etmeleri kolay değildir. Zira, açıkça ifade etmeseler de, *suç ortağı olduklarını* biliyorlar. Zaten İtalya'da faşizm, Almanya'da Nazizim, 'demokratik seçimler' sonucunda iktidara gelmişti... Öyleyse, en iyisi ayıbı açığa çıkarmamaktır... Ve tüm araçlar devreye sokularak ayıbın üstü örtülmek isteniyor, ama nâfile... Eğer Faşizmi, Nazizmi, Frankizmi, vb. anlamak istiyorsanız, Amerikan yerlilerine yönelik jenosidi, Afrikalı siyahların nasıl köleleştirilip sürgün edildiğini, on milyonlarcasının nasıl hunharca katledildiğini, Asya'da sömürgeciliğin yaptığı tahribatı ve kıyıcılığı, vb. hatırlamanız gerekir... Terör, şimdilerde siyasetçilerin, 'biliminden sual olmaz', 'bilimi kendinden menkul' Batılı ideologların ve akıl hocalarının yaymaya çalıştığı gibi, Üçüncü Dünya'ya özgü *aşırılıklardan* ibaret değil. Batı uygarlığı hep teröre dayandı ve terörle var oldu... Terörün asıl kaynağı, terörle mücadele ettiğini söyleyenlerin tarafındadır... Batılı emperyalistler, kendi terörlerini terör saymadılar, kendi yaptıkları terör sayılmıyordu zira, onların yaptığı 'uygarlaştırmaydı', modernleştirmeydi, kalkındırmaydı... Şimdilerde de küreselleşme Siyonist rejimin vahşetinin terör eylemi sayılmayışı, ama, Siyonist teröre ve kıyıcılığa karşı mücadele eden Filistinliler'in 'terörist' sayılması da aynı talihsiz yaklaşımın sonucu değil midir?

Sosyal teoriyi, sosyal düşünceyi ya da aynı anlama gelmek üzere, 'sosyal bilimi angaje eden bir sorun söz konusu olduğunda, *nasıl konumlandığınız*, *nerede durduğunuz*, velhasıl *nereden baktığınız* kritik bir öneme sahiptir. Örneğin, Amerika'nın keşfedildiği söylendi ve insanlar buna yüzyıllardır inanıyor... Kolomb, Karaib adalarına ulaştığında, Kuzey, Orta ve Güney Amerika'da yaklaşık 80 milyon insan yaşıyordu. Bu insan toplulukları yabana atılmayacak uygarlıkların da yaratıcısıydılar. Eğer dünyaya Avrupa'dan, Avrupa'yı merkez alarak bakarsanız, farklı, başka yerden bakarsanız farklı şeyler görür, farklı bir manzarayla karşılaşırsınız. Tersi olsaydı, önce Amerikalılar Avrupa'ya ulaşsaydı, Avrupa Amerikalılar tarafından keşfedilmiş mi sayılacaktı? Kolomb'un macerasını izleyen yaklaşık 500 yılda, Avrupa merkezli bir 'ideolojik bakış' oluştu ve bu 'bakış' dünya'nın egemenlik altında tutulan bölgelerine, sömürge ve yarı-sömürge halklarına dayatıldı, zamanla onlar tarafından da *içselleştirildi*. Kölenin, efendinin bakışını *içselleştirmesi*, onu *özümsemesi*, artık kölenin hep köle olarak kalması, köle-efendi ilişkisinin *olağanlaşması, sıradanlaşmasıdır*... Güçlünün söylemi *kural* haline geldiğinde, artık ilişkinin karşı tarafında bulunanın ufku, egemenin ufkudur. İdeolojik olarak kötürümleşmiş bir insan, bir birey, bir sosyal sınıf, bir topluluk, bir ulus, artık önünü görmekten, yolunu bulmaktan âcizdir. Zira, tasavvur dünyası işgal edilmiştir... Artık, egemenin ona sunduğunu kabullenmek dışında bir çıkış yolu bulmayı akıl bile edemez durumdadır. Bu bakımdan, söylem (retorik) önemlidir ve egemenliği asıl ayakta tutan ve yeniden üreten de çıplak şiddet veya kaba kuvvet değil, ideolojik egemenliktir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında sömürgeciliğin tasfiye edildiği söylendi ve neredeyse herkes buna inandı... Oysa, tasfiye edilen sömürgecilik değil, onun bir biçimi olan *doğrudan sömürgecilikti*. Sömürgeciliğin *doğrudan* biçiminin tasfiye edilmesi, sömüren-sömürülen ilişkisinin de değiştiği anlamına gelmiyordu.

İlerleyen sayfalarda, Avrupamerkezci ırkçı ideolojinin kendini nasıl yeniden ürettiği sorusu tartışma konusu yapılacak.

Birinci alt-bölümde, Avrupamerkezciliğin ne tür argümanlara dayandığı, ne tür tahrifatların 'ürünü' olduğu ve ne demeye geldiği üzerinde kısaca durulacak. Batı emperyalizmi ve sömürgeciliği, kendini hep bir *ilerleme* söylemiyle meşrulaştırdı. Bu ideolojik dayatmanın ne anlama geldiği, ikinci alt-bölümün konusu olacak. Nasıl olup da ilerleme ideolojisinin burjuva uygarlığının *laik dini* mertebesine yükseltildiği üzerinde durulacak. Nihayet, üçüncü alt-bölümde, tam bir efsane (mit) demek olan, *evrensel-nesnel sosyal bilim* safsatası üzerinde durulacak. Yazık ki, emperyalist odaklı ideolojik kurgular, sanki her zaman her yerde geçerliliği olan, hikmetinden sual olunmaz *bilimsel hakikâtlermiş* gibi sunuluyor ve Üçüncü Dünya'nın beyinleri esir alınmış 'bilim erbabı' ve 'aydın' denilen diplomalılar taifesi tarafından da tartışmasız *doğrular* olarak kabul ediliyor. Oysa, böylesi bir dünyada, her yerde, her zaman ve herkes için geçerli bir *sosyal teori* mümkün değildir.

1. Avrupamerkezcilik veya Sömürgecinin Sunduğu 'İnsanlık Fotoğrafı'!

Bir tarih versiyonunu empoze etmenin yolu, 'eskiyi' unutturmaktan geçer! Tarihsel belleğin yitirilmesi, kendi tarihini, kendi geçmişini 'unutma' veya kendi geçmişine yabancılaşma, sayısız olumsuzluklara kaynaklık ediyor. Bu konuda Franz Fanon, *Yeryüzünün Lânetlileri* adını taşıyan ünlü eserinde şöyle yazmıştı: "Sömürgecilik, halkı pençesine almakla, yerlinin beynini her tür biçim ve içerikten boşaltmakla kalmaz. Bir tür sapkın mantıkla, o halkın geçmişine de döner ve o geçmişi çarpıtır, şekilsizleştirir, yok eder." Geçmişi 'silinmiş' bir insan toplumu, artık bugününü tahlil etme, anlama ve yorumlama yeteneğinden yoksundur. Eğer sömürgecilik, kılık değiştirerek yol almaya devam ediyorsa, ve eğer anti-sömürgeci 'ulusal kurtuluş' savaşları sonucu ortaya çıkan 'ulus devletlere' rağmen, hiç bir şey değişmiyor, tam tersine sömürü ve yağma daha da derinleşiyorsa, bunun nedeni, ideolojik-entellektüel köleliktir. Zira, sömürgeciliğe ve emperyalizme karşı mücadele etmesi gerekenlerin bilinci de, sömürgeleştirilmiş, iğdişleştirilmiş, içi boşaltılmış durumdadır. Eğer, *bugünün dünden ne farkı var*

sorusu, sorulamaz duruma gelinmişse, bunun nedeni, sömürgecinin imâl ettiği ideolojik safsataların (yanlış bilincin densin), sömürge statüsüne indirgenmiş halklar tarafından *içselleştirilmesi, özümsenmesi, kabullenilmesidir...* Bir zamanlar, sömürge halklarını, sömürgeci-emperyalist devletlerin adamları yönetiyordu. Şimdilerde aynı işi *yerli unsurlar* yapıyor. Dün yapılan bugün de yapılıyor, üstelik sömürgeciler için daha *etkin,* daha *kolay*, daha az zahmetli olmak kaydıyla... Klasik veya doğrudan sömürgeciliğin amacı, söz konusu toplumların sahip olduğu beşerî ve doğal zenginliği sömürmek, yağmalamak, bu amaçla yeni pazarlar açmak değil miydi? Şimdilerde, sömürgecilerin adamları olmadan da, aynı şey, dev şirketler tarafından yapılıyor. Üstelik yabancı düşmanlığını da üzerlerine çekmeden... Artık her bir ülkede, sömürgeci güçlerin genel valileri, siyasi komiserleri, generalleri, yargıçları, askeri birlikleri, sağlık personeli, vb. bulunmuyor. Sonuncuların yerini stratejik bölgelerde konuşlanmış, Amerikan üsleri, NATO, Birleşmiş Milletler Barış Gücü, vb. almış durumda. Diğerlerinin yerini de Birleşmiş Milletler Örgütü misyonları, 'danışmanlar', IMF ve Dünya Bankası bölge ve ülke sorumluları, masa şefleri, 'daimî temsilciler', insan haklarından sorumlu 'uzmanlar', işlevleri sömürgeciliğin ve emperyalizmin tartışılmasını engellemek ve kabullendirmek olan 'Sivil Toplum Örgütü' (NGO), vb. denilenler almış durumda. Aslında genel bir çerçevede, NGO'lara küresel kapitalizm çağının 'çağdaş misyonerleri' demekte bir sakınca yoktur...

Öyleyse bunu nasıl başardılar? Bu sorunun cevabını verebilmek için, Avrupamerkezcilik kavramı üzerinde kısaca durmak gerekecek. Avrupamerkezcilik, sömürgeciliğin ve emperyalizmin başlangıcından bugüne geçen zaman diliminde, Batı Avrupalılar'ın kendileri ve 'başkaları' hakkında oluşturdukları, düşünceler, tasavvurlar, teoriler, yakıştırmalar, hezeyanlar, safsatalar, hurafeler, yalanlar, tahrifatlar yığını olarak tanımlanabilir. Avrupamerkezciliği, Dünya'nın Batı Avrupalılar tarafından algılanışı ve bunun dünyanın geri kalanına *yayılması*, başka toplumlara ve kültürlere *nüfûz etmesi,* onlar tarafından

içselleştirilmesi olarak da tanımlamak mümkündür. Öyle bir ideolojik kurgu ki, Avrupa'yı ve Avrupalı'yı 'dünyanın merkezi', bu dünyada iyi, güzel, olumlu, akla uygun ne varsa kendi eseri ve kendinden menkûl sayıyor. Kendi dışındakiler 'ötekilerse', bütün bu hasletlerden, yeteneklerden, olumlu şeyler üretme kabiliyetinden yoksun, uygarlık üretme konusunda *özürlü* insanlar ve toplumlar sayılıyor... Eğer öyleyse, 'ötekinin' kurtuluşu, Avrupalı'nın ona gösterdiği yoldan gitmek, Avrupalı'ya benzemek, 'batılaşmaktır'... Bugün, bu 'benzemişliğin', 'benzetilmişliğin', 'batılaşmanın' yıkıcı, aşağılayıcı, sefil sonuçlarını yaşamaya devam ediyoruz. Farklılığın, üstünlük-alçaklık, fazlalık-eksiklik, iyilik-kötülük, akıllılık-akılsızlık, yeteneklilik-yeteneksizlik, ilericilik-gericilik, bilimsellik-bilim dışılık, gelenekçilik-modernlik, kabalık-incelik, vb. olarak algılanması, Avrupamerkezciliğin derin çekirdeğini oluşturuyor. O zaman, nasıl olup da kendileriyle (Avrupalı) başkaları arasında böylesi bir *değerler hiyerarşisi* olduğunun 'kanıtlanması' gerekiyordu. İşte, Avrupamerkezli uyduruk ideolojinin tarihsel misyonu budur: Ötekini tanımlamak, kendi gönlünde yatan ne kadar olumsuz, kötü, aşağılayıcı *nitelik* varsa, ötekine izâfe etmek, ve bunu vahşi, barbar, uygarlık yoksunu, vb. dediği *ötekilere* empoze etmek! İşte bu aşamada 'ileri' batı düşüncesi, batı bilimi, batı akılcılığı, batı düşünce tarzı devreye sokuluyor... Fakat, yapılanların ne anlama geldiğine de kendileri karar vermek koşuluyla... Velhasıl, emperyalist Batılılar oldum olası, hem savcı hem de yargıç olageldiler. Bu, bir dizi vahşetin 'gerekliliğine' ve 'yararlılığına' kendilerini inandırmalarını ve 'ötekilere' dayatmalarını kolaylaştırmıştı.

Batılı -Hıristiyan -Beyaz Adamın, tarihi yapanın sadece kendisi olduğuna, kendi uygarlığının (tabii tarihinin) özgün (tek) olduğuna, başka uygarlıklardan iktibas yapmadığına, 1492 öncesinde de Avrupa'nın diğer uygarlıklardan ve kültürlerden üstün olduğuna inanması gerekiyordu ve inandı. Şimdi sıra, başkalarını da inandırmaya gelmişti. Avrupamerkezli ideoloji bu amaçla üretildi ve başkalarına nüfûz etmesi için yoğun bir çaba harcandı. Batı Avrupalı 1492 sonrasındaki katliamları, jenosit-

leri, köleleştirmeyi, sürgünü, bir 'yıkım' olarak değil, uygarlığın yayılması olarak görüyordu... Başlarda kendisi hakkındaki kuruntuları ve hezeyanları, dinî bir temele dayandırılmıştı. Hıristiyan Tanrısı'nm kendilerini 'özel yeteneklerle' donatarak yarattığına, insanlık âleminin efendisi olduklarına, diğerlerinin, *ötekilerin* 'aşağı' olduğuna inanılıyor ve yapılanlar öyle meşrulaştırılıyordu. 150 yıl öncesine kadar Batı'daki ders müfredatları bu tür safsatalarla doluydu. Burjuva devrimlerinden, özellikle de sanayi devriminden sonra, ideolojik 'meşrulaştırma' referansları dinden ırka kaydı. Avrupalı üstün ırk olduğu için diğerlerinden üstündü. Öyleyse, 'başkalarına' hükmetmek sadece hakkı değil, aynı zamanda göreviydi... *Boynunun borcuydu...* İkinci Dünya Savaşı sonrasında, faşizmin ve ırkçılığın lâfzen mahkûm edildiği, sömürge halkların 'şeklen' bağımsızlıklarını kazandıkları koşullarda, ırk üstünlüğü argümanı işe yaramaz hale gelmiş, aşınmıştı. Şimdilerde dine ve ırka eskisi kadar gönderme yapılmıyor. Artık, batı üstünlüğü, kültürel üstünlüğün sonucu sayılıyor...

Batı'mn zenginliği, dünyanın geri kalanının boyunduruk altına alınmasının, köleciliğin, yağma ve talanın, sömürgeciliğin ve emperyalizmin sonucudur, ama, Batılılar bunu hiçbir zaman kabul etmediler. Tam tersine, kendilerini hep 'büyük insanlık' karşısında alacaklı saydılar. Oradaki mantık da kabaca şöyleydi: Avrupalı, "öteki halklara" manevî şeyler veriyor, onları medeniyete sokuyor, kendi medeniyetinin ürünlerine onları ortak ediyordu... Oysa, sömürgelerden gelen maddi şeylerdi ve hiçbir zaman kendi sunduğu yüksek manevi değerlerin karşılığı olamazdı... Aslında bu, egemenlik ilişkisinin değişmez kuralıdır. Egemen olan, manevî zenginliğinin taşıyıcısı ve sahibi olduğunu düşünür ve maddi zenginliğe de sahip olmaya hakkı olduğuna inanır... Şimdilerde bu anlayışın aynı yoğunlukta sürüp gittiğini söylemekte bir sakınca yoktur. *'İnsânî yardım'* söylemi boşuna üretilmemiştir...

Elbette Avrupa dışı uygarlıkların sömürgeleştirilmesi, tahakküm altına alınması, kültür ve kimlik erozyonuna uğratılması, oralarda Avrupamerkezciliğin egemen kılınması, bugün-

den yarına gerçekleşmedi. Başlarda tahribat, Amerika ve Afrika'nın belirli bölgeleriyle sınırlıydı. Nitekim, İberyalılar (İspanyolar ve Portekizliler) Amerika macerasına başladıklarında, Osmanlı İmparatorluğu, sadece Orta ve Doğu Avrupa'da değil, Ortadoğu ve Afrika'da da şanlı yayılmasını sürdürüyordu. Çin, Hindistan, İran, Afrika'nın bir bölümü, ancak XIX. yüzyılda Avrupa'nın egemenliği altına sokulabildi. Rahatsız edici, ama aynı zamanda şaşırtıcı olan husus, zamanla, doğrudan sömürge olmayan yerlerde de (Osmanlı İmparatorluğu, Mısır, vb.) sömürge bilincinin, Avrupamerkezli ideolojinin tam bir egemenlik kurmayı başarmasıdır. " Bu nedenle, diyor Edward Said, geçmişin bugünkü kültürel tavırlar üzerindeki etkisi, geçmişin kendisinden daha önemlidir"[2] Giderek sömürgecilerin oluşturduğu bilinç, tüm dünya elitlerini, yönetici sınıfları ve mekteplileri etkisi altına aldı. Avrupalılar'ın oluşturup sunduğu tarih versiyonu, yerli elitler tarafından da *içselleştirildi.* Okullarda okutulan tarih, genel bir çerçevede hâlâ Avrupalılar'ın ürettiği tarih versiyonudur ve genel bir çerçevede, Üçüncü Dünya Ülkelerinde okullarda okutulanlar, Avrupamerkezli egemen batı ideolojisini kafalara sokmaya, modern sömürgeciliği (küreselleşme densin) meşrulaştırmaya, yaymaya, kabullendirmeye yarıyor...

J. M. Blaut, Avrupamerkezciliğin bir tahlilini ve eleştirisini yaptığı eseri, *The Colonizers Model of the World–Geographical Diffusionism and Eurocentric History*'de, Batı Avrupalıların, Avrupa ile Avrupa dışı dünya arasında şöyle bir *karşıtlıklar hiyerarşisi* oluşturduğunu yazıyor: "Avrupalı icatçı-keşifçi, akıllı (rasyonel), yüksek zihinsel-entellektüel kapasiteye sahip, soyut düşünebilen, teorik egsersize yatkın, zihinsel olarak üstün, disiplinli, mümeyyiz (reşit), sağlıklı, bilime ve ilerlemeye yatkın... "Diğerleri', 'Ötekilerse', bunların hepsinden yoksun... Yaratıcı değil, icat ve keşif yeteneğinden yoksun, akılcı (rasyonel) değil, duygusal, daha çok içgüdüleriyle hareket eden, teorik ve soyut

2 **Kültür ve Emperyalizm. Kapsamlı Bir Düşünsel ve Siyasal Sorgulama Çalışması,** Çeviri, Necmiye Alpay, Hil Yayınları, 1995 s. 56.

düşünme yeteneğine sahip olmayan, ancak somut düşünebilen, mümeyyiz (reşit) olmayan, sağlıksız, büyücü, durağan..."[3] Sömürgecinin bu bakışı, sadece sömürge yöneticilerinin görüşü değildi. Yüzyıllardır Avrupalı ortalama insanın içselleştirdiği bakış da budur. Domeniko tarikatına mensup bir rahip olan Tomas Ortiz, Amerikan 'yerlileriyle' ilgili olarak şunları yazmıştı: "İnsan eti yiyorlar, hiçbir millette olmadığı kadar oğlancılar, adalet nosyonundan mahrumlar, hepsi çıplak, ne aşka ne de bekârete saygıları var, aptal ve şaşkınlar, sebatsızlar, tedbirsizliğin ne olduğunu bilmiyorlar, çok pisler ve yeniliği seviyorlar (...), kabalar, kendi zaaflarını yüceltmeyi seviyorlar, gençler yaşlılara ne saygı gösteriyor ne de itaat ediyor, oğlunun babasına saygısı yok, ders almaktan, bir şeyler öğrenmekten acizler, onları cezalandırmak bir işe yaramıyor (...), örümcek dahil ne bulurlarsa çiğ çiğ yiyorlar, hiçbir zanaat, hiçbir sanayi icra etmiyorlar. Ne zaman dinin efsanelerini öğretmeye kalksan, bunun İspanyollara ait olduğunu, kendileri için bir anlam taşımadığını, adetlerini değiştirmeyeceklerini söylüyorlar. Sakalları yok, bazen azıcık çıktığında da yoluyorlar, koparıyorlar (...) Yaşlandıkça akıllanacaklarına daha da kötüleşiyorlar. On-on iki yaşlarına geldiklerinde, sanki uygarlaşacakmış, biraz erdemli olacakmış izlenimi veriyorlar, ama daha sonra tam bir hayvana dönüşüyorlar. İfade etmeliyim ki, Tanrı hiçbir zaman, kötülük ve hayvanlık timsali, asgari iyilik, güzellik kırıntısından, kültürden yoksun böylesi bir ırk yaratmamıştır (...) Yerliler eşeklerden de aşağı bir hayvan, bu yüzden de ilgiyi haketmiyorlar..."[4]

Tomas Ortiz'den yaklaşık iki yüzyıl sonra, İngilizler Hindistan'ı işgal edip sömürgeleştirdiklerinde, Beyaz Adamın bakışı değişmiş değildi. Edward Said bu konuda şunları yazmıştı: "Sömürgelerin nasıl yönetileceği ya da bazı

3 J. M. Blaut, **The Colonizer's Model of the World. Geographical Diffusionism and Eurocentric History**, The Guilford Press, New York/ London, 1993, p. 17.

4 Rosa Ameila Plumelle-Uribe, **La Férocité Blanche, des non-blancs aux non -aryens, Génocides occultés de 1492 à nos jours,** Albin Michel, Paris 2001, pp. 47-48.

sömürgelerin bırakılıp bırakılmayacağı konusunda tartışmalar olduğu doğrudur. Ancak, kamu önündeki tartışmaları ya da politikayı etkileme gücü olan hiç kimse, Avrupalı beyaz erkeğin temelde üstün olduğu ve her zaman üstte kalması gerektiği konusunda kuşkuya düşmüyordu. 'Hindular doğuştan, yapıları gereği yalancıdır ve törel cesaretleri yoktur' türünden önermelere katılmayan pek az kişi, bu arada daha az Bengal valisi vardı; aynı şekilde, Sir H.M. Elliot gibi Hindistan tarihçileri, kitaplarının planını yaparken, temel kavram olarak Hintli barbarlığını alıyorlardı: İklim ve coğrafya Hintlilere bazı belirgin özellikler dayatmıştı. Hintlileri yönetenler içinde en netameli-lerden biri olan Lord Cromer'e göre, doğulular kaldırımdan yürümesini öğrenemez, doğru söyleyemez, mantık kullanamazdı; Malezya yerlileri özleri itibariyle tembeldi, tıpkı Kuzey Avrupalılar'm özleri itibariyle enerjik ve becerikli olmaları gibi, V. G. Kiernan'ın daha önce de andığım *The Lords of Human Kind* adlı kitabında, bu görüşlerin ne kadar yaygın olduğu dikkate değer bir biçimde ortaya konuyor. Yukarıda da belirttiğim gibi, sömürge iktisadı, antropoloji, tarih ve toplumbilim bu sözlerden yola çıkılarak kuruluyor ve sonuçta, Hindistan gibi sömürgelerle uğraşan hemen tüm Avrupalılar, değişme ve ulusçuluk gibi olgulardan yalıtılıyordu. Michael Edwardes'ın *The Sahibs and the Lotus*'unda inceden inceye betimlenen– kendi bütünsel tarihi, mutfağı, lehçesi, değerleri, mecazlarıyla – bütün bir deneyim, Hindistan'ın bereketli ve çelişkili gerçekliklerinden az ya da çok ayrılarak, aldırışsızca sürüp gitti. Karl Marx bile kendini, değişmeyen Asya köyü, tarımı ya da despotizmi ile ilgili düşüncelere kaptırdı."[5]

Sömürgeciliğin ve emperyalist egemenliğin yerleşmesi ve sürekliliğinin sağlanması için 'Batılılaşmış', 'aydınlanmış' dünyaya sömürgecinin gözüyle bakan bir *yerli elit* oluşturmanın önemi, sömürgeciler tarafından çok önceden anlaşılmıştı. Dünyanın beşeri ve doğal zenginliğini emperyalist sömürüye açmak için *'ilerlemenin', 'modernleşmenin', 'aydınlanmanın',*

5 Edward Said, **Kültür ve Emperyalizm...** a.g.e. s. 236.

'kalkınmanın', şimdilerde *küreselleşmenin* timsâli, beyinleri Avrupamerkezli ideolojik safsatalar tarafından dağlanmış, kendi gerçekliğine, kendi toplumuna külliyen yabancılaşmış yerli azınlıklar, hep emperyalizmin, sömürge ve yarı-sömürgelerde, şimdilerde Üçüncü Dünya'daki *adamları-ajanları* oldular. Dolayısıyla, sömürgeciliğin içselleşmesinin iki veçhesi veya iki dayanağı vardı: Emperyalizmle kurulan ilişkilerden (ticaret-yatırım) toplum çoğunluğu aleyhine çıkar sağlayan, 'kendi' halkı yoksullaştıkça zenginleşen 'ayrıcalıklı yerli azınlıklar' ve bunu meşrulaştıran 'aydın' denilen eğitim görmüş kesimler... Bu iki yerli unsurun emperyalizmle çıkar ortaklığı, sömürü ve bağımlılık ilişkilerinin devamını sağlıyor. Zamanla söylem değişse de ilişkinin yönü değişmiyor, özü hep aynı kalıyor... Genel bir tarihsel perspektiften bakıldığında, Üçüncü Dünya elitlerinin oldum olası *ihanet içinde olduklarını* söylemekte bir sakınca yoktur. Elbette yaptıklarının gerekli, önemli, zorunlu ve seçeneksiz olduğuna inanıyorlardı, şimdilerde bu inancı yitirdikleri sanılmasın... Ama, bizi ilgilendiren beyinleri sömürgeleşmiş, izânı köreltilmiş, söz konusu *'aydınlanmış' taifenin* kuruntuları, hezeyanları, saplantıları değildir. Aslında Üçüncü Dünya'daki 'yönetenler sınıfı', ait oldukları, temsil ettiklerini iddia ettikleri toplumların, halkların değil, emperyalizmin çıkarlarının hizmetindedirler. Emperyalist çıkarların bekçiliğini yaparken, sömürü ve yağmadan pay alıyorlar. Dar sınıfsal çıkarlarını da toplumun çıkarı (ulusal çıkarlar safsatası) olarak sunmayı ne yazık ki, şimdilik başarıyorlar... Milliyetçilik ve yabancı düşmanlığı, gerçek yüzlerini gizlemenin ideolojik aracı işlevini görüyor ve bu alandaki ideolojik yabancılaşma, gerçek durumun anlaşılmasını önlüyor. Hindistan'da, 1857 ayaklanmasından sonra, İngiliz politikacıların ve 'bilim adamlarının' en önemli tartışma ve kaygı konusu, gelecek dönemde benzer karışıklıkları önlemek için, ülkeyi süresiz işgal etmek mi, yoksa *İngilizleşmiş* bir yerli elit oluşturmak mı gerektiğine' dairdi.[6]

6 Bkz: D. K. Fieldhouse, **Economics and Empire, 1830 to 1914.** Macmillan, London, 1984.

Baştan beri söylediklerimizi, Edward Said'den yapacağımız aşağıdaki uzun alıntıyla sürdürelim: "On dokuzuncu yüzyıl sonları Avrupalılar'ına, tümü de yerlilerin boyunduruk altına alınıp, kurban edilmesine dayanan, bir dizi ilginç seçenek sunulmuştu. Bunlardan biri, güç (uzak ülkeleri ve halkları gözlemleme, yönetme, elinde tutma ve kâr etme gücü) kullanımından, *kendini unuturcasına duyulan hazdır*. Bu kullanımdan, keşif gezileri, lüks mal ticareti, yönetim, ilhak, bilgin kurullarının keşif gezileri ve sergileri, yerel sahne sanatları ve yeni bir sömürge yöneticileri ve uzmanları sınıfı ortaya çıkıyordu. İkinci seçenek, yerlilerin yönetilecek ve üzerinde egemenlik kurulacak birileri durumuna düşürülerek, yeniden yapılandırılmasına yönelik ideolojik mantıktı. Thamos Hodgkin'in *Nationalism in Colonial Afrika/Sömürge Dönemi Afrikasında Ulusçuluk* adlı yapıtında belirttiği gibi, egemenlik kurmanın çeşitli biçimleri var: Fransız Dekartçılığı, İngiliz deneyciliği, Belçika Platonizmi. Bunların damgasını, insan bilimleriyle ilgili girişimlerde de - Afrika'nın ve Asya'nın her yerinde, yerli seçkinlerin yarattığı ve çekip çevirdiği çeşitli sömürge okullarında, yüksek okullarda ve üniversitelerde– bulabiliyoruz. Üçüncü seçeneği oluşturan ise, Batı'nın, "uygarlaştırıcı görevi" yoluyla selameti ve kefareti fikridir. Fikir işçileri (misyonerler, öğretmenler, danışmanlar, bilginler) ile modern sanayi ve iletişim alanındaki uzmanlar tarafından ortaklaşa olarak desteklenen, geri kalmışları batılılaştırma biçimindeki bu emperyal düşünce, tüm dünyada kalıcılık kazanmış ve Michael Adas ile daha başkalarının gösterdiği gibi, her zaman tahakkümle el ele yürümüştür. Dördüncü seçenek, fetihçinin, kendi uyguladığı şiddetin hakikatine *derinlemesine bakmamasını sağlayan* bir durumun yarattığı güvenliktir. Arnold'un incelikli kıldığı biçimiyle, kültür fikrinin bizzat kendisi de, *uygulamayı kuram düzeyine çıkarmak*, ülke içindeki ve dışındaki isyancı öğelere karşı uygulanan – dünyevi ve tarihsel olandan soyut ve genel olanına kadar – *ideolojik zorlamayı serbest bırakmak üzere tasarlanmıştır*. "Düşünülenin ve yapılanın en iyisi", ülke içinde ve dışında sarsılmaz bir konum sayılmıştır. Beşinci seçenek, yerlilerin kendi topraklarında kendi

tarihsel yerlerinden edilmelerinin ardından, *tarihlerinin de yeniden ve emperyal tarihin bir işlevi olarak yazılması* sürecidir. Bu süreçte, birbiriyle çelişen anıları dağıtıp, şiddeti özümsemek için anlatı biçimi kullanılmakta – merakın çekiciliğiyle, gücün vurduğu damganın yerini egzotik olan almakta-, emperyal gücün varlığı ise, tarihsel zorunluluktan ayrılmasını sağlayabilecek her türlü çabayı olanaksızlaştıracak ölçüde ağır basmaktadır. Tüm bunlar, üst üste ele geçirilip egemenlik ve tahakküm altına alınmış, *sakinlerinin hiçbir kaçışı olmayan, Avrupa iradesinin yaratıları olarak kalmaya yazgılı* görünen topraklara ilişkin bir anlatı ve gözlem sanatları karışımı yaratmaktadır."[7]

Hıristiyan-Batılı-Beyaz Adam, gerçekten yaptıklarının ilerleme, uygarlaştırma, vb. olduğuna inanmış mıydı? Leroy-Beaulieu şöyle demişti: " *Sömürgecilik, deneyim okulunda okunan bir sanattır... Sömürg ciliğin amacı, yeni bir toplumun en iyi refah ve ilerleme koşullarına kavuşturulmasıdır...*"[8] Batılı sömürgecinin kuruntularının genel - geçer doğrular sayılması ne anlama geliyordu? Batılı sömürgecileri harekete geçiren asıl sâikin ne olduğu, ne tür kötülüklere kaynaklık ettiği, kimin için ne anlama geldiği hiçbir zaman yeteri kadar anlaşılamayacaktı! Bir yanda ilerlemeden 'aydınlanmadan', özgürlükten, eşitlikten, evrensellikten, sivil haklardan, vb. söz edip, bu tür kavramlar dağa taşa yazılırken, öte yanda dünyanın geri kalanına dayatılan vahşet, kıyıcılık, yok etme, akıl almaz yağma ve talanın at başı gitmesini 'açıklayan' ne idi? Artık, durum eskisi gibi değil, şimdilerde Batılı'nın şifa diye içirdiğinin, nasıl bir zehir olduğunun anlaşılmasının koşulları oluşma yolundadır. Zira, Batılı'nın üretip yaydığı, hikmetinden sual olunmaz *bilim* diye sundukları, artık şüpheyle karşılanıyor... Velhasıl paradigma çökme yolundadır... Kendini ilericiliğin, Batı 'aydınlanmasının' timsâli sayan bir Fransız armatör, köle ticaretinde kullandığı

---

7 **Kültür ve Emperyalizm...** ss. 209-210. İtalikler bize aittir.

8 In Hubert Deschamps, **Les Méthodes et les doctrines coloniales de la France du XVI' e siècle à nos jours.** Armand Colin, Paris, 1953, pp. 126-127.

gemilerinden üçüne, *Voltaire, Rousseau ve Toplumsal Sözleşme*[9] adını vermişti... Aslında söz konusu armatör için, renkleri kendi rengine benzemeyen kara derili insan, gemisiyle taşıdığı başka mallardan farklı değildi! Zira, derisinin rengi kendi derisinin rengine benzemeyeni insan soyundan saymıyor, onu herhangi bir mal gibi görmek işine geliyordu... Eğer öyleyse, *ilerleme, aydınlanma* ne idi ve kimin içindi? Aslında sorun, olup-bitenlerin, toplumsal olguların ve süreçlerin kimin tarafından nasıl *tanımlandığı,* nasıl *değerlendirildiğiyle* ilgilidir. Orada söz konusu olan, *bir iktidar ilişkisi kategorisidir.* Gücü elinde bulunduranın kelâmı, güçten neşet ediyor, dolayısıyla, söylemle iktidar arasındaki ilişki, *diyalektik bir ilişkidir.* Biri diğerini besliyor ve yeniden üretiyor... Yüzyıllar boyu *Batı modernitesi,* ya da aynı anlama gelmek üzere Batı egemenliği, kendine karşı çıkan herkesi, her düşünceyi şeytanlaştırdı. Sorgulayanı yok saymayı, unutturmayı yeğledi. Direneni ezmek ve susturmak için hiçbir zaman şiddete ve teröre başvurmaktan geri kalmadı... Elbette buna *entellektüel terör* de dahildir... Eğer, yenik düşen, yenilgiyi kabul ederse, yazacağı tarih, kendini yenilgiye uğratanın zaferini anlatmaktan öteye geçemez... Bununla, bilincin sömürgecilikten kurtulmasının ne kadar önemli olduğunu söylemek istiyoruz... Artık, insanlığın geleceği, Uygar-Beyaz Adam'ın üretip-dayattığı, insanlığın ufkunu kararan Avrupamerkezcilikten, sömürge bilincinden kurtulmaya bağlı...

Avrupamerkezli ideoloji, bir Doğulu bir de Batılı (Avrupalı) imajı yarattı ve bu imaj, sömürgeciliğin *içselleşmesini* sağladı. (Şimdilerde Doğulu-Batılı ikileminin veya karşıtlığının yerini Güneyli-Kuzeyli ikilemi almış durumdadır.) Sömürüye maruz kalanların sömürgecinin ona dayattığı, tarih, toplum, bilgi, 'bilim', sanat, yöntem, değerleri ve üslûbu *içselleştirmesi* genel bir çerçevede, sömürge bilincinin Avrupa dışı halklara egemen olması demekti. Sömürgeleşmiş insan için sorun, sömürgecinin

9 Bkz: Michel Beaud, Kapitalizmin Tarihi (Çeviri. Fikret Başkaya), Dost Kitabevi, 2000, s. 55.

oluşturup yaydığı ideolojiyi *içselleştirmesi*, kendi geçmişine ve bugününe yabancılaşması demektir. Dününden olmak, bugününden ve geleceğinden de yoksun olmak demek, ufkunu yitirmektir. Zira, kendi gerçekliğine başkasının (sömürgecinin) gözüyle bakmaktadır ve görebileceği şeyleri sınırı, *sömürge bilinci* tarafından *belirlenmektedir*. Tarihsel belleği boşaltılmış olan halklar ve insanlar, kendi geçmişinde değerli hiçbir şeyin olmadığı, 'iyi', 'güzel', 'anlamlı', 'değerli', 'mâkûl' olanın ona ancak *egemen öteki* tarafından verilebileceğini düşünür hale gelir... Üçüncü Dünya'nın hemen her yerinde, özellikle de 'mektepli taife', Avrupalı doğmadığı için sürekli hayıflanma halindedir. Kendi kimliğini ve geçmişini yücelttiğinde bile, ona öykünmekten ve aşağılık duygusundan kurtulmuş değildir. Zaten kendi geçmişini inkâr etmenin, kendi geçmişini yok saymanın, ona yabancılaşmanın, psikolojik travma yaratması kaçınılmazdır... Sonuç olarak, sömürge bilincinin *içselleştirilmesi*, sömürge insanını zihinsel-entellektüel olarak *kötürümleştiriyor*. Artık, kendi kafasıyla düşünemez, kendi eliyle tutamaz duruma gelmiştir... Kaçınılmaz olarak, tutan el sömürgecinin eli, düşünen kafa ve gören göz sömürgeci/emperyalistin gözü, kafasıdır. Artık, 'kendi kendini' yönetemeyeceği, bir başına hiçbir şey olduğu *söylemine* inanmaktadır. İşte *sömürgeleşmişlik durumu* (coloniality) denilen budur...

Kabaca, Avrupamerkezciliği oluşturan argümanlar şunlardı: Avrupa uygarlığı üstündür, diğer uygarlıklar geridir, durağandır veya gerilemeye mahkûmdur. Avrupa, Yahudi-Hıristiyan geleneğinin taşıyıcısı olarak, Antik Yunan, Roma, feodalite evrelerinden geçerek kapitalizmi yaratmayı başarmıştır. Bu, özgün bir evrim çizgisidir. Avrupa diğer uygarlıklardan iktibas yapmamıştır. Avrupa üstündür zira, onu yaratan 'ırk' üstündür. Avrupa'yı üstün kılan bir şey de, onun coğrafyası, fazla sıcak ve kurak, fazla soğuk olmayan bol yağışlı iklimidir, toprağı verimlidir. Avrupa'nın beyaz ırkı, tüm ırklardan üstündür. Avrupalı keşiflere, icatlara yatkındır. Akıllıdır (rasyonel) ve bilimsel teknik ilerlemeye ehildir. Avrupa'nın ilerlemesinde, Kilise'nin ve Hıristiyanlığın önemli rolü olmuştur... Avrupa'da özel

mülkiyet çok önceden beri vardır ve bu bir ilerleme faktörüdür. Avrupa feodalizmi, 'Batı demokrasinin' gelişmesine kaynaklık etmiştir. Avrupalı cesur ve maceraya yatkındır... Oysa, söz konusu argümanlar bütünüyle uydurmadır. Hiçbir 'bilimsel-mantıkî-tarihsel-nesnel geçerliliği yoktur. Tarih boyunca uygarlıklar birbirlerinden iktibas yapagelmişler ve bu iktibaslar (almalar) uygarlığın ilerlemesini sağlamıştır. Uygarlık ve bilim insanlığın ortak mirasıdır ve öyle olması gerekir. Batı Avrupa'nın dinamik, diğerlerinin durağan, ilerleme yaratma yeteneğinden yoksun olduğu tezi de tam bir safsatadır. Zira, 1492 öncesinde tüm toplumlar ve uygarlıklar benzer istikamette 'ilerleme', 'gelişme' halindeydiler. Üretim teknikleri ve uygarlık düzeyi çoğu yerde Avrupa'dan asla geri değildi. Zaten Avrupa'nın ileri gitmesinin bir nedeni de büyük Orta Doğu ve Asya uygarlıklarından yaptığı iktibaslardı. Antik Yunan, Mısır, Hint, Fenike, Çin'den, Müslüman–Arap Uygarlığı Antik Yunan'dan, Avrupa da Müslüman–Arap Uygarlığın'dan iktibaslar yapmıştı... Asıl sorun, 1492 öncesiyle değil, 1492 sonrasıyla ilgilidir. Zira, 1492 sonrasında Batı Avrupalılar, jenosit, köleleştirme, katliam, sömürü, yağma ve talan sayesinde sadece diğerleriyle arayı açmakla kalmadılar, aynı zamanda onların gelişmesinin önünü de kestiler. Avrupa'nın göz kamaştıran zenginliği ve maddi refahı, dünyanın geri kalanının yoksullaşması pahasına gerçekleşmişti. Bugün de değişen bir şey yoktur. Sömürü, yağma ve talan, üslûp ve tarz değişse de, hızını ve kapsamını arttırarak yol almaya devam ediyor.

Bir insan toplumunun ya da uygarlığın, kültürel-teknolojik ilerlemenin araçlarını mutlaka kendisi üretmesi gerekmez. Başkalarından iktibaslar yaparak da bunu gerçekleştirebilir. Tarih boyunca birinin ilerlemesi, diğerlerinin de ilerlemesinin koşulu oldu. Tâ ki, burjuva uygarlığına gelinceye kadar. Burjuva uygarlığı, başka uygarlıklardan iktibaslar yaptı. Bir dizi üretim tekniğini dönemin büyük uygarlıklarından aldı. Bir bakıma yaptığı ithal ikâmesiydi... Üstünlük sağladığı andan itibaren de, diğerlerinin gelişmesini engelledi. Bu, kapitalizmin doğasında içerilmiş, *kutuplaştırıcı* nitelikle ilgilidir. Eğer dünyanın geri

kalanı, tarihsel bir durağanlığa mahkûmsa, o zaman sömürgecilik sadece gerekli değil, arzulanır bir şey de olmalıydı. Zira, durağan, 'miskin,' 'geleneksel' Doğu toplumlarını 'kımıldatmanın', 'tarih yoluna sokmanın', 'ilerletmenin' yegâne yolu, bu ülkelerin sömürgeleştirilmesi olabilirdi! Bu görüş, Avrupa solunun da görüşüydü. Zira Avrupa solu da Avrupamerkezli virüs tarafından iğfâl edilmişti. Avrupalı sosyalistler de Avrupamerkezli ideolojik safsataların üretildiği ortamın insanlarıydılar. Aldıkları eğitimle, taşıdıkları bilinçle hesaplaşmaları sanıldığı kadar kolay değildi ve tam bir hesaplaşma da hiçbir zaman mümkün olmadı... En radikalleri bile ırkçılığa karşı çıkıp, sömürgelerdeki kıyıcılığı ve 'aşırılıkları' mahkûm ettiklerinde, uygarlaştırıcı misyonu kabullenmişlerdi. Taşıdıkları Avrupamerkezli bilinç, başka türlüsünü tasavvur etmelerine engeldi...

İkinci Dünya Savaşı sonrasında *sömürgeciliğin tasfiye edildiği* söylemi de tam bir mittir (efsanedir). Aslında sömürgelerde ulus-devletlerin ortaya çıkması, sömürgeciliğin sonu değil, daha önce de ifade ettiğimiz gibi, *biçim değiştirmesiydi.* Kurulan ulus-devletler, *içi boş kabuktan başka bir şey değildi.* Aslında metropol-sömürge veya merkez-çevre ilişkisinde hiçbir köklü değişiklik ortaya çıkmamıştı, ama, bu 'yeni durum', ideolojik manipülasyona uygun koşullar yaratmaktan da geri kalmamıştı. Eğer, Birleşmiş Milletler Örgütü'nün 'eşit ve saygın üyeleri' söz konusuysa, sömürgecilik ve emperyalizm kavramlarından söz etmeye gerek kalır mıydı? Artık tam bir vicdan huzuruyla 'sömürgeciliği ve sonuçlarını' mahkum edebilirlerdi... Zira, 1492'yi izleyen yaklaşık 450 yılda, çevre-merkez, veya aynı anlama gelmek üzere, metropol-sömürge ilişkisi öylesine kökleşmiş, kutuplaşma derinleşmişti ki, radikal bir paradigma kayması olmadan durumun değişmesi mümkün değildi. Zira, daha önce *nehrin yatağı değiştirilmişti, şimdi yeniden değiştirilmesi gerekiyordu...* Yapılmayınca da nehir eskiden olduğu gibi akmaya devam etti. Zira, *sömürgeleşmişlik durumu* (coloniality) dediğimiz şey, her yere sirayet etmiş, içselleşmiş, bir bakıma küreselleşmişti... Öyle bir uluslararası

işbölümü ve uzmanlaşma ortaya çıkmıştı ki, onu köklü değişikliğe uğratmadan, geçerli paradigmanın dışına çıkmadan, ezen-ezilen ilişkisini dönüştürmek mümkün değildi. Kaldı ki, hiyerarşi ve eşitsiz ilişkiler sadece ekonomik-ticari alanı angaje etmiyordu. Asıl önemli olan, ideolojik-entellektüel-kültürel hegemonyaydı. Daha önce de kısaca değindiğimiz gibi, ideolojik planda bir 'kurtuluş savaşı' verilmeden, sömürgecilik statüsünün dışına çıkmak mümkün değildi. Zira, emperyal egemenlik, sadece ekonomik bir kategori değildir. Kaldı ki, ekonomik, sosyal, kültürel, ideolojik unsurlar her zaman *diyalektik bir bütünlük* oluşturuyor. Toplumsal sürecin bir veçhesini diğerlerinden soyutlayarak anlamaya çalışmak, burjuva ideolojisinin bir dayatmasıdır... Biçimsel bağımsızlıktan sonra da, Avrupamerkezli ideoloji olduğu gibi yerinde kalmaya ve yıkıcı işlevini sürdürmeye devam etti...

Görüntü değişmiş gibiydi, ama, gerçek olduğu gibi yerinde duruyordu. Yegâne değişiklik, sömürge ve yarı sömürge halkların yaşadığı bölgelerin, artık tek bir emperyal gücün 'korunmuş alanı' ve nüfûz bölgesi' olmaktan çıkıp, tüm emperyal güçlerin *kollektif etkinlik alanı, nüfûz bölgesi, sömürgesi* durumuna gelmesiydi. Kimi zaman *'yeni sömürgecilik'* de denilen yeni bir sömürgecilik statüsü ve ona işlerlik kazandıran kurumlar ve mekanizmalar yaratıldı. Yukarda kısaca sözünü ettiğimiz BM ve çevresinde oluşturulan 'insânî ve siyasî kurumlar (BM Genel Kurulu, BM Güvenlik Konseyi, Dünya Çalışma Örgütü (ILO), Dünya Tarım Örgütü (FAO), Dünya Çocuk Fonu (UNICEF), UNESCO, vb., Dünya Bankası ve IMF gibi fmansal kurumlar, NATO, CENTO, SEATO gibi militer paktlar, dünyanın birçok stratejik bölgesine yerleşmiş Amerikan üsleri, her an müdahaleye hazır Amerikan Hava Kuvvetleri ve Deniz Piyadeleri... Yakın tarihe az-çok ilgi duyanlar, emperyalist çıkarlar tehlikeye girdiğinde yukarda sözünü ettiğimiz kurumların nasıl devreye sokulduğunu iyi bilirler... XV'inci yüzyılın sonundan, XX'nci yüzyılın ortasına kadar tarihi Batı'nın yaptığı, ama, klasik/doğrudan sömürgeciliğin tasfiyesiyle bu durumun değiştiği görüşü, sadece sömürgelerin biçimsel bağımsızlık son-

rasında yönetimi devralan *yerli kliklerin* konumunu meşrulaştırmaya yaradı...

Bağımsızlığa kavuşan ülkelerde bir *tersinden merkezcilik*, Asya ve Afrika merkezcilik oluşturma zorlamasına girişildi... Bağımsızlığa yeni kavuşan ülkelerin yönetici elitleri (ki, bunlar Batı'nın rahle-i tedrisinden geçmişlerdi) kendi geçmişlerini yüceltip, asıl uygarlığı yaratanın kendi ataları olduğunu ileri sürerek, Avrupamerkezciliği ve milliyetçiliği *tersinden* üretme yoluna gittiler. Hayalî bir "şanlı geçmiş" yaratma zorlamasına giriştiler ve yarattıkları ideolojik mistifikasyon, kitlelerin bilinci manipüle etmek, yanılsama yaratmak içindi... Böylece emperyalizmin 'yerli adamları' olduklarım kitlelerin gözünden uzaklaştırmak mümkün olmuştu. Zira, her alanda Batı'yı kopya ediyorlardı... Yeni yönetici seçkinler, sözde Batı'yı inkâr eder, lânetlerken, emperyal bağımlılık ve hakimiyet ilişkilerini yeniden üretiyorlardı. Oysa, Batılı'nın yaptığının bir benzerini yapmak hem marifet değildi, hem mümkün değildi hem de arzulanır bir şey olmamalıydı... Üçüncü Dünya milliyetçiliği, ancak emperyalizmin ekmeğine yağ sürebilir, emperyalizmi yeniden üretmenin bir aracına dönüşebilirdi... Velhasıl, milliyetçiliğin her türünün işlevi yerli yönetici elitlerin suç ortaklığını gizlemeye yaradı... Karşı çıkıyormuş gibi yapıp kitleleri aldatarak, emperyalist sömürüyü meşrulaştırdı, tartışılmasını, anlaşılmasını ve aşılmasını engelledi...

Şimdilerde, 'Westfalya Barışı' sonrasında oluşan, ulus devletlerin birbirleriyle ilişkilerinde *'iç işlerine karışmama'* kuralı geçerli değil. Birleşmiş Milletler Örgütü de artık yanılsama yaratamaz durumda. ABD'nin şahsında Uygar Beyaz Adam, hiçbir uluslararası hukuka saygı göstermeye yanaşmıyor, hiçbir uluslararası teamüle uymuyor. Üstelik bunu bir 'hak' olarak görüyor... Bir 'gerekçe üretip' istediği ülkeye savaş açıyor, bu vesileyle yeni silahlarını denemek, nükleer-rakyoaktif atıklardan kurtulmak olanağına kavuşuyor. İstediği yeri işgal ediyor. Modern sömürgeciliğin başlangıcında, Hıristiyanlık, daha sonraları uygarlık götürmek için ülkeler işgal edilir, halklar katledilir, boyunduruk altına anılıp, sömürgeleştirilirdi.

Şimdilerdeyse, 'insânî yardım', 'demokrasi', 'insan hakları', vb. götürmek üzere aynı şeyi yapıyorlar... Sovyet sistemi gibi dengeleyici bir unsurun sahneden çekildiği koşullarda, artık emperyalizm kendini rahat hissediyor... Şimdilik köpeksiz köyde değneksiz gezebileceğinden de kuşku duymuyor... Lâkin, köyün köpeksiz olmadığını, değneksiz gezmenin de pek kolay olmadığını hayretle göreceklerdir. Filistin halkı öyle olduğunu on yıllardır gösteriyor... Sömürgeciliğe ve emperyalizme karşı yüzyıllardır direnen mazlum halklar buharlaşmadığına ya da bu dünyadan göçmediğine göre... ABD (ve müttefikleri), Somali rejiminden hiçbir talep gelmeden Somali'yi "insanî yardım" gerekçesiyle işgal etmişti, onu daha niceleri izledi. Afganistan da insanlığı 'terör belasından kurtarmak gibi hâlisane kaygılarla işgal edildi. Irak'm ihtiyacı da demokrasiydi ve demokrasi çoktan ulaştırıldı... Beyaz Adam, Latin Amerika'dan Ortadoğu'ya, Afrika'dan Güney Asya'ya, Demokrasi, barış, istikrar, insan hakları, refah, kalkınma, vb. götürmeye devam ediyor. "İnsanî yardım" her yerde hâzır ve nâzır! Emperyalist çıkarlar tüm insanlığın çıkarı sayılıyor ve emperyalist Batı dünyayı kendi çıkarları doğrultusunda hâlâ *dizayn etmeye devam ediyor...*

Uygar, Beyaz Adam, insanlığı kötülüklerden kurtarmaya, açları doyurmaya, onlara refah ve barış götürmeye kaldığı yerden devam ediyor. Beyaz Adam 'insanlığa olan borcunu' ödemeye devam ediyor. Bu, 'Beyaz Adam'ın yükü'ne 'boynunun borcu' olanın gereğini yapmaya, Rudyard Kipling'in şiirinde sözünü ettiğine geri dönüldüğü anlamına mı geliyor? Uygar-Beyaz Adam bundan hiç vazgeçmedi ki, şimdilerde geri dönmüş olsun! Ne düşündüğünü, ne yapmak istediğini de gizlemiyor... Amerikalı tarihçi Paul Johnson, 1994 yılında *New York Times*'da Batılı'nın "insânî misyonunu" hatırlatırcasına şunları yazmıştı: "Otuz yılı aşkın bir zamandır uluslararası toplum (uluslararası toplumdan kimin kastedildiği mâlum- F. B.) hastalığın nedenleriyle uğraşmak yerine, emarelerle, sonuçlarla ilgilenmekle yetiniyor. Kimse açıkça ifade etmese de, sonuçları yaratan nedenler apaçık ortada: Bazı devletler kendi kendilerini tek

başlarına yönetecek yeterli olgunluğa sahip değil. Böyle sürüp gitmesine izin vermek, bu durumun yaratacağı terörü ve alçaltıcı sonuçları sineye çekmek olur. Bu, komşularının istikrarı için bir tehdit ve bizim vicdanımıza da bir saldırıdır. Söz konusu olan ahlâkî bir sorundur: Uygar dünya bu çaresiz, sefil ülkelere yardım etmek, bu amaçla da onları bizzat yönetmek zorundadır"[10] Velhasıl sorun 'uygar dünyanın' vicdanım rahatlatmakla ilgili... Bu amaçla şimdilerde Ortadoğu halklarına ve başkalarına demokrasi, özgürlük ve insan hakları götürmek için yanıp tutuşuyor...

2. Burjuva Uygarlığının Laik Dini: İlerleme...

Claude-Henri de Saint Simon 1814'de: "İnsan soyunun altın çağı geçmişte değil, gelecekte, sosyal düzeninin mükemmelleşmesindedir"[11] demişti. Victor Hugoda 1859'da: "Yüzyıldan yüzyıla insan neslinin serpilip gelişmesi, insanlığın karanlıktan ideale yoluluğudur" diyordu. *Sefiller* adını taşıyan ünlü eserinde de ilerlemeyle ilgili olarak: "İlerleme insanlığın âlemidir. İnsanlığın genel hayatının adı ilerlemedir; insanlığın artık adımının adı ilerlemedir; insanlığın ortak adımının adı ilerlemedir. İlerleme yürür; tanrısal, kutsal olana doğru insan bakımından, dünya bakımından büyük yolculuğunu yapar... Bu uyuyan ilerlemeyi uyandırmadan insan ruhunun üzerindeki gölgeyi görmek, karanlıkları el yordamıyla yoklamak düşünürün en iç sızlatan kaygılarından biridir...Umutsuzluğa kapılan haksızdır. İlerleme kaçınılmaz olarak uyanır... Evrensel barıştan başka bir şey olmayan düzen yerleşinceye kadar, ilerlemenin aşamaları devrimler olacaktır"[12] demişti. Elbette geleceğin mutlaka geçmişten daha iyi olacağından şüphe etmeyen düşünürler sadece Saint Simon ve Victor Hugo değildi. Spinoza da, "Hâl,

---

10 Bu makalenin Fransızca çevirisi, 29 Ağustos 1994 tarihli *Libération* gazetesinde yayınlandı. Alıntı *Libération*'dan yapıldı.

11 İn Pierre- André Taguieff, **Du Progrès. Essai,** Librio, Paris 2001, p. 5.

12 **Sefiller,** Cilt II, s 1053, Çeviri: Nesrin Altınova, Hayat Neşriyat Anonim Şirketi, 1973.

âtiye gebedir, (bugün geleceğe gebedir)" demişti.[13] Aydınlanma dönemi düşünürlerinin ezici çoğunluğu için de 'yeryüzü cennetinin' gerçekleşmesi için fazla zaman gerekmeyecekti. Yarının dünden ve bugünden mutlaka daha iyi olacağına dair sarsılmaz *inancın* gerisinde de bilimsel ve teknik gelişmenin, insanlığa sunduğu imkânlar ve avantajlar bulunuyordu. Mantık silsilesi de kabaca şöyleydi: Bilimsel-teknik ilerleme, insanın doğa üzerindeki hakimiyetini artıracak, bu olanak, üretim artışına ve maddi refaha neden olacak, bu da siyasi sistemi iyileştirecek, daha fazla maddi refahı, daha çok özgürlüğü, barışı, toplumsal uyumu ve demokrasiyi mümkün kılacak, insanın insan üzerindeki egemenliği artık geçmişin bir anısı olarak kalacaktı! Velhasıl, *ilerleme* öyle bir şeydi ki, hastayı sağlıklı, kötüyü iyi, yanlışı doğru, olumsuzu olumlu yapardı... Aslında *Aydınlanma filozofları* ilerlemeyi bir tür din mertebesine yükseltmişlerdi. Fakat, söz konusu *laik din*, aslında bilime tapınmaktan başka bir şey değildi. Bilim, her sorunu çözecek ve her şey iyi ve güzel olacaktı... Modernite, bilimsel ve teknik gelişmenin, insan aklının, rasyonalitenin eseriydi ve modern olan (bugün mevcut olan) kaçınılmaz olarak *eski* olandan daha iyiydi. Zira, sahip olduğu bilimsel ve teknik donanım, eski nesillerin sahip olduğundan daha büyüktü. XVII'inci yüzyılın başında İngiliz filozofu Francis Bacon'dan sonra *ilerleme* kavramı içerik değişimine uğradı. Latince *progredior*, ileriye yürümek, ilerlemek anlamına geliyor. Bu, insanın bir yere ulaşması için yol alması demektir. İngilizce'deki *progress* de, önceleri krallığın bir memurunun resmi *seyahati* demeye gelirdi. Latince *porgressus*, bir mekan değiştirme anlamında kullanılırdı. Francis Bacon, *avancement* kavramını uydurdu ki, bu kavram progresse sözcüğünü tam karşılamıyordu.

Aslında hem bilimsellikten söz etmek, hem de bilimi ve ilerlemeyi bir din mertebesine yükseltmek, aydınlanma dönemi filozoflarının temel çelişkisiydi... Eğer insanlığın ileriye doğru

13 **L'an 2440**'dan aktaran Pierre-André Taguieff, **Du Progrès. Essai,** Librio, p. 28, 2001.

ilerleyişi mutlaka iyi bir şey, üstelik kaçınılmazsa, bir 'zorunluluksa', o zaman insana o yolda ilerlemekten başka seçenek kalmıyor demektir. İnsan soyu ilerlemeye yazgılı ve bu kaçınılmazsa, demek ki, ilerlemek, insan iradesini aşan bir şey, bir tür *yazgıdır*. Bu anlayışa göre *ilerleme*, insanlık durumunun iyileşmesi, bir bütün olarak mükemmelleşmesidir ki, bu süreç, doğrusal, birikimli (kümülatif), sürekli, zorunlu, geri dönüşsüz ve sınırsızdır... Aslında ilerleme dini bir tuzaktı. Eğer, ilerde her şey mutlaka iyi olacaksa, demek ki, aslolan *gelecektir*. O zaman önemli olan yaşanan an değil, ilerde yaşanacak olandır. Bu bir bakıma, tek Tanrılı dinlerin söylediğinden farklı değildi. Onlar da asıl mutluluğun ve nihaî kurtuluşun bu fânî dünyada değil, *öteki dünyada* olduğunu vaazetmiyorlar mıydı? Laik *ilerleme dininin* peygamberlerinin yaptığı, sadece bir mekan değişikliğinden, bir tür *kaydırmadan* ibaretti. Zira, büyük tek Tanrılı dinler nihaî ve sürekli mutluluğun öldükten sonra gerçekleşeceğini vaazeder. İlerleme ideolojisi bunda küçük bir değişiklik yaparak, mutluluğun, nihai kurtuluşun, ve mükemmelliğin bu dünyada ama 'gelecekte', 'ilerde' mümkün olacağını söylüyor. Kutsallıkta ve Tanrısallıkta bir kayma yaratılıyor. Yegâne değişiklik de Cehennemsiz bir Cennet vaadidir ve Cennet bu Dünya'ya taşınmıştır! Din, bu Dünya'da olup bitenleri önemsemiyor, bu dünyadaki kısa yaşamın, zorunlu bir durak olduğunu söylüyor. Eğer öyleyse, çekilen acılar da önemsizdir. Olup-bitenler Öteki Dünya'ya hazırlıktır ve herkesin kaderine boyun eğmesi gerekir... *İlerleme*, aynı şeyi başka türlü meşrulaştırdı: Önemli olan gelecektir ve geleceğe ulaşmak için çekilen acılar, katlanılan kötülükler, sadece daha mutlu bir gelecek için ödenmesi gereken *bedeldir*. İlerleme ideolojisinin vaadettiği mutlu gelecek artık *ufukta bir çizgidir,* yaklaşıldıkça uzaklaşan bir çizgi... İşte yüzyıllardır sayısız vahşet, sömürü, yıkım, katliam, sömürgecilik ve emperyalizm, *bilim* ve *ilerleme* adına böylece meşrulaştırılageldi. Aslında *Aydınlanma felsefesinin* vaadettiği *evrensellik,* çelişik olarak, sömürüyü, Avrupa sömürgeciliğini, emperyalizmini ve yıkıcılığı meşrulaştırıp-kabûllendirmenin aracına dönüştü...

Zira, François Partant'ın veciz bir şekilde ifade ettiği gibi: "Batılı sadece canlılar arasında bilimsel var sayılan bir hiyerarşi yerleştirmekle kalmadı. İnsanlık için de aynı olduğu varsayılan hiyerarşiyi oluşturdu. İnsanlık çok farklı toplumlardan oluştuğu için, batılı bu farklılıklarda eşitsizlikler gördü. Bu eşitsizlikler de insanı tarih öncesinden çağdaş insana götüren yolda, toplumların az ya da çok yol almış oldukları, bu itibarla da (insanlığın), insanlığın az ya da çok evrimleşmiş olduğu görüşüne dayanmaktadır. Evrimleşmişliğin ölçütü de toplumun bilgi düzeyi (sadece "bilimsel" bilgiye indirgenmiş) ve tekniğe egemen olma durumlarıdır. Belki bu bilimsel ve teknik ilerleme ölçütünün kendisi de bilimsel değil, fakat bir değeri var: *Batı toplumunun üstünlüğünü haklı gösteriyor.*

Farklılıkların yorumlanışı, insanlığın evriminin tek bir çizgi izlediği gibi bir ön kabule dayanıyor. Bu da fiilen insanın izlediği tek yönlü çizgidir. Sonuç olarak bütün toplumlar Batı toplumu gibi evrimleşeceklerdir, çünkü onlar da bir gün bugün Batının ulaştığı uygarlık seviyesine ulaşmaya eğilimlidirler. Böylece, Batı toplumunun, geri oldukları kabûl edilen toplumlar üzerinde kurduğu egemenliği, uygarlaştırıcı bir eser olarak görmek mümkün olabilmektedir. *Söz konusu olan: insanlığı batının nihayetinde yer aldığı yolun tek ve gerekli doğrultusunda itmek veya sürüklemektir".*[14]

Aydınlanmacı ideolojinin yaydığı düşünce tarzı şöyleydi: İnsan toplumları farklı gelişmişlik evrelerinde bulunuyor, gelişmenin en üst basamağında olan Batıdır, zira bilimsel-teknik planda onlardan üstündür. Onun oluşturduğu 'model' *ileridir;* öyleyse, geriden gelenleri de, ileri, modern, müreffeh, uygarlık timsâli Avrupa'nın seviyesine yükseltmek, geride kalmış olanları *ilerletmek* Avrupalı Uygar Beyaz Adamın tarihsel misyonu, *boynunun borcudur.* Artık sadece Avrupa'da işçi sınıfının maruz kaldığı akıl almaz sömürü ve baskı değil, Avrupa dışı dünyanın

14 **Kalkınmanın Sonu, Bir Alternatif mi Doğuyor?** (Çeviri: Fikret Başkaya) Özgür Üniversite Kitaplığı, No: 35, 2002, ss. 45-46. (İtalikler bana aittir.

'geri halklarına' dayatılan kıyıcılık, jenosit, köleleştirme ve sömürgecilik de, ilerleme, modernleşme, uygarlaşma adına meşrulaştırılıp dayatılabilirdi. Aslında XIX'uncu yüzyılın *sosyal evrimciliği*, emperyalist sömürgeciliği meşrulaştırma işlevi görüyordu. Şimdilerde neoliberal küreselleşme ideolojisi, çoktan iflası 'kanıtlanmış' olan ilerleme, modernleşme ideolojisini yeniden hortlatma zorlamasından başka bir şey değildir... Max Horkheimer, *Akıl Tutulması* adını taşıyan ünlü eserinde şunları yazmıştı: "İlerleme doktrini doğrudan doğruya doğa üzerindeki egemenlik düşüncesini mutlaklaştırır ve sonunda kendisi de statik ve türemiş bir mitolojiye dönüşür. Devinim, toplumsal bağlamından ve insânî amacından soyutlanınca, sadece bir devinim yanılsaması haline, mekanik yinelemenin köklü sonsuzluğu haline gelir. İlerleme en yüksek ideal olarak yüceltilirken, her türlü ilerlemenin, hatta dinamik bir toplumdaki ilerlemenin bile çelişkili bir nitelik taşıdığı gözden kaçırılır."[15]

Bilimsel-teknolojik ilerlemenin kendiliğinden ve mutlaka herkes için daha çok maddi refah, daha iyi bir siyasi sistem ve demokrasinin koşulu olduğu görüşü, yazık ki, son birkaç yüzyılın kuruntusu olmaya devam etti. Bugün bu kör inanç eskisinden daha da çok yıkıma ve kötülüğe kaynaklık ediyor. Zira, her ileri aşama daha büyük yıkıcılık demektir. Bilimsel-teknik gelişme, kapitalist sınıfın daha çok sömürmesinin, daha çok zenginliğe el koymasının, daha çok kâr etmesinin hizmetindeyse, *insanlık durumunun* iyileşmesi nasıl mümkün olabilirdi? Son birkaç yüzyılın deneyleri, bilimsel-teknolojik gelişmenin refahı değil, sistemin yıkıcı-yok edici dinamiğini güçlendirdiğini yeterince kanıtlıyor. Kaldı ki, sınıflı bir toplumda ne herkes için aynı anlama gelen bir bilim olabilir, ne de bilimsel-teknik ilerleme herkes için arzulanır sonuçlar ortaya çıkarabilir. Burjuva uygarlığı koşullarında, ta baştan itibaren bilimsel-teknik ilerleme, gücü elinde bulunduranların hizmetindeydi. Bu yüzden bu alandaki her ilerleme, toplum çoğunluğu

15 **Akıl Tutulması** (Çeviri: Orhan Koçak) Metis Yayınları, 1986, s. 169.

aleyhine ve doğa tahribatının derinleşmesi pahasına gerçekleşti. Dolayısıyla, vadedilenle gerçekleşen arasında bâriz bir uyumsuzluk söz konusudur. Yegâne amacı dar bir kapitalist sınıfı zenginleştirmek, onun egemenliğini güçlendirmek olan bir bilimsel-teknik ilerlemenin, hâlâ gerektiği gibi tartışılmıyor oluşu, bilim ve teknoloji konusunda yaratılan efsaneyle, *fetişizmle* doğrudan ilgilidir. Yazık ki, kapitalist yağma ve talanın, sömürgeciliğin ve emperyalizmin hizmetindeki bilimsel-teknik ilerlemenin hâlâ refah ve 'mutluluk' kaynağı olduğuna inanan geniş bir kitle var. Max Horkheimer, bu konuda şöyle diyor: "Teknolojinin körce gelişmesinin toplumsal baskı ve sömürüyü güçlendirmesi yüzünden, ilerleme her an kendi karşıtına, barbarlığa dönüşme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Statik ontoloji de, ilerleme doktrini de –yani nesnelci felsefeler de öznelci felsefeler de – insanı unuturlar."[16] Aslında Max Horkheimer'ın zarif bir şekilde ifade ettiği gibi, burjuva uygarlığı *'insanın unutulduğu'* bir uygarlıktır. Lâkin, ideolojik kölelik asıl tartışılması gerekenin tartışılmasını ve anlaşılmasını engelliyor...

Bilim ve teknoloji fetişizmi öylesine köklü ki, bu lânet olası fetişten kurtulmak sanıldığı kadar kolay değil. Bu vesileyle Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı'yla (1992 Rio, 'Yeryüzü Zirvesi') ilgili yazdığımız bir yazıya gönderme yapmakta yarar var: "Durum böyleyken, bilim adamlarının bir bölüğü hâlâ bilim ve teknoloji fetişizminden kendilerini kurtaramıyor. Kapitalist üretimin hizmetindeki bir bilim ve teknolojinin yıkıcı sonuçlarını ısrarla görmezlikten geliyorlar. Çokuluslu şirketlerin kârlarının düşmesi olasılığı bile onları telaşlandırıyor... Nitekim Rio Konferansı'nın başında, aralarında 59 Nobel Ödülü sahibinin de bulunduğu 400 bilim adamı, bir bildiri yayınlayarak, "XXI. yüzyılın arefesinde irrasyonel bir ideolojinin ortaya çıkmasından duydukları kaygıyı" dile getirdiler... Böylece, çevre ve ekolojik sorunlara duyarlı bilim adamlarını, "gericilik ve irrasyonellikle" suçladılar, Bildirinin öncülüğünü Dr. Michael Salomon'un yaptığı *Heidelberg*

16 **Akıl tutulması**, a.g.e. s. 170.

Grubu'nun bu tavrı, iki konuda düşünmeyi gerektiriyor: Birincisi, Nobel Ödülü'nün değerinin tartışılması; ikincisi de, bilim adamlarının yüceltilmesinin saçmalığıdır. Burjuva toplumunda bilim adamlarının "yüceltilmesi" boşuna değildir. Fransız genetisyen André Langenay'ın Rio Konferansı'na karşı bildiri yayınlayan ünlü bilim adamlarıyla ilgili yazısının başlığını: *Bir Devekuşu Çetesinin Mutlak Körlüğü* olarak koyması, gerçekten yerindedir... Yazar, François Jacob'un sık sık 'ünlü bilim adamları arasında da herhangi bir sosyal grupta olduğu kadar ahmak ve pis herifin bulunduğundan' söz ettiğini yazıyor. Burjuva dünyasında ağacı görüp ormanı görmeyen adamlar da pekâlâ Nobel Ödülü alabiliyor. Ve tabii *otorite* sayılıyor. Artık ondan sonra her söylediğinde bir kerâmet aranacaktır... Kapitalist toplumda (ister doğa bilimcisi, ister sosyal bilimci olsunlar) ünlü bilim adamlarının iki temel işlevi var: Artı-değerin artırılmasına katkıda bulunmak ve sömürü düzenini meşrulaştırmak."[17] Elbette *Heidelberg Grubu'nun* kuruntularının ve taşıdıkları *sarsılmaz îmanın* geri planında iki yüzyıllık ideolojik kurgu vardı. Daha 1803'de Saint Simon şunları yazmıştı: "Dostlarım, bilgin, öngörü sahibi olandır, akla dayalı bilim, öngörü olanağını ve araçlarını sağlar ve neyin yararlı olduğunu önceden haber verir, dolayısıyla bilginler, tüm diğer insanlardan üstündür."[18] Aslında her zaman yapılan aynı: Önce bir alanla, bir sorunla ilgili bir yanılsama ya da aynı anlama gelmek üzere bir *yanlış bilinç* oluşturuluyor, sonra da bunun bilimin, bilimselliğin, rasyonalizmin bir gereği olduğu kafalara sokuluyor. Artık, böylece oluşturulan *ideolojik kurgu* , şüphe edilmekten, sorgulanmaktan, tartışılmaktan muaf oluyor ve giderek egemenin söylemi, itiraz edilemez mutlak hakikât mertebesine terfi edip, *dokunulmazlık* kazanıyor...

Yeni olan eski olandan, geride kalmış olandan, mutlaka *daha*

17 Fikret Başkaya, **Sömürgecilik Emperyalizm Küreselleşme**, Özgür Üniversite Kitaplığı no: 38, Genişletilmiş üçüncü baskı, 2003, ss. 79-80.

18 Claude-Henri de Saint Simon, **Lettres d'un Habitant de Genève à ses Contemporains** (1803), in: Oeuvres de Saint Simon et d'Enfantine, Paris, 1865-1878, t. XV, p. 83.

iyidir görüşü, burjuva uygarlığının efendilerine, insanlara kötülükleri kabullendirmenin etkin bir aracıdır. Daha çok makina, ortalığı daha çok ıvır-zıvırla doldurmak neden mutlaka *daha iyi* olsun? Eski uygarlıkların insanları, bugünün reklam ve dizi film yiyicilerinden neden mutlaka daha geri olsun? Makina parkı günden güne doluyor diye, insan düşüncesi ve insan toplumu da mutlaka ilerlemiş mi sayılacak? Makinayla toplumsal refah ve 'mutluluk' arasında *doğrudan* ve *doğru yönde* bir ilişki olduğunu, makinanın ve teknolojinin her sorunu çözeceğini ileri sürmek, *ilerleme dinine* tapınmanın sonucudur. Şimdilerde iletişim teknolojisi harikalar yaratıyor da insanlar arasındaki *iletişimsizlik* sorunu çözülmüş mü sayılacak? Burjuva uygarlığının insanı insanlıktan çıkardığı koşullarda, her insanın eline bir telefon verip, yirmi dört saat konuştursanız ne değişirdi? Üretimin amacı insan ihtiyaçlarını karşılamak, bu amaçla kullanım değeri üretmek olmadıkça, maddi üretimin mutlaka refah yaratacağı diye *kesinlik* yoktur. İnsanın insanca yaşaması için elbette asgari maddi olanaklar mutlaka gereklidir ama, maddi zenginlik arttıkça, insan mutluluğunun, özgürlüğünün, *insanlığının* da aynı oranda artacağı diye bir kural yoktur. Son yüzyılda yaşananlar, öyle olmadığım yeterince kanıtlamış olmalıdır... Çoğaldıkça ortalığı kirleten, çirkinleştiren, doğal görüntüyü bozan makinalarla, eşyalarla dolu bir yerde mi, yoksa, (sefalete düşmemek şartıyla) mütevazı, ama insan ilişkilerinin insana yaraşır olduğu, zenginliğin maddi zenginlikle özdeş sayılmadığı, şarkı söylemenin bir uzmanlık konusu olmadığı, herkesin şarkı söyleyebildiği, ve şarkının parayla satılmadığı bir ortamda yaşamak mı isterdiniz? Kaldı ki, kapitalist üretim tarzı geçerliyken, zenginlik ancak küçük bir azınlığın zenginliği olabilir...

Şimdilerde ileri teknolojinin timsâli ABD'de insanlar daha çok tüketiyorlar diye (Orada da on milyonlarca yoksul, evsiz, işsiz, sefalete terkedilmiş insan yaşadığını unutmadan) insanlar daha mı mutlu, Amerika daha mı demokratik? Ortalama bir Amerikalı kendi ülkesinin 'demokratik' olduğundan asla şüphe etmez. Demokrasinin ne olduğu, ne olması gerektiğini bilme-

yince, milyarderleri, milyonerleri, Senato'ya ve Temsilciler Meclisi'ne 'göndermek' üzere dört yılda bir önüne sandık konmasını demokrasi sanıyor. Daha da vahim olan, dünyanın geri kalan kesiminde de, insanların *Amerikan demokrasisi* diye bir şeyin varlığına *inanmasıdır*... Dünyada üretilen uyuşturucunun yüzde kaçı ABD'de tüketiliyor? ABD, dünyanın suçluluk oranı en yüksek olan ve cezaevlerinde nüfusa oranla en çok 'mahkum' bulunduran ülkesi değil mi? Sinir ilaçlarının çoğu *ileri ülkelerin* insanları tarafından tüketilmiyor mu? "Birçok bilge, çok sınırlı ihtiyaçların tatmini durumunda da mutluluğun mümkün olabileceğini söylemiştir. İnsan ilişkilerindeki zenginliğin yeniden keşfedildiği, dingin, birlikte yaşanabilir bir dünyada, sadelik ve yetingenlik koşullarında daha az maddi tüketimle de yaşamak pekâlâ mümkündür. "Mutlu bir insan" diyor Hervé Martin, "sinir ilaçları (antidepresanlar) kullanmaz, psikiyatriste gitmez, intihara kalkışmaz, mağazaların vitrinlerini kırmaz, gün boyunca dükkan dükkan dolaşıp işe yaramaz, ama, pahalı ıvır-zıvır satın almaz, kısaca toplumun ekonomik faaliyetine olabildiğince az katılır."[19]

İlerleme inancı, bir amaca yönelik toplumu hayal etmek anlamına geliyor ve her *ilerlemenin* de mutlaka daha iyi olacağı görüşünü içeriyor. Bu niteliği itibariyle *Mesihçi* bir temele dayanıyor: Gelecek güzel olacak, bundan şüphe etmek gereksiz... Francis Bacon, bilgi stokundaki her artışın, doğa üzerindeki insan hakimiyetini artıracağını ve bu sürecin her ileri aşamasının da mutlaka bir öncekinden daha iyi olacağını ileri sürmüştü. Bu yüzden, bilimsel plandaki gelişme *ilerlemeyle* özdeş sayıldı. XIX. yüzyılın *tek düşüncesi*, ya da paradigması, XX. yüzyılın ilk on yıllarından başlayarak şüpheyle karşılanır olmuştu. Birinci Dünya Savaşı, sömürgeci–emperyalist yayılma, jenosit, faşizm-nazizm, Hiroşima, Nagazaki, onu izleyen Kore Savaşı, soğuk savaş, Vietnam Savaşı, Çernobil'e, vb. uzanan

19 Serge Latouche, *Sürdürülebilir Kalkınmaya Son. Yaşasın Birlikte Yaşanabilir Bir Dünya*, (Çeviri, Fikret Başkaya), Özgür Üniversite Forumu, Sayı 19, Temmuz-Eylül 2002, s.33.

süreçte, sermayenin büyümesi, kapitalist egemenliğin güçlenmesi dışında hiç bir etik kaygı taşımayan bir bilimsel-teknik gelişmenin nasıl bir yıkıma dönüştüğü ortadadır... Şimdilerde *ilerleme dininin müritlerinin* sayısı giderek azalıyor... İlerleme gerçekleşmiyor ama ilerleme denilenin *kanıtları* insanlık için bir övünç kaynağı olacak cinsten değil... Anlam kaybı, değer ölçüsünün kaybolması, nirengi noktasının yok olması, çevre tahribatı, kaos, uyuşturucu ticaretinin devasa boyutlara ulaşması, bireysel ve kollektif şiddet, etnik dini *temizlik*, mafya bakısı, terör, devlet terörü, işkenceci rejimler, nükleer-radyoaktif riskler, finansal spekülasyon ve finansal risk, sosyal-kültürel-etik plandaki yozlaşma... Bilimsel-teknolojik *hârikalar*, geride harika sayılacak pek bir şey bırakmıyor. Her *yeni şeyin*, sadece *yeni* olduğu için mutlaka *'daha iyi'* olması neden kural olsun? Pierre-Joseph Proudhon, *"İlerleme teorisi özgürlük trenidir"*[20] demişti. Şimdilerde trenin nereye doğru ilerlediği konusunda kafalar karışık... Sadece ekolojik planda ortaya çıkan yıkım bile, *ilerlemenin*, *apokalipse* yolculuk olduğunu göstermiyor mu? Kapitalist toplumda teknoloji, insana hizmet edemezdi, ama onu köleleştirebilirdi ve şimdilerde öyle olduğu görülüyor.

Buraya kadar söylediklerim, asla *kötümserlik* şırıngası yapmakla, kötümserlik tohumları ekmekle ilgili değil. Buradaki temel kaygı, olabildiğince fotoğrafı olduğu gibi görme kaygısıyla ilgilidir. Zira, iyimserlik-kötümserlik ikilemi bizim problematiğimiz dahilinde olan bir şey değildir ve öyle olması da gerekmiyor. Georges Bernanos'un söylediği gibi: "İyimserin de, kötümserin de ortak noktası, şeyleri olduğu gibi görmeme aymazlığıyla ilgilidir. Kötümser mutsuz bir ahmak, iyimser de mutlu bir ahmaktır."[21] Dolayısıyla sorun, iki tür ahmaklık arasında seçim yapmakla ilgili değildir. Sorun, geçmişi karalayarak, *karanlık geçmişi* bugünün kötülüklerini meşrulaştırmanın

---

20 **Philosophie du Progrès (1853),** *"Première lettre: De L'idée de Progrès"* (1851), éd. Th. Ruyssen , Paris Marcel Rivière, 1946, p. 45. İn Pierre-André Taguieff, **Du Progrès. Essai,** a.g.e. s. 24.

21 İn Pierre-André Taguieff, **Du Progrès. Essai,** a.g.e. s. 147.

aracına dönüştürme saplantısından kurtulmakla ilgilidir. Ne geçmişi karalamak, ne de bugünü ve geleceği yüceltmek, ama geçmişi ve bugünü anlamaya çalışmak. Aksi halde geçerli süreçleri ve eğilimleri durdurup, tersine çevirmek için gerekli *iradenin vaktinde müdahalesi* mümkün olmayabilir...

3. "Evrensel, Nesnel, Sosyal Bilim" Efsanesi...

Bugünün dünya kapitalist sistemi, esas itibariyle iki sömürgecilik aşamasında oluştu ve şimdilerde geçerli 'egemen ideoloji' veya aynı anlama gelmek üzere geçerli 'sosyal düşünce'de bu iki sömürgecilik döneminin eseridir. Birinci aşama, İspanyollar'ın ve Portekizliler'in Amerika'ya ayak bastıkları 1492 sonrasıdır. Bu dönem yaklaşık 1650 yılına kadar devam etti. Bu ilk sömürgecilik, Hıristiyan-Batılı-Beyaz Adamla *diğerleri* arasına ilk *farklılığın,* ilk ayrımcılığın yerleşmesinin, Avrupalı ile Avrupalı olmayan arasındaki hiyerarşinin oluşmasının başlangıcıydı. Başka türlü ifade etmek istersek, Avrupalı'nın bu macerası, insanlık toplumu içinde köklü bir *ayrımcılığın* temellerinin atılmasıyla sonuçlandı. Tâbir maruz görülürse, Avrupalı bu tarihten sonra kendisiyle *başkaları* (kanları, ırkları, renkleri, kültürleri, uygarlıkları farklı olanlar) arasına kalın duvarlar örmeye başladı. Ve zamanla bu duvar kalınlaşmaya, güçlenmeye devam etti. Duvarın yıkıldığının söylendiği iki dönemde bile (XIX. yüzyılın başında Latin Amerika'nın İspanyollar'dan ve Portekizliler'den 'bağımsızlaşması' ve XX. yüzyılın ortasından itibaren Asya ve Afrika halklarının doğrudan sömürgecilikten 'kurtuldukları' söylendiğinde) duvar yıkılmış değildi. Zira, söz konusu olan gerçek anlamda bir ideolojik, siyasi ve ekonomik kurtuluş anlamına gelmiyordu. Fakat Avrupalılar (ilk aşamada İspanyollar ve Portekizliler) sadece kendileriyle *başkaları* arasına bir duvar örmekle kalmadılar. İşe, içerde de benzer bir duvar örerek başladılar ve bu ikisi az-çok eşzamanlı olarak tezahür etti. Amerika kıtasında yaşayan 'yerli halklar ve köleleştirip Amerika'ya taşıdıkları Afrikalılarla kendileri arasına *ayrımcılığın* yerleştirilmesiyle içerde de Müslümanlara ve Musevilere yönelik ayrımcılığın dayatılması, eşzamanlı olarak ortaya çıktı.

Müslümanlar ve Museviler İberya yarımadasından atıldı. Bu uygulama Avrupalı-Hıristiyan- Beyaz Adamın *kan temizliği* (Pureza de la sangre) gerekçesine dayandırılacaktı...

Sömürgeciliğin ikinci aşaması, Batı hegemonyasının ya da sömürgeciliğin ağırlık merkezinin İspanya ve Portekiz'den Kuzey-Batı Avrupa'ya, Hollanda, İngiltere, Fransa ve Almanya'ya kaymasıdır. Dolayısıyla, ikinci aşama yaklaşık 1650'den XX'nci yüzyılın ortalarına kadar devam edecekti. Bu ikinci aşamada sömürgecilik statüsü, üç kıtaya (Latin Amerika, Afrika ve Asya) yayıldı ve 'evrensel bir olgu' niteliği kazandı. İspanyollar'ın ve Portekizliler'in macerasıyla başlayan ırkçı ayrımcılık, artık evrensel planda geçerli bir kategori halini almıştı. Zamanla Avrupa'yla Avrupa dışı dünya arasındaki ırkçı ayrımcılığa *eşitsiz* bir işbölümü de eşlik etti. Irkçı-kültürel hiyerarşiyle, ekonomik hiyerarşi veya eşitsiz işbölümü, birbirlerini besleyen kategoriler haline geldiler. İspanyollar'ın ve Portekizliler'in Amerika'ya doğru yayılmasında Hıristiyanlık ve ırkçılık başat rol oynadı. Başlarda Avrupalının *üstünlüğü* dine, kana, ırka dayandırılıp dayatılırken, ilerleyen dönemde üstün uygarlık, dolayısıyla *uygarlaştırma misyonuna* dayandırılacaktı... Artık bir *sömürgeci bilinci* oluşturulmuş ve insanlığın ezici çoğunluğuna dayatılmıştı. Batılı Beyaz Adamın ve onun uygarlığının *üstünlüğü* söylemi, sadece sömürgecilerin değil, sömürgeleştirilmiş halkların da *hayal dünyasını* istila etmişti. Hiyerarşik bir dünya toplumları imajı yaratıldı ve Avrupalı kendini merkeze yerleştirdi. Sömürgeciliğin birinci aşamasında *Batı üstünlüğü* genel geçer düşünce ve tasavvur kategorisi haline getirilip, bir tür *Oksidantalizm* yaratıldı. İkinci aşamada da bir *Doğu* ve *Doğulu* imajı yaratılacaktı: *Oriyantalizm*...

İşte, modernleşmenin dünyanın geri kalanındaki görüntüsü böyleydi. Avrupa'nın modernleşmesinin öteki ayağı Avrupa dışı dünyanın sömürgeleşmesiydi. Dolayısıyla, bir yerde 'modernleşme' olarak tezahür eden, başka yerdeki sömürgecilik ve sömürgeleşmeydi. Velhasıl 'modern dünya' denilen, sömürgecilik farklılığı ya da ayrımcılığı (sömürgeci-sömürge) üzerine inşa edilmişti. Başka türlü ifade etmek istersek, sömürgecilik dışında

bir modernleşme ya da modernite söz konusu değildi. Eğer buraya kadar söylediklerimiz doğruysa, bugün yaşadığımız dünya da, *sömürgeciliğin geçerli olduğu bir dünyadır*. Ve eğer öyleyse, geçerli sosyal, düşünce, sosyal teori veya aynı anlama gelmek üzere 'sosyal bilim' denilen de bir sömürgecilik ürünüdür. Böyle bir dünyada da her yerde, her zaman geçerli bir evrensel-nesnel sosyal bilim mümkün değildir. Durum böyledir ama üretilen sosyal düşüncenin evrensel geçerliliğe sahip bir *bilim* olduğuna dair yaygın bir anlayış geçerli olmaya devam ediyor. Bu anlayış da Batı-merkezli, Avrupamerkezli tasavvurların, anlayışların, söylemlerin ve stratejilerin ve politikaların *diğerlerine* kabullendirilmesini sağlıyor. Ta baştan sömürgeciliğin yarattığı sosyal-ekonomik-kültürel ayrımcılığın devamını sağlayıp, olup-bitenleri meşrulaştırıyor. Oysa, söz konusu ayrımcılık, asla bilimsel geçerliliği olmayan, akıl ve mantık dışı bir dizi safsataya dayanıyordu: Batılı-Batılı olmayan, kadın-erkek, beyaz-renkli, Doğulu-Batılı, uygar-barbar, akıllı-ahmak, çalışkan-tembel, becerikli-beceriksiz, temiz-kirli, saf-pis, üstün-alçak.... Tabii, bunlardan birinciler Avrupalı'nın meziyetleri, 'Ötekilerin' de zaafları, eksiklikleri olmak kaydıyla... Bu süreçte asıl tahripkâr olan, sömürgecinin 'ötekiler' hakkındaki tasavvurlarının, düşüncelerinin, hezeyanlarının, mantıksız kurgularının belirli oranda 'ötekiler' tarafından da içselleştirilmesidir. Bu durum, tam da benim *sömürgeciliğin derin çekirdeği* dediğim şeydir ki, sömürgeciliği hem sıradanlaştırıyor hemde onu *görünmezleştiriyor*. Her yerde mevcut olan, heryerde hâzır ve nâzır olan, bir tür '*hiçbir yerde olmayan*'a dönüşüyor... Sanıyorum ki, içinde bulunduğumuz durumu kavramak için, bilincimizin nasıl oluştuğu, nasıl bir bilinç olduğu, ne demeye geldiği, neye nasıl hizmet ettiği gibi soruları sorma basiretini ortaya koyabilmemiz gerekiyor. Taşıdığımız bilinç nasıl bir bilinçtir? Tartışmasız genel geçer doğrular olarak gördüğümüz ve öyle kabul ettiğimiz şeyler gerçekten öyle midir, vb. gibi soruları sorabilmemiz, kendimize ve çevremize dair *gerçekliğe* kuşkuyla bakmamız gerekiyor. Eğer bunu yapamazsak, sömürgeciliği *içselleştirilmişliğinin* ta-

lihsiz sonuçlarını yaşamaktan kurtulmamız mümkün olmayacak....

Evrensel denilen ve Batı'da Batılılar tarafından 'imal edilen' sosyal bilim, sömürgecilikle yaşıttı ve daha baştan iflah olmaz bir ırkçılıkla malûldü. Söz konusu anlayış veya 'düşünce dağarcığı', farklılıkları bir üstünlük-alçaklık kategorisi olarak algılamaya dayanıyordu. Başlarda biyolojik ırkçılığa ve soy temizliğine dayalı olan anlayış zamanla kültürel ırkçılığa dönüştü. Bir bakıma kana, ırka dayalı kaba ırkçılık, *inceltilerek,* kültürel farklılık açıklayıcı-doğrulayıcı argümana dönüştürüldü. Şimdilerde 'Ötekilerin', Avrupa dışı toplumların 'sevimsiz durumunun' genlerindeki, kanlarındaki zaaftan değil de, kültürel niteliklerleriyle, kültürel mirasla ilgili olduğu görüşü dillendiriliyor... Sorunun zeka (IQ) geriliğinden çok, kültürel gerilikten, adet ve geleneklerdeki *zaaftan, yetersizlikten,* vb. kaynaklandığı görüşü egemen... Irkçılığın nedenleri ve tanımına dair *kriterler* zamanla değişse de ırkçılık olduğu yerde kalmaya devam ediyor. Bir zamanlar Amerikalı Protestan Beyaz Adam, Afrika kökenli kara derililere, 'seni yok ediyorum çünkü siyahsın' diyordu, şimdilerdeyse, 'seni mahkûm ediyorum çünkü siyahsın' diyor... Siz ABD'de polisiye filmlerde mahkeme başkanının ekseri 'siyah' oluşuna aldanmayın... Şimdilerde kılık değiştirmiş bir ırkçılık, kaldığı yerden yoluna devam ediyor. Kan ve deri rengi 'gerekçesinin' yerini 'adet ve alışkanlık' farkı, zevk uyuşmazlığı, acılı yemekler, doğuştan kavgacılık, ilkel müzikten zevk alma, vb. gibi gerekçelerle yola devam etmek neden mümkün olmasın...

Sömürgeciliğin doğrudan/klasik biçiminin sahneden çekildiği II. Dünya Savaşı sonrasında ve öncesinde (Latin Amerika) ortaya çıkan 'ulus devletler', aslında içi boş kabuktu ama hepsi o kadar değildi. Söz konusu ulus-devletler her bakımdan Batı suretinde oluşturulmuşlardı... Batı'yı her düzeyde taklit etmek için yanıp tutuşuyorlardı. Başka türlü ifade etmek istersek, Batı'nın alt-düzeydeki kopyalarıydı. Dolayısıyla, sömürgeci-emperyalist Batı'yı herşeyiyle taklit etmeye yöneldiler. Batı'nın dünya ölçeğinde oluşturduğu *ayrımcılığın* ve *hi-*

yeraşinin bir benzerini, *taklidini* kendi bünyelerinde de oluşturdular. Metropoldeki ulus-devletin ideolojik-kurumsal planda taklit edilmesi, sadece sömürgecilikten kurtulmak değil, aynı zamanda ilerlemenin, kalkınmanın, refahın ve özgürlüğün de gerçekleşmesi olarak algılanır olmuştu... Irkçı ayrımcılık artık lokal, yöresel düzeyde üretilebilirdi. Bu içi boş 'ulus-devletlerin' her birinin de kendi zencileri, yerlileri, velhasıl "Ötekileri" oluşturulacaktı... Türkiye'de Kürtlere, Ermenilere, Rumlara yönelik ırkçı-ayrımcılık bunun tipik bir örneğidir. Cezayir'de Berberiler, Irakta Kürtler, Latin Amerika'da 'yerliler' vb. Bu, Batı'nın Batı-dışı toplumlara bakışının diğerleri tarafından nasıl *içselleştirildiğinin*, sömürge insanının kendi suretini nasıl Batılı'nın ona tuttuğu aynada gördüğünün tipik bir göstergesidir. Türkiye'de aydın denilen taifenin ama asıl akademi cemaatinin pek hoşlandığı *"Batı'ya rağmen batılaşma"* söylemi, yukarıdan beri söylediklerimizi çok iyi açıklıyor. Bir şeye rağmen bir şey olmak mümkün müdür? Tepeden tırnağa sömürgecinin yöntem ve araçlarını taklit ederek, içselleştirerek, fanatik bir Batı hayranlığı ve Batı karşısında derin bir aşağılık duygusuyla sadece sömürgeleşme süreci derinleşebilirdi ve öyle oldu. *Batı'ya rağmen batılaşma* söylemi en iyi koşullarda bir edeb-i kelâm olabilirdi. Dolayısıyla, 'Batıya rağmen batılaşma' da *rağmen* sözcüğü fazlalıktır. Doğrusu: Sömürgeleşmekle aynı anlama gelen batılaşmaktı. Fakat, ideolojik hegemonya asıl durumun ne olduğunun anlaşılmasını engelledi, yazık ki, bugün de engellemeye devam ediyor.

Sömürgeleşmişlik bilinci taşıyan Avrupa dışı toplumların (Burada söz konusu edilen Avrupa coğrafi bir alan olmaktan çok, bir kültür kategorisi olarak anlaşılmalıdır, nitekim, ABD'de Avrupa'nın uzantısı veya devamıdır.) 'aydınlarının', akademi insanlarının, yazarlarının söylediğinin bir anlam taşıyabilmesi için, sömürgecilik durumunun yarattığı hiyerarşik ayrımcılıktan yakayı kurtarmaları gerekiyordu. Oysa, sömürgecilikten kurtulduğu tevatür edilen bölgelerin mektepli taifesi ve akademi cemaati, Batılı'nın ona öğrettiği hiyerarşik *bölünmüşlüğü,* yerel düzeyde yeniden üretmekten öteye gidemedi. Yeni ortaya çıkan

'ulus-devletlerin' aydınları ve 'bilim insanı' denilenler, sömürgecinin söylemini tekrarlamayı, onu bulunduğu yerden itibaren yeniden üretmeyi, onun söylemini dillendirmeyi, onun tellâllığını yapmayı bilim saydı ve saymaya devam ediyor. Böylesi koşullarda 'üretilen bilginin' ve ondan kaynaklanan siyasi-toplumsal stratejilerin, Batılı'nın söylediğini yerli unsurlara söyletmekten öte bir kıymet-i harbiyesi olamazdı. Doçentlik için sunduğum tez reddedilmişti. Aradan bir kaç yıl geçtikten sonra tez jürisinden bir profesörle karşılaştım, biraz mahçup ve rahatsız ama yine de yüksek rütbeli olmanın verdiği cesaretle olacak: "İyi ama sen işin içine siyaset karıştırmışsın" demişti... Kendini 'saf bilimin' koruyucusu sanıyordu ve saf bilimi her türlü sapmaya karşı korumakla görevli sayıyordu... Oysa profesörün, "sen bizim paradigmamızın dışına çıkmışsın, ya da çıkma niyeti taşıyorsun, bizim kilisemizin öğretisi dışında düşünce sahibi olana kilisemizde yer yoktur' demesi gerekirdi... Üçüncü Dünya'mn aydınları, bilim insanları, edebiyatçıları, sanatçıları, vb. sömürgecilik virüsünden yakayı kurtarmadan, gerçekten *kendileri olmadan*, dünyaya kendi gözleriyle bakmadan, misyonlarının insanları olmaları mümkün değildir. Bu aşamada sorulması gereken soru da şu olmalıdır: Toplum nasıl tahlil edilmelidir? Ulus olgusuna, kültüre, sanata nasıl bakmalıdır, nasıl ele almalıdır? Son tahlilde daha temelli bir soru olan, uygarlık nedir sorusuna cevap aramak olmalıdır... Oradaki kritik sorun da, söz konusu sorunları ele alırken *nasıl ve nerede konumlandığınız,* soruna *nereden baktığınızdır.* Bu aşamada evrensel nesnel bilim denileni tartışmaya geçebiliriz...

Doğa bilimlerinden farklı olarak, sosyal bilim alanı değer yargılarından muaf değildir. Zira, doğa bilimleri doğrudan reel olguları ele alır ve orada nesnellik mümkündür. Oysa, sosyal düşünce alanı söz konusu olduğunda, ideolojiyle bilim arasındaki sınır belirsizdir. Başka türlü söylersek, sosyal bilim denilenle ideoloji arasında Çin seddi yoktur. Zira ideoloji, mevcut durumu koruma amaçlı (muhafazakâr) olabileceği gibi onu dönüştürme amaçlı da olabilir. Sosyal düşünce alanı, sosyal iktidar sorunundan bağımsız değil, tam tersine ona sıkı sıkıya bağlıdır. Ya mev-

cut durumu meşrulaştırma, geçerli iktidar ve hakimiyet ilişkilerini sürdürme amacı taşıyacaktır ya da ona karşı çıkıp değiştirmeyi, dönüştürmeyi amaçlayacaktır. Bu ikisi arasında bir 'orta yol' mümkün değildir. Elbette egemenliğin meşrulaştırılması ve devamının sağlanması için sosyal düşüncenin değişen durumlara uyum sağlaması, kılık değiştirmesi olağandır ve hep öyle olagelmiştir. Sosyal bilim alanı, doğa bilimlerinden farklı olarak (fizik, kimya, biyoloji...) ideolojik değer yargılarından muaf değildir. Elbette bu doğa bilimlerinin her zaman ideolojik mücadele alanının dışında kaldığı anlamına gelmez. Nitekim, XV'inci yüzyıldan XIX'uncu yüzyıla kadar feodal/klerikal unsurlar, kendi ideolojik egemenlikleri için bir tehdit olarak gördükleri doğa bilimlerindeki gelişmeye şiddetle karşı koymuşlardı (Bruno ve Galileo'nun başına gelenler en çok bilinen örneklerdir).

XX. yüzyılda sosyal bilim alanına egemen olan yaklaşım, pozitivizmden esinleniyor (Bugün de bu alanda kayda değer bir değişiklik söz konusu değildir) ve ona dayanıyordu. Pozitivizm de XIX. yüzyılda Fransız düşünürler August Comte ve Emile Durkheim tarafından formüle edilmişti. Pozitivizmin temel tezine göre, doğa olaylarının tahliliyle sosyal olguların tahlili özdeş olmalıydı. Başka türlü ifade etmek istersek, herhangi bir doğa olayı nasıl tahlil ediliyorsa sosyal sorunlar da aynı biçimde ele alınabilirdi... Bu amaçla şosyal düşünce veya sosyal bilim alanında faaliyet gösteren bilim insanından istenen tek şey, 'değer yargılarından', 'önkabullerden', arınmaları, bilimi ideolojiden ayırdetmeyi bilmeleriydi... A. Comte: "Amacı sosyal olguları tahlil etmek olan bilime, sosyal fizik diyorum. Bu bakımdan onun amacı, aynı astronomik, fiziksel, kimyasal, fizyolojik olgular gibi değişmez doğal yasalara tâbidir ki, bu yasaları keşfetmek sosyal fiziğin amacıdır[22] diyor. Başka yerde de şunları yazmıştı: "Sosyal fizik, siyasal olguları ne yüceltip ne de kötülemeden, onları sadece basit birer gözlem konusu olarak

22 *Considérations philosophiques sur la science et les savants*"in **Politique d'Auguste Comte,** Colin, Paris, p. 71

görerek, her birini diğerleriyle birlikte uyum içinde ve geçmişle zincirleme ilişkide olan olgular olarak ele alır."[23] Emile Durkheim da *Sosyolojik Metodun Kuralları* adını taşıyan eserinde: "En temel birinci kural, sosyal olguları da şeyler gibi ele almaktır... Söylendiği gibi, sosyal olgular da doğa olayları gibi doğal yasalara tàbidir. Oradan hareketle denebilir ki, onlar da şey niteliğine sahiptir, zaten doğada da sadece şeyler vardır"[24] diyor. Pozitivist düşüncenin temel tezi özetle şudur: Bir sosyolog, iktisatçı, tarihçi, vb. de, bir fizikçi veya kimyacı gibi hareket edebilir, etmelidir ve bu mümkündür... Velhasıl toplum, doğayla özdeş sayılıyor ve toplum insan iradesinden bağımsız olarak, doğal yasalara tàbidir ve doğal yasalar tarafından yönetilmektedir! Pozitivizmin kuramcılarının söylediklerinin gerçek dünyada hiçbir geçerliliğinin olması mümkün değildir. Bir kere insan *şey* değildir, irade sahibi bir canlıdır; ikincisi, insan bilinçli eylemiyle olayların seyrini değiştirebilir; eğer öyleyse ve üçüncüsü; ideolojik tercihlerden, koşullanmışlıktan değer yargılarından bağımsız bir sosyal düşünce, sosyal teori, sosyal bilim mümkün değildir.

Öyleyse nasıl oluyor da sosyal bilimin doğa bilimleriyle özdeşliğinden söz edilebiliyor? Elbette sorun, gerçek dünyada karşılığı olmayan bir şeyin söylenmesiyle ilgili değildir. Asıl sorun, kendilerini bilim insanı sayanların ve toplumun geri kalan 'ilgili kesimlerinin'de nasıl olup da böyle bir safsataya inandığıdır... Oysa, sosyal olgular tarihseldir ve bu niteliğinden ötürü de insan eylemiyle dönüştürülebilir durumdadır. İkincisi, *sosyal alan* söz konusu olduğunda, ulaşılmak istenen bilgiyle, ona ulaşmak isteyen irade sahibi insan arasında kısmi bir *özdeşlik* söz konusudur. Üçüncüsü de, sosyal sorunlar, farklı sosyal sınıfların veya sosyal öznelerin birer çıkar çatışması alanıdır... Dolayısıyla, akademiye sirayet etmiş olan, *bilim insanı tarafsız olmalıdır* söylemi tam bir tuzaktır ve geçerli sömürü, bağımlılık

23 **Cours de philosophie positive,** Schneider frères éd. Paris 1908, t. IV, p. 214.

24 **Les Règles de la méthode sociologiques,** P.U.F., Paris 1956, pp. 15-19.

ve hakimiyet ilişkilerini, ulusal ve küresel planda geçerli hiyerarşik yapıyı meşrulaştırmaya ve yeniden üretmeye hizmet ediyor. Şimdilerde dünya ölçeğinde geçerli hiyerarşinin kabullendirilip-sürdürülmesi, sayısız kötülüklerin dayatılabilmesi, büyük ölçüde Avrupamerkezli sosyal düşünce veya Avrupa kökenli 'sosyal bilim' denilen sayesinde mümkün oluyor... Buradaki tuzak şudur: Önce Batılı'mn ürettiği ideolojik tezlere *'tarafsız* (nesnel*) bilim*" damgası vuruluyor. Bilim de *evrensel* olduğuna göre, artık uygarlık timsâli Batılı'nın her söylediğinde kerametler, hikmetinden sual olunmaz hakikâtler bulunacaktır... Batı'da üretilen ideolojik tezler 'sosyal bilim' sayılıp dünyanın başka yerlerine, çevreye ihraç ediliyor. Batı egemenliğinin aracı olan ideolojik kurgular, şimdilerde Güney denilen 'modern sömürgeler' tarafından ithal ediliyor ve sorgusuz sualsiz 'kullanılıyor'. Aslında tâbir mâruz görülürse, Üçüncü Dünya Ülkeleri tarafından ithal edilen şey, *bilim ambalajlı uyuşturucudur.* Aynı esrar gibi, kokain gibi... (Elbette bununla Batı'da sosyal düşünce alanında üretilen herşeyin ideolojik safsatalar olduğunu söylüyor değilim). Bu da şu demeye gelir ki, Üçüncü Dünya'nın sosyal bilim alanında faaliyet gösteren kadınları, erkekleri, ithal mal tüketicileridir. Bilimsel üretimin üretici özneleri değildir. Elbette her zaman olduğu gibi orada da istisnalar vardır ama sadece istisnalar... Ve *istisnalar kuralı doğrulamak içindir...* Bir akademisyene, 'bu söylediklerin saçma' dediğimde, 'yok yok, bunu ciddi bir Batı dergisinde okudum' demişti. Bizim akademisyen Batı'dan gelen herşeyin tartışmasız evrensel bilim olduğuna çoktan inanmıştı. Üstelik söylediği de 'ciddi, saygın bir Batı dergisinde yayınlanmamış mıydı? Özgür Üniversitede verdiği bir konferansta Kadir Cangızbay, herzamanki, çarpıcı, ironik üslûbuyla, bu tür akademisyen taifesi için, *literatür izleyici maymunlar* demişti... Yaptığı yegâne şey izlemek... Ama, sürdüğü izin nereye götürdüğünü hiçbir zaman düşünmeden...

Söylediklerimizi birkaç örnekle sürdürebiliriz. Yukarıda sözünü ettiğimiz ve August Comte'la birlikte sosyolojinin kurucularından biri olan Émile Durkheim, Avrupamerkezli ırkçı

dünya görüşünün bir temsilcisi olarak şöyle yazmıştı: " Çağımız sosyal bilim metodunu yenileyen, ama, Montesquieu'nün bilmediği bir şey var ki, o ilerlemedir. Ne demek istediğimize açıklık getirelim: Eğer halkları birbiriyle mukayese ederseniz, toplumlara özgü bazı niteliklerin ve biçimlerin bazılarında daha çok gelişmiş, diğerlerindeyse daha az gelişmiş olduğunu görürüsünüz. Bazı özellikler kimisinde henüz rüşeym halindedir, diğerlerindeyse daha gelişmiştir. Kimisi geniş alanlara yayılmış olarak yaşar ve örgütsüzdür, başkaları daha büyük ve yoğundur. Kimisi merkezi bir iktidardan habersiz yaşar, diğerlerinde merkezî bir devlet idaresi mevcuttur ve devlet sosyal organizmanın her parçasını etkiler durumdadır. Ve bu iki uç arasında da sayısız basamaklar yer alır. Bu itibarla da, söz konusu toplumların hepsi aynı değerde, aynı saygınlıkta değildir. Birileri diğerlerinden üstündür... En ilerde olan diğerlerini peşinden sürükler..."[25] Sosyal düşünce alanını fizikle, kimya ile, biyolojiyle... özdeş sayan bir düşünürün, toplumlar arasındaki farklılığı bir 'üstünlük-alçaklık kategorisi olarak görmesi neden şaşırtıcı olsun? Söze Batı toplumunun diğerlerinden üstün olduğu tespitini yaparak başlayan bir düşünürün, evrensel sosyal bilimin sadece bir temsilcisi değil, sosyolojinin kurucusu sayılması ne anlama gelecektir?

Alman Max Weber, Batı sosyal düşüncesinin, 'sosyal biliminin' en saygın, en prestijli, en etkili adamlarından biriydi. Herhalde hiçbir düşünce adamı Max Weber kadar son yüzyılın burjuva akademik hayatını etkilememiştir... Fakat bu durum onun Avrupamerkezciliğin timsâli ve ırkçı bir düşünce adamı olmasına engel değildi. Weber, toplumsal ilerlemeyi düşünsel-entellektüel ilerleme olarak görüyordu. Her ileri aşamada toplumların daha gelişmiş kurumlara sahip olmasının temeline de *rasyonelliği* (aklî olma durumu, ussallık) yerleştiriyordu. Modern Batı toplumunun da sadece en rasyonel değil, aynı

25 *La Contribution de Montesquieu à la constituion de la science social* in É. Durkheim, **Montesquieu et Rousseau précurseurs de la sociologie,** Paris, Marcel Rivière, 1966, p. 105.

zamanda bunun Avrupalılar'ın 'bilinçli tercihinin', Avrupalı'nın *iradeciliğinin* eseri olduğunu ileri sürüyordu. Ona göre Avrupalılar daha ileri bir toplum düzeni yaratmayı başardılar zira, *rasyoneldiler,* Avrupa dışı toplumlar bunu başaramadılar zira, yeterince *rasyonel* değillerdi. Avrupa dışı toplumlar *geleneksellikten* kurtulamadıkları için, Avrupalı gibi rasyonel olamadıkları için, onun gibi bir *irade* ortaya koyamadıkları için geri kaldılar... Eğer, Avrupalı, oldum olası *Ötekiler*'den üstün idiyse, bunun sebebi ne idi? Weber'e göre bunun nedeni ırksal farklılık, *ırsiyetti.* Elbette Weber, ırkçı bir düşünürdü ama, çağının (XIX. yüzyıl sonu, XX. yüzyıl başı) diğer düşünürleri kadar kaba bir ırkçı değildi. Mesela Avrupalılar'ın genetik olarak diğerlerinden daha üstün olduğunu kabul etmekle birlikte, ırk faktörünü sadece diğer faktörlerden biri sayıyordu. Zira diyordu Weber: "Sosyal bilim henüz ırk faktörünü ölçebilecek yetkinlikte değildir."[26] Fakat kesin olan şu idi: Afrikalılar açıkça 'aşağı' idi. Zenciler, "fabrika çalışması için ve makinaları çalıştırmak için uygun değildir. Ekseri kataleptik uykudan[27] uyanamıyorlar. İşte ekonomik tarihin can alıcı noktası burasıdır ve bâriz ırksal farklılıklar gözle görülür duruma geliyor."[28] Benzer bir değerlendirme 'Amerikan Yerlileri' için de yapılıyor ve Weber, "Amerikan Yerlilerinin "Plantasyon tarımı için uygunsuzluğundan"[29] söz ediyor. Oysa gerçek durum tam da Weber'in ileri sürdüğünün karşıt zemininde bulunuyordu. Avrupa'nın zenginliğinin başlıca kaynaklarından biri, 'Zenci' ve 'Yerli' emeğinin aşırı ve gayri insânî sömürüsüydü... Çinlilere ilişkin yakıştırmaları, daha az ırkçı değildi. Ona göre Çinliler, "açıkça sinirsel duyarlılık yoksunuydular", "geleneğe sıkıca

26 Max Weber, **General Economic History,** New Brunswick: Translation Books, 1981, p. 379.

27 Weber, şöyle diyor: "Negroes... have not seldom sunk into a cataleptic sleep." Bilindiği gibi katalepsi, adalelerin donması ile irade ve hissin birdenbire kaybolması hastalığıdır. (F.B.)

28 İbid.

29 İbidem.

bağlıydılar", "tekdüzeliği (yeknesaklığı) olağan sayıyorlardı", "olaylar karşısındaki tepkileri yavaştı", "itaatkârlıkları mutlaktı", "her söylenene safça inanırlardı", "başkalarına dürüstçe davranamazlar", "herkesten şüphe ederlerdi". Weber buradan bir sonuç da çıkarıyor: Şu Çinliler, "Püriten mezhebine özgü vefakâr kardeşliğin güven ve dürüstlüğünden yoksundular..."[30] Weber bir uyarıda da bulunmaktan geri kalmıyordu: "her ne kadar Avrupalıyla, Avrupa dışı halklar arasındaki asıl farklılık biyolojik ırsiyete (soya çekim) dayansa da ve bu farklılık önemli sayılsa da, "genetik alanındaki gelişme henüz yeterli değil, dolayısıyla, vurguyu tarihsel ve sosyal nedenlere yapmak gerekir" diyor.

Max Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* adını taşıyan eserinde şunları yazıyor: "Son olarak sorunun *antropolojik* yanı da düşünülmelidir. Defalarca, birbirinden bağımsız gelişmiş yaşam tarzı alanlarının yalnızca Batı'da belirli bir tür ussallığa ulaştığını gördüğümüzde, doğal olarak, farkın temelinde kalıtsal niteliklerin bulunduğu varsayımı kendini kabul ettirir. Yazar, kişisel ve öznel olarak, biyolojik kalıtımın önemini itiraf etme eğilimindedir. Antropolojik çalışmanın önemli sonuçlarına karşın *burada* araştırılan, gelişme içinde bir kısmının herhangi bir biçimde kesin ya da tahmini olarak imâ edebileceği bir yol görmüyorum. Önce, kader ve çevre etkileri ile ancak yeterince açıklanabilen olanaklı bütün etkileri ve nesnellikleri ortaya çıkarmak, sosyolojik ve tarihi çalışmaların bir görevi olmalıdır. Karşılaştırmalı ırksal nöroloji ve psikoloji bugünkü mevcut ümit verici başlangıçlarından daha da ileri giderlerse, insanlar *belki* ancak o zaman sorunlarına yeterli çözümler bulmayı ümit edebilirler. Bu arada bana o varsayım yok gibi geliyor ve kalıtımın dışlanması, bilginin bugün belki olanaklı sınırlarının ölçüsünün ve sorunun (hâlâ) bilinmeyen öğelere doğru itilmesi anlamına gelecektir." [31] Netice itibariyle

30 **Religion of China**'dan aktaran J. M. Blaut, **Eight Eurocentric Historians,** s. 21.

31 Max Weber, **Hıristiyan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu,** (Çev: Zeynep Gürata), a. g. e., ss. 28-29.

Weber, Avrupalı'nın 'yüceliğini', 'tekliğini', 'benzersizliğini' esas itibariyle Avrupa ırkının üstünlüğüne dayandırıyor. Fakat, söylediklerini *nüanse ederek,* çağının yaygın fanatik ırkçılığıyla kendi arasına bir mesafe koyarak, *ehven-i şer* durumuna geliyordu. Herhalde onun el üstünde tutulmasının nedeni de onun bu 'ılımlı ırkçılığıydı'...

Weber, 'Batılı düşünce dünyasının' tartışmasız katıldığı, Avrupa'nın her zaman 'diğerlerinden üstünlüğü' tezinin ateşli bir savunucusuydu. 'Avrupa Mucizesi' denilene, Avrupa'nın 'mutlak üstünlüğüne' inancı tamdı. Bu 'farklılığın' nedeni de Batı rasyonalitesiydi ki (Batı akılcılığı, Batı ussallığı), bu da ırsiyete dayanıyordu. Oysa, Batı dışı toplumlarla ilgili yazdıkları, Avrupamerkezciliğe özgü zihinsel bir kurgudan, gerçek dünyada bir karşılığı olmayan kuruntulardan, hezeyanlardan, yakıştırmalardan ibaretti. Zira, yaptığı tahlilde sömürgeciliğin ve emperyalizmin dünyanın geri kalanında yaptığı tahribat dikkate alınmıyordu. Sömürgecilik öncesi dönem Avrupa'sıyla öteki uygarlıkları karşılaştırsaydı, Avrupa lehine kaydedilecek pek bir şey olmadığını görebilirdi. Aslında bu körlük sadece Avrupalı-Amerikalı... düşünce adamlarına mahsus bir şey değildir. Üçüncü Dünya'nın okumuşları, 'aydınları', akademisyenleri, yazarları, sanatçıları, vb. de ekseri benzer bir körlük içindeler. Kendilerine baktıklarında, gördükleri fotoğrafın sömürgeciliğin ve emperyalizmin çektiği fotoğraf olduğunu göremiyorlar. Bu kesim, kendi tarihine, kendi geçmişine yabancılaştığı için, Avrupalı'nın kendi geçmişine ve 'Ötekilere' dair uydurduklarından hareket ediyor. Max Weber, *doğu despotizmi* denileni bir veri olarak alıyor ve Avrupa üstünlüğünü kanıtlamak için, doğu despotizmi argümanına gönderme yapıyor. Aslında *doğu despotizmi* denilen, XVII. yüzyılda Avrupalılar tarafından Avrupa ' farklılığını', üstünlüğünü kanıtlamayı amaçlayan zihinsel bir manipülasyondu. *Doğu despotizmi* olarak bilinenin temel tezi özetle şudur: Mısır ve diğer büyük Asya uygarlıkları kurak bölgelerde ortaya çıkmıştır. Bu bölgelerde tarımsal üretim ancak sulama sayesinde mümkündür. Sulama sistemi de ancak baskıcı, despotik bir merkezî idareyle

yürütülebilirdi. Bu yüzden, büyük doğu uygarlıkları kaçınılmaz olarak, despotik, ceberrüt, totaliter, baskıcı olmak zorundaydı. Buradan iki sonuç çıkıyor: Birincisi, böyle bir devlet yapısı demokrasinin, özgürlüklerin gelişmesine, daha da önemlisi, kapitalizmin gelişmesine elverişli değildir; İkincisi, Avrupa'da bunun tam tersi bir doğal-coğrafi çevre mevcuttur. Avrupa'nın yağışlı iklimi, her çiftçinin üretimi için gerekli yağışı sağladığı için orada güçlü bir merkezî siyasî otoriteyi gereksiz kılmıştır. Bu da Avrupa'da demokrasinin, sivil hakların ve özgürlüklerin, dolayısıyla da kapitalizmin serpilip gelişmesine uygun önkoşulları yaratmıştır...

Oysa, Büyük Asya ve Afrika uygarlıklarının mutlaka merkezi sulama sistemine dayandığı, bu yüzden despotik oldukları tezi bir yakıştırmaydı. Weber, Çin'in ilerleyememesinin nedeni olarak, orada geçerli *doğu despotizmini* görüyordu. Doğu despotizmi bilimsel-estetik gelişme için de bir engel olarak görülüyordu. Oysa, Kolomb'un macerası öncesinde Çin ve Hindistan, matematik, teknoloji ve bilimsel planda Avrupa'dan geri değil, ileriydi... Weber, yazılı basının, edebiyatın, matbaanın, dergi yayıncılığının, vb. sadece Avrupa'da ortaya çıktığını söylediğinde, koskoca bir tarihî gerçekliği yok sayıyordu... Oysa Matbaa, Avrupa'dan çok önceleri, Çin'de ve Kore'de kullanımdaydı ve çok sayıda kitap ve dergi yayınlanmaktaydı... Weber, Avrupa dışı toplumları *geleneksel*, hâlâ klan, aşiret biçiminde yaşayan, bâtıl itikatlardan yakayı bir türlü kurtaramayan, bu niteliğinden ötürü de *modernite* yaratma yeteneğinden yoksun toplumsal kimlikler, *zatiyetler* olarak görüyordu. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ısmarlama üzerine 'imal edilen' veya uydurulan *'Modernleşme teorisi'* tam bu amaç için devreye sokulmuştu: Geleneksel Asya, Afrika, Latin Amerika toplumlarını 'ezelî gelenek uykusundan uyandırmak', modernleşme ve kalkınma yoluna sokmak... Bugün söz konusu ülkelerin 'gelenek uykusundan uyandırılmasının' ne anlama geldiği görülmüyor mu? Weber'le ilgili son iki şey daha söylemek mümkündür: Birincisi, sömürgeciliğin ortaya çıkardığı çok yönlü tahribatı dikkate almayan hiçbir tahlil *bilimsellik* iddiasın-

da bulunamaz; İkincisi, Max Weber'in ileri sürdüğü gibi, tarihi yapan fikirler değildir...

Batılı düşünce adamlarının dünyanın geri kalanına nasıl baktığına dair bir örnek de (sayısız örnekten biri), günümüz dünyasından saygın ve revaçta bir teorisyenin İslam'a ilişkin görüşlerini kısaca hatırlatmak olabilir. John A. Hall, *Powers and Liberties*[32] (Özgürlükler ve İktidarlar) başlığını taşıyan eserinde, Avrupalı'nın İslam dinine ve İslam toplumlarına nasıl baktığının prototipini sunuyor. Söz konusu eserde, *Islam and Postoralizm* alt-başlığı altında özetle şunları söylüyor ki, bu tür argümanlar Hıristiyan Avrupalı'nın İslam hakkındaki geleneksel-standart *bakışıdır*... İslam toplumu, göçebe, izbırakmaz uçsuz-bucaksız çöllerde oradan oraya savrulan, zaman zaman yerleşik bölgelere akınlar düzenleyip yağma ve talan eden, ya da zorla insanları kendi acayip, fanatik çöl dinini kabul etmeye zorlayan, göçebe aşiretler toplamıdır. John A. Hall, İslam dini için "göçebe yüzlü tek Tanrılı din" diyor. Avrupalı'nın, onun uzantısı olan Amerikalının ve tüm Avrupamarkezli ırkçı ideolojiyi içselleştirmiş unsurların kafasındaki İslam toplumu imajı, *fanatik göçebe güruhundan* başkası değildir... Koskoca İslam dünyasını bir göçebeler yığını olarak görme isteği, gerçek dünyada öylesi bir *gerçeklik* olduğu için değildi. Çok geniş bir alanı kapsayan parlak İslam uygarlığını küçümsemenin, yok saymanın, kendini ve kendi geçmişini yüceltmenin bir aracıydı. Elbette koskoca İslam dünyasında göçebe halinde yaşayan topluluklar da vardı ama, bu ancak ağacı görüp, ormanı görmeme aymazlığı durumunda geçerli bir argüman olabilirdi. İslam uygarlığının yayıldığı devâsâ coğrafya, sadece çöllerden mi ibaretti? Bu tür argümanların hiçbir 'bilimsel' değeri yoktu ama, Batılı'nın bir ihtiyacına cevap veriyordu ve bize göre asıl neden de odur. İslam dünyasına dahil olan toplumların sömürgeleşmesi, *Sanayi Devrimin'den* sonra, *ikinci sömürgecilik* döneminde gerçekleşebildi. Ve her yerde sömürgeciler

32 **Powers and Liberties: Tha Causes and Consequences ot the Rise of the West,** Oxford: Basil Blackwell, 1985.

aralıksız dirençle, başkaldırıyla, isyanla karşılaştılar ve bu süreklilik arz eden bir durumdu. Sömürgecinin boyunduruğunu kabullenmemek, sürekli başkaldırmak, Avrupalı'nın İslam toplumlarına yönelik ırkçı söyleminin oluşmasında ilave bir faktördü. Batılı sömürgeciler, İslam dünyasına dahil toplumlara uygarlık götürüyorlardı ve şu *barbarlar sürüsü* reddediyordu... Ana tez şu idi ki, "şu İslam toplumları hiçbir şekilde ve kendiliklerinden modernleşemezlerdi. Öyleyse Batılı şu çöl vahşilerini uygarlaştırmalı, adam etmeliydi... Aradan geçen zamanda değişen bir şey yok. Şimdilerde uygarlık timsâli Batılılar, ABD liderliğinde *Büyük Ortadoğu Projesiyle* sorunu çözmek üzereler... Nihayet, Kristof Kolomb'un torunları sayesinde, İslam Dünyası da medeniyete dahil olacak...

Oysa, son tahlilde din denilen *ideolojiden* başka bir şey değildir. Eğer genel bir din tanımı varsa, bir dinin diğerinden farkı, sadece detaylarla, nüanslarla ilgili olabilir. Ama bir ideoloji olarak dinler, bir kültür ortamında ortaya çıkıyor. O toplumu biçimlendirdiği gibi, toplumsal kültür tarafından da belirleniyor, biçimlendiriliyor... Bir ideoloji olarak dinle, maddi kültürel bir kategori olan toplum arasındaki ilişki, *diyalektik bir ilişkidir*. Bu bakımdan farklı coğrafi bölgelerdeki İslam anlayışı, İslam yorumu, bölgesel kültürlerin 'özgünlüğünden' ötürü, farklılıklar göstermiştir ve bu anlaşılabilir bir şeydir. Dolayısıyla din, kültürün sadece bir bileşenidir, tamamı değil... Bu bakımdan tek Tanrılı dinler arasındaki farklılık, abartılmaya müsait değildir. Hıristiyanlık da öteki dinler gibi bir dindir. Sınıfsal-siyasal güç dengelerine bağlı olarak, sürekli kılık değiştirmiştir. Oldum olası, mülk sahibi sınıfların iktidarını ve sömürgeciliğini meşrulaştırmanın bir aracı olmuştur... Bu her ideolojinin tâbî olması gereken zorunlu kuralın bir gereğidir. Eğer, *tarihi fikirler yapar* safsatasına kapılırsanız, dinlere, bu arada Hıristiyanlığa da, hak etmediği meziyetler, kudretler, işlevler vehmede bilirsiniz... Eğer, İslam dini, John A. Halle'ün ileri sürdüğü gibi, doğası gereği, irrasyonel idiyse, (İslam da Hıristiyanlık kadar irrasyonel veya rasyonel olabilirdi) gelişmeye kapalıysa, göçebe saldırıları yüzünden kent yaşamının ve kültürünün ve sanayileş-

menin gelişmesine engel idiyse, İslam uygarlığı diye bir şey bir uydurma mıydı? İslam uygarlığının Avrupa modernleşmesine önemli katkısını yok saymak için de bu tür bir ideolojik manipülasyon gerekiyordu elbette... XV. Yüzyılın sonunda bile, Kahire, dünyanın en gelişmiş sanayi ve kültür kentlerinden biri değil miydi? İslam dünyasının geriliği, ne John A. Halle'ün ileri sürdüğü, İslam dininin 'fanatizminden', ne de İslam toplumlarının uygarlık üretmedeki 'zaafı', iklim koşulları, çöl ve göçebelik, vb. ile ilgili değildi... İslam toplumlarının bugünkü geriliğini, İslam dinine dayandıranlar, neden zahmet edip, Hıristiyan Latin Amerika'ya ve başka Hıristiyan Üçüncü Dünya Ülkelerine bakmıyorlar? Neden sadece görmek istediklerini görüyorlar... Ve gördükleri evrensel bilim sayılıp, yere göğe konmuyor!

Felsefe 'iyinin ve daha iyinin', sanat güzelin ve 'daha güzelin' bilim gerçeğin, peşinde olduğu zaman bilimdir, sanattır, felsefedir. Burjuva uygarlığı sömürünün etkin bir aracı haline getirdiği teknik bilimi yüceltti. Felsefenin ikinci, üçüncü plana atılmasıyla, giderek 'iyi, daha iyi'nin ne ve nasıl olması gerektiği sorusu, sorulamaz, değilse yeteri kadar sorulamaz duruma geldi. Her şeyle birlikte estetik faaliyetin de paralılaşması, metalaşması, sanatın ve bir bütün olarak estetik alanın yozlaşması sonucunu doğurdu. Bilimle felsefenin birbirinden ayrılması, daha da ötede doğa bilimleriyle 'sosyal bilim' denilenin birbirinden ayrılması gerçekliğin 'anlamı' ve anlaşılması bakımından sayısız olumsuzluklara kaynaklık ediyor. Elbette doğa bi-limleriyle sosyal bilim denilen arasında yöntem bakımından bir farklılık olması doğaldı, ama, bu ikisi arasına kalın duvarlar örülmesi, insanın üretici faaliyetinin sonuçlarını bilince çıkarmayı zorlaştırdı. Eğer, doğa bilimleriyle 'sosyal düşünce' arasına Çin duvarları örülmeseydi, şimdilerde yaşanan ekolojik felaketler ortaya çıkmayabilirdi... 'Sosyal bilimin' de küçük küçük kompartımanlara ayrılması, toplumsal sürecin anlaşılmasını engelledi. Sosyal bilim alanı dar uzmanlık alanları haline dönüştürüldü ve uzmanlık hiçbir şeyden anlamamanın mazereti haline getirildi. Daracık bir alanda uzman olan, ama, tam bir kara cahil olan, ağacı görüp ormanı görmeyen insanlar,

tam da burjuva düzeninin istediği tiptir. Akademi taifesi kendi uzmanlığı ölçüsünde cahil ve fildişi kulelere çekilmiş, dünyanın gerçekliğinden soyutlanmış durumda ama olup-bitenleri meşrulaştırmaktan da geri kalmıyor... Tam bir atâlet ve miskinlik içinde... Nihat Genç, akademi taifesinin bu sefil durumuna isyan ediyor ve şöyle diyordu: "Tarihi, insanı, toplumu toplumun değiştirmeyen, ilerletmeyen, insanoğlunun ruhunu kıpırdatmayan, kurumları zorlamayan bilimi, tartışmayı, bilgiyi.... ne yapmamızı istersiniz...[33] Zira, uzmanlığı ne kadar *derinse*, sosyal gerçekliğin bütününü kavramaktan da o ölçüde uzaklaşacaktır. Böylece, bilim denilen karşıtına dönüşüyor. Artık bilim sayılıp yüceltilen, gerçek anlamdaki bilime yabancılaşıyor. Burjuva düzeni, *"seni uzman yaparım ama uzman gibi davranacaksın"* diyor.

Yaygın kanı, bilimsel ilerlemenin bilgi birikimiyle, bilgi stoğundaki artışla doğru yönde bir ilişki içinde olduğu yönündedir. Bugün insanlığın sorunu bilgi stoğunun veya bilgi birikiminin yetersizliği değildir. Bu tarz bilgi üretimini sürekli artırarak durumun iyileşmesi de mümkün değildir. Zaten bilimsel ilerleme de bilgi stoğundaki artışla değil, *paradigma kaymasıyla* mümkündür ve bugün insanlığın temel sorunu 'bilimsel bilgi üretme' tarzında bir devrimi, bir paradigma değişikliğini gerektiriyor. Başka türlü ifade etmek istersek, bilimsel ilerleme *bakışın değişmesi* durumunda mümkündür. Bu alanda öncelikle yapılması gereken de, insan düşüncesini iğdişleştiren, insanlığın ufkunu karartan, Avrupamerkezli ideolojik yabancılaşmadan kurtulmaktır. Artık Avrupalı'nın, Amerikalı'nın, vb. her söylediğinin 'evrensel bilim' olduğu safsatasından kurtulmanın zamanı çoktan gelmiş olmalıdır... Bu alanda en tipik örnek iktisat teorisinin durumudur. İktisat bilimi sayılıp üniversitelerde okutulanlar tam bir büyücülüktür... Dünyanın ve insanlığın gerçekliğiyle doğrudan ilgisi yok, ama, 'saf bilim' olarak sunulmaya ve hâlâ öyle sanılmaya devam ediyor... Bu 'sözde bilim' sadece dünyanın, toplumun gerçekliğinden kopuk değil,

33 **Modern Çağın Canileri**, İletişim Yay. İstanbul, 2001.

bir de kepazeliği meşrulaştırıyor... Öyleyse, Avrupamerkezcilik tarafından zehirlenmiş sosyal düşüncenin, 'sosyal bilimin' bizzat kendisinin radikal bir eleştiriye tâbî tutulması gerekiyor. Zira 'sosyal bilim' denilen, kendi misyonuna bütünüyle yabancılaşmış durumdadır. Şimdilerde Avrupamerkezciliğe iki yönlü eleştiri söz konusu: Bunlardan birincisi Üçüncü Dünya düşünürlerinin yönelttiği eleştiridir (elbette bu eleştiriye az da olsa Birinci Dünya sosyal düşünce insanları da dahildir); ikincisi, sosyal bilim dışından gelen ekolojik eleştiridir. Bu iki eleştiri daha şimdiden Avrupamerkezli ırkçı 'sosyal bilimde' kayda değer gedikler açmış durumdadır ama gerçek anlamda bir paradigma kayması için yapılması gereken daha çok şey var. Bu bölümü bitirirken şunu söyleyebiliriz: I. Wallerstein'in[34] da dediği gibi, XXI'inci yüzyılda sosyal bilim alanında bir ilerleme olacaksa, bu ancak Avrupamerkezciliğin neden olduğu sayısız olumsuzlukların ve *ufuksuzluğun* aşılmasıyla, velhasıl paradigma kaymasıyla mümkündür. Aksi halde geçerli paradigma insanlığın geleceğini karartmaya devam edecektir...

34 Bu konuda bkz: *Eurocentrism and its Avatars: The dilemmas of Social Science* ve **Sosyal Bilimleri Düşünmemek, 19. Yüzyıl Paradigmasının Sınırları** (çev: Taylan Doğa), Avesta, 1999.

II. BÖLÜM

KAPİTALİZMİ ANLAMAK!

"Ol mâhiler ki derya içredirler,
deryayı bilmezler."

Kapitalizm sermaye düzeni demek ama bu düzenin ne olduğu, nasıl işlediği, ne tür olanaklar yarattığı, hangi kötülüklere kaynaklık ettiği, vb. konusunda insanlar ekseri soru sormaya niyetli değildir. 'Balıkların denizde yaşayıp da denizi bilmemeleri' gibi, insanlar da yaşamlarının her anını, her veçhesini belirleyip biçimlendiren (biçimsizleştiren) kapitalist sistem hakkında pek bir şey bilmeden yaşayıp gidiyorlar... Oysa, 'anlamak aşmaktır' denmiştir. Lâkin, çember daralıyor. Artık 'eskisi gibi yaşamak' giderek zorlaşıyor. Bu yüzden 'anlama eylemi' her zamankinden daha da hayatî bir sorun haline geliyor.

Kapitalizmin ilk kapsamlı eleştirisini Marx yaptı. Fakat Marx sadece kapitalizm eleştirisi yapan, sistemin mantığını teşhir eden, "büyüsünü" çözen, ipliğini pazara çıkaran bir teorisyen değildi. Sosyal teoride de büyük bir sıçrama yarattı. Kendinden önceki düşünürlerin radikal eleştirisini yaparak, sosyal teoriyi daha yüksek bir düzeye taşıdı. Eğer sosyal

düşünce Marx'ın bıraktığı yerden aynı istikamette ve aynı hızla yoluna devam etseydi, muhakkak ki, hem sosyal teori hem de insanlık şimdilerde olduğundan farklı bir yerde olabilirdi. Marx'ın düşüncesi tahrif edildi. Onun söylediklerinden yapılan alıntılarla bayağı bir söylem oluşturuldu. Marx, her türlü fetişizme karşı bir düşünce ve eylem adamı olduğu halde, söyledikleri *fetişleştirildi.* Oluşturduğu teorinin içi boşaltıldı. Ama ilginç olan bu işi sadece onun her zamanki "ezelî ve ebedî düşmanları" yapmadı. Asıl tahrifat, kendilerine 'Marksist' diyen ve onun Ortodoks sürdürücüsü olduğunu söyleyenler tarafından yapıldı. Marx kendi öğretisinin başına gelecekleri sezmiş olmalı ki, muhtemel tahrifatlara ve yanlış anlamalara karşı "ben Marksist değilim" demişti... Elbette Marx'ın öğretisi, tahrif edilen, içi boşaltılan, daha da ötede tam da karşıtına dönüştürülen, adından sıkça söz edilirken inkâr edilen yegâne öğreti değildir. Tarihte bu tür durumlar istisna da değildir.

Marx'ın teorisi, onun sözde sürdürücüleri, 'çırakları', mirasçıları tarafından bir dogmaya dönüştürüldü. Bilimsel-devrimci özü boşaltılıp bağnaz bir örgüt, aygıt, ya da devlet dinine indirgendi. Genel bir çerçevede şunu söylemek herhalde abartma olmaz: Birincisi, Marx'ın ölümünden sonra oluşturulan ve adına *marksizm* denilen öğretide *Marx yoktu*; ikincisi, oluşturulan bu öğreti *Marx'a karşıydı.* Bu iş de esas itibariyle, işçi örgütleri, kendilerinin ve başkalarının sol siyasal partiler dediği (sosyal demokrat ve komünist partiler) ve daha sonra işçi devleti denilen rejimler tarafından yapıldı. Böylece Marx'ın öğretisi, sendika bürokrasilerinin, 'sol örgütlerin', sosyal demokrat ve komünist partilerin ve sosyalist, dahası komünist olduklarını söyleyen, totaliter rejimlerin, devlet aygıtlarının *meşrulaştırıcı ideolojisi* haline getirildi. Bir kere tüm bu sapmalar, olumsuzluklar ve tahrifatlar Marksizm sayılıp Marks'ın öğretisiyle *özdeşleştirilince*, artık öğreti saldırıya açık hale de gelmiş oluyordu. O aşamadan sonra tüm olumsuzlukların, başarısızlıkların, katliamların, ihanetlerin Marx'a ve onun öğretisine fatura edilmesi kolaylaşmıştı.

Eğer bir teoriyi dondurur, onu bir dogmaya dönüştürürseniz,

artık gerçek anlamda teori olmaktan da çıkar ve ekseri "başka bir şeye', karşıtına dönüşür. Radikal bir düşünce adamı olarak Marks, hiçbir zaman başı-sonu belli her zaman ve her yerde geçerli "donmuş"bir "teorik düşünce kalıbı" üretmeyi aklından geçirmedi. Neyin nasıl yapılacağı konusunda bir yanılsama içinde de değildi. Sosyal gerçekliğin anlaşılmasının üç anahtarının ne olduğunu gayet iyi biliyordu. Bir kere Marx toplumsal gerçekliğin anlaşılması için onun bir bütün olarak kavranması gereğinin farkındaydı. Zira, toplumsal gerçeklik (veya aynı anlama gelmek üzere *sosyal süreç*) farklı veçhelerin, unsurların ve belirleyiciliklerin diyalektik bir bütünüdür. Fakat, söz konusu bütünlük durağan, kendini sürekli olarak aynı temelde ve aynı biçimde yeniden üreten bir bütünlük değil, dinamik, hareket halinde, sürekli değişen, yenilenen bir bütünlüktür. Dolayısıyla, bütünü oluşturan veçheler veya unsurlar (kerteler) arasında karşılıklı *etkileşim ve belirleyicilik* söz konusudur. Her birinin diğerini etkilediği dinamik, dolayısıyla hareket halinde bir bütünlük söz konusudur. Bütünü oluşturan parçalar arasındaki *çelişki, rekabet- tamamlayıcılık* ilişkisi dikkate alınmadan, bir bütünlük olan *sosyal realiteyi* kavramak mümkün değildir. Dolayısıyla, her bir veçheyi bütünden soyutlayarak tahlil konusu yapmak ve *bütünle* bağını kesmek sosyal gerçekliğin anlaşılması bakımından uygun değildir.

Nitekim kimilerinin Marx'ın öğretisini bir sosyal bilim mertebesine indirgeme çabaları da onun düşüncesinin yanlış anlaşılmasının bir başka tezahürüydü. O zaman, sözde burjuva 'bilimsel disiplinlerinin' her birinin başına *marksist* kelimesi eklenerek, bilinen disiplin sayısı ikiye katlanmış oluyordu: Marksist ekonomi, Marksist sosyoloji, Marksist psikoloji, Marksist antropoloji, vb. Böylesi bir yaklaşım, sosyal gerçekliğin her bir veçhesini dinamik bütünden soyutlayarak tahlile tâbi tutmak oluyor ki, bir tür *uzman yabancılaşması* yaratarak gerçeğin anlaşılmasını zorlaştırıyor.

İkincisi Marx, sosyal gerçekliğin anlaşılması için 'olumsuzlamanın' gerekli olduğunu ileri sürüyordu. Bu eleştirdiğiniz, anlamak istediğiniz sosyal olgunun anlaşılması için bir zorunlu-

luktur. Velhasıl, sosyal süreci sürekli değişen, yenilenen çelişik veçhelerin, birbiriyle çatışma halindeki 'unsurların' hareketi olarak anlamak. Hegel'in *negatif faaliyet* (*travail du negatif*) dediği şey... Üçüncüsü, toplumsal realitenin anlaşılması ancak ütopyacı bir yaklaşımla mümkündür. Belirli bir hedef ya da amaç olmalı ki, yaptığınız eleştiri başka şeylere bağlansın, etekemiğe bürünsün. Bu yüzden birşeyi eleştirmek yeterli değildir ve kendi başına bir amaç da olamaz. Başka türlü ifade etmek istersek, *olumsuzlama-olumlulama* ilişkisi ve diyalektiği sosyal realitenin anlaşılması için zorunludur. Zira, eleştiri amaçsız olamaz. Mevcut olanın eleştirisi onu aşmak için yapılır, ama bir başka amaç için. Yapılan eleştiri veya *karşı duruş* muhtemel, mümkün ve arzulanır olanla bağ kurduğunda, onu amaçladığında gerçek anlamda eleştiri olabilir.

Marx bir 'eğilim' teorisyeniydi. Mutlak hakikatlerin ve nihai durumların değil. Zira. insan bilincinin, insan iradesinin geçerli olduğu koşullarda sadece *muhtemel eğilimler* ve *olasılıklar* söz konusu olabilirdi. Başka türlü ifade etmek istersek, insan iradesinin söz konusu olduğu yerde, her zaman *alternatifler* mümkündür... Bu da başı-sonu belli, olmuş-bitmiş bir teorinin (sosyal düşüncenin) mümkün olmaması demektir. Marx bir şeye başlamıştı ama onu bitirmiş değildi. Etienne Balibar'ın dediği gibi: Onun "hiçbir zaman bir doktrin oluşturacak kadar zamanı olmadı, *zira değişiklikler daha hızlı oluyor ve sonuçların önüne geçiyordu.* Nitekim, ulaştığı sonuçların kendisi de yeniden eleştiri konusu yapılıyordu"[1] O sadece bir başlangıç yapmıştı ve başka türlüsünün mümkün olmadığının da farkındaydı. Onun sürdürücüsü olduğunu söyleyenlerse, tam tersini yaptılar. Marx'ın oluşturduğu teorik-entellektüel-yöntemsel çerçeveyi tahrif ettiler ve tam da ona yabancı bir siyasi ideoloji oluşturdular. Böylesi bir talihsizlik, kapitalizmin anlaşılması ve aşılması bakımından olumsuz bir durum ortaya çıkardı.

Kapitalizmin anlaşılmasının engellenmesinin ikinci nedeni

1 Etienne Balibar ., **La philosophie de Marx**, La découverte (Repères), Paris 1993, s.114. (Altı Balibar tarafından çizilmiştir)

kapitalizmin meşrulaştırıcı ideolojisi olduğu halde üniversitelerde 'saf bilim' diye okutulan ve son tahlilde ideolojik safsatalar olmaktan öte bir değer taşımayan 'iktisat teorisidir'. Oysa, daha önce başka yerde de yazdığımız gibi, *iktisat bilimi* sayılıp üniversitelerin başlıca disiplinleri arasında yer alan bu safsataların iki şeyle ilgisi yoktur: Birincisi kavramın gerçek anlamında *bilimle* bir ilgisi yoktur; ikincisi, ve daha önemlisi, söz konusu ideolojik safsatalar yığınının dünyanın gerçekliğiyle de bir ilgisi yoktur. Kapitalist sömürüyü, emperyalist yağmayı ve hiyerarşiyi meşrulaştıran tam bir mistifikasyon aracıdır. Elbette sosyal gerçekliğin anlaşılmasını engellemeyi amaçlayan safsataların hikmetinden sual olunmaz *bilimsel hakikatler* olarak sunulması, bizim için şaşırtıcı değildir. Burjuvazinin akıl hocaları sadece kapitalizmin anlaşılmasını engellemek üzere kurgulanmış ideolojik safsataları bilim saymakla kalmıyor, bunların ne olduğunu ne amaçla 'üretildiğini' ve neye yaradığını sorgulayanları da kolaylıkla saf bilimden sapmakla, işe 'ideoloji ve politika karıştırmakla' suçluyor...

Bu bölümde kapitalizmin mantığı, işleyişi, velhasıl *kapitalizmin derin çekirdeği* tartışma konusu yapılacak ve bu *derin çekirdek* de son tahlilde ***sermayenin yeniden üretilmesinden*** başka bir şey değildir. Marx'ın kendi kavramlarıyla ifade edilirse: *"kapitalist üretim spesifik olarak kapitalist üretim ilişkilerinin üretimi ve yeniden üretimidir"*[2] Dolayısıyla sermayenin yeniden üretimi dar anlamda sermaye üretiminden öte bir şeydir.

1. Sermayenin Yeniden Üretilmesi veya 'Kapitalizmin Derin Çekirdeği'

İnsan soyu kendi maddi *yaşam koşullarını* üretebilen, yeniden üretebilen yegâne canlı türüdür. Bunu da bir sosyal üretim süreci sonucunda gerçekleştiriyor. Fakat, ilk bakışta çok büyük avantaj gibi görünen bu durum, çelişkilerden muaf değildir. Zira, insan toplumunun kendini *gerçekleştirmesi* demek olan *maddi yeniden üretim*, insanın *gerçekleşmesini*

2 Bkz: Marx, **Un chapitre inédit du capital, p. 264**

sağladığı gibi, onun yabancılaşmasının bir aracına da dönüşebiliyor. İnsanların kendilerini *gerçekleştirmek* üzere ürettiği şeyler (yaşam araçları) onu üreten insana *tahakküm* eder hale gelebiliyor. Bu yüzden, her toplumsal olayı, her toplumsal olguyu, her toplumsal süreci, velhasıl *toplumsal gerçekliği,* mutlaka çelişik kategoriler olarak kavramak gerekir. Aksi halde, toplumsal gerçekliğin bir veçhesi veya bileşeni ön plana çıkarılarak, bir bütün olarak toplumsal sürecin gözden kaçırılması mümkündür. Dolayısıyla, insanın kendi emeğinin ürünü olan, kendi eseri olan şeyler, velhasıl, eyleminin sonuçları bir yabancılaşma unsuruna dönüşebiliyor. Oysa, insanın kendi yaşamını kolaylaştıracak, refahını artıracak bir şeyler üretmesi, bir eser ortaya çıkarması, onun kendini *gerçekleştirmesi* olması gerekirdi... Gerçek dünyada böylesi bir kesinliğin olmadığı görülüyor. Nitekim, insanın kendini gerçekleştirmek üzere ürettiği şeyler ona yabancılaşabiliyor, ondan özerkleşebiliyor, daha da ötede ona tahakküm eden *şeylere* dönüşebiliyor. Öyleyse, toplumsal gerçeklik ancak bir *praksis* olarak anlaşılabilir. Başka türlü ifade etmek istersek, insanın eylemiyle, eseriyle (ürünü densin) ilişkisi, çelişik bir ilişkidir. Bu yüzden, tahlil konusu yapılan şeyi anlamanın yolu onu *çelişik bir bütünlük olarak* kavramaktan geçiyor.

Esas itibariyle sermayenin yeniden üretimi olan kapitalist üretim tarzının tahliline geçmeden önce, özgün bir üretim tarzı olan kapitalizmin başka üretim tarzlarından ayrıldığı hususları kısaca hatırlamak yararlı olabilir. Kapitalizmi *özgün* bir üretim tarzı yapan hususları da üç başlık altında ele almak mümkündür. Bunlardan birincisi ekonomi-toplum ilişkisidir; ikincisi *üreticinin* toplumdaki konumudur, üçüncüsü de üretimin ne amaçla yapıldığıyla ilgilidir.

Toplumun ne olduğunu bir yana bırakırsak, "ekonomi, insanların maddi ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurdukları üretim, değişim ve tüketim düzenine verilen addır". Bu düzen kapitalizme gelinceye kadar topluma tâbî bir işleyişe sahipken ve doğrudan 'toplum içine yerleşmiş' durumdayken, kapitalizmle birlikte ilişkinin yönü değişiyor. Fakat, 'ekonomi' sadece

toplumsal yapıdan özerkleşmekle de kalmıyor, aynı zamanda toplum da doğrudan doğruya ekonomiye tâbî hale geliyor. Polanyi'nin de veciz bir biçimde ifade ettiği gibi, kapitalizm öncesi üretim tarzlarında (veya sosyal formasyonlarda) ekonomi topluma içerilmişti, orada "... ekonomik sistem yalnızca sosyal örgütlenişin bir fonksionudur."[3] "...Normal olarak ekonomik düzen yalnızca sosyal düzenin bir fonksiyonudur ve onun içine yerleşmiştir."[4] "Doğru, hiç bir toplum malların üretimi ve dağıtımını sağlayan bir sistem olmadan yaşayamaz. Ama, bundan ayrı, ekonomik kurumların varolduğu sonucunu çıkaramayız." " Gösterdiğimiz gibi, ne kabilelerde, ne feodal merkantilist koşullar altında toplum içinde ayrı bir ekonomik sisteme rastlanır. Ekonomik sistemin soyutlanmış ve belirgin ekonomik amaçlara bağlanmış olduğu on dokuzuncu yüzyıl toplumu gerçekten kendine özgü bir sapmaydı."[5] Kapitalizme gelinceye kadar ekonomik faaliyetle toplum arasındaki ilişki toplumdan ekonomiye doğru iken, kapitalizmle birlikte bu ilişkinin yönü değişiyor. Artık bizzat toplumun kendisi ekonomiye tâbî hâle geliyor. Son derecede önemli olan bu husus bir bakıma araçlarla amaçların yer değiştirmesi durumudur ve şimdilerde insanlığın içine sürüklendiği sayısız kötülüklerin bu *terslikten* kaynaklandığını söylemek mümkündür.

Kapitalist üretimin ikinci *ayrıksı niteliği* doğrudan üreticilerin *üretim ve yaşam araçları* karşısındaki konumudur. Kapitalist üretim tarzında *temel üretici sınıf olan işçi sınıfı*, hem üretmek hem de yaşamak için gerekli araçlardan *yoksunlaştırılmış* durumdadır. Zaten kapitalizm ücretli emeği varsayar ve ücretli emek de üreticilerin üretmek ve yaşamak için gerekli araçlardan yoksun olduğu durumda mümkündür. Bu yüzden, kapitalist üretim tarzının üretici sınıfı olan işçi sınıfı (proletarya) yaşamını sürdürebilmek için sahip olduğu yegâne şey olan çalışma gücünü (emeğini) üretim ve tüketim araçlarının sahibi olan

3 Karl Polanyi, **Büyük Dönüşüm**, s. 71.

4 Karl Polanyi, a.g.e. s. 90.

5 İbid. s. 90

kapitalist sınıfa satmak zorundadır. Demek ki, işçiyi tanımlayan birinci unsur, onun yaşam için gerekli araçlardan mahrum olması; ikinci unsur da, işçinin herhangi bir biçimde *bağımlı* olmaması, *özgür olmasıdır*... Elbette burada söz konusu olan kavramın gerçek anlamındaki özgürlük değildir. Eğer kendi kendine yetebilen bir *küçük üretici* olsaydı (kendi toprağını kendine ait araçlarla işleyen çiftçi veya sahip olduğu üretim araçlarıyla bir şeyler üretip satan ve satıştan elde ettiğiyle yaşamı için gerekli şeyleri sağlayan *zanaatkârın* veya *esnafın* durumunda olduğu gibi) üretmek, dolayısıyla da yaşamak için gerekli araçlara sahip olurdu ve bu durumda emeğini bir başkasına satmasına, sömürüye maruz kalmasına, başka birinin tahakkümü altına girmesine gerek kalmazdı. *Küçük üretici* (veya aynı anlama gelmek üzere *bağımsız üretici*), küçük üretici olarak kaldıkça, bir başkasına emeğini satması gerekmez. Ancak mülksüzleştiğinde, proleterleştiğinde emeğini satarak yaşar hale gelir. İşçinin kapitalist patronun etkinlik alanına girebilmesi için, onun her türlü yasal veya töresel bir *aidiyet* veya *bağımlılık* durumunda olmaması gerekir. Bir soyluya bağımlı *serf,* haraca dayalı toplumsal formasyonun *reayası*, herhangi başka bir *mal gibi* efendisine bağlı *köle* bu bağımlılıktan ötürü özgür emekçi değildir. Aynı şekilde ihtiyaçları 'geniş aile' veya *klan, aşiret,* vb. tarafından karşılanan biri de kapitalist için uygun konumda değildir. Bu vesileyle bir hatırlatma yapmak uygun olur. Dikkat edilirse, kapitalistin hizmetine koşulabilir bir emekçi kitlesinin varlığından söz ediliyor. Önemli olan işçinin başkasına bağımlı olmaması, istendiğinde kapitalist tarafından kullanılabilir dunumda olmasıdır. Nitekim köle pekâlâ kapitalist üretim için de kullanılabilir ve kapitalizmin ilk dönemlerinde köle emeğinin yaygın bir biçimde kullanıldığı biliniyor. Buradaki 'bağımlılık-özgürlük' ikilemiyle kastedilen, birincisi, işçinin işçi olabilmesi için *başkasına bağımlı olmaması;* ikincisi de yaşamını sürdürebilmek için emeğini üretim ve tüketim araçlarının sahibi olan kapitalist sınıfa satmak zorunda olmasıdır. Kapitaliste bağımlı olduğundaysa "özgür" sayılacaktır... Kapitalist için köle, klasik anlamdaki köleden farklı bir

anlam taşır. Zira, bilinen köleci ilişkide köle, her şeyiyle efendisinin malıdır ama efendisi tarafından asgari bir bakımdan da yararlanır. Açlıktan ölmesine izin verilmez. Oysa, kapitalist bu tür bir sorumluluktan da *muaftır*... Kapitalist işçinin yaşamı konusunda hiçbir sorumluluk duymaz. Aslında *özgür emekçi* denilenin "özgürlüğü", işçinin aç kalmamak, ölmemek için emeğini (çalışma gücünü) sermaye sahibine satma *özgürlüğüdür*. Lâkin, kapitalist üretim tarzının karakterinden ötürü, her zaman emeğini satabilmesi de kesin değildir. Bu sorunu ileriki sayfalarda tartışma imkânımız olacak.

Kapitalizmin özgünlüğünün üçüncü unsuru veya ayırdedici veçhesi de üretimin *yapılış amacıyla ilgilidir* Kapitalist üretim koşullarında üretimin aslî amacı, insan ihtiyaçlarını tatmin etmek değildir. Üretim pazarda satmak ve kâr etmek için yapılıyor. Amaç bir *değişim değeri* üretmek gibi görünüyorsa da hepsi o kadar değildir. Daha da ötede, sadece bir kâr elde etmek de değildir. Zira, elde edilen kâr da sermayeye dönüştürülmek üzere yeniden yatırılmak zorunda olduğu için, üretimin nihai amacı, *sermaye üretmek ve yeniden üretmektir* Bu *terslik*, yukarıda sözünü ettiğimiz ekonominin toplum karşısında özerkleşmesini de açıklar. Dikkat edilirse, üretim başlı başına bir amaç haline gelmiş gibi görünüyor ama aslında başka bir amacın aracıdır. Aynı şekilde, kâr elde etmek de nihai amaç değildir. Kâr sermayeye dönüşmek zorundadır. İşte şimdilerde insanlığın yaşadığı dramın ve sayısız kötülüklerin sırrı burada gizlidir ve söz konusu terslikten kaynaklanmaktadır. Başka türlü söylersek, araçlarla amaçların yer değiştirmesinnin, ters-yüz olmasının, velhasıl öküzün arabanın arkasına koşulmuş olmasının sonucudur...

Paranın *sermaye* sayılması oldukça yaygın bir anlayıştır. İleriki sayfalarda paranın nasıl ve hangi koşullarda sermayeye dönüştüğü üzerinde daha fazla durma imkânımız olacak, ama, burada kısaca değinmek uygun düşüyor. Para, bizzat ve kendiliğinden sermaye değildir. Kapitalizm öncesi sosyal formasyonlarda da para kullanılıyordu ama bugünkü anlamda sermaye söz konusu değildi. Para-mal ilişkisi kapitalizmle birlikte yeni bir

nitelik kazandı. Zira, paranın sermayeye dönüşmesi için ücretli emeğin kullanılması gerekir. Aynı şey makinalar, binalar, araç-gereçler, ham ve ara-maddeler, vs. için de geçerlidir. Bütün bunların sermaye sayılabilmesi, bir sosyal üretim ilişkisine sokulduklarında mümkündür.

2. Bir Sosyal Üretim İlişkisi Olarak Sermaye

Bu aşamada tahlili 'sosyal üretim ilişkisi' denilenle sürdürebiliriz. Söylemeye gerek yoktur ki, burada Marx'ın tahlili esas alınıyor. Marx, 'sosyal üretim ilişkisinden' ne anladığını ayrıca tahlil konusu yapmıyor. Sık sık kavramın içeriğine dair unsurlara gönderme yapsa da (çalışma süreci, sosyal işbölümü, üretici güçler, doğanın sahiplenilmesi vb.) devasa eserinin hiçbir yerinde 'sosyal üretim ilişkilerini' ayrı bir bölüm veya alt-bölümde tahlile girişmiyor. Adını vererek sosyal üretim ilişkilerinden sadece *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'da söz ediyor: "Varlıklarının toplumsal üretiminde, insanlar, zorunlu, kendi iradelerine bağlı olmayan belirli ilişkiler kurarlar; bu üretim ilişkileri, onların maddi üretici güçlerinin belirli bir gelişmişlik derecesine tekabül eder."[6]

Yukarıdaki alıntı iki şeyi öncelikle içeriyor: Birincisi, üretim süreci her koşulda bir sosyal süreçtir ve insanları *belirli* bir ilişki içine sokuyor; ikincisi, söz konusu ilişki toplumun üretici güçlerinin gelişmişlik düzeyi tarafından belirleniyor. Ya da her dönemdeki üretim ilişkileri o dönemin üretici güçlerinin (forces productives) gelişmişlik düzeyine tekâbül ediyor. Başka türlü ifade etmek istersek, üretim ilişkileri, üretici güçlerin *belirli* bir kullanım tarzını ifade ediyor ve ona *denk düşüyor*. Öyleyse, *sosyal üretim ilişkisi* denilen ve üretim sürecine dahil olan unsurların veya 'tarafların' karşılıklı konumlarını belirlemektedir: Doğrudan üretici olan işçi, üretici durumunda olmayan kapitalist, üretim sürecinde rol almakla birlikte işlevi denetim ve disiplini sağlamak olan unsurlar, üretim planlayıcıları, vb. Söz konusu unsurların üretim sürecindeki karşılıklı konumlanışlarını ve hiyerarşiyi belirleyen de mülkiyet ve/veya *temellük* ilişki-

6 Sevim Belli (Çev) Sol yayınları Üçüncü baskı, s. 25. Ankara 1976.

sidir. Velhasıl, kimin üretim araçlarına (ve tüketim araçlarına) sahip olduğu sorunuyla ilgilidir. Zaten, tüm üretim tarzlarında belirleyici olan da üretim araçlarının mülkiyeti veya *sahiplenili*ş tarzıdır. (Geniş aile veya klanda, köleci üretim tarzında, serfliğe dayalı feodal üretim tarzında ve onun daha kapsamlı versiyonu olan 'haraca dayalı üretim tarzında', kapitalizmde, vb. belirleyici olan üretim araçlarına sahip olup-olmama durumu veya *üretim araçları karşısındaki konumlanıştır.*) Bu vesileyle mülkiyet ilişkisinin sadece toplumsal sınıfların üretim sürecindeki konumlanışını ve hiyerarşiyi değil, aynı zamanda *siyasi iktidarın yapısını ve devletin belirli bir dönemde aldığı 'özel biçimini'* de belirlediğini hatırlamak gerekir.

Fakat, kapitalizmin kendini önceleyen prekapitalist üretim tarzlarından ayrıldığı önemli bir husus, üretim sürecinin diğer sosyal ilişkilerden veya toplumsal sürecin diğer veçhelerinden *özerkleşmesidir.* Bilindiği gibi kapitalizm öncesi üretim tarzlarında üretim süreci, cinsiyet, aile, aşiret, din, siyaset, sivil ilişkiler, vb. bağımsız değildi. İleriki sayfalarda yapacağımız açıklamalar burada söylemek istediğimize açıklık getirecektir.

Kapitalist üretim sürecinin en belirgin niteliği, doğrudan üretici sınıf olan işçi sınıfının, üretim (ve dolayısıyla tüketim) araçlarından yoksunluğudur. Elbette, burada söz konusu olan *yoksunlaşmanın* tarihsel süreç içinde nasıl ortaya çıktığının tahliline girmemiz uygun değildir. Zira, mülksüzleşme sadece ilkel sermaye birikimiyle ortaya çıkmış, kapitalist aşamaya özgü bir şey değildir. Geçerken şu kadarını söyleyebiliriz ki, kapitalist dinamik söz konusu durumu daha kapsamlı, daha büyük ölçekte olmak üzere sürekli yeniden üretmekte ve derinleştirmektedir. Kapitalist gelişmenin her ileri aşaması demek, daha çok insanın mülksüzleşmesi, proleterleşmesi demektir. İnsanlar olaylara kendi bulundukları yerden (ve zamandan) baktıkları için, belirli kesimlerin üretim araçlarından yoksun oluşunu, birilerinin de zenginliğin sahibi oluşunu, ezelî ve ebedî bir durum olarak görme eğilimindedirler. Nitekim, insanlık tarihinin belirli bir evresine kadar üretim araçları üzerinde özel mülkiyet söz konusu değildi. Oysa, sermaye *zorunlu olarak* üre-

tim araçlarının özel mülkiyetini varsayar. Kapitalizmde işçi, üretim araçlarından yoksundur ve sadece çalışma *potansiyeline* ve kapasitesine indirgenmiş durumdadır. İşçinin (proleterin) üretim için gerekli araçlardan yoksunluğu, onun ihtiyacı olan tüketim araçlarını üretmesini de engellemiş durumdadır. Böylesi koşullarda, doğrudan üretici olan işçi için yegâne 'çıkış yolu' sahip olduğu yegâne şey olan çalışma gücünü kapitaliste sunmak, üretici faaliyet için harekete geçirmektir. Dolayısıyla, kapitalist üretim sürecinin bir unsurunu mülksüzleşmiş proleter oluştururken, karşıt kutupta da üretim ve tüketim araçlarının özel mülkiyetine sahip olan ve her zaman toplumda bir azınlık oluşturan kapitalistler yer alır.* Fakat, bir tarafta yaşamak için emeğini kapitaliste satmak zorunda olan işçi sınıfı, karşıt kutupda da kapitalistlerin yer aldığı bu durum, bir 'hukuk sistemi' veya *yasallık* tarafından korunmakta ve güvence altına alınmaktadır. Devlet, siyaset, hukuk düzeni ve bütün bunları meşrulaştıran egemen ideoloji bu durumu yeniden üretmek ve sürdürmek üzere oluşturulmuştur.

Birilerinin üretim araçlarına ve tüketim araçlarına sahip olması, başkalarının da bunlardan yoksun olması *olağan* ve *'hukukî'* sayılmaktadır. Demek ki, sermayenin sermaye olabilmesi için, zenginlikle onu üreten işçi sınıfının birbirinden ayrılması ve karşıt unsurlar, kutuplar haline gelmesi gerekiyor. Toplumsal zenginliğin onu üreten doğrudan üretici olan işçi sınıfından, daha uygun kavramı kullanmak gerekirse, proletaryadan ayrılması gerekiyor. Daha da ötede ona karşı kullanılabilir bir koza dönüşmesi gerekiyor. Velhasıl, kapitalist üretim tarzında işçi sınıfı kendi eseri olan, bizzat kendisinin ürettiği zenginlik tarafından köleleştiriliyor, tahakküm altına alınıyor, sömürülüyor, eziliyor... Aksi halde paranın sermayeye dönüşmesi de mümkün olmazdı. Dolayısıyla, parayı, üretim araçlarını, tüketim araçlarını, vb. sermayeye dönüştüren bizzat

---

* Günlük hayatta, ders kitaplarında ve medyada kapitalist kavramı kullanılmaz. Bilinçli olarak 'işveren' kavramı kullanılır. Buradaki amaç kapitalisti olumlamaktır...

bunların özünde saklı, bunlarda içerilmiş (mündemiç) olan nitelikler değil, işçi sınıfının üretim sürecindeki özel konumu ve bunların işçi sınıfına karşı kullanılabilir oluşudur.

"Paranın sermayeye çevrilebilmesi için, demek ki, para sahibinin özgür emekçi ile karşı karşıya gelmesi gerekir; bu, emekçinin iki anlamda özgür olması demektir: hem emekgücünü kendi öz malı gibi satabilecek durumda özgür bir insan olması gerekir, hem de satmak için elinde başka bir meta olmaması, emek gücünü gerçekleştirmek için gerekli her şeyden yoksun bulunması gerekir."[7a]

Başka türlü ifade etmek istersek, Marx'ın *"Kapitalin yayınlanmamış bölümü*"nde[7] ifade ettiği gibi, söz konusu para, metalar, üretim araçları, tüketim araçları, sahibinin şahsında çalışma gücünün sahibi olan ve her türlü maddi zenginlikten yoksun sınıfa karşı kullanılıyor. Zira, işçinin üzerinde çalıştığı üretim araçlarının mülkiyeti, başkasına, kapitaliste aittir. Ve bütün bu araçlar da sanki 'ruh ve irade sahibi şeylermiş gibi kendisini işçi sınıfına dayatıyor. Marx, 'öyle ki, sanki metalar birer insan satın alıcısı olarak ortaya çıkıyor' diyor.

Demek ki, çalışma sürecinin 'gerçekleşmesi' için çalışma gücünün üretimin maddi koşullarını oluşturan unsurlarla buluşması, (birleşmesi) gerekiyor. Öyleyse, bu iki karşıt unsurun birleşmesi nasıl oluyor? İşte, bu aşamada bildik ticaret (değişim) devreye giriyor ve 'mal değişimi' aracılığıyla çalışma gücünü temsil eden proleterle, kapitalistin şahsında cisimleşen unsurlar (sermaye) birleşiyor. Fakat bu ilişki göründüğünden daha karmaşıktır, zira, işçinin emeğini satması, kapitalistin de onun çalışma gücünü satın alması, hukukî bir veçhe kazanıyor. Bu biçimde proleterin çalışma gücünü satın alan kapitalist veya onun şahsında cisimleşen nesnel zenginlik, değeri büyütmek amacıyla onu kullanıyor. Bu ticarete (değişim) daha yakından bakıldığında, asıl değişilenin işçinin çalışma gücü karşılığında

---

7a **Kapital I.** S. 185.

7 **Un chapitre inédit du Capital,** traduction Roger Dangeville, UGE, collection 10/18, Paris 1971, s. 165.

onun yaşaması için gerekli olan bir miktar tüketim maddesi olduğu kolaylıkla görülür. Zira, işçinin yaşaması için gerekli tüketim unsurları kapitaliste aittir (özel mülkiyet konusudur).

Marx, *Kapitalin* birinci cildinde şunları yazıyor: "Emek gücünü satın almakla kapitalist, emeği, bu canlı mayayı, ürünün cansız öğeleri ile birleştirir. Onun açısından emek-süreci, satın aldığı metaın, yani emek gücünün tüketiminden başka bir şey değildir; ne var ki, bu tüketim, ancak emek-gücünün üretim araçları ile tamamlanmasıyla gerçekleştirilebilir. Emek-süreci, kapitalistin satın aldığı şeyler arasında cereyan eden bir süreçtir. Bu sürecin ürünü, tıpkı mahzende mayalanma sürecini tamamlayan şarap gibi, gene kapitaliste aittir." [8]

İşçinin çalışma gücü (kapasitesi) kapitaliste bir para karşılığı satılıyor ve bu para çalışma gücünün değerini gösterir. Öyleyse ücretin büyüklüğü veya işgücünün fiyatını belirleyen nedir? Sorunun cevabı gayet açıktır. İşgücünün değeri, herhangi bir malda olduğu gibi o malın üretimi (ve yeniden üretimi) için gerekli sosyal emek miktarıdır. İşçinin asgari düzeyde yaşayabilmesini sağlayan tüketim (daha geniş anlamda yaşam) araçlarının fiyatına eşittir. "Bu durumda emek gücünün değeri, kendisini belirli bir miktarda geçim aracının değerine indirgiyor. Bu nedenle de, araçların değeri, bunların üretilmeleri için gerekli emek miktarına bağlı olarak değişir."[9] Böylece işçinin işgücünü (çalışma kapasitesini) belirli bir ücret karşılığı değiştirmesiyle, çalışma gücü üretimin diğer maddi unsurlarıyla buluşmuş (birleşmiş) oluyor.

Sözünü ettiğimiz bu alış-verişe (işgücünü satın alan) kapitalist tarafından bakıldığındaysa, satın alınan aslında bir *kullanım değeridir.* Bu aşamadan sonra başlangıçta bir potansiyel olan (çalışma kapasitesi) üretim araçlarını harekete geçirebilir bir yeteneğe, güce dönüşüyor. Buna çalışma potansiyelinin veya kapasitesinin *gerçekleşmesi* de diyebiliriz. Başka türlü ifade

8 Karl Marx, **Kapital, I.** Alaattin Bilgi (Çev) Sol Yayınları 3. baskı, s. 201.

9 Kapital, I. S. 187.

edersek, artık çalışma kapasitesi, onu satın alan kapitalist tarafından 'üretici tüketim' amacıyla kullanılabilir. İşçinin canlı emeği kapitalist'in sahibi olduğu ölü emek olan üretim unsurlarını harekete geçiriyor. Çalışma araçlarını (bina, makina, alet-edevat, vb) ve çalışma nesnelerini (hammadde, yarı-mamul,vb.) bu biçimde kullanılması sonucunda herhangi bir insan ihtiyacını karşılayan mallar üretilir. Elbette üretilen mal (hizmetler) kapitalistin ve işçinin tüketim ihtiyacını karşılamayı amaçlamaz. Amaç, başka mallarla, parayla değiştirilmek üzere bir mal (ve hizmet) üretmektir. Velhasıl asıl amaç, *değişim değeri* ya da aynı anlama gelmek üzere meta üretmektir. "Kullanım-değerini, kapitalistler, salt değişim- değerinin maddi özü ve taşıyıcısı oldukları için ve sürece üretirler. Kapitalistimizin özünde iki amaç vardır: Önce, değişim-değeri olan bir kullanım-değeri üretmek ister, yani satılacak bir mal, bir meta üretmek ister; sonra, değeri, üretiminde kullanılan metaların toplam değerlerinden daha fazla olan bir meta üretmek ister; yani ürettiği şeyin değeri, serbest piyasadan satın aldığı üretim araçları ve emek-gücünden fazla olmalıdır. *Amacı, yalnız kullanım-değeri değil, onunla birlikte meta üretmektir; yalnız kullanım-değeri değil, değer üretmektir; yalnız değer değil, aynı zamanda artı-değer üretmektir.*" [10]

Sermayenin sermaye olabilmesi için üç şey gereklidir: Birincisi, ölü emek olan üretim nesneleriyle canlı emek olan işçinin birbirinden kopması, *ayrılmışlığı*; ikincisi, işgücünün kapitalist tarafından satın alınmasıyla bunların *birleştirilmesi;* üçüncüsü de üretim sürecinde işçinin üretim nesneleri aracılığıyla bir hiyerarşi yaratılarak işçinin (canlı emeğin) ölü emek unsurları olan makina, araç, hammadde, vb. tâbi konumuna indirgenmesi...

Kapitalist işgücünü satın alıp üretim için harekete geçirirken, asıl amaç bir *fazla* üretmektir. Bunun gerçekleşebilmesinin koşulu da, işgücünün kapitaliste mâl olduğundan *daha büyük bir*

10 **Kapital I** s. 202. (Altı tarafımızdan çizilmiştir.)

değer üretmesidir. Bilindiği gibi, kapitalizm öncesi sınıflı toplumlarda, sömürü saydamdır. Köleci üretim tarzında efendinin servetinin ve zenginliğinin kölenin eseri olduğu gayet açıktır. Aynı şekilde, haraca dayalı veya onun sınırlı bir versiyonu olan feodal sosyal formasyonlarda da sömürü saydamdır. Nitekim haraca dayalı üretim tarzında (Osmanlı İmparatorluğunda, onu önceleyen Bizans'ta, vb.) devleti (merkezi bürokrasiyi) oluşturan egemen sınıfın zenginliğinin doğrudan üretici olan köylüden alman haraca dayandığı açıkça görülür. Feodal beyin (soylular sınıfı densin) zenginliğinin de bağımlı köylü (serf) emeğine dayandığının açıkça görüldüğü gibi. Zira, bağımlı köylü olan serfler, haftanın üç günü kendilerine ayrılan toprakta diğer üç günde de efendisine çalışıyordu.

Oysa, kapitalist üretim tarzında sömürü gizlenmiş durumdadır. Kapitalist üretim süreci söz konusu olduğunda, işçi kapitalistin işyerinde çalışıyor ve bir ücret alıyor. Eğer çalıştığı sürece ürettiği değerin tamamı işçiye ücret olarak ödenseydi kapitaliste bir şey kalmaz, bir artı-değerden söz etmek de mümkün olmazdı, zira, değeri üreten makinalar, araçlar, hammaddeler, yarı-mamul maddeler değildir. Yegâne değer yaratıcısı *canlı emek olan işçidir*. Kapitalistin hizmetinde çalışan ve ona ait üretim araçlarını ve unsurlarını kullanan işçi, çalışma gününün ilk birkaç saatinde aldığı ücrete eşit bir değer üretir. İşgününün geri kalan saatlerinde ürettiği değer patronun el koyduğu *artı değerdir*. Diyelim ki, 10 saatlik bir işgününün ilk 5 saatinde işçi aldığı ücrete eşit bir değer üretiyor, geri kalan 5 saatte de kapitalist için değer üretiyor. Kapitalist işçinin işgününü satın alıyor ve işçi kapitalist için değer ürettiği saatlerde, kendi ücreti karşılığı değer ürettiği saatlerde de aynı yerde çalışıyor ve aynı aletleri, makinaleri, ham ve yarı-mamül maddeleri kullanarak bu işi yapıyor.

Bu yüzden kapitalistin çıkarı her zaman işgününün (çalışma süresinin) uzatılmasından yanadır. Zira, yukarıda verdiğimiz örnekten hareket edersek, işgünü 10 saat yerine 12, 14, 16 saat... olduğunda sömürü oranı da aynı biçimde artacak ve kapitalistin el koyduğu artı değer de aynı şekilde büyüyecektir. Bilindiği

gibi, sanayi kapitalizminin ilk ortaya çıktığı dönemde Batı Avrupa'da kadın ve çocuk emeği yaygın bir biçimde kullanılıyordu ve işgünü 16 saatin üstüne kadar çıkabiliyordu. Şimdilerde Batı Avrupa'da ve diğer emperyalist ülkelerde haftalık çalışma süresi 40 saatin altına inmiş durumdadır ama bu tüm işçiler için geçerli değildir. Fakat, Üçüncü Dünya (veya Güney) denilen emperyalist sömürüye tâbî bölgelerde, hem çalışma süreleri çok daha uzundur hem de XIX'uncu yüzyılı hatırlatırcasına çocuk ve kadın emeği sömürüsü oldukça yaygındır (Bu sorun, kitabın IX'uncu bölümünde tekrar tartışma konusu yapılacak). Kapitalistin çıkarı işgününün uzatılması ve sömürünün derinleştirmesini gerektirir, ama, işgününün uzatılmasına iki sınır vardır. Bunlardan birincisi işçinin fizyolojik direnciyle ilgilidir. Çalışma süresi uzadıkça işçinin verimliliği de düşer ve belirli bir sınırdan sonra çalışması problemli hale gelir; ikincisi, işçi sınıfının çalışma süresinin uzatılmasına karşı ortaya koyduğu bilinçli-örgütlü mücadeledir. Nitekim bu mücadele sonucu işgünü (çalışma süresi) mücadelenin yapıldığı kapitalist ülkelerde başlangıçtaki seviyenin yarısına kadar (8 saat) düşürülebilmiştir.

Çalışma süresinin bu şekilde uzatılması, işçi sınıfının direnciyle engellenince, kapitalistler de boş durmuyor ve mutlak artı değer üretimindeki düşüşü *nispî artı değer* üretimiyle ödünleme yoluna gidiyor. Daha gelişmiş makinalar kullanarak, işin organizasyonunu değiştirerek, emeğin verimliğini arttırıyor. Bunun anlamı işçinin kendi ücreti kadar değeri eskisinden daha kısa sürede üretebilmesidir. Eskiden aldığı ücretin karşılığı olan değeri işgününün ilk beş saatinde üreten işçi, yeni durumda ilk üç saatte üretebilir. Dolayısıyla, çalışma süresi 10 saatten 8 saate düştüğü halde artı değer sömürüsü yine aynı kalıyor. İşçi yine günün 5 saatinde kapitalist patron için artı değer üretiyor. Daha da gelişmiş üretim teknikleri devreye sokuldukça, dolayısıyla emek verimliliği büyüdükçe, işçinin aldığı ücretin karşılığı olan değeri daha kısa zamanda üretmesi ve *nispî artı-değerin* de büyümesi sürecin olağan sonucudur.

Kapitalist üretim tarzında sömürünün yukarıda ifade etmeye

çalıştığımız gibi gizlenmiş olması, kapitalist sisteme özgü sömürü hakkında kafa karışıklığı yaratmaktan da geri kalmıyor. Bu durumla ilgili olarak Marx şunları yazıyor: "İşgünü diyelim ki, 6 saat gerekli-emekle, 6 saat artı-emeği içersin. Bu durumda, özgür işçi her hafta kapitaliste 6 x 6 saat artı-emek verir. Haftada üç gün kendi için, üç gün de kapitalist için çalışsa aynı şey olurdu. Ama bu durum, yüzeyde görülmez. Artı-emek ile gerekli-emek birbirine karışmış durumdadır. Bunun için de ben aynı ilişkiyi, örneğin, işçi her dakikada 30 saniye kendisi için, 30 saniye de kapitalist için çalışıyor diye ifade edebilirim. Ama angarya için böyle değil. Eflâklı köylünün kendi yaşamı için harcadığı gerekli-emek, boyar için harcadığı emekten, artı-emekten ayrılmıştır. Bunlardan birincisini kendi tarlasında harcar, diğerini efendisinin malikânesinde. Emek-zamanın her iki kısmı da bu nedenle birbirinden bağımsız ama yan yana vardır."[11]

Söylemeye gerek yoktur ki, proleteri tanımlamak için kullanılan "özgür emekçi" kavramı tam bir *ironidir.* Zira, kapitalistle işçi arasındaki alış-veriş işlemi, yânî işçinin güyâ 'özgür iradesiyle' çalışma gücünü kapitaliste satması, kapitalistin de söz konusu çalışma gücünü satın alması, aslında işçinin kendi emeğine, daha da ötede kendine, kendi çalışma yeteneğine yabancılaşmasından başka bir şey değildir. Buna mecbur olmasının nedeni, başkasına ait olan şeylere (tüketim araçları) sahip olabilme *zorunluluğudur.* Eğer, burada sözü edilen 'özgür emekçiden' kastedilen, emeğini satıp-satmama özgürlüğüyse, bu tam bir zihinsel akrobasidir, zira, işçinin emeğini kapitaliste satmama özgürlüğünün karşlığı aç kalmak, açlıktan ölmektir. Bu da bizzat *proleterin* tanımı gereği böyledir. Proleter hiçbir şeyi olmayan, her türlü yaşam araçlarından yoksun olan bireyi ifade eder. Buna *çıplak birey* veya *çulsuz* da diyebilirsiniz. Öyleyse, asıl söz konusu olan, *özgürlük* değil, *zorunluluktur* ve bu zorunluluk emeğini mutlaka sermaye sahibine satma *zorun-*

11 **Kapital I**, s. 250-251.

luluğudur. Üstelik işçinin bu durumu süreklilik arz eden bir durumdur. Aldığı ücret kapitalizmin doğası ve mantığı gereği, ancak işçinin asgari düzeyde yaşamasına yetecek kadar tüketim araçlarına sahip olmasını sağlar. Üretim araçlarına sahip olması ve kapitaliste bağımlılıktan kurtulması bu yüzden mümkün değildir. Dolayısıyla sürekli olarak emeğini satmak durumundadır.

İşçiyle sermaye sahibi arasındaki alış-veriş ilk bakışta sıradan, 'normal', olağan bir değişim işlemi gibi görünse de, işçi bir kere çalışma gücünü sattığında, tamamıyle kapitalistin tahakkümü altına girmiş olur. Onun durumu artık ürününü (tavuğunu, yumurtasını, keçisini, koyununu, vb.) pazarda satan küçük üretici köylüden farklıdır. Zira, söz konusu köylü, son tahlilde bir ürünü para karşılığında değiştiriyor, oysa işçi, belirli bir zaman diliminde tüm çalışma gücü, fiziksel ve zihinsel yeteneği de dahil bizzat kendini satmış oluyor... Demek ki, asıl söz konusu olan özgürlük değil, özgürlüğün inkârıdır. Nitekim, işçinin işyerinde nasıl hareket edeceği tamamıyle kapitalistin iradesine terkedilmiştir. Fakat, hepsi bu kadar da değildir. İşçi, sadece kendi çalışma yeteneğine ve kendine yabancılaşmakla kalmaz, aynı zamanda kendi emeğinin ürünü olan şeyler, nesneler üzerinde de hiçbir söz hakkına sahip değildir.

Bu aşamada kapitalizme özgü bir başka hususu da hatırlamak uygun olur. Bilindiği gibi, kapitalizm öncesi üretim tarzlarında, doğrudan üreticiden artı-ürün açıkça zora dayalı olarak elde ediliyordu. Haraca dayalı sosyal formasyonda doğrudan üretici olan köylü, haraç vermek zorundaydı, haraç vermezse cezalandırılırdı. Aynı şekilde adı üstünde angarya zorla dayatılırdı, aynı şey zorunlu çalışma için de geçerlidir, vb. Oysa, kapitalist üretim koşullarında bu tür bir zor öğesi söz konusu değildir. Kapitalist toplumda işçinin 'özel konumu' bu tür bir zor öğesini gerektirmeden kapitalistin artı-emeğe el koymasına imkân veriyor. İşçi yaşam araçlarından ve üretim araçlarından koparılmış olduğu için, kendiliğinden kapitaliste çalışma gücünü sunmaya, satmaya mecburdur. Dolayısıyla, Marx'ın da belirttiği gibi, işçiyi kapitaliste tâbî kılan belirli bir politik veya

sosyal bağımlılık ilişkisi değil, doğrudan *ekonomik zorunluluktur.*[12]

Kapitalist üretim koşullarında üretim araçları, başkasının emeğini (çalışma gücünü) soğuran (içine çeken) unsurlara dönüşüyor. Artık üretim aracını kullanan işçi değil, işçiyi kullanan üretim araçlarıdır. Bu yüzden *ölü canlıyı zapt ve gasbediyor.* Velhasıl işçi, üretim araçlarının denetimi altına girip, onun bir uzantısına dönüşüyor. İşçinin emeğinin ürünü olan *şeyler* ondan bağımsızlaşıp ona yabancılaşıyor, mal (meta), para, sermaye biçimini alıp *özerk bir varlık* haline geliyor. Sadece doğrudan üreticiden bağımsızlaşıp ona yabancılaşmıyor, aynı zamanda onu ezen, ona tahakküm eden nesnelere dönüşüyor. Velhasıl işçi kendi emeğinin ürünü olan nesnelerin oyuncağı haline geliyor. "Nasıl dine dayalı dünyada insana beyninin eseri olan şeyler hükmediyorduysa, kapitalist dünyada da elinin eseri olan şeyler hükmediyor."[13]

3. Kılıktan Kılığa Giren Sermaye veya Süreç Halindeki Sermaye

Bir meta üretim tarzı olan kapitalizmin *derin çekirdeğini* kavrayabilmek için, önceki alt-bölümde yaptığımız tahlili, *değer,* değerin süreç içinde aldığı *biçimler* ve *değerlenme* sorununu tartışarak sürdürebiliriz. Nitekim, Marx'ın *Grundrisse*'de yazdığı gibi, sermaye sadece basit bir süreç değildir. Söz konusu sürecin değişik aşamalarında da sermaye olmaya devam ediyor. Başka türlü söylersek, söz konusu olan *sermayenin yeniden üretilmesidir,* ama, yeniden üretim her seferinde *genişletilmiş bir temelde yineleniyor.* Doğaldır ki, sermayenin genişletilmiş yeniden üretimi (sermaye birikimi) düz bir süreç olarak gerçekleşmiyor. Çelişkiler ve krizlerle yürüyen bir süreçtir.

Eğer sermaye denilen, son tahlilde değerin aldığı farklı biçimlerse, o zaman kısaca *değer* üzerinde durmak gerekir.

---

12 **Un Chapitre inédit du Capital,** a.g.e. p. 2002.

13 Karl Marx, **Le Capital, I, 3,** p. 62' den aktaran Alain Bihr, La Reproduction du Capital. Prolégomènes à une théorie générale du capitalisme, Editions page deux, Lausanne, 2001, p. 62.

Burada *kritik sorun* da, değerin *özerkleşmesidir.* Doğayla insan emeğinin buluşmasıyla, doğa üzerinde bir emek uygulanmasıyla, ya da doğanın insanlar tarafından *sahiplenilmesiyle* bir ürün (meta) ortaya çıkıyor ve bu meta mutlaka bir *kullanım değeri* bir de *değişim değerine* sahiptir ve herhangi bir insan ihtiyacını tatmin eder. Fakat, bir malın başka bir malla değiştirilebilmesi için, değişime konu olan söz konusu mallarda *ortak bir şeylerin* olması gerekir. İşte bu *ortak unsur* değerdir.

Öyleyse değer nedir? Neye dayanır? Sahip olduğu hangi *öz* veya *unsurdan* ötürü bir malın değerinden söz edilir? Eğer kullanım değerinden soyutlanırsa, her malda içerilmiş ortak *nitelik,* üretilmeleri için insan emeği harcanmış olmasıdır. "Öyleyse görüyoruz ki, herhangi bir malın değerinin büyüklüğünü, toplumsal olarak gerekli-emek miktarı ya da onun elde edilebilmesi için toplumsal bakımdan gerekli emek-zamanı belirler. Buna bağlı olarak, tek tek her meta kendi türünün ortalama örneği olarak kabul edilmelidir. Bunun için, eşit nicelikte emek içeren ya da aynı sürede üretilebilen metaların değerleri, aynıdır. Bir metanın değeri ile başka bir metanın değeri arasındaki ilişki, birincisinin üretimi için gerekli emek-zamanı ile ikincisinin üretimi için gerekli emek-zamanı arasındaki ilişki gibidir. 'Değer olarak, bütün metalar donmuş emek-zamanının belirli kitlelerinden başka bir şey değildir."[14]

Emek aynı zamanda *değerin ölçüsüdür* ve *değer* bir malın üretilmesi için gerekli *sosyal soyut emek* miktarına eşittir. Mallar ve hizmetler, içerdikleri *ortalama sosyal emek* oranında birbirleriyle değiştirilirler. Bu yüzden değer bir *soyutlamadır.* Bir soyutlama söz konusu olduğunda da artık malların kullanım değeri, hangi koşullarda, nasıl üretildiği, ne tür ihtiyaçları tatmin ettiği, vb. gibi sorunlar dikkate alınmaz. Meta üretimi bir *sosyal işbölümüne* ve birbirinden bağımsız sayısız özel çalışmaya dayanır. Elbette üretilmiş olmaları yeterli değildir. Sosyal niteliğin somutlaşması, *kanıtlanması veya gerçekleşmesi* için,

---

14 **Kapital I**, s. 54.

ürünlerin birbirleriyle değiştirilmek üzere pazara gelmeleri ve değişimin gerçekleşmesi gerekir.

Buraya kadar söylediklerimizi özetlemek istersek: 1. Metanın bir sosyal emek ürünü olması ve bir ihtiyacı karşılaması, *faydalı* bir şey olması, pazarda satılmak üzere üretilmiş olması ve satılması, nihâyet, satışın tekrarlanması gerekiyor; 2. Bir miktar sosyal emek ürünü olan meta hem *kullanım,* hem de *değişim değerine sahiptir,* bu yüzden de ikili niteliğe sahip bir nesnedir; 3. Kapitalist üretim tarzıyla ürünlerin *meta* niteliği yaygın bir biçimde ortaya çıkıyor. Zira, kapitalizm öncesi üretim tarzlarında (veya sosyal formasyonlarda) üretimin asıl amacı sadece *kullanım değeri* üretmekti. Pazar için üretim ya hiç yoktu ya da son derece sınırlıydı. Bu yüzden kapitalizm bir meta üretim tarzıdır.

Metadan Paraya

Bilindiği gibi, değişimin en somut biçimi *trampadır.* Trampada, kullanım değerleri farklı iki mal karşı karşıya getirilir. Mesela 20 kilo un bir takım elbiseyle değiştirilirse, burada unun değeri elbiseye göre ifade edilmiş olur. Değişim işlemi devreye girdiği anda, değişime konu olan mallar (metalar) artık kullanım değerlerinden *bağımsızlaşır.* Trampada bir ürün başka bir ürünle değiştiriliyor, oysa, para araya girdiğinde, metalar kendi durumlarına *yabancılaşırlar.* Başlangıçtaki durumlarından *bağımsızlaşırlar.* Mallar değişim amacıyla üretildiğinde ve bunun süreklilik kazandığı durumda, "olağan toplumsal bir fiil haline geldiğinde" ve "işte o andan itibaren, bir nesnenin *tüketim amacı için yararlılığı ile, değişim amaçları arasındaki fark kesinlik kazanır.* Artık kullanım değeri değişim değerinden farklı hale gelmiştir. Öte yandan, malların içerisinde değişilebildiği nicel oran, bundan böyle onların üretimine bağlı hale gelir. Adetler, bunların üzerine, belirli büyüklükte *değer damgasını vurur."*[15]

Her meta para ile ifade edildiğinde, malın değerinin

15 **Kapital I,** s. 103.

ölçüsünün para olduğu durumda, para bir *dolaşım aracı* durumuna gelir. Artık malın doğrudan başka bir malla değiştirildiği *trampadan* farklı olarak, ilişki mal-para-mal biçimini (M – P – M) alır. Burada dikkat edilirse, bir mal bir başka mala dönüşmek için paranın dolayımı söz konusudur. Önce bir mal para karşılığında değiştiriliyor. Elde edilen parayla başka bir mal satın alınıyor. Bu işlemin sonunda mallar ortalıktan çekildiği halde, para hep ortada kalıyor ve başka bir işlem için *hazır bekliyor.* Para, *meta zenginliğinin* genel-evrensel eşdeğeridir. Bu niteliği itibariyle de para *bir ödeme aracıdır.* Para ödeme amacıyla kullanılmadığında, elde tutulduğundaysa bir *tasarruf aracıdır.* Paranın bir ödeme aracı olarak işlevi yoğunlaşıp-yaygınlaştıkça, para metaya karşı da özerkleşir.

Paradan Sermayeye

Mal- para-mal (M- P- M) işleminin ötesinde ikinci tarz bir işlem, para-mal-para biçimini alır. Birinci durumda (M-P-M) bir mal bir başka mal elde etmek için satılıyor. Amaç bir malı elden çıkarıp başka bir mal elde etmektir. Bu amaçla paranın dolayımına başvurulmuş oluyor. Oysa, ikinci durumda, satmak üzere bir mal alınıyor. Belli ki, buradaki amaç, aldığından daha pahalı satarak bir *fazla* elde etmektir. Buradaki tacir tipi, özel üreticilerle satın alıcılar arasına giriyor ve bir tür aracılık işinden kazanç sağlıyor. Fakat mal-para- mal (M-P-M) işlemiyle para-mal-para (P-M-P) işlemi arasındaki fark, basit bir *biçim farkı* değildir. Zira, bunlardan birincisinde, kalkış noktasında da varış noktasında mal vardır ve para sadece *dolayımı* sağlamaktadır. İkincideyse, durum ters-yüz oluyor. Birinci durumda (M-P-M) para harcandığında kaybedilmiş oluyor. İkinci durumdaysa (P-M-P) para bir değişim sürecine sokuluyor ama burada bir *avans* verme durumu söz konusudur zira, ilk yatırılan (harcanan) para, parayı büyütmek amacı taşıyor. Sürecin sonunda başlangıçtakinden daha büyük bir miktar para elde etmek amacıyla, onu ilk elden çıkaranın eline dönmek üzere *harcanmıştır.* Bu sonuncu durumda *değer* sadece korunmuş olmuyor aynı zamanda *büyüyor...*

Bu önemli sorun üzerinde biraz daha duralım. Bir başka mal edinmek için elindekini satmak durumundaki satıcının amacı, bir *kullanım değerine* kavuşmaktır. Sahip olduğum ama bana yararı olmayan bir şeyi elden çıkarıyorum, satıyorum. Satıştan elde ettiğim parayla da, kendim için yararlı bir şey satın alıyorum. Demek ki, yapılan işlemin amacı bir *kullanım değeri* elde etmekle ilgilidir. Oysa, ikinci durumda (P-M-P) amaç bir *kullanım değeri* elde etmek değil, parada özerkleşmiş bir değer elde etmektir. Artık burada esas olan, *değişim değeridir*. Marx paranın sermayeye dönüşümüyle ilgili olarak şöyle diyor: "Metaın en basit dolaşımı biçimi M-P-M, metaın paraya dönüşmesi, ve paranın gerisin geriye meta haline gelmesidir; ya da satın alma için satmaktır. Ama, bu biçim yanısıra ondan tamamen farklı başka bir biçim görüyoruz: P-M-P, paranın metaya dönüşümü ve tekrar para halini alışı; ya da satmak için satın almak. *Bu ikinci biçimde dolaşımını tamamlayan para, böylece sermayeye dönüşür, sermaye halini alır, ve zaten aslında sermaye olma özelliğindedir."*[16]

Her iki alım-satım işlemindeki bir başka önemli fark da, birincide (M-P-M), satılan mal (kalkış noktası) satın alınan malın (varış noktası) malın kullanım değerinden farklıdır. Zaten gerçekleşen işlemin amacı da farkı bir *kullanım değerine* ulaşmaktır. Oysa, ikinci durumda (P-M-P), kalkış noktasıyla varış noktası arasında hiçbir *nitel fark* yoktur. İki durumda da *para* söz konusudur. Para da değerin *özerkleşmiş* ve *şeyleşmiş* ve potansiyel olarak tüm mallarla değiştirilebilir, nitel farklılıkların *silindiği* bir garip nesnedir. "Demek ki, P-M-P sürecinin özelliği ve eğilimi, her ikisi de para olduğu için, uçları arasındaki herhangi bir nitel farktan değil, yalnız bunların nicel farklarından ileri geliyor. Dolaşımdan, sonuçta, başlangıçta konulduğundan daha fazla çekilmiş oluyor. 100 sterline alınan pamuk, belki de 100 + 10, ya da 110 sterline tekrar satılıyor. Bu sürecin doğru biçimi, bu nedenle, P-M-P' dir ki, buradaP'=P+ΔP = ilk sürülen para, artı, bir fazlalık. İşte ilk değerinin üstünde bu artışa, ya da

16 **Kapital I**, s.161. (Altını biz çizdik.)

fazlalığa ben "artı-değer" diyorum. Başlangıçta sürülen değer, demek ki, dolaşımda ilk haliyle kalmak şöyle dursun, kendisine bir artı-değer katar ya da kendini çoğaltır. İşte onu sermayeye çeviren şey bu harekettir."[17]

Bir başka fark da şudur: Mal-Para-Mal (M-P-M) durumunda amaç tüketimdir ve arzulanan mala ulaşıldığında amaç hasıl olmuştur ve süreç tamamlanmıştır. Oysa, Para-Mal-Para (P-M-P) durumunda sonuç, nihai sonuç değildir. Süreç sürekli olarak daha geniş bir ölçekte olmak üzere yinelenmek zorundadır. Amaç, başta yatırılan parayı büyüterek geri almak olunca, sürecin sürekli tekrarlanması kaçınılmaz hale gelir. Dolayısıyla, bizzat *eylemin kendisi bir amaç haline geliyor.* "Metaların basit dolaşımı –satın almak için satmak-, dolaşımla bağlantısı olmayan bir amacı yerine getirmek, yani kullanım değerine sahip olmak, gereksinmeleri gidermek yoludur. Oysa paranın sermaye olarak dolaşımı, tersine, kendi başına bir amaçtır, çünkü değerin büyümesi ancak bu hareketin yinelenmesiyle olur. *Bu yüzden sermayenin hareketinin sınırı yoktur."*[18]

Bu aşamada ticaret sermayesi ile üretici (sanayi) sermayesi arasındaki farka açıklık getirmek önemlidir. Zira, bir artı-değer sağlamak amacı söz konusu olsa da, arada fark vardır. Para-Mal-Para demek olan P-M-P', P'> P demektir. Bir tacirin bir malı satm alıp satması bir üretim sürecini içermez. Daha önce üretilmiş bir mal satılmak üzere satın alınır. Ve satıştan bir fazla sağlamak esastır. Finans sermayesi söz konusu olduğunda araya önceden üretilmiş herhangi bir malın girmesi söz konusu bile değildir ve sadece *para, para kazanır.* P- P' biçimini alır. Üretici sermaye söz konusu olduğundaysa - ki, sermayenin yeniden üretilmesinden kastedilen de odur-, artık *süreç halindeki değerden* söz edilecektir. Öyleyse, süreç halindeki değer olan sermaye, para biçiminden mal biçimine oradan tekrar para biçimine dönüşerek, sadece başlangıçtaki değeri korumakla kalmaz, aynı zamanda onu sürekli büyütür veya her seferinde

17 **Kapital I,** s. 164.

18 **Kapital I,** s. 165-166.

daha büyük ölçekte *yineler*... Başka türlü ifade etmek gerekirse, değeri değişime uğratan bir hareket söz konusudur.

"Değer bu yüzden, böyle bir süreçte etkin bir etmen olur, ve bazen para, bazen meta biçimine girer, ama bütün bu değişiklikler boyunca kendisini korurken ve genişlerken her zaman kimliğinin saptanabileceği bağımsız bir biçime sahip olması gerekir. İşte bu biçime, o ancak para biçiminde sahip olabiliyor. Değer, her kendiliğinden doğuşuna para- biçimi altında başlar, sona erer ve yeniden başlar. İşe 100 sterlin olarak başlamıştı, şimdi 110 sterlindir, vb.. Ama, paranın kendisi, değerin iki biçiminden yalnızca bir tanesidir. Meta biçimine girmedikçe, para, sermayeye dönüşmez . Ama burada, para ile meta arasında, para yığmada olduğu gibi bir uzlaşmaz karşıtlık yoktur. *Kapitalist bütün metaların, ne denli çirkin görünse de, ne denli pis koksa da, imanda gerçekte para olduğunu, gerçekten sünnetli Yahudi olduğunu çok iyi bilir; üstelik bu, paradan para yapan harika araçtır."*[19] Meta söz konusu olduğunda, çalışmanın ürünü olan, para söz konusu olduğu zaman, değeri *şahsında* temsil eden, sermaye söz konusu olduğundaysa, özerk bir öze (varlığa) dönüşür. Kendi dinamiği olan, kendiliğinden hareket edebilen, varlığını korurken çoğalan, sürekli olarak genişletilmiş ölçekte kendini yeniden üreten bir *zatiyete dönüşür*...

Artık, *sermaye çevriminin* formülüne ulaşmış sayılırız. Kapitalist, sahip olduğu bir miktar para ile iki şey satın alır. Bunlardan birincisi, üretim için gerekli unsurlardır: Binalar, makinalar, enerji, ham ve yarı-mamul maddeler, vs. ki, bunlara *sabit sermaye* unsurları denir; ikincisi de, bunlar üzerine emek uygulayacak olan işçi, işgücü, buna da *değişen sermaye* deniyor. İşte bu iki unsur bir üretim sürecine sokularak, bir mal üretilir. Fakat üretim yeterli değildir, satışın gerçekleşmesi esastır. Satışla *gerçekleşme* sağlanmış olur. Parayı A ile üretim için gerekli araçları M ile alt- unsurlarını Mp ile, üretim için harekete geçirilen işgücünü de Ft ile, üretim sürecini P ile, üretim süreci sonunda üretilen ürünü M' ile ve malın satışından

19 **Kapital I,** s.168. (Altını biz çizdik F. B.)

elde edilen parayı da P' ile gösterirsek, sermayenin çevrimi formülünü:

$$A \Rightarrow M\Sigma \overset{Mp}{\underset{Ft}{\Rightarrow}} P \Rightarrow M' - - > A'$$

olarak yazabiliriz. İşte kapitalist, bu sürecin sonucunda başlangıçta yatırdığı paradan (para sermayeden) daha büyük bir değer elde ediyor. Üretim çevrimi genişletilmiş bir temelde sürekli yenileniyor. Açıktır ki, üretim çevrimi sonucu elde edilen artı-değerin de en büyük bölümünün yeniden üretim çevrimine sokulması gerekir ve söz konusu değeri üreten de *canlı emektir.* Makinalar ve ham ve yarı-mamul malların bir fazla (artı-değer) yaratması mümkün değildir. Ancak bunların değeri üretilen yeni mala aktarılır. Kapitalistin zenginliği, emek sömürüsüne dayanır dendiğinde, kastedilen de budur. Burada belirleyici unsur, sermaye sahibinin pazarda kullanıma hazır işçi bulabilmesidir.

"Ama, bizim para sahibinin, meta olarak satışa çıkartılmış emek-gücü bulabilmesi için, önce çeşitli koşulların yerine getirilmiş olması gerekir. Meta değişiminin kendisi, kendi niteliğinden ileri gelenlerin dışında, bir bağımlılık ilişkisi gerektirmez. Bu varsayıma göre, emek-gücü meta olarak piyasada, ancak, ona sahip olan kimsenin emek-gücünü bir meta olarak satışa sunması ya da satması halinde görülebilir. Bunu yapabilmesi için bu kimsenin, kendi emek gücü üzerinde tasarrufta bulunabilmesi, emek kapasitesinin, yani kendi kişiliğinin kayıtsız şartsız sahibi olması gerekir. Emek sahibi ile para sahibi, pazarda karşı karşıya gelirler, eşit haklara sahip kimseler olarak temasa geçerler, aralarındaki tek fark birisinin satıcı, diğerinin de alıcı olmasıdır; bu yönden yasalar karşısında her ikisi de eşittir. Bu ilişkinin sürekli olabilmesi için, emek-gücü sahibinin, bunu, yalnızca belirli bir süre için satması gereklidir, çünkü eğer onu toptan ve süresiz satacak olursa, kendini satmış, kendini özgür bir insan olmaktan çıkartıp köleye, meta sahibi olmaktan çıkartıp meta haline dönüştürmüş olur. Emek gücüne daima

kendi öz malı, kendi metaı gözüyle bakması gerekir, ve bunu da ancak onu, alıcının emri altına geçici bir süre için, belirli bir zaman süresi için vermekle yapabilir. Ancak bu yolla, emekgücü hakkındaki mülkiyet hakkından ferâgat etmemiş olur." [20]

Burada kritik sorun, işçiyle sermaye sahibi arasındaki değişimin (ticaretin) eşit olmayan bir değişim olmasıdır. Bu yüzden tam bir *değişimden*, bilinen anlamda bir *değişimden* söz etmek yanıltıcıdır. Zira, işçinin yarattığı değer, kendisine ücret olarak ödenenden fazladır. Üretim sürecinde ortaya çıkan bu *eşitsizlik*, emek alım-satımı aşamasında *gizlenmektedir.* Bir günlük çalışmanın sonunda 20 euro ücret alan bir işçi, harcadığı *tüm emeğin* karşılığını aldığını sanır. Oysa, belki de aldığı ücret kadar bir miktar artı-değer olarak kapitaliste kalmaktadır.

Kapitalist üretim ilişkilerinin genelleşmesi, *değerin üst düzeyde özerkleşmesiyle*, insanlar arasındaki ilişki de şeyler arasındaki ilişkiye dönüşüyor. Sonuçta sosyal ilişkilerle ona temel teşkil eden maddi temel birbirine karıştırılıyor. Ve sanki olup bitenler insan iradesini aşan şeylermiş gibi algılanıyor. Velhasıl, insanlar kendi emeklerinin ürünü olan şeyler, 'nesneler' tarafından köleleştiriyor.

4. Bir Güç veya İktidar Olarak Sermaye

Buraya kadar, bir üretim ilişkisi olarak sermaye ve sermayenin süreç içinde aldığı farklı biçimler üzerinde durduk. Sermayenin anlaşılabilmesi için tahlili bir üçüncü veçhe veya unsurla sürdürebiliriz ki, bu, sermayenin bir güç veya iktidar olma niteliğidir. Zira, sermaye toplumsal yapı karşısında özerkleşmiş, ona *yabancılaşmış bir sosyal güçtür.* Sermayenin bir güç, bir otorite olarak tezahürünün nedeni de, daha önce sözünü ettiğimiz doğrudan üretici sınıf olan işçi sınıfının maddi yaşam (üretim ve tüketim) araçlarından yoksunlaştırılmış olması (expropriation) ve bu maddi unsurların dar anlamda işçi sınıfı, daha genel olarak da toplum karşısında özerkleşmesidir. Marx, bu konuda şöyle diyor: " *Sermayenin gücü işte böylece*

20 **Kapital I**, s. 183.

büyür, toplumsal üretimin kapitalistte kişileşen koşullarının, gerçek üreticilere yabancılaşması böyle artar Sermaye gitgide, hareket ettiricisi kapitalist olan toplumsal bir güç olarak ön plana geçer. Bu toplumsal gücün, artık, tek bir bireyin emeğinin yaratabileceği şeyle herhangi bir olası bağıntısı kalmaz. Toplumla karşıtlık içersinde bir nesne, kapitalistin güç kaynağı olan bir şey biçiminde yabancılaşmış, bağımsız toplumsal bir güç halini alır "[20 a]

İktidarın bilinen en yaygın tanımı, bazı insanların başkalarına buyurma, emretme, velhasıl onları yönetme gücüdür. Başkalarının hareketini, faaliyetini yönlendirme, örgütleme, denetleme *yeteneği*... Bu anlamda sermaye bir güç ve iktidar ilişkisidir. Dar anlamda üretim süreci söz konusu olduğunda durum gayet açıktır: Kapitalist çalıştırdığı işçiler üzerinde bir egemenlik kurar, onlara emreder, kendi koyduğu kurallara uymaya zorlar. Fakat, bundan daha önemlisi, sermaye bir bütün olarak sosyal üretim sürecini de, değişim süreci aracılığıyla biçimlendirir, örgütler ve yönetir. Sermaye sadece prekapitalist tarzları tasfiye edip kendini dayatmakla kalmaz, aynı zamanda toplumun üretici kapasitesini de biçimlendirir. Sosyal emeği, üretim sektörleri arasında dağıtır. Giderek toplumun tüm üretici potansiyelini yönetir duruma gelir. Böylece, sosyal sermaye niteliği kazanan toplumun üretici gücünün tamamı, toplumdan özerkleşiyor, ona yabancılaşıyor ve ilişkiyi ters -yüz ediyor. Sosyal üretim ve yeniden üretim süreci, topluma tâbî olması gerekirken, ilişki tersine dönüyor ve toplum kapitalist sınıf tarafından *biçimlendirilen* sosyal üretimin tahakkümü altına giriyor. Başka türlü söylersek, toplumun üretici gücünü ele geçiren sermaye, toplum üzerinde tam bir iktidar kurmayı başarıyor. Artık toplumun kaderi kapitalist sınıfın elindedir ve sermaye birikiminin kör mantığına tâbî hale gelmiştir. İşte işsizlik, açlık, marjinalleşme, dışlanma, üretici potansiyelin rekabet, reklam, krizler ve savaşlarda tahrip edilmesi (israf edilmesi) sözünü ettiğimiz bu *terslikten* ve saçmalıktan kaynaklanıyor.

20a Kapital III. S. 233.

Toplum kendi üretici temeline bu şekilde *yabancılaşınca*, bizzat üretici gücün kendisi toplumsal yaşamı ve toplumsal varoluşu *tehdit eden bir araca dönüşüyor.* Toplumsal gönencin bir aracı olması gereken zenginlik, toplumun varoluşunu ve geleceğini tehdit eden bir tür *ucubeye* dönüşüyor.

Paraya sahip olan, onunla istediği malı satın alabilir, metaları üreten işçilere emredebilir... Her insan sahip olduğu para kadar toplumu yönlendiren gücün bir parçası, hissesi kadar onun *ortağı* durumuna gelir. Para, ona sahip olanın zaaflarını *silmekle* kalmaz, aynı zamanda ona sahip olmadığı bir dizi yeteneği, özelliği, gücü ve *yaratıcılığı* da kazandırır. Mesela çok zengin bir adam asla 'çirkin değildir' zira, para çirkinliği yok eder. Zenginin huysuzluğu ve şımarıklığı, onun *ayrıksı* ve *olumlu* bir özelliği olarak görülür... Bu yüzden diyor Marx, paranın hiçbir şeye saygısı yoktur en kutsal olanlar da dahil... " Her şey, satılabilir ve satınalınabilir hale gelir. Dolaşım, her şeyin içine atılabileceği ve altın- kristali olarak tekrar çıkacağı büyük bir toplumsal imbik olur. Bu simya ilmine azizlerin kemikleri bile dayanamadıktan sonra, *res sacrosantæ, extra commercium hominum** nasıl dayansın."[21] "Böylece, diyor Marx, toplumsal güç, özel kişilerin özel güçleri halini alır. Eskiler bu yüzden parayı, ekonominin ve şeylerin ahlâkî düzeninin yıkıcısı olarak lânetlemişlerdir."[22] *Atinalı Timon* adlı eserinin bir yerinde Shakespeare şöyle der:

Altın, sarı, gözkamaştırıcı değerli altın!
Bunun şu kadarı, karayı ak, çirkini güzel,
Eğriyi doğru, adiyi soylu, yaşlıyı genç, korkağı yiğit yapar.
... Ah tanrılar nedir bu? Niçin bu
Rahiplerinizi, uşaklarınızı yanınızdan kaçırır;
Çeker güçlü insanların yastıklarını başlarının altından;

---

* İnsanların alışverişi dışında kutsallaşmış şeyler. — ç.

21 **Kapital I,** s. 146.

22 İbid.

Bu sarı köle
Din de kurar, din de bozar, kutsar lânetliyi;
Hayran eder herkesi kocamış cüzzamlıya;
Hırsızlara yer, senatörlere kürsüde
Ün, şan, saygınlık kazandırır;
Odur geçkin dullara yeniden koca bulan;
... Gel lânetli maden.
Orta malı orospusu insanlığın."[23]

Toplumsal gücün özel kişilerin şahsi gücü haline gelmesinin ortaya çıkardığı olumsuzluğa çok önceleri dikkat çekilmişti. Nitekim, Sophocles, ünlü eseri *Antigone* 'da şunları yazıyordu: *"Çünkü insanoğlunun hiç bir icadı para kadar kötülük saçıcı değildir. Ülkeleri harap ve yerle bir eden odur: dessaslığı öğreterek mertliği bozar ve böylece asil ruhları fenalığın iğrenç yoluna saptırır. İnsanları her türlü hileye başvurdurur ve onlara her günahı işletir."*[24] "Metalar arasındaki her nitel farklılık parada nasıl kayboluyorsa, para da, kendi payına, radikal eşitçiler gibi bütün farklılıkları yok eder."[25] Bu durumun sonucunda, eski dayanışma biçimlerini yok ederek, toplumun topluca sahip olması gereken zenginliği belirli kişilerin elinde toplayarak, kimilerini şımarık despota, kimilerini çaresiz 'modern kölelere' indirgiyor, insanları birbirine rakip, hasım ve düşman yapıyor. Elbette paraya böylesi bir güç kazandıran onun *özerkleşmiş bir sosyal ilişki* niteliği taşımasındandır.

Paraya sahip olan, sadece değişim yoluyla üretilmiş zenginliğin bir bölümüne sahip olmakla kalmaz, bizzat o zenginliği üretebilir de. Bunun için üretimin unsurlarını satın alması, işgücüne hükmetmesi gerekir. Daha önce sermayenin 'özgür işgücünü' varsaydığını söyledik. Bunun için de, prekapitalist üretim ve yaşam tarzlarının tasfiye edilmiş olması gerekiyordu.

---

23 Aktaran K. Marx, **Kapital,** a.g.e. s. 147.

24 Bkz; Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1941, s. 24.

25 **Kapital I,** s. 146.

İşçinin her türlü toplumsal korumadan ve bağımlılıktan kurtulup *serbestleşmesi* (kavramın gerçek anlamında özgürleşme değil), yaşam için gerekli araçlara ancak sahibolduğu yegane 'serveti' olan işgücünü satarak ulaşabilir duruma gelmesi gerekliydi. Prekapitalist üretim, yaşam ve dayanışma biçimlerinin ortadan kalkmasıyla, emekçinin mülksüzleşmesi, *değerin de özerkleşmesiyle* kapitalist üretim mümkün hale geliyor. Fakat bu süreç bir kere başlayınca, artık kendini genişletilmiş olarak yeniden üretebiliyor. İşte dünya pazarı denilen bu sürecin sonucu olarak ortaya çıkıyor. Bir kere kapitalist lokomotif yola koyulunca, artık önüne çıkan herşeyi eziyor, bozuyor, kendi mantığına ve ihtiyacına göre biçimlendiriyor, biçimsizleştiriyor. Demek ki, büyük çoğunluğu *proleter*, küçük azınlığı da kapitaliste dönüştüren sürecin her ileri aşaması, kutuplaşmayı da büyütüyor. Bir kutupta zenginlik birikirken, karşı kutupta yoksulluk, çaresizlik, sefalet, ahlâkî bozulma birikiyor. İleriki sayfalarda üzerinde duracağımız bir şey daha 'birikiyor': Ekolojik bozulma... Öyleyse, kapitalist zenginlik iki şey pahasına mümkün oluyor: İnsanın insanlıktan çıkması ve doğal yaşamın temelinin aşınması...

Kapitalist meta ilişkileri toplumsal dokuyu çözüp, iç bütünlüğünü parçalayınca, artık, kavramın gerçek anlamında *sosyal olan* yok oluyor ve onun yerini *maddi ilişki*, *meta ilişkisi* alıyor. Bundan böyle ne olup-bitiyorsa, metaların üretimi ve değişimi ve dolayımı aracılığıyla gerçekleşir ki, böylesi bir durumda insanlar arasındaki ilişki aslında *metalar arası ilişki* kılığına bürünüyor. Dikkat edilirse, burada ürpertici bir ters-yüz olma durumu var: İnsanlar meta ilişkisinin taşıyıcısı durumuna indirgeniyor. İşte *meta fetişizmi* denilen budur... Meta ilişkilerinin genelleştiği bir toplum demek, artık bilinen anlamda bir toplum değil, *şeylerin toplumudur*. İşte, burjuva akıl hocalarının, bilimi kendinden menkul modern ulemâ taifesinin, burjuva politikacılarının, vb. yücelttikleri ve insanlığın nihaî kurtuluşu olarak sundukları kapitalist yağma düzeni budur... Kapitalist üretimin nihai amacı, insanları *yaşatmak değil*, her seferinde sermayeyi genişletilmiş bir temel üzerinde yeniden

üretmek ve büyütmektir. Böylesi bir *mantık ve işleyiş* geçerliyken, insanların (ve toplumun) önemlice bölümünün işsizliğe, açlığa, çaresizliğe, aşağılanmaya maruz kalması şaşırtıcı mıdır? İstisnaî bir durum mudur? Burjuva ideologlarının ısrarla ileri sürdükleri gibi, *ârızî bir şey,* sıradan bir yol kazası mıdır?

Kapitalist üretim (sermayenin üretimi ve yeniden üretimi) geçerliyken, teknolojik gelişme insanların daha az zahmetle daha çok üretmelerini, dolayısıyla toplumsal refahı artırmayı amaçlamaz. Daha çok sermaye üretmeyi amaçlar. Her teknolojik gelişme kapitalistin daha çok artı-değere el koymasına hizmet ettiği sürece muteberdir. Ve her teknolojik gelişme sonucunda işçi üretim sürecinin daha çok edilgen bir unsuru haline gelir, makinalar, ham ve yarı-mamuller gibi bir statüye indirgenir. Bunun sonucunda da, sadece üretici faaliyete değil, bizzat kendine de yabancılaşıyor. Üretim süreci üzerindeki her türlü denetim yeteneği yok oluyor. Üretim araçlarını kontrol edeceğine, onların kontrolüne giriyor. Kapitalist toplumda işçiler, işsizler, dışlanmışlar bir kere üretim araçlarına *yabancılaşınca* (yaşam araçlarından yoksunlaşınca), kapitalizmin mantığının gereği olan durumların da oyuncağı durumuna geliyor. Piyasa yasalarının, borsa oyunlarının, devrevi ve yapısal krizlerin girdabında sürüklenen zavallı bir 'nesneye' dönüşüyor.

Dikkat edilirse, toplumun kendi üretici gücüne yabancılaşmasıyla, sosyal üretimin sonucu olanın topluma yabancılaşmasıyla ve onu ezen, ona tahakküm eden bir güce dönüşmesiyle, sermaye bir güç, bir iktidar mertebesine yükseliyor. Bir zatiyet olan *değerin* **özerkleşmesiyle** bir tür *özneye* dönüşüyor. Oysa, daha önce defaaten ifade ettiğimiz gibi, *değer,* nihaî tahlilde sosyal soyut emekten başka bir şey değildir. Kapitalizm öncesi sosyal formasyonlarda, insanın şeylerle olan ilişkisi insan ilişkisi *dolayımıyla* gerçekleşirdi. Ve toplumun ekonomik faaliyetini oluşturan üretim ve değişim, doğrudan topluma tâbî olarak gerçekleşiyordu. İlişkinin yönü *toplumsaldan* ekonomik olana doğruydu. Sosyal ve siyasal olanın belirleyiciliği esastı. Bu durumun sonucu olarak da, bireysel *bağımlılık* ekonomik değil, sosyal ve siyasal nitelikteydi. Kapitalist üretim tarzındaysa,

insanlar arasındaki ilişki, metalar *dolayımıyla* gerçekleştiği için, egemenlik ilişkisi *soyut ve gayrişahsi* bir görüntüye veya biçime dönüşüyor. Prekapitalist sosyal formasyonlarda insanların, insan guruplarının ve toplum sınıflarının birbiriyle ilişkisi *açık bir bağımlılık ilişkisidir.* Mesela, serf doğrudan soyluya, reaya haraca dayalı merkezi devlete, köle efendiye, vb. doğrudan kişisel bağımlılık-tahakküm ilişkisi içindedir. Dikkat edilirse, bu durumda bazı bireylerin başka bireylere *doğrudan kişisel bağımlılığı* söz konusu. Kapitalist gelişme sürecinde bu tür bağımlılık ilişkileri tasfiye oluyor ve birey meta değişiminin *karşılıklı bağımlılık içindeki* unsurlarına dönüşüyor. Paranın gücü, ona kim sahipse ona aittir. Bu yüzden *Paranın efendisi olmaz* (l'argent n'a pas de maître) denmiştir. Oysa, feodal toplumda bunun tam tersi geçerliydi ve *senyörsüz toprak olmaz* (nulle terre sans seigneur) denirdi. Zaten paranın gücü de bir bireyin gücü değil, bir şeyin gücüdür, ya da aynı anlama gelmek üzere şeyleşmiş bir sosyal ilişkinin gücüdür. Prekapitalist dönemden farklı olarak, sermayenin işçi üzerindeki egemenliği –tahakkümü, işçinin kapitaliste bağımlılığı ve sömürüsü, *kişisel* nitelikte değildir. Marx, kapitalistin işçi üzerindeki sömürü ve hakimiyet kurmasının nedenini birey olarak işçinin kapitaliste, sınıf olarak kapitalist sınıfa bağımlılığının *bireysel bağımlılığa* dayanmadığını söylerken çok önemli bir hususa dikkat çekiyor. Gerçekten hiç bir işçinin hiç bir kapitaliste *sürekli bağımlılığı* söz konusu değildir *ve* bağımlılıktan kaynaklanan bir tahakküm de söz konusu değildir. İşçiyle kapitalist arasındaki ilişki, sadece üretim sürecinde ve boyunca kuruluyor. Bu da doğrudan işçinin karşı tarafın (kapitalistin) mülkiyetinde olan yaşam araçlarına yabancılaşmasından ötürüdür. Demek ki, işçi sınıfının yaşam araçlarından yoksun oluşu, onu kapitaliste sadece *nesnel ve gayri şahsî* olarak bağımlı kılıyor. Ölü emek olan sermayeye, canlı emek olan işçi bu durumundan ötürü tâbî oluyor ama bu *gayri şahsî* (impersonnelle) tâbiyettir... Oysa, bilindiği gibi sermaye de son tahlilde işçi tarafından üretilen bir şeydir, başka türlü söylenirse ölü emektir. İşte sermayenin gücü denilen budur ve *ölü canlıya sahip oluyor.* Birincisi, işçinin emeğinin ürünü

olan zenginlik elinden kaçıyor, özerkleşiyor, üreticiden bağımsızlaşıyor; ikincisi, onu üreteni kendine bağımlı kılıp ona hükmediyor. Öyleyse sermaye sahibi de, işçi de *şeyleşmiş* unsurların bunların şahsında *kişiselleşmesinden* başka bir şey değildir.

Kapitalizm öncesi dönemde zenginliğin kaynağı topraktı. Kapitalizmle bu durum değişiyor. Kapitalizmde sosyal zenginliğin temeli artık toprak değil, canlı ve ölü emektir (birikmiş üretim araçları, teknik ve bilim). Çelişik olarak ileri teknik seviye, insanların doğa üzerindeki hakimiyetini artırırken, sermaye de toplum üzerindeki hakimiyetini artırmış durumdadır. Doğa ve toplum her seferinde sermayenin hakimiyeti (etkinliği) altına girdikçe, *büyük insanlığın* durumunun kötüleşmesi, sermaye uygarlığının üretimin iki unsuru olan doğayı ve insanı *kullanış tarzıyla* doğrudan ilgilidir. "Sermayenin gücü işte böylece büyür, toplumsal üretimin kapitalistte kişileşen koşullarının, gerçek üreticilerden yabancılaşması böyle artar. Sermaye gitgide, hareket ettiricisi kapitalist olan toplumsal bir güç olarak ön plana geçer. Bu toplumsal gücün, artık tek bir bireyin emeğinin yaratabileceği şeyle herhangi bir olası bağıntısı kalmaz. Toplumla karşıtlık içersinde bir nesne, kapitalistin güç kaynağı olan bir şey biçiminde yabancılaşmış, bağımsız toplumsal bir güç halini alır. Bir yanda sermayenin kendisine dönüştüğü bu genel toplumsal güç, ve öte yanda bireysel kapitalistlerin bu toplumsal üretim koşulları üzerindeki özel kişisel güçleri arasındaki çelişkiler gittikçe daha uzlaşmaz bir durum alır, ama, aynı zamanda, üretim koşullarının, genel, ortak toplumsal koşullara dönüşmesini de birlikte getirdiği için, sorunun çözümünü de içerisinde taşır. Bu dönüşüm, kapitalist üretim altında üretici güçlerin gelişmesinden, ve bu gelişmenin meydana geliş biçiminden doğar." [26]

Buraya kadar yapılan açıklamalardan: Birincisi, sermayenin bir *sınıfsal ilişki* (sosyal üretim ilişkisi) olduğunu; ikincisi, sermayenin *süreç halindeki değer* olduğunu; üçüncüsü de, ser-

26 **Kapital III**, s. 233.

mayenin bir *güç* ya da *iktidar* olduğunu ama son tahlilde de bunların her birinin sermayenin bir veçhesini, ya da *yapıcı unsurunu* oluşturduğunu, bunların her birinin önemli olmakla birlikte bir başlarına sermayeyi açıklamak, anlamak için yeterli olmadığını, sermeyenin, ancak, söz konusu üç veçhenin *diyalektik bütünlüğü* olarak anlaşılabileceğini hatırda tutmamız gerekiyor.

Zira, sermayeyi bir sosyal üretim ilişkisi, bir *sınıf ilişkisi* olarak görmek, onu değişmeyen, kendini aynı temelde yeniden üreten bir sürece indirgemek olur. Nitekim, Marx, *Kapital'in II. cildinde* böylesi bir zaafa dikkat çekiyor: " Kendisini genişleten bir değer olarak sermaye, yalnızca sınıf ilişkileri değil, emeğin ücretli- emek biçiminde varolmasına dayanan belirli nitelikte bir toplumu da kapsar. O, bir hareket, çeşitli aşamalardan geçen devre belirleyen (devrevi. F. B.) bir süreçtir ve bu aşamaların kendisi de, devre belirleyen sürecin üç farklı biçimini içerir. İşte bu yüzden o, duran bir şey olarak değil, ancak bir süreç olarak anlaşılabilir."[27] Zira, sermaye doğrudan üretim sürecinde, kapitalist üretimin somutlaştığı süreçte bile bir kılıktan diğerine girer. Para sermaye, üretim aracı satın almak üzere harekete geçirildiğinde *sabit sermaye*, işgücü veya aynı anlama gelmek üzere, canlı emek satın almada kullanıldığında *değişen sermaye* niteliğine bürünür, daha sonra tekrar meta sermayeye dönüşür, tekrar para sermaye biçimini alır, vb. Ya da, özerkleşmiş değişik sermaye biçimini alır: finans sermayesi, ticari sermaye, vb. Daha da ötede değişik türlerde kredi, finans pazarı, spekülasyon, enflasyon, vb. kılığında arz-ı endam eder.

Sermaye bir *sosyal üretim ilişkisi (sınıfsal ilişki)* olarak tanımlandığında, esas itibariyle doğrudan üreticiler olan işçi sınıfının mülksüzleşmesi ve bu nitelikten ötürü de sermayeye bağımlı hale gelişine vurgu yapılmış olur. Sermaye *süreç halindeki değer* olarak tanımlandığındaysa, esas itibariyle sermayenin üretimi ve genişletilmiş bir temel üzerinde yeniden üretimi sürecinde sermayenin *özerkleşmesine ve üretici sınıfa ve topluma yabancılaşmasına* vurgu yapılmış olur. Nihayet, ser-

27 **Kapital II**, s. 155.

maye bir *güç* ya da *iktidar* olarak tanımlandığında, üretimin *sosyalleşmesi (artı-değerin sosyalleşmesi)* ve toplumu tahakkümü altına alan bir *dışsal güce* dönüşmesi kastedilir. Demek ki, sermayenin üretimi, yeniden üretimi sürecinde başlıca üç veçhenin veya unsurun *diyalektik bütünlüğü* söz konusudur ki, bunlar: üreticilerin mülksüzleşmesi, değerin özerkleşmesi ve üretimin sosyalleşmesidir. Bu unsurlar *diyalektik bir bütünlük* oluşturur ve duruma göre birinin veya diğerinin önemi veya *belirleyiciliği* belirgin hal alır. Eğer, doğrudan (dar anlamda) üretim süreci söz konusu ediliyorsa, belli ki, vurgu üretici sınıfın mülksüzleşmesi sorununa yapılıyordur, ama, paranın sermayeye dönüşmesi tahlil ediliyorsa, bu sefer de *değerin özerkleşmesi* öncelikle anlaşılacaktır, vb. Elbette *sermayenin gerçek sırrı* onun *süreç halindeki değer* oluşunda gizlidir.

Kapitalist üretim süreci (kapitalist üretim tarzı) demek, sadece genişletilmiş bir temel üzerinde meta üretimi, maddi üretim veya *nicel üretimin* sürekli artması değildir. Kapitalist üretim, aynı zamanda bir *nitel üretim ve yeniden üretim sürecidir.* Başka türlü ifade etmek istersek, kapitalist üretim, bu ikisinin *diyalektik bütünlüğü* olarak anlaşılabilir. Elbette söz konusu üretim süreci sorunsuz yol alan bir süreç değildir. Kapitalist sistem kendi özünde içerilmiş (mündemiç) unsurlardan ötürü, *devrevi* ve *yapısal krizler* üretmeden yoluna devam edemez. Üretilen sermayenin bir bölümü tahribedilerek yola devam edebilir. Ekseri sanıldığının aksine krizler kapitalizmin *gençlik aşısıdır.* Kapitalizmin kendini yeniden üretebilmesi için bir *gençlik aşısı* işlevi gören krizler, toplum çoğunluğu için 'başka anlamlar taşır'. İşte bu tür kriz dönemlerinde, kapitalizm gerçek yüzünü daha çok gösterir.

III. BÖLÜM

NEOLİBERALİZM: KAPİTALİST SÖMÜRÜYÜ VE EMPERYALİST SALDIRIYI MEŞRULAŞTIRMAK

"Yaşamın en dolaysız hakikatini anlamak isteyen kişi, onun yabancılaşmış biçimini incelemek, bireysel varoluşu en gizli, en gözden ırak noktalarında bile belirleyen nesnel güçleri araştırmak zorundadır."

*Theodor W Adorno**

Kapitalizmin her alanda saldırısını yoğunlaştırdığı, toplumsal ve ekolojik yıkımı derinleştirdiği bir tarihsel dönemde, teorik eleştirinin ve ideolojik karşı-duruşun bu ölçüde dibe vurması rahatsız edici olsa da anlaşılmaz değil. Zira, teorik karşı duruş ve eleştiri, toplumsal mücadeleden bağımsız değil. 1970'li yılların ortalarına kadar canlı bir teorik tartışma sürüp gidiyordu, ama, bu yükselen kitle eylemlerinin bir yansımasıydı. O zamanlar insanlığın ufkunda sınırların, sömürünün, baskının, hiyerarşinin ve yabancılaşmanın olmadığı, özgürlüğün ve sosyal eşitliğin geçerli olduğu bir toplum projesi vardı. 1970'li yılların ortalarından başlayarak, "ideolojik güç dengesi" inanılmaz bir hızla değişti. Dünyanın her yerinde geniş halk kitleleri savunmaya geçti, bir önceki dönemin sömürüsüz ve sınıfsız toplum

---

* **Minima Moralia. Sakatlanmış Yaşamdan Yansımalar**, (Çev: Orhan Koçak-Ahmet Doğukan, Metis Yayınları, İstanbul, 2002, s. 13.

projesinin yerini artık 'pazar ekonomisi' retoriği alıyordu. Kapitalist egemenliğin meşrulaştırıcı ideolojisi olan ekonomik liberalizm, yeni dönemde *neoliberalizm* olarak arz-ı endam etti ve tüm ideolojik alana hakim oldu. Yukarıdaki ifadeden giderek teorik birikimle kitle eylemi arasında tek yönlü bir ilişki olduğu sanılmamalıdır. İlişki, eylemden teoriye doğru tek yönlü değildir. Aslında bu ikisi arasındaki ilişki, son tahlilde *diyalektik bir ilişkidir*. Aksi halde hiçbir teorik bilgiye de gerek kalmazdı. Kitle eylemi olmadan bir teori mümkün değildir, zira tarih, direnen, mücadele eden, bir insan ve toplum projesi ve ütopyasının taşıyıcısı olan kitlelerin eseridir. Teori olmadan da kitlenin önünü görmesi mümkün değildir. Bu bakımdan teorik-ideolojik mücadele büyük önem taşıyor. Neoliberalizmin 'tek düşünce' haline gelip, ideolojik alana neredeyse bütünüyle egemen olması, üç şeyin önemini ortaya koyuyor: Birincisi, fikirler gökten zembille inmiyor; ikincisi, kimilerinin dediği gibi, "fikirlerin sonuçları vardır"; üçüncüsü,"fikirler kitlelere mâl olduğunda maddi birer güç haline geliyorlar."

Kitabın bu bölümünde neoliberalizmin ne olduğu, nasıl 'üretildiği', nasıl bir ideolojik saldırı aracı işlevi gördüğü, kapitalist sömürüyü ve emperyalist yağmayı nasıl 'meşrulaştırdığı', nasıl olup da 'ısmarlama' üzerine üretilen ideolojik tezlerin, *hikmetinden sual olmaz hakikâtler* mertebesine yükseltildiği, velhasıl, kimin için ne anlama geldiğini tartışma konusu yapacağız. Gerçekten, neoliberalizm 1980'li ve 1990'lı yıllarda sadece büyük sermayenin *dini* haline getirilmekle kalmadı, geniş kesimleri de etkisi altına alıp, neredeyse dönemin *tek düşüncesi* haline geldi... Fakat, söz konusu 'piyasa dinini' üretenler kendi dinlerine imân etseler de, asıl imân etmesi gerekenlerin *başkaları* olması gerekiyordu.

Fakat, neoliberalizmi veya aynı aynı anlama gelmek üzere, *ultraliberalizmi* tartışmaya geçmeden önce, liberalizmle ilgili bazı açıklamalar yapmak uygun olur. Zira, neoliberalizmin 'klasik liberalizmin' doğrudan devamı olduğuna dair yaygın bir anlayış var. Gerçekten neoliberalizm 'klasik liberalizmin' doğrudan devamı mıdır? Klasik liberalizm monolitik bir bütün

müdür? Eğer 'klasik liberalizmle' neoliberalizm arasında bir süreklilik varsa, bunun modalitesi nedir? Birinci altı-bölümde bu sorun üzerinde kısaca duracağız. İkinci alt-bölümde, neoliberalizmin hangi koşullarda nasıl üretildiği, ne menem bir 'ideolojik fabrikasyon' olduğu tartışma konusu yapılacak. Bu bağlamda, şimdilerde moda olan *think-tanks*'lar, vb. üzerinde durarak, ideolojik safsataların sadece nasıl üretildiğini değil, üretilenin nasıl pazarlandığına da gönderme yapacağız. Üçüncü alt-bölümde, neoliberalizmin kısa bir değerlendirmesi yapılacak. *Kendi kendini düzenleyen piyasa* efsanesine dair bazı hatırlatmalar yapılacak ve; dördüncü alt-bölümde, söylenenlerle gerçekleşenler, ya da retorikle realite arasındaki *uyumsuzluğu* konu edinecek. Gerçekten, tevatür edilenle ortaya çıkan tablo arasında rahatsız edici bir uyumsuzluk var. Velhasıl, neoliberal tezlerin pratik yaşam tarafından nasıl yalanlandığı üzerinde kısaca da olsa durmamız gerekiyor.

1. Klasik Liberalizm

Siyasi bir toplum projesi olan liberalizmin XVIII'inci yüzyılda ortaya çıktığını, kabaca kapitalizmin sanayi kapitalizmi aşamasına geçtiği dönemde 'olgunlaştığım' söylemek mümkündür. Kapitalizmin *Eski* Rejim'in (Ancien Régime) yerini almaya başladığı dönemin düşünürlerinin, yeni toplumsal düzenin *nasıl olması gerektiğine* dair sorulara cevap aramaları doğaldı. Adam Smith, David Ricardo, J.S. Mill, David Hume, Turgot, Condorcet, Kant, T. Jefferson, vb. gibi düşünürleri ilgilendiren temel soru, özgürlükler alanının nereye kadar genişletileceğiyle ilgiliydi. Elbette bu sorun ilk defa liberalizmin teorisyenleri tarafından gündeme getirilmiş değildir. Tartışma tarih boyunca sürüp gitmiştir. Gerçekten bir taraftan devlet, diğer taraftan din, bireysel özgürlükler alanını iyice daraltmış durumdaydı. Dolayısıyla, liberal düşünürler üç grup özgürlük alanıyla ilgiliydiler: Siyasi özgürlükler, teşebbüs özgürlüğü, inanç ve ifade özgürlüğü. Kime ne kadar özgürlük tanınmalıydı? Aslında yeni bir üretim tarzı olan kapitalizmi asıl ilgilendiren *teşebbüs özgürlüğüydü* ama, bunun için bile özgürlüklerin bir bütün olarak ele alınması gerekiyordu. Bilindiği gibi, 1850'li yıllara gelinceye

kadar, siyasi liberalizm-ekonomik liberalizm ayrımı yoktu. Ekonomi henüz ayrı bir disiplin sayılmıyordu. Bütün bu düşünürler, 'daha çok özgürlükten' yanaydılar ama, hepsi aynı şeye vurgu yapmıyordu. Mesela Fransız düşünür Turgot, özgürlükleri 'aydın bir kraldan' bekliyordu, oysa, David Ricardo ve Jeremy Bentham oy hakkının genişletilmesini savunuyorlardı. Bazıları kamu hizmetlerinin yaygınlaştırılmasından yanaydı. Örneğin, Alman Humboldt, Condorcet ve T. Jefferson eğitimin devlet tarafından üstlenilmesini savundukları halde, Adam Smith ve J. S. Mill, devletin ilke olarak eğitime karışmamasını, sadece özel sektörün bu alandaki yetersizliklerini telafi etmek üzere müdahale etmesini savunuyorlardı. Bazıları, gerektiğinde devletin iktisadi amaçlı alanlarda faaliyet gösterebileceğini (bir hizmetin veya malın devlet tekeline verilmesi gibi) ama başkaları bunun 'doğal özgürlüğe' aykırı olduğunu ileri sürüyorlardı. Bu yüzden İlk burjuva düşünürlerinden biri olan John Locke, köleliği meşru sayıyor ve sansürü savunuyordu. Ancak bu sayede 'zararlı düşüncelerin önlenebileceğini' ileri sürüyordu. Ekonomik özgürlükler (teşebbüs özgürlüğü) konusunda da Smith ve Turgot kadar ileri gitmiyordu. Bu yüzden, 'klasik liberal düşünürleri' ilk liberallerden (Locke, Colbert, Law, Montesquieu, Mun, vb.) ve bir XIX'uncu yüzyıl düşünürü olan *ultra liberal* Fransız Frédéric Bastiat'dan ayırmak gerekir. Zira, bugünün *ultra liberalleri* olan Milton Friedman, F. Hayek gibileri, klasik liberalizmin değil, *ultra liberalizmin* mirasçılarıdır. Bilindiği gibi, günümüz *ultra liberalizminin* (neoliberalizm) peygamberi sayılan F. Hayek, para emisyonunun bile şirketlere bırakılmasını savunuyordu.

Ultra liberaller her türlü devlet müdahalesine karşıdırlar. İleriki sayfalarda göreceğimiz gibi, devletin müdahale etmediği, siyasi otorite tarafından düzenlemenin olmadığı bir kapitalist ekonomi mümkün değildir. Dolayısıyla, Frédéric Bastiat, Milton Friedman, F. Hayek gibi *ultra liberaller*, 'klasik liberalizmin' doğrudan mirasçısı değillerdir. Klasik liberalizmin en tanınmış düşünürü sayılan Adam Smith, sadece oldukça geniş bir devlet müdahalesinden yana değildi, devletin etkinliğini ve

'dürüstlüğünü' artırması durumunda bu alanın daha da genişleyebileceğini ileri sürüyordu.[1] 'Klasik liberaller' kategorik olarak her türlü devlet müdahalesine karşı olmadıkları gibi, her türlü özgürlükten yana da değillerdi. Klasik liberalizm son tahlilde yeni sahneye çıkan kapitalist sınıfın ve onun burjuva düzeninin meşrulaştırıcı ideolojisi olsa da, şimdilerde yayılmaya çalışıldığı gibi, ilk liberal düşünürler (klasik liberalizm) devlet müdahalesine kategorik olarak karşı değillerdi. Bu yüzden 1980'lerin *ultraliberalizmi* veya *neoliberalizmi*, klasik liberalizmin doğrudan devamı değildir.

Klasik liberaller özgürlükler alanının genişletilmesini, devlet müdahalelerinin sınırlandırılmasını, vb. önenirken, hiç bir zaman bunları *kendi başına amaçlar* olarak görmüyorlardı. (Bu, günümüz neoliberallerinden ayrıldıkları en temel sorundur) Örneğin, şu özgürlüğün genişletilmesi, ya da şu devlet müdahalesinin veya şu kurumun gerekliliğini belirleyen *genel toplum yararıdır.* Eğer bir yasa, bir kurum, bir özgürlük, daha çok toplum yararı ortaya çıkarıyorsa, arzulanır bir şey olmalıdır. Klasik liberalizmin düşünürlerinden bir bölümü (David Hume, Jeremy Bentham, David Ricardo, John Stuart Mill...) etik kriter olarak *yararlılık ilkesine* dayanıyorlardı. Bu konuda Adam Smith, *The Theory of Moral Sentiments* adını taşıyan eserinde: "Toplumun tüm kurumlarının (*all constitutions of government*) yegane yararlılık kriterleri, hükümetin yasaları altında yaşayanların mutluluğunu artırıp artırmamasıdır. Onların yegane varlık nedeni ve amacı budur (*This is their sole use and end)* [2] diyor. Yapılan ve yapılacak olana müdahaleler, oluşturulacak kurumlar, çıkarılacak yasalar, savunulacak özgürlükler, vb. toplumun âzamî *mutluluğunu* sağmaya yönelik olmalıdır. Başka bir deyişle, eğer bunlar arzulanan toplumsal *mutluluğu, refahı* gerçekleştirmeye hizmet ediyorsa, bir anlam ve değer taşırlar.

---

1 Bu konuda bkz: Jacob Viner, **Adam Smith and Laissez-Faire**, in J. M. Clark, ed. *Adam Smith 1776- 1926,* Chicago University Press, Chicago, 1928, p. 154-155.

2 The Glasgow Edition, Oxford, 1976, p. 185.

Dolayısıyla, zenginlik, özgürlük, demokrasi, vb. kendi başlarına amaçlar değildir. David Ricardo da bu konuda şunları yazıyordu: "Her türlü hükümetin *yegane meşru amacı,* koyduğu yasalar altında yaşayan halkın *mutluluğu olmalıdır*"[3] Aynı eserde Ricardo şöyle devam ediyor: "İster, demokrasi, ister monarşi, isterse de aristokrasi, ya da bunların herhangi bir karışımı olsun, sadece söz konusu amaca ulaşmanın araçları olarak bir öneme sahiptirler".[4] Elbette en yüksek düzeyde toplumsal refahın (toplumsal mutluluğun) ne olduğu ve nasıl ulaşılacağı konusu açık değildi. Örneğin Turgot, Fransız sömürgesi olan *Antilles* adalarında köleliğin devamını savunurken, bunun imparatorluk için *yararlı* oluşuna dayandırıyordu

Klasik liberalizm içindeki önemli ikinci akım nihaî *etik kriter* ya da *mihenk taşı* olarak, *doğal hukuku* esas alıyordu. Buna göre herhangi bir yasal düzenleme, kurum veya müdahale, en çok toplumsal mutluluğu gerçekleştiren değil, *hukuka uygun olandır.* İşte, 'klasik liberalizimin' kurucuları, ideal toplumun ne olması gerektiği sorusuna verdikleri cevabı, bu iki *nihaî kriterden* birine dayandırıyorlardı. Fakat, hangi *etik kritere* dayanırlarsa dayansınlar, hepsinin önerdiği kurumsal çerçeve aşağı yukarı aynıydı: İfade özgürlüğü, ticaret özgürlüğü, devletin güvenliği sağlama zorunluluğu, eğitim, alt-yapının devlet tarafmdan üstlenilmesi, yoksullara yardım, vb.

Ultra liberalizm, klasik liberalizmin doğrudan devamı değildir. Bu bakımdan, ekseri sanıldığı ve yayılmaya çalışıldığı gibi, F. Hayek'le Adam Smith arasında doğrudan bir teorik süreklilik söz konusu değildir. Velhasıl Ultra liberalleri (neoliberal klik) ki, belli başlıları Frédéric Bastiat, Herbert Spencer (bu ikisi XIX. yüzyıl düşünürleriydi), Frederic Hayek, Milton Friedman, Ludwig von Mises, Jacques Rueff, Fritz Maclup, vb.

---

3 **The Works and Correspondance,** Cambridge University Press, Cambridge, vol. VII, 1957-1965, p. 340'dan aktaran Francisco Vergara, **Les Fondements Plilosophiques du Libéralisme, Libéralisme et éthique,** La Découverte/ Poche, Paris.2002, p. 14.

4 Vergara, ibid.

klasik liberalizmden ayrı ele almak gerekiyor. Klasik liberal düşünürler, herhangi bir şey önerdiklerinde, bunu *nihai bir etik kritere*, bir *ilkeye* ya da *teorik tutarlılığa* dayandırıyorlardı. Mesela Adam Smith, faizlerle ilgili düzenlemenin nasıl olması gerektiğini sorguladığında, (ki, faizler için bir tavan öneriyordu), bunun âzamî toplumsal mutluluğu (refahı) gerçekleştirip gerçekleştirmediği kriterine dayandırıyordu. Eğer faiz oranları belirli seviyenin üstüne çıkarsa, paranın spekülatörlerin eline geçeceğini, bunun da genel toplumsal refah aleyhine gerçekleşeceğini düşünüyordu. Turgot, topluma ilişkin herhangi bir öneride bulunduğunda söz konusu önlemin, kurumun, yasa ve uygulamanın, *doğal hukuka uygunluk kriterinden* hareket ediyordu. Bütün bunlar hukuka uygun mudur? Meşru mudur?, vb. Nitekim Turgot, devletin faiz oranlarını etkileyici önlemler almasına karşıydı. Ona göre, faiz oranlarının şu veya bu seviyede olması, özel çıkar alanını ilgilendirirdi ve bu alana müdahale, bireylerin iradesine saldırı anlamına gelirdi...

Neoliberaller her türlü devlet müdahalesine karşıdırlar ve olabildiğince *küçük devletten* yanadırlar. 'Klasik liberallerden farklı olarak, önerilerini tek bir 'etik kritere' dayandırmak yerine, her özel durumu farklı bir 'etik kriterle' gerekçelendirmeyi yeğliyorlar. Mesela F. Hayek, bir toplumda büyük servet sahipleri olmasının neden 'çok yararlı' olduğunu açıklarken, bunlardan bazılarının servetlerinin çoğunu yeniden zenginlik artışı için (sermaye birikimi) kullanmayıp, atıl servet olarak tutarak, bunu pazar mekanizmasının karşılamakta yetersiz kaldığı, kültür, sanat, eğitim, araştırma, vb. amacıyla kullanacaklarını söylüyor. Dikkat edilirse, burada dayanılan etik kriter *faydacı* (utilitarist) nihai kriterdir. Oysa, müterakkî vergilere karşı çıktığındaysa, kriter referansı değişiyor. Hayek, müterakkî vergilere , (gelir arttıkça vergi oranlarının da yükselmesi) şiddetle karşı çıkarken de eşitlik ilkesine (insan hakları), dolayısıyla 'doğal hukuka' gönderme yapıyor. Yüksek gelir gruplarından yükselen oranlarda vergi alınmasına karşı çıkarken toplum yararı kriterini bir yana bırakıyor.

Neoliberaller özgürlüğe aşırı vurgu yapıyorlar (elbette asıl

murâd ettikleri her zaman teşebbüs özgürlüğüdür). Onlara göre asıl sorun özgürlük miktarındaki artışı sağlamaktır. Milton Friedman, *Capitalism and Fredoom* adlı eserinde şöyle diyor: "Liberaller olarak, bireyin ya da ailenin özgürlüğünü, sosyal kurumların etkinliğinin ölçüsü olarak görüyoruz."[5] Milton Friedman'ın gerçekten özgürlükten ne anladığını merak edenler, Şili'de Salvador Allende'nin halkçı iktidarını askeri bir darbeyle yıkıp, onun yerine kanlı bir dikatörlük kuran general Pinochet'in eseri olana bakabilirler. Zira, Chicago profesörü Milton Friedman'ın neoliberal tezleri ilk defa Pinochet diktatörlüğü altında uygulandı. Pinochet'ye danışmanlık yapan *Chicago Boys* (Chicago oğlanları) Friedmanın ve Hayek'in rahle-i tedrisinden geçmiş yeni yetme neoliberallerdi ve Pinochet ile aralarından su sızmıyordu... F. A. Hayek, 1981 de Pinochet'nin kanlı diktatörlüğü sürerken, Şili'li bir gazeteciye şöyle diyordu: "Bir diktatör bir liberal gibi yönetebilir, aynı bir demokrasinin hiçbir liberalizm olmaksızın yönetebilmesi gibi. Benim kişisel tercihim, her türlü liberalizmin olmadığı bir demokrasiden yana değil, liberal bir diktatörden yanadır."[5a]

Başka bir neoliberal olan Fritz Machlup da: "Bir liberal için özgürlük tüm öteki sosyal amaçlardan daha önemlidir. Dolayısıyla o, ister ekonomik, ister politik veya entellektüel, hiç bir özgürlüğün kısıtlanmasına asla razı olmaz"[6] diyor. Aslında, 'hiç bir başka amaç için özgürlükten taviz verilmemesi gerektiği' düşüncesi, sadece tutarsız değil, zararlıdır. Bu akıl yürütmeye göre bir ülkede asgari ücret uygulaması anti-özgürlükçüdür, dolayısıyla da asla söz konusu edilmemelidir... Eğer bu mantık yürütme sonuna kadar sürdürülürse, yaya geçidi bile gereksizdir, zira, otomobil sürücülerinin özgürlüğünü ihlâl etmektedir... Milton Friedman, ücretlerin siyasi otorite tarafın-

---

5 Bkz: The University of Chicago Press, 1982, p. 12

5a Pierre Salama-Jacques Valier, **Pauvreté et Inégalité dans le Tiers-Monde,** Éditions la Découverte, Paris, 1994, p. 149.

6 **Liberalism and the Choice of Freedom** , in **Essay on Hayek,**New York University Press, New York, 1976, p. 145.

dan değil, taraflar arasında belirlenmesinin özgürlük ilkesine uygun olacağını, aksi halde tarafların özgürlüğünün engellenmiş olacağını ileri sürüyor. Bu durumda kimyasal-biyolojik silah üretim ve satışının engellenmesi, *maksimum özgürlük* ilkesiyle çelişecektir, vb...

Ultra liberaller devletin *adaleti sağlama* dışında hiç bir sorumluluk almaması, hiçbir şeye karışmaması gerektiğini savunuyorlar. Bir XIX. yüzyıl ultra liberali olan Herbert Spencer bu konuda şunları yazıyor: "Adaleti sağlamak devletin yegane görevidir. (Yurttaşlar) neden bir hükümet ister? Herhalde halkı eğitsin, yoksullara yardım etsin, kara ve demir yolları inşa etsin diye değil. Sadece onların doğal hukukunu korusun, velhasıl adaleti tesis etsin diye."[7] "İşte hükümetin aslî ve doğal işlevi budur. Ne daha azı ne de daha fazlası..."[8] Başka bir XIX. yüzyıl ultra liberali olan Frédèric Bastiat da: "Hükümetin görevi, esas itibariyle asayişi, güvenliği ve adaleti sağlamaktır, bunun dışında yapılanlar zorbalıktır..."[9] diyor. Üstelik, adaletin de olabildiğince dar bir yorumu söz konusu olmak kaydıyla... Onlar için adalet, güvenliği sağlamakt[illegible] ibarettir. Devletin açlara, yoksullara, dara düşenlere yardım etmesi, adaletin ilgi alanı dışında bir sorundur. Birilerinin yoksulluğu, onların başkalarının zenginliğinden pay almalarının gerekçesi olamaz. Zira, böyle bir şey, her şeyden önce hukuka aykırıdır... Devletin her hangi bir sorunu çözmek için, -eğitim, bilim, sanat, sağlık, alt-yapı , yoksullara yardım, vb. gibi- ekonomiye müdahale etmesi faydadan çok zararlıdır...

Ultra liberallerin bir tezi de, her zaman kişisel çıkarın toplumsal çıkarla *uyum halinde* olduğudur. Oysa. 'klasik liberaller' böylesi bir *otomatizmin* her zaman geçerli olmadığını, bireysel çıkarla toplumsal çıkarın çatıştığı durumlarda, devletin

---

7 **The Man Versus The State.** Liberty Classics, Indianapolis, p. 187.

8 **The Man Versus... a.g.e.** s. 262.

9 Oeuvres économiques, Presse Universitaire de France, Préface aux harmonies économiques, 1851.

ödünleyici müdahalelerde bulunması gerektiğini ileri sürüyorlardı ki, ancak bu sayede 'çıkarların yapay olarak *uyumlandırılması*' mümkün olabilirdi. Adam Smith'in en çok gönderme yapılan *görünmez el* metaforunun bu bağlamda nüanse edilmesi gerekir. Smith şöyle diyor: "Bunun gibi, bir çok başka durumda da birey, onun niyeti etmediği bir amaca doğru görünmez bir el tarafından yönlendirilir. Ve bunu yaparken, *ekseri* toplumsal yararı da gerçekleştirmiş olur."[10] Dikkat edilirse, Smith, *mutlaka* değil *ekseri* sözcüğünü kullanıyor. Dolayısıyla, çoğunlukla, bir çok durumda, genel olarak, sıklıkla, vb. vurgu ya da nüanslar yok sayılınca söylenenlerden amacı aşan sonuçlar çıkarmak kolaylaşır. Mesela Adam Smith'in yukarıda söylediğinden bir *laissez-faire* ilkesi çıkarmak gibi...

Elbette sınıflara bölünmüş, üstelik, *uzlaşmaz çelişkilerin* geçerli olduğu bir toplumda, daha da ötede bir ücretli kölelik düzeni olan kapitalizm koşullarında, *uyumdan (harmony)* söz etmek en azından abesle iştigal etmektir. Ama, klasik liberaller açıkça *uyumdan* söz etmiş değillerdi. Nitekim, Keynes, *The End of Laissez-faire* de (laissez-faire'in sonu): "İktisatçıların böyle bir şey söyledikleri iddia ediliyor. Oysa, büyük otoritelerin eserlerinde asla böyle bir doktrin söz konusu değildir", diyor.

İster klasik liberalizm, isterse onun aşırı bir versiyonu olan neoliberalizm olsun, amaç, kapitalist düzeni ve emperyalist yayılmayı meşrulaştırmaktan ibarettir. Bu, burjuva ideolojisinin temel *misyonudur.* Dolayısıyla, *toplum yararından, uyumdan,* vb. söz edildiğinde, *kimin yararı? kimin uyumu?* sorularını akılda tutmak gerekir. Devlet müdahalelerinin kapsamıyla ilgili tartışmalar da öyle. Bir kere, ileri sürüldüğü gibi, piyasayla (pazarla) devlet arasında bir çelişki söz konusu değildir. Tam tersine bir *uyum* söz konusudur ve neyin ne zaman ve nasıl yapılacağını dikte ettiren kapitalist sınıfın çıkarlarıdır. İleriki sayfalarda bu sorun üzerinde daha geniş olarak durma imkânımız olacak ve orada *'serbest piyasa ekonomisi* denilenin devlet müdahaleleriyle nasıl yaratıldığını göstermeye çalışa-

10 **The Wealth of Nations I**, s. 456.

cağız. Fakat, bu alt-bölümü bitirirken, önemli gördüğümüz bir hususu hatırlamak yaralı olur.. Devletin, bir bütün olarak mülk sahibi sınıfların (daha geniş anlamda burjuvazinin) bir egemenlik aracı olduğunda şek şüphe yoktur. Fakat bir şey daha var: Devlet bir sınıf aracıdır, ama, aynı zamanda bir *sınıf mücadelesi alanıdır* da. Zira, devlet, tek *yanlı* ve *sadece* mülk sahibi sınıfların çıkarını gerçekleştirme işlevi görmez. Devlet, aynı zamanda İşçi sınıfının, ezilen kitlelerin mücadelesiyle ortaya çıkan *güç dengesi tarafından* biçimlendirilmiş bir aygıttır. Clausewitz: "Savaş politikanın başka araçlarla sürdürülmesidir" demişti. Mao Zedong da bunu biraz değiştirerek şöyle ifade etmişti: "politika kan dökülmeden yapılan savaştır, savaşsa kan dökülerek yapılan politikadır." İşte devlet bu iki tür *politikanın* sonunda oluşan bir aygıttır ve onu biçimlendiren de sınıfsal *güçler dengesidir*

Başta proletaryanın mücadelesi olmak üzere, sömürülen sınıfların ve ezilen halkların mücadelesiyle XX. yüzyılın ilk üç çeyreğinde bir dizi kazanım gerçekleşti. Ve bu mücadeleler sonucunda ezilen ve sömürülenler lehine kimi mevziler kazanıldı. Dolayısıyla, ortaya çıkan yeni 'güçler dengesi' sermayenin kabullenemeyeceği bir şeydi. İşte, 1970'lerin ortalarından başlayarak dayatılan neoliberal ideolojik saldırının ve politikaların hedefi, söz konusu güçler dengesini bozmak, kaybedilen mevzileri geri almaktı...

2. Neoliberalizm veya Bir İdeolojiyi Üretip Pazarlamak

XIX'uncu yüzyılın sonu, XX.yüzyılın başında, merkezde işçi sınıfı, çevrede de ezilen halklar üzerindeki sömürü ve baskının artması, bu iki kesimin kapitalizme ve sömürgeciliğe karşı mücadelesinin yükselmesine neden oldu. Sovyet devrimiyle kapitalist dünya sisteminde ilk gedik açılmıştı. Ona, anti-sömürgeci ulusal kurtuluş hareketleri eşlik etti. XX. yüzyılın ilk yarısına başlıca dört olgu damgasını vuracaktı: emperyalistler arası hegemonya yarışı ve savaşlar; İster reformist, isterse radikal olsun, işçi sınıfının yükselen mücadelesi; sömürge halkların anti-koloniyalist mücadelesi ve kapitalizmi sarsan *yapısal*

kriz. Gerçekten 1929 krizi, kapitalizmin tarihinde yaşadığı en derin krizdi.

İkinci Dünya Savaşı sona erdiğinde, ezenlerle ezilenler, sömürenlerle sömürenler arasındaki güç dengesi ilk defa görece, ezilen ve sömürülenler lehine dönmüştü. Bir kere Sovyetler Birliği savaştan prestijini artırarak çıkmış ve 'sosyalist blok' genişlemişti. Ulusal kurtuluş hareketleri ivme kazanmış, 'doğrudan sömürgeciliğin' tasfiyesi hızlanmıştı. Üstelik, ulusal kurtuluş hareketlerinden bazıları sadece anti-kçloniyalist değil, anti-kapitalist bir rotaya giriyor veya girme istidadı taşıyordu. Bunlara bir de 1929 krizinin ortaya çıkardığı ideolojik sarsıntı eklendiğinde, kapitalizmin neden bir dizi tavizler vermek zorunda kaldığını anlamak kolaylaşır. Sermayenin baronları, hem kapitalizmin kendi işleyişinden kaynaklanan 'yapısal krizden', hem de karşı saldırıdan dersler çıkardı. Krizden çıkarılan ders, piyasanın kendi haline bırakılması durumunda bunun hüsranla sonuçlanacağı, dolayısıyla ekonomiye talep yönünden müdahale etmek gerektiği şeklindeydi. Öte yandan, komünizmin yayılmasını önlemek ve doğrudan sömürgecilikten kurtulan ulusların sosyalist bir rotaya girmelerini engellemek için de bir şeyler yapma zorunluluğu ortaya çıkmıştı. Velhasıl, kapitalist baronlar komünizmin yayılmasını durdurmak için, çevrede 'ulusal kalkınmacılığa', merkezde de 'refah devletine' razı olmak zorunda kaldılar. Artık ekonomiye devlet müdahalesi istisna değil, *kuraldı*. Çevrede ve merkezde millileştirmeler ivme kazandı. Reel ücretler yükseliyor, sermayeden daha çok vergi alınıyor, devlet daha çok sosyal amaçlı harcama yapıyor, Üçüncü Dünya'nm 'genç devletleri' sanayileşme, kalkınma ve dünyanın zenginliğine ortak olma talebini seslendiriyordu...

Böylesi bir tablonun ve güç dengesi ortamının varlığı demek, en azından *kutsal mülkiyetin* artık eskisi kadar güvende olmaması demekti. Korku, sermayenin baronlarının bilincine kazınmıştı. Herşeyden olma riskinin arttığı durumlarda bazı şeyleri feda etmek bilinen bir şeydir. Emperyalist burjuvazi, hem sistemin kendi işleyişinin ortaya çıkardığı olumsuzluğa bir çare bulmak, hem de komünizmin yayılmasını durdurmak için,

devlet müdahalelerini ve Üçüncü Dünya'nın sermayenin hareketini kısıtlayan kimi uygulamalarını sineye çekmek zorunda kaldı. Fakat, sermayenin tâviz vermesini kolaylaştıran bir durum da söz konusuydu. Emperyalist savaşın neden olduğu yıkımın ardından, kapitalizm yeniden genişleme dönemine girmişti. Kapitalist işletmelerin verimliliği ve kârlılık oranları artar, pazarlar genişlerken, reel ücretlerin yükselmesi, ve sermayeden daha çok vergi almak ve daha çok sosyal amaçlı harcama yapmak mümkün oluyordu.

Velhasıl, savaş sonrasında ortaya çıkan *yeni güç dengesi,* sermaye için kaygı vericiydi. *Kutsal mülkiyet* tehdit altındaydı. En azından etkin sermaye odakları böylesi kaygılar taşıyor ve bir şeyler yapmak gerektiğini düşünüyorlardı. Devlet müdahaleciliğinin ve Keynesciliğin kural haline geldiği, temel sloganın *daha çok devlet* olduğu bir dönemde, piyasa ekonomisi şarkılarına dinleyici bulmak artık mümkün değildi... Özellikle 1929 krizinin ardından, neoklasik iktisat teorisi ve ona dayalı iktisat politikaları iyice gözden düşmüştü. Dolayısıyla, üretilecek ideolojik tezlere alıcı bulmak mümkün değildi. Eğer mevsim ve toprak uygun değilse, tohuma sahip olmanızın bir kıymet-i harbiyesi yoktur... Buna rağmen etkin sermaye çevreleri ideolojik karşı saldırı için kolları sıvadılar. İdeolojik mücadelenin önemini en iyi onlar bilirlerdi... Egemenliğin yolu beyinlerin sömürgeleştirilmesinden geçerdi ve beyinleri sömürgeleştirmek için ideoloji gerekirdi. İdeoloji oluşturmaya, savaşın hemen sonrasında başlandı. Neoliberal ideolojik tezler savaşın hemen sonrasında oluşturulmaya başlandı, ama, piyasaya sürülmeleri için koşulların oluşması beklendi. Kapitalizmin genişlemenin sonuna geldiği, yeniden 'yapısal krize' girdiği, 1970'li yılların ilk yarısında ideolojik karşı saldırı için koşullar olgunlaşmış görünüyordu. Artık *gönüllü köleliğe* giden yol açılmıştı.

II. Savaşın sona ermesiyle ABD'de bir dizi 'çok özel uzmanlık' kuruluşu oluşturuldu. Dernekler, vakıflar, politika üretme merkezleri (Policy Centers), araştırma merkezleri, danışmanlık kuruluşları, vb. 1990'lı yıllarda moda olan bir tâbirle, *Think*

Tanks'lar devreye sokuldu. Bu kuruluşlar başlıca iki amaç için oluşturulmuşlardı: Marksist-komünist fikirlerin yayılmasının önünü kesmek ve Keynesciliğin yayılmasını durdurmak. Amaç Antonio Gramsci'nin *ideolojik hegemonya* dediğini gerçekleştirmekti. Söz konusu *Think Tanks*'ların bir bölümü, dar anlamda ekonomik liberalizmi *mayalandırma* ve yayma misyonuna koşulmuşladı. Diğerleri liberal ideolojiyi yeni dönemin *laik dini* haline getirmek üzere seferber olmuşlardı. Fakat bunların yegane amacı 'düşünce üretmek' değildi. Asıl amaç oluşturulan söylemle (ideoloji) çıkarlar ve politik eylem arasında *bağ* kurmaktı. Oluşturulan yeni din, artık *sosyal sınıf* diye bir şeyin söz konusu olmadığı, daha da ötede toplumun da mevcut olmadığı, tezini yaymak üzere harekete geçirilmişti. Bilindiği gibi, Neoliberalizmin ilk uygulayıcısı olan Margaret Thatcher, hep toplumun olmadığını söylerdi. (*There is no such thing as a society).* Aslında bayan Thatcher'in akıl yürütmesi o kadar da tutarsız sayılmazdı. Eğer sınıflar yoksa, toplum da yoktur. Öyleyse bireyler vardır. Bireyler de bencildir. Sadece kendi dar çıkarları peşinde koşarlar. Pazar herkesin âzamî yararını gerçekleştirir, ama, müdahale edilmemek koşuluyla... Yalanı kabullendirmenin yolu, yalanı üretenlerin 'itibarlı' olmalarına bağlıdır.

İşte bu aşamada bilimsellik retoriği devreye giriyor. Ne üretildiği kadar, kimin tarafından üretildiği de önemli değil midir? 1980'lerden sonra dönemin yeni dini mertebesine yükseltillen neoliberalizm, bir kere devletten, siyasetten, siyasi partilerden bağımsız kuruluşlarda çalışan 'tarafsız' bilim otoriteleri ve 'uzmanlar' tarafından üretiliyordu. Eğer, siyasete bulaşmamış, 'devlet dışında' faaliyet gösteren kuruluşlarda *tarafsız* bilim adamları ve 'uzmanlar' tarafından üretiliyorsa, bunların bilimselliğinden kuşku duymaya gerek kalır mıydı? Kaldı ki, bir düşünceyi ve ona dayalı politikayı kabullendirmek için 'devlet tarafından devlet dışı kurumlar oluşturmak', İkinci Dünya Savaşı sonrasının emperyalist odakların ve akıl hocalarının bir buluşu değildir. Söz konusu *'bağımsız' Think Tanks*'ların sadece ne amaçla oluşturuldukları değil, nasıl

finanse edildiğini merak ediyorsanız, söylemle gerçek arasındaki uyumsuzluğu kavramanız kolaylaşacaktır. Bu kuruluşlar, başlıca iki kaynaktan besleniyor: Birincisi sermaye tarafından yapılan bağışlardır ki, bunlar vergiden muaftır (ünlü *Think Tanks*'ların başında gelen *The Heritage Foundation*'ın 25 milyon doları aşan yıllık bütçesinin %90'ı, aralarında otomobil, kömür, petrol, kimya ve tütün tekelleri de olan 6000 özel şirketten geliyor); ikincisi, devlet bütçesinden önce bir vakfa veya başka bir 'bağımsız kuruluşa' aktarılan para, bu tür kurum veya kuruluşların *dolayımıyla* da *Think Tanks*'lara transfer ediliyor. Aslında bu ikisinin ortak yanı, birinin artı değerden kapitaliste kalandan, diğerinin de artı değerden devlet tarafından vergi olarak alınandan aktarılan paralar olmalarıdır. Elbette asıl kaynak işçi sınıfıdır, emeğiyle geçinenlerdir... Bilindiği gibi, *finanse eden yönetir* diye bir kural vardır. Birileri iş edinip biraz 'bilimsellikten ve tarafsızlıktan' uzaklaşıp, hangi devletten, siyasetten, siyasi partilerden *bağımsız Think Tanks*'ların ABD'de Reagan'ın, İngiltere'de Thatcher'in seçilmelerinde etkili olduğunu, onlara nasıl programlar sunduklarını araştırması ilginç olmaz mıydı? Mesela İngiltere'de Margaret Thatcher'in iktidara gelmesinde *Institute of Economic Affairs (IEA) ve Center for Policy Studies (CPS)'* nin katkılarını... Söz konusu *Think Tanks*'ların misyonu, kendi içinde *tutarlı* bir dünya görüşü ve devlet modeli oluşturmak ve hayata geçirmek için çaba harcamaktı. Söylemi kabul ettirmek, ideolojik mistifikasyon yaratmaktan geçer. Neoliberal ideologlar bu yüzden özgürlüğe aşırı vurgu yapıyorlar. Elbette söz konusu olan bireysel özgürlüktür: Bireysel özgürlük alanının genişletilmesi, seçme hakkı, vb. Özgürlüğe yapılan vurgu, kamusal alan olarak bilineni, kamu hizmetlerini, devlet tarafından işçi sınıfı ve mütevazî toplum kesimleri lehine yapılan ne varsa, tasfiye etmenin gerekçesi yapılıyor. Başka türlü ifade etmek istersek, amaç, devletin sermaye dışı kesimler için yaptıklarını dünyanın neresinde olursa olsun tasfiye etmektir. Başta her türlü planlama fikri olmak üzere, emperyalist ülkelerde *refah devleti* uygulamalarını, Üçüncü Dünya'da *kalkınmacı devleti* tasfiye etmek... Slogan şu:

mütevazı toplum kesimleri lehine yapılan devlet müdahaleleri demokrasinin ve özgürlüğün düşmanıdır. Ne kadar da soylu bir misyon, ne kadar da büyük demokrasi ve özgürlük aşkı...

Think Tanks'lar neoliberal ideolojinin üretildiği merkezlerdir. Aslî misyonları, öğrencilerin, akademisyenlerin, 'aydınların', gazetecilerin, profesyonel politikacıların kullanımına hazır kavramlar, söylemler, klişeler, reçeteler üretmektir. Böylece, üretilen ideolojik tezler: Anlayışlar, kavramlar, söylemler, tüm dünyaya yayılarak, bir çeşit uluslarüstü veya uluslararası geçerliliği olan 'ortak hayal', bir tür *ortak bilinç* dünyası yaratılıyor. Dolayısıyla, reel veya nesnel küreselleşmenin (sermaye ve malların küreselleşmesi) yolu, ideolojik küreselleşmeden geçiyor. ABD'de üretilen ideolojik tezler, kurumsal çerçeve ve politika araçları, eski 'sosyalist ülkeler de dahil, Latin Amerika, Ortadoğu ve Güney Asya'ya ihraç ediliyor. ABD kökenli 400 kadar Think Tank buralarda faaliyet gösteriyor. Aslında bir çeşit 'fikir pazarı' oluşturuluyor ve üretilen fikirler herhangi bir mal gibi dünyanın her yerine pazarlanıyor. Bu amaç için kitaplar, makaleler yazılıyor, yazılanı basacak yayın evleri oluşturuluyor. (Bu amaçla Laissez-Faire Books yayınevi daha 1972 de kurulmuştu, onu diğerleri izledi, Liberty Press, Libertarian Press, Free Press, vb.) İdeoloji üretimi için seferber edilen iktisatçılar, hukukçular, tarihçiler de belirli üniversitelerde yetiştiriliyor. Bunların başında *Chicago üniversitesi* gelir ama Virginya'daki *George Mason*, New York'taki *Auburn*, Washington Üniversitesi, Standford Üniversitesi, Hoover Institution, Rochester Üniversitesi, California Üniversitesi ve daha başkaları bu amaç için *pilot bölge* işlevi gören üniversitelerdir. Bu arada 1930'lardan beri *neoliberal rönesans* için çaba harcayan ünlü London School of Economics and Political Science'ı unutmak olmaz. Friedrich Hayek'in 1931-1950 yılları arasında orada kürsü sahibi olduğunu da...Think Tanks'larda üretilen tezler: *Ne yapılmalı, nasıl yapılmalı ne amaçla yapılmalı* sorularının cevabını bulmakla değil, bunların yaygın bilinç haline gelmeleri için de çaba harcıyorlar. Devlet tarafından yürütülen bir hizmetin, mesela, posta, elektrik, gaz

veya sosyal güvenliğin neden özelleştirilmesi gerektiği, söz konusu kurumların *yetkin uzmanları* (konunun uzmanı denilen) tarafından *bilimsel olarak* bir kere ortaya konunca, bunun önce yaygın düşünce haline gelmesi gerekir. Bu amaçla medya, yayınevleri harekete geçirilir, *yetkin uzmanlar* sürekli televizyonlarda tartışma programlarında *yorumcu* olarak boy gösterir. Bunlara *'uzman konuk'* denir... Üçüncü aşama, üretilenin *değerlendirilmesi,* ya da uygulamadır... Fikirlerin yayılması için artık internet etkin olarak kullanılıyor. Amaç, hukuka ve piyasa düzenine ve özel mülkiyet hakkına, olabildiğince küçük devlete dayalı bir düzende, *özgür ve sorumlu bireylerden oluşan bir toplum oluşturmaktır!*

Bu amaçla her yıl çok sayıda kongre, konferans, kollok, seminer, ders yapılıyor, makaleler kitaplar yazdırılıyor, bunlar genç kadrolara özellikle de üniversite öğrencilerine yönelik olarak planlanıyor. Tüm *Think Tanks*'ların anası sayılan *Atlas Fondation*, The International Freedom Project için her yıl on milyonlarca dolar harcıyor. 'Kaz gelecek yerden tavuk esirgenmez' denmemiş midir... Yalanı yaymak durumda olanın yalana önce kendisinin inandırılması kuraldır. Ama, yalana inanmak zaman alır. Bu yüzden aynı şeyler sürekli tekrarlanıyor. Oluşturulan ideolojik elit, çok sayıda uluslararası toplantılarda bir araya getiriliyor. Beş yıldızlı otellerde yapılan bu tür 'etkinlikler' medya tarafından sansasyonel olay olarak sunuluyor... Atlas Instutitute'un yaptığı bir araştırmaya göre, tüm *Think Tanks*'ların %90'ı 1973 sonrasında kurulmuş. Bu %90'ın da %40'ı 1973-1989 aralığında, %60'ı da 1989-2002 aralığında kurulmuş.

Neoliberal tezleri mayalandırıp olgunlaştırdıktan sonra piyasaya süren *Think Tanks'ler*, bunların işlevleri ve yöntemleri, sadece bu alt-bölüme değil, bir kaç cilt kitaba sığmayacak kadar geniş açıklamaları gerektiriyor. Burada fikir vermek üzere bazı kısa hatırlatmalar yapmakla yetinmek durumundayız. Yukarıda da söylediğimiz gibi, savaşın hemen ardından ideolojik saldırı için kollar sıvanmıştı. Saygın bilim adamları, 'Hür Dünya' için, 'Kızıl tehlikeye' ve Keynesçiliğe karşı yeteneklerini seferber

etmekte gecikmediler. Avusturya'lı Ludwig von Mises, 1940'da ABD'ye göç etti ve 1948'de New York Üniversitesinde 1969'a kadar sürecek bir *seminer* oluşturdu. Bu seminerlerde daha sonra neoliberalizmin 'parlak sîmâlarını' yetiştirdi. Israel Kirzner ve Murray Rothbard bunlardan en çok temayüz edenlerdir. Mises, 1946'da *Fondation for Economic Education*'ın kurucuları arasında yer aldı. Bu vakıf öncelikli olarak, Keynezci tezlerin eleştirisini iş edinmiştir. Neoliberal dinin en büyük peygamberi sayılan Friedrich August von Hayek, 1947'de *Société du Mont-Pélerin*'ini kurdu ve 1969'a kadar da başkanlığını yaptı.[11] İlk kurucular 36 kişiydi ve bunlar arasında neoliberal ideolojinin oluşturulmasında etkin olacak çok sayıda 'teorisyen' bulunuyordu. Nobel ödüllü Milton Friedman, Karl Popper, Ludwig von Mises, Fritz Machlup, Lionnel Robbins, Bernard da Jouvenel, Leonard Read, Jacques Rueff, Henry Hazlitt, vb. gibi... Şimdilerde bu derneğin tüm dünyada 500 üyesi bulunuyor. Amaç komünist fikirlerin yayılmasını önleyecek karşı-fikirler üretmek ve Keynesçi devlet mücadeleciliğine karşı tezler geliştirmek. Bu ikisini 1955'de İngiltere'de kurulan *Institute for Economic Affairs* izledi. Fakat bir ideoloji ve politik proje olarak neoliberalizmin asıl mayalandırılma merkezi hiç şüphesiz Chicago Üniversitesiydi. Söz konusu üniversite 1950'lerden başlayarak keynesçiliğe karşı bir konsensüs oluşturacak iktisatçıları yetiştirmeye başladı. 1977'de ünlü *Cato Institute* kuruldu. Bu enstitünün ikinci başkanı olan David Boaz, 2000 yılı ocak ayında "yirminci yüzyıl, devletçi bir parantez olmuştu" diyecektir. Oysa, Karl Polanyi XIX'uncu yüzyılın ne menem bir şey olduğunu ünlü eseri *Büyük Dönüşümde* ortaya koymuştu ve *parantez* konusunda David Boaz gibi düşünmüyordu. Nitekim, David Boaz, artık parantezin kapandığını ve liberalizimin şanlı yürüyüşü önündeki engelin ortadan talktığmı imâ ediyor... *Cato Institute* üç temel sorun üzerinde özellikle

11 Bu konuda ilginç bir makale için bakz: Charles- André Udry, " Von Hayek: Des postulats largement diffusés. Un pélerin prosélyte", *Page 2*, 1996.

duruyor: küçük devlet, bireysel özgürlük ve serbest pazar. David Boaz'ın iş edindiği bir şey de *liberal* kavramının yerine *libertarian*'ı ikâme etmek istemesi. Gerekçesi de ilginç: Liberalizm kavramında Sol'la liberalizm arasındaki sınırın kalın çizgiyle ayrılmadığını, ne de olsa klasik liberalizmin kurucularıyla ve aydınlık felsefesiyle secere bağını (John Stuart Mill, Jeremy Bentham, Fabian sosyalistleri, vb.) bütünüyle koparmadığını ileri sürüyor.

Cato Institute'ın öncelikli ilgi alanını sosyal güvenlik sisteminin özelleştirilmesi oluşturuyor. Bu amaçla 1995'de Sosyal Güvenliğin Özelleştirilmesi Projesi (The Project on Social Sacurity Privatization) başlatıldı.[12] Amaç sosyal devlet uygulaması olarak ne varsa tasfiye etmek. 'Refah Devleti' kalıntılarını tasfiye etmek... Elbette amaç sadece bir şey yapmak değil, başkalarına da ne yapılması gerektiğini göstermek... Neoliberal tezlerin oluşturulmasında etkin sîmalardan biri de 1986'da Nobel Ödülü verilen James Buchanan'dır. Société du Mont-Pèlerin üyesi olan Buchanan adına George Mason Üniversitesinde kurulmuş bir araştırma merkezi var: *The James Buchanan Center for Political Economy*. Tam bir neoliberal tez üretme merkezi sayılabilecek olan George Mason üniversitesinde, aynı amaca hizmet eden daha bir dizi araştırma merkezi faaliyet gösteriyor: The Law and Economics Center, The School of Public Choise, The Institute for Human Studies, The Mercatus Center.

Locke Institute, Sovyet Sisteminin çökmesinden sonra (1989) kuruldu. Bu enstitü 'doğal yasayı toplumun temeline yerleştiriyor ve siyasi özgürlüğün nihai ereğinin birey olduğu' tespitinden hareket ediyor. Bireyin, yaşam, özgürlük, özel mülkiyet sahibi olmak gibi vazgeçilmez doğal hakları olduğu' görüşünü yaymakla meşgul olan bu enstitünün genel müdürü de bir George Mason Üniversitesi profesörü ve Société du Mont-Pèlerin üyesi olan Kershaw Rowley... İlgi alanı da esas itibariyle

12 Bu konuda bkz: www. souialsecurity .org

devletin küçültülmesi... Bu arada aynı yıl, bireysel özgürlükleri, küçük devleti, serbest pazarı ve teşebbüs özgürlüğünü savunmak üzere oluşturulmuş, The Future of Freedom Foundation'ı da unutmamak gerekir. Bu merkezin başlıca ilgi alanlarından biri, ABD'deki mevcut sosyal güvenlik sisteminin ve sağlık sisteminin eleştirisi... ABD'de halen geçerli sağlık bakımı (medicare) ve sağlık yardım (medicaid) sistemini tasfiye etmenin ideolojik gerekçelerini oluşturmak...

Bir çeşit 'neoliberal tez üretme *seraları*' sayılabilecek söz konusu dernekler, vakıflar, araştırma merkezleri, üniversitelerin, vb. temel amacı ve kaygısı, mülkiyeti kutsamak ve özel mülkiyetin vazgeçilmezliği, özel mülkiyetin özgürlüğün temeli olduğu düşüncesini kafalara sokmaktır. Birey, kendi çıkarını en iyi kendi bilir, özel mülkiyet olmadan özgürlük mümkün değildir, pazarın kendiliğinden işleyişine müdahale mutlaka kötüdür, serbest ticaret yegane arzulanır durum olmalıdır, insanlar doğuştan eşit yaratılmışlardır ve devredilemez, vazgeçilemez haklara sahiptirler... Aslında bu tür argümanlar bütün *Think Tanks*'ların ortak kaygısı olduğuna göre, bu kadar çok kurum oluşturmanın ve bu kadar çok 'uzmanı' bu amaç için seferber etmenin mantığı nedir? Aslında bu sorunun cevabı *ideolojiler* dünyasında aranmalıdır. Bir kere, yalanı kime söyleteceğiniz önemlidir. Önce yalanı söylemesi gerekenin itibarlı olması gerekir. Olabildiğince yüksek eğitimden geçmiş olmalıdır. Yalanı sıradan birine söyletirseniz pek inandırıcı olmaz. Fakat bütün diplomalar yeterli olmayabilir, işte o zaman ödüller devreye sokulur. Neoliberal teorisyenlere peş peşe Nobel Ödülleri verilmesi boşuna değildir. Öyleyse, yalan, birincisi *yalana yakışır adamlara-kadınlara söyletilmelidir* (kadınların bu alandaki vebâlinin çok sınırlı olduğunu hatırlamak gerekir.); ikincisi, yalan olabildiğince çok insan tarafından söylenmelidir; üçüncüsü, olabildiğince sık ve çok söylenmelidir, nihayet, olabildiğince geniş bir kitleye ulaştırılmalı-duyurulmalıdır. İşte onlarca üniversitenin yüzlerce bölümü, sayıları yüzlerle ifade edilen *Think Tanks*'lar ve buralarda çalışan binlerce profesör, 'yetkin uzman' bunun için gerekli...

3. Kendi Kendini Düzenleyen Piyasa Efsanesi

Ekonomik liberalizm, oldum olası ekonomiye devlet müdehalesine karşıdır. Neoliberalizm daha da ileri giderek, bunu bir fanatizme dönüştürmüş durumda. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemin 'koyu devlet müdahaleciliğini', planlamacılığı, ulusal kalkınmacılığı ve refah devletini tasfiye etmeyi amaçlayan, neoliberalizm, önce *monetarizm* olarak sahneye çıktı. Bilindiği gibi, Keynesçiliğe karşı bir akım olan monetarizm, her yerde ve her zaman enflasyonun, devletin aşırı para emisyonundan kaynaklandığını savunur. Dolayısıyla, devletin para politikası araçlarıyla ekonomiye müdahalesine karşıdır. Onu *arz yönlü iktisat* (Supply side economics) akımı izledi... ABD kökenli bu akım, 1970'li yıllarda sahneye çıktı, ekonomiye devlet müdahalelerine ve düzenlemelerine savaş açtı. Devletin ekonomiden elini çekmesini ve yüksek gelir gruplarından alınan vergilerin düşürülmesini vâzediyor. Gerekçe de gayet açık: Devlet kapitalistlerden aldığı vergi ile (yeniden bölüşüm yoluyla) yatırıma tahsis edilmesi gereken bir kaynağa el koyuyor. Üstelik bunu da verimsiz kullanarak kaynak israfına yol açıyor. Neoliberal öğreti dahilindeki üçüncü temel akım *yeni klasik makroekonomi* veya *rasyonel beklentiler* denilen iktisat akımıdır. Buna göre devletin ekonomiye müdahalesi beyhûdedir, daha da ötede kötüdür, zira, her şeyden haberdar olan bireylerin beklentileri ve davranışları, devlet müdahalesinin ortaya çıkardığı sonuçlarla çelişme halindedir ve onu etkisiz-leştirir.

Bu aşamada *asıl sözkonusu olanı* tartışabiliriz. Retorikle realite, (söylemle gerçek) arasındaki uyumsuzluğun tahliline geçebiliriz. Gerçekten söz konusu olan nedir? Tevâtür edildiği gibi, *kendi kendini düzenleyen bir piyasa* mümkün müdür? Ultra-liberallerin kurguladıklarının gerçek dünyada bir karşılığı var mıdır? Yoksa bütün bunlar bir *yanılsamadan mı* (illüzyon) ibarettir. Liberal iktisatçıların ve onların mirasçısı olduklarını iddia eden ultra-liberallerin ileri sürdüğü gibi, liberalizm ilkelerine göre işleyen, 'kendi kendini düzenleyen bir piyasa' ve ona dayalı bir ekonomik işleyiş mümkün müdür?

Bir düşünce ortaya atılabilir ve bazı insanlar da ona inanabilir, ama, bu, o düşüncenin gerçek dünya'da mutlaka bir karşılığı olduğu anlamına gelmez. Ekonomik gücü elinde bulunduranlar, ideolojik araçları da ellerinde bulunduruyorlar. Böylece, küçük bir azınlığın çıkarlarını gerçekleştirmek üzere oluşturulan bir *söylem*, tüm toplumun çıkarınaymış gibi sunulup, geniş kitleleri etkilemesi mümkün olabiliyor ve böylece yapılanlar meşrulaştırılabiliyor. Şimdilerde emperyalist burjuvazinin *'organik aydınları'* olan, akademisyenlerin, 'uzmanların', filozof ve yazarların, televizyon 'yorumcularının', gazetelere çöreklenmiş 'köşe yazarlarının' etkinlik kazanması, doğrudan bu durumla ilgilidir. Devlet olmadan ne piyasa işleyebilir ne de kapitalizm varolabilir. Piyasanın işlerliği için mutlaka devlet müdahalesi şarttır. Bilindiği gibi, kapitalizm öncesi dönemde bugünkü anlamda (veya kapitalizmdeki gibi) ne bir ekonomi ne de piyasa söz konuydu. Elbette *piyasa* kapitalizmle birlikte ortaya çıkmadı. Taş devrinin son dönemlerinden beri *piyasa* mevcuttu, ama, işlevi kapitalist dönemdekinden çok farklıydı. Kapitalist aşamaya gelinceye kadar, ekonomi toplum içine yerleşmişti ve ona tabi idi. Kapitalizmle birlikte ilk defa bu ilişki ters-yüz oldu. Artık toplum ekonomiye tâbî hale geldi ki, şimdilerde insanlığın yüz yüze geldiği sayısız kötülükler, bu terslikten ve *saçmalıktan* kaynaklanıyor. Kapitalizme özgü olan, devletin doğrudan *özel çıkarları* gerçekleştirmenin *bir aracı* haline getirilmesidir. Bu yüzden nerede bir devlet müdahaleciliği karşıtlığı dillendiriliyorsa, orada mutlaka özel çıkarlar lehine olarak ve onlar tarafından devletin *kemirilmesi* söz konusudur. Dolayısıyla, devlet özel çıkarlar lehine ne kadar çok müdahale ederse, bu *devletin ekonomiden elini çekmesi* olarak sunulur. Öyleyse, liberal ve neoliberal teorisyenlerin antidevletçi söylemi ne anlama geliyor? Şu anlama geliyor: *Devlet sadece mülk sahibi (kapitalist) sınıflar lehine müdahalede bulunmalıdır...* Aynı şeyi mefhum-u muhalifinden hareketle ifade etmek gerekirse, *devlet, toplumun mütevazi kesimleri yararına, sistemin işleyişinden zarar görenleri gözeten, işsizliğe, açlığa, sefalete sürüklenen emekçi çoğunluk lehine hiç bir*

müdahalede bulunmamalıdır... Sermayenin çıkarı için yapılan müdahale *ekonominin* ve tabii bilimin, bilimselliğin *bir gereği sayılıyor.* Kamu yararı gözeten, sosyal amaçlı devlet müdahaleleriyse, piyasa ekonomisinin işleyişini bozan, kaynak israfına neden olan bir *kötülük* sayılıp lânetleniyor. Öyleyse sorun, devletin müdahale edip etmemesi değil, müdahalenin kimin çıkarını gerçekleştirmek üzere yapıldığıyla ilgilidir...

Şimdilerde neoliberal ideologların yücelttikleri piyasa, daha baştan siyasal iktidarların müdahalesiyle oluşmuştu. Kapitalizm öncesi dönemde *uzak mesafe ticareti* esastı, dolayısıyla bugünkü anlamda 'ulusal pazarlar ve iç ticaret' söz konusu değildi. *Uzak mesafe ticareti* yapan tacirler *yabancılardı* ve dönemin siyasi otoritelerinin (imparatorlar, krallar) onları ülkeye çekmekte çıkarları vardı. Böylece bütçeye kaynak sağlıyorlardı. İşte, hem bütçe için kaynak sağlamak, hem de mevcut sosyal dokuyu etkileyen yabancıların *yıkıcı faaliyetlerde bulunmalarını* engellemek için, müdahale etmek, *denetim* ve *koruma* altına almak gerekiyordu. Çelişik gibi görünse de, piyasa ekonomisi denilen, daha baştan müdahalelerin, denetimlerin, yasakların ve korumaların, velhasıl koyu bir müdahaleciliğin eseriydi. Zaten kapitalizmin tarihinde ticaret serbestisi kural değil istisna idi. Velhasıl, liberalizm ekonominin *doğal hâli* değildir. Birazdan XX'inci yüzyılın son iki on yılında dayatılan ve *serbest piyasa ekonomisi* olarak sunulanın da ne tür devlet müdahalelerinin 'ürünü' olduğu üzerinde duracağız. Aslında bir tür düzenlemenin yerini başka tür düzenlemenin alması, müdahalenin ortadan kalkması değil, *farklı çıkarlar için yeniden dizayn edilmesidir.* Regülasyon için de, deregülasyon için de mutlaka devlet müdahalesi şarttır. *Regüle eden de deregüle eden de aynı devlettir..*

Karl Polanyi, daha önce sözünü ettiğimiz ünlü eseri *Büyük Dönüşüm*'de bu konuda şunları yazıyor: *"Laissez-faire*'in hiçbir doğal yanı yoktu; işler oluruna bırakılmış olsa, serbest piyasalar hiçbir zaman ortaya çıkmazlardı. Serbest ticaret sanayilerinin önde geleni pamuk sanayiinin gümrük tarifeleri, dışsatım primleri ve dolaylı ücret desteklemeleri yardımıyla kurulması gibi,

lassez-faire'in kendisi de devlet tarafından uygulanmıştı. Otuzlu ve kırklı yıllar, yalnızca kısıtlayıcı düzenlemeleri ortadan kaldıran yasaların sayısında bir patlamaya değil, aynı zamanda devletin idari işlevlerinde müthiş bir artışa da tanık oldu. Devlet artık liberalizm taraftarlarının belirlediği görevleri yerine getirmek için merkezi bir bürokrasiyle donanmıştı".[13] "Serbest piyasaya giden yol, merkezi bir biçimde düzenlenen ve kontrol altında tutulan sürekli bir müdahaleciliğin sınırsız artışından geçiyordu. Adam Smith'in 'basit ve doğal özgürlüğünü' insan toplumuyla uyumlu kılmak son derece karışık bir işti. Sayısız toprak çevrilmesi yasalarının getirdiği karmaşık düzenlemeler, Kraliçe Elizabeth'in yönetiminden beri ilk kez merkezi yetkililer tarafından denetlenen yeni yoksullar yasası uygulamalarındaki bürokratik kontrolün genişliği, veya belediye reformunu başarmak için gereken hükümet idaresi artışları hep buna tanıklık ediyorlar. Ama, hükümet müdahalesinin bütün bu kaleleri, toprak, emek veya yerel idare alanındaki gibi basit bir özgürlüğün örgütlenebilmesi için kuruluyordu. Beklenenin aksine, emek tasarruf eden makinaların insan emeği kullanımını azaltılmayıp çoğalttıkları gibi, "*serbest piyasaların yerleşmesi de kontrol, müdahale ve düzenlemeleri ortadan kaldıracağına, bunların etki alanını sonsuz genişletmişti. İdareciler, sistemin serbestçe işleyebilmesi için sürekli tetikte bulunmak zorundaydılar. Dolayısıyla, devleti gereksiz görevlerden kurtarmayı en çok isteyenle, felsefelerinin tümü devlet faaliyetlerinin kısıtlanmasını öngörenler bile, devlete* ***laissez-faire****'i yerleştirmek için gerekli yeni güçler, organlar ve araçlar yüklemekten başka çare bulamıyorlardı*" [14]

Gerçekten ekonomik liberalizmin *saf* biçimi, devlet müdahalesinin işe karışmadığı bir ekonomik işleyişi, ya da 'piyasayı' varsayar. Oysa, *gerçek dünyada böyle bir şey mümkün değildir.*

---

13 **Büyük Dönüşüm, çağımızın siyasal ve ekonomik kökenleri,** (çev: Ayşe Buğra), Alan Yayıncılık, İstanbul 1984, s. 148. Altı tarafımızdan çizilmiştir (F.B.)

14 Karl Polanyi, **Aynı eser, s.** 149-150 Altını biz çizdik (F.B.)

Bu yüzden diyor Karl Polanyi: " ...liberal yazarların müdahalecilik suçlaması, boş bir slogandan başka bir şey değildir".[15] "Başka bir deyişle, kendi kurallarına göre işleyen piyasanın ihtiyaçları *laissez-faire*'in taleplerine uymadığında, liberal *laissez-faire*'e karşı tavır alıyor ve herhangi bir anti-liberal gibi, sözde kollektivist düzenleme ve kısıtlama yöntemlerini tercih ediyordu".[15a] Dolayısıyla, XIX'uncu yüzyılda ekonomik liberalizmi dayatmak için nasıl devlet müdahaleleri gerikiyorduysa, XX'inci yüzyılın sonunda neoliberalizmi dayatmak için de devlet müdahalesi gerekiyordu. Bu konuda bir fikir edinmek için, neoliberalizmin beşiği sayılan ABD'de son otuz yılda yapılanlara bakmak yeter. Yasama alanındaki düzenlemeler, oluşturulan *özel denetim kurumları,* mahkemeler, vb. Başta ABD olmak üzere, tüm emperyalist ülkeler kendi tarımlarını yoğun bir biçimde destekliyorlar ama Üçüncü Dünya tarımını agri-business alanında faaliyet gösteren çokuluslu tekellere açmak için IMF ve Dünya Bankası (DB) ve Dünya Ticaret Örgütünü (DTÖ) seferber ediyorlar. Üçüncü Dünya Ülkeleri tarımını 'serbest ticarete' açmaya zorlayanlar, bu alanda serbest piyasanın erdemlerini dillerinden düşürmeyen sanayileşmiş kapitalist ülkeler, her yıl kendi tarımsal ürünlerini desteklemek için 251 milyar dolar harcıyorlar... Bu yaklaşık tarımsal üretimin değerinin yarısıdır... Kendi aşırı sübvansiyonlu tarım ürünlerinin Üçüncü Dünya tarımını çökertmesi, gerçekten *serbest piyasanın ve ticaretin bir gereği midir?* Eğer Üçüncü Dünya'nın sanayi ürünlerine yönelik bir kısıtlama söz konusu olmasaydı, bu ülkelerin ihracatı bugünkü seviyeden 700 milyar dolar daha fazla olacaktı. Bu rakam Üçüncü Dünya'nın GSYİH'sının %12'sine eşit.[15b] Burada *söylediğimi yap, yaptığımı yapma* kuralı geçerlidir. Serbest ticaretin erdemlerinden söz eden neoliberal aklı evvellerin, acaba Üçüncü Dünya'dan gelen yoksul emekçilere kapıların kapanması konusunda da söyleyecek-

15 **a.g.e.** s 157.

15a K. Polanyi, **a.g.e.** s. 156-157.

15b Bkz: Mail and Guardian, Johannesburg, 2. Eylül, 2003, Salı.

leri bir şey var mıdır? Her yıl Meksika'dan ABD'ye iş bulmak için geçmeye çalışan kaç Meksikalının öldüğünü, öldürüldüğünü biliyorlar mıdır? Ya 'kendi' çokuluslu tekellerinin rekabet gücünü artırmak için yapılan devlet desteği... Daha da ötede 200 kadar çokuluslu dev şirketin dünya pazarını yönettiği bir dünyada, sözü edilen *serbest pazar ekonomisi* neredediir? Aslında neoliberal ideolojinin işlevi, yaratılan zenginliğin dar bir yağmacı elite transfer edilmesini sağlamak ve meşrulaştırmaktan ibarettir. Küreselleşme söyleminin temel misyonu da, dünya ölçeğinde artan sömürü, yağma ve talanın ortaya çıkardığı sefalet tablosunu kabullendirmek, insanları daha çok özveride bulunmaya ikna etmek, bir çeşit uyuşturucu etkisi yaratmaktır. Ünlü Fransız sosyolog ve filozof Pierre Bourdieu, bu konuda şunları yazıyor: " Büyük Dönüşüm, ulusal pazarların ortaya çıkması, ticaretin genişlemesinin doğrudan sonucu değildir. Tam tersine devletin iç ve dış ticareti geliştirmek için bilinçli merkantilist müdahalelerde bulunmasının sonucudur. Devletler, iktidarlarının en iyi destekçisinin ekonomik gelişmede olduğunu gördüler, toprağın, paranın ve emeğin metalaşmasını hızlandırdılar. Fakat, bütünleşme ve yoğunlaşma ister istemez bir merkezileşme ve tekelleşme süreci ortaya çıkarıyordu ve madalyonun öteki yüzü mülksüzleşmeydi. Ülke ve devletle *bütünleşme*, sermayenin egemenliğinin önkoşuluydu".[16] Aslında liberalizm söylemi sermaye sınıfı için daha çok özgürlük demeye geliyor. Böyle bir şey, kapitalizm koşullarında başkaları için *daha az özgürlük* demektir. Eğer, ultra-liberallerin hayalindeki *kendi kendini düzenleyen piyasa* sadece onların zihinsel bir kurgusundan ibaretse, o zaman piyasanın işleyişinden kaynaklanan zaafların telafisi için devletin müdahalesinden başka çare yoktur...

Devlet müdahalesi bir kaç nedenden ötürü gereklidir: Birincisi, yukarıda kısaca değindiğimiz gibi, bizzat piyasanın *iç işleyişi* için devletin düzenleyiciliğine ihtiyaç vardır, zira, siyasi

16 Pierre Bourdieu, **Les Structures de l'Économie**, Seuil, 2000, p. 273 (altını biz çizdik, F.B.)

otoritenin müdahalesi olmadan, piyasa işleyemez. Piyasanın işleyişi, ancak devletin sağladığı yasallık ve kurumsal çerçeve ve alt-yapı dahilinde mümkündür; ikincisi, devletin polisiye işlevi olmadan da piyasanın işlerliği mümkün değildir. Kutsal mülkiyeti koruyup, güvence altına almak için orduya, polise, savcıya, avukata, istihbarat örgütüne, işkencecilere, 'özel timlere' vb. ihtiyaç vardır. Şüphesiz, devletin 'ideolojik aygıtlarının' katkısı ve desteği olmadan asker ve polisin etkinliği pek bir şeye yaramazdı... Velhasıl, ideolojik egemenliğin, kaba kuvvete, çıplak şiddete eşlik etmesi zorunludur. Siz, Bill Gates gibi bazı büyük iş adamlarının 'devlet işlerimize burnunu sokuyor' diye yakınmalarına bakmayın. Eğer 'karışan bir devlet olmasaydı' ne piyasadan, ne 'piyasa güçlerinden ne de Bill Gates gibilerin göz kamaştıran, akıllara durgunluk veren servetinden' söz etmek mümkün olurdu... Fakat, bütün bunlardan daha önemli bir şey var: Serbest piyasa denilenin bizzat kendisi bir sosyal örgütlenmedir. Bir irade sahibi insanların, toplulukların, sınıfların, ulusların, velhasıl tarihi yapan insanların eseridir. Bu niteliği itibariyle de asla ezelî ve ebedî bir varlığı olması mümkün değildir. İnsanın olduğu her yerde ve her zaman olacak diye bir şey söz konusu değildir. Eğer birileri iş edinip oluşturmasaydı bu amaç için çaba harcamasaydı bugünkü anlamda bir piyasa sistemi de olmazdı. Zira, binlerce yıl insanlar serbest piyasa diye bir şeyin varlığından habersiz yaşadılar. *Serbest Pazar ekonomisi* denilen, kapitalist gelişme sürecinin belirli bir evresinde, liberalizm yanlıları tarafından ve onların çıkarlarını gerçekleştirmek üzere oluşturuldu. Piyasa ekonomisi oluşturma tercihi politik bir tercihtir ve bu amaçla devlet otoritesi kullanılmıştır. Oluşturulması için de, sürdürülmesi için de mutlaka devlet müdahalesi gereklidir.

Sürdürülmesi için devlet müdahalesini gerekli kılan bir şey daha var: Her sınıflı toplumda egemen sınıf ve genel bir çerçevede onun çıkarlarını gerçekleştirmek üzere oluşturulan devlet tarafından dayatılanlar, herkes tarafından, kabullenilmez. Egemen ideolojinin egemenliği *tam* ve *kesin* değildir. Muhalif unsurların etkisizleştirilmesi için onlara karşı şiddet kullanan bir

aygıta ihtiyaç vardır. Dolayısıyla, devletin doğasını korumadan rejimi korumak mümkün değildir. İşçiler, aşırı sömürü veya kötü çalışma koşullarına tepki gösterdiğinde, bu amaçla bir direniş başlattığında, çiftçiler kapitalist sömürünün doğrudan veya dolaylı sonuçlarına tepki göstermek üzere bir miting yapmaya kalktığında, karşılarında devletin silahlı güçlerini bulurlar. Devletin kendi doğasıyla uyumlu olabilmesi için, işçilerin ve çiftçilerin çıkarını değil, kapitalistlerin çıkarını gerçekleştirmesi gerekir. Devletin gücünü korumadan kapitalistlerin çıkarını savunmak ve korumak mümkün değildir. Bir bütün olarak kapitalist sınıfın çıkarı, bazı bireysel kapitalistlerin aşırılıklarını engellemeyi, bu amaçla da devletin sürece müdahale etmesini gerektirir... Şimdilerde finans sermayesinin neden olduğu sorunlardan ötürü, yeniden 'düzenleme' gereğinin tartışma gündemine gelmesi, doğrudan bu durumla ilgilidir... Zira, belirli bir eşikten sonra kimilerinin aşırılıkları, sistemin bütünü için istenmeyen sonuçlar ortaya çıkarabiliyor. Daha da ötede, sistemi 'tehdit eden' bir unsura dönüşebiliyor.

Buradan bir sonuç çıkarmak mümkündür: Müdahalenin sürekliliği *kuraldır*, ama, müdahalenin modalitesi *değişkendir*. Kapitalist gelişme sürecinin hangi evresinde ne tür müdahale yapılacağını, ne tür bir kurumsal çerçeve oluşturulacağını, ne tür ekonomik politika uygulanacağını, ne tür ideolojik meşrulaştırma araçları devreye sokulacağını, vb. *belirleyen*, bir bütün olarak *kapitalist hakim sınıfın çıkarıdır*. Dolayısıyla, kapitalist sınıfın çıkarı ister istemez toplum çoğunluğunun kamusal çıkarıyla çatışma halindedir. İşte, kapitalist üretim tarzının egemen olduğu koşullarda, devletin *asli işlevi* bu çatışmayı *yönetmektir*. Mesela, kapitalist ekonominin ya da piyasanın densin, işlerliği için bazı alt-yapı yatırımlarının yapılması gerektiğinde, devletin bu işi üstlenmesi istenir. Bir demiryolu şebekesi oluşturmak kapitalist sınıf için son derece önemlidir. Ama, kapitalistlerin tamamı için son derecede kârlı olan demiryolları, bireysel kapitalist için kârlı değildir. Zira, kapitalist kısa vadede kâr etmek ister. Oysa, demiryolları gibi devasa bir yatırım, oldukça uzun bir zamanda gerçekleşebilir. Üstelik, bireysel kapitalist bu

kadar büyük bir yatırımı gerçekleştirecek sermayeye de ekseri sahip değildir. Bu aşamada özel sektör-devlet sektörü ayrımı gündeme geliyor. Neyin ne zaman ne kadar devlet tarafından yapılacağı, 'kamu sektörünün' sınırının ne olacağını belirleyen *mülk sahibi kapitalist sınıfın çıkarları ve tercihleridir.* Yukarıdaki örnekten hareketle akıl yürütmemizi sürdürelim. Demiryolu şebekesinin devlet tarafından yapılması demek, kapitalist (bir bütün olarak kapitalist sınıf) için *muhtemel zararın sosyalleştirilmesidir.* Böylece yatırım emekçi sınıflardan alman vergilerle finanse edilmiş olur. Bir kere demiryolu ağı oluşturulup verimli biçimde işlemeye başladığındaysa, kapitalistlerin çıkarı, artık özelleştirmeden yanadır. Bu örnek de gösteriyor ki, kamu sektörünün sınırını belirleyen temel kriter, ideolojik ve politik olmadan önce, ekonomik niteliktedir.

Demek ki, bireysel kapitalistlerin yapamayacağı, yapmayacağı, yapmak istemeyeceği işler var ki, onlar olmadan piyasanın ve bir bütün olarak kapitalist sistemin işlemesi mümkün değildir. Ekonomik işlerlik için *olmazsa olmaz* alt-yapı (enfrastrüktür) birbirleriyle kıyasıya rekabet halinde olan ve kısa vadede en çok kâr güdüsüyle hareket eden bireysel kapitalistler tarafından yapılamaz. Bireysel kapitalistler, kapitalist işlerlik için gerekli yasallığı ve kurumsal çerçeveyi oluşturamaz. İdeolojik meşrulaştırma işini başarmaları da asla mümkün değildir. İşte bütün bunlar, devleti ve devlet müdahalesini zorunlu hale getirir.

Polanyi, "Bizim görüşümüze göre, kendi kurallarına göre işleyen piyasa ütopik bir fikirdi ve ilerlemesi, toplumun gerçekçi bir biçimde kendini korumasıyla durduruldu."[17] diyor. XIX'uncu yüzyıl liberalizminin işçi sınıfının ve ezilen halkların mücadelesiyle durdurulduğunu söylüyor. İşte XX'inci yüzyılın sonundaki ve XXI'inci yüzyılın başındaki, çeşitli kılıklara giren neoliberalizmin saldırısı, Polanyi'nin *durdurulduğunu* söylediğini yeniden harekete geçirmeyi amaçlıyor. Başka bir ifade ile,

17 Karl Polanyi, **a.g.e.** s. 150

neoliberalizm, ezilen ve sömürülenler lehine kazanılan mevzileri geri almayı amaçlayan kapsamlı saldırırının ideolojisi ve politikasıdır. Dönemin bu yeni *ütopik* fikri ve saldırısı da, kendilerini korumak, doğaya sahip çıkmak, haysiyetlerini çiğnetmemek durumunda olanların mücadelesiyle bir defa daha durdurulacaktır...

4. Söylenenler ve Gerçekleşenler

Kapitalizmin krizinin genelleştiği ve tüm emperyalist ülkeleri etkisi altına aldığı 1970'lerin ilk yarısında, o zamana kadar varlığı-yokluğu, adı-sanı bilinmeyen neoliberal 'tarikatlara' uygun bir ortam oluşmuştu. Fikirler, 'maneviyat dünyasına aittirler, ama, bir iradenin aracına dönüştüklerinde *maddi bir güç haline geliyorlar.* İnsan ve toplum yaşamım angaje eden sonuçlar doğuruyorlar. Yeter ki, *uygun bir* kurumsal temel ve iradeye dayansınlar. Neoliberal safsatalar söz konusu olduğunda, bu irade yukarıda sözünü ettiğimiz *Think Tanks'lar, vb,* tarafından; kurumsal temel de, IMF, Dünya Bankası, (DB), Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), OECD, vb. tarafından sağlanmıştı. Elbette tüm bunların gerisinde de *iradelerin iradesi* olan ve dünyanın zenginliğine el koyan sermayenin baronlarının *iradesi* olduğunu unutmamak gerekir. İdeolojik saldırı, kendi ideolojik-kuramsal-entellektüel performansından çok, Keynesçiliğin aşman etkinliği üzerine inşa edilecekti. Krize, 'aşırı devletçi Keynesçi müdahalelerin' neden olduğu söyleniyordu. Öyleyse yapılacak şey belliydi: Olabildiğince devleti ekonomiden uzaklaştırmak. İşte, daha sonra 'yeni dönemin' temel sloganları haline gelecek olan *liberalleşme, özelleştirme,* devlet tarafından yapılan düzenlemelere son vermek anlamına gelen *deregülasyon*'un yolu böylece açılmış oluyordu. Elbette söylenenin nüanse edilmesi gerekir. Her ne kadar, devlet müdahaleleri karşıtı bir söylem söz konusu olsa da, bu *her türlü devlet müdahalesini* kapsamıyordu. Kapsaması da zâten mümkün değildir. 'Anti-devletçi' söylemle murâd edilen, işçiler, işsizler, yoksullar, çocuklar, yaşlılar, sakatlar, velhasıl mütevazı toplum kesimleri lehine ve doğal çevreyi koruma amacı taşıyan müdahalelerin tasfiye edilmesidir... Yeni dönemin anti-devletçi

retoriğinin yeni sloganı, *sermayenin önünü aç, emeğin önünü kapat* biçiminde formüle edilebilirdi. Öyleyse sorun, devlet müdahalelerinin sahneden çekilmesi değil, yön değiştirmesini sağlamaktı.

XIX'uncu yüzyılın son on yıllarıyla, XX'inci yüzyılın ilk üç çeyreğini kapsayan yaklaşık yüz yıllık dönemde, merkezde proletarya ve mütevâzı toplum kesimleri, çevrede de ezilen halklar lehine bir dizi mevzi kazanılmış, devlet, sadece sermayenin dar çıkarını gözeten bir aygıt olmaktan çıkmıştı. Devletin sınıfsal niteliğinde bir değişiklik olmasa da, sistemden koparılan kimi ödünler, kapitalizmi görece 'ehlileştirmişti'. Devlet, ister merkezde, isterse de çevrede olsun, sistemin işleyişinden zarar gören geniş kitleleri de (belirli sınırlar içinde) gözeten bir aygıta dönüşmüştü (Refah devleti ve ulusal kalkınmacı devlet).

Sınıfsal güç dengesinin dayatması ve ekonomiyi talep yönünden dengelemenin de bir gereği olarak, reel ücretler yükselmişti. Her ne kadar verimlilik artışınmın altında da kalsa, yüksek reel ücretler artı-değer sömürüsünün sınırlanması demekti ve artı-değer kütlesini küçültüyordu. Devlet ekonomiye sadece düzenleyici-denetleyici olarak değil, bizzat iktisadi teşebbüsler kurarak veya millileştirmeler yoluyla da müdahale ediyordu (KİT'ler). Bunun anlamı, bir dizi 'değerlenme alanının' sermayenin elinden kaçmasıydı. Devletin daha çok sosyal amaçlı harcama yapmasını sağlayan yüksek oranlı (müterakkî) vergiler, sermayenin yeniden yatırım için kullanacağı kaynağı küçültüyordu. Korumalar (yüksek gümrük vergileri, kotalar, yasaklar, vb.) malların ve sermayenin hareketini sınırlıyordu. Bütün bu politikalar, kapitalizm genişlemesini sürdürdüğü dönemde uygulanabildi, ama, *yapısal kriz* koşullarında artık sürdürülmeleri problematik hale gelmişti.

Liberalleşme *(liberalizasyon)*, sermayenin, malların ve hizmetlerin önünü açmayı; özelleştirme, devletin ekonomik işletmelerini ve kamu hizmetlerinin kapitalist kâr alanı haline getirmeyi; *deregülasyon,* devletin yaptığı düzenlemelerin sermayenin tek yanlı çıkarını gözetecek şekilde yeniden biçim-

lendirmeyi amaçlıyor... Bunların başında da şüphesiz, emek-sermaye ilişkisini düzenleyen mevzuat geliyor. Neoliberal ideoloji, işçilerin sendikalar, konfederasyonlar biçiminde örgütlü olmalarının piyasa ekonomisinin işleyişini bozduğunu, işçilerin sermaye sahiplerinin karşısına örgütlü olarak değil de birer birey olarak çıkmasının *piyasa ekonomisinin bir gereği* olduğunu ileri sürüyorlar. İşçilerin sendikalar biçiminde örgütlü oldukça, reel ücretleri artırma olanağına kavuştuklarını, yüksek ücretin de işsizliğe neden olduğunu söylüyorlar. Öyleyse, sendikalar etkisizleştirilmelidir. *Serbest piyasa ekonomisi,* eğer, insan doğasının bir gereğiyse, ona yapılan her müdahale, ekonomik işleyişi bozacak, kaynak dağılımını kötüleştirecek, israflara neden olacak ve sonuçta toplumsal refahı olumsuz yönde etkileyecektir... Piyasa ekonomisinin 'doğal işleyişine' müdahaleden kaçınılmalı, ulusal ekonomi düzenlemelerden arındırılmalı *(deregülasyon)* ve dünya pazarına açılmalı... Aslında 'devlet reformuyla' amaçlanan, devleti de bir kapitalist işletme gibi yönetme isteğidir. O kadar ki, kamu hizmetleri aynı bir şirket gibi kârlı hale getirilmeli, bir fazla verecek biçimde yönetilmeli, vb.

Neoliberal ekonomik ve sosyal politikaların afişe edilen amaçları, kapitalist dünya ekonomisini krizden çıkarmak, hızlı ekonomik büyümeyi ve ekonomik istikrarı sağlamak, işsizliği ve yoksulluğu azaltmaktı. Bu amaçların gerçekleşmesi için de, KİT'lerin ve kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi, devlet düzenleme ve denetimlerine son verilmesi, vergilerin ve sermayenin diğer ödentilerinin (sigorta primi, vb) küçültülmesi, ücretlerin bastırılması, şirketlerin ve bireylerin girişimci etkinliğini engelleyen unsurların bertaraf edilmesi, insanların çalışmaya ve tasarrufa özendirilmesi, ve her şeyin rekabete açılması, kamu harcamalarının budanması, 'yoksulluk tuzağını' sorun olarak görmekten vazgeçilmesi, vb... gibi bir 'politikalar paketi' öneriliyor. Bu aşamada tevatür edilenle gerçekleşenin tahliline geçebiliriz. Ya da gerçekleşenler, afişe edilen amaçlar karşısında ne durumdadır?

Dikkatli bir okuyucu, pratik yaşamdaki sonuçlarını görme-

den de bu tür politikaların bir iç tutarlılıktan yoksun olduğunu fark etmekte gecikmezdi. Eğer, ekonomik alanda faaliyet gösteren kamu kuruluşları olan KİT'ler ve kamu hizmetleri özelleştirilirse, sendikalar etkisizleştirilip, ücretler baskı altına alınırsa, tarıma yönelik desteklemelerden vazgeçilirse, tüm sosyal amaçlı harcamalar budanırsa, vb. bütün bunların gelir dağılımını sermaye sınıfı lehine bozacağını ve toplam talebi düşüreceğini tahmin etmek için Nobel ödülü sahibi bir iktisat profesörü olmaya gerek yoktur. Kapitalist bir ekonomide, toplam talep düşmeye devam ederken, hızlı büyüme mümkün değildir. Neoliberal politikalar enflasyonu düşürmek dışında hiç bir alanda başarılı olamadı. Zaten afişe edilen amaçlarla *asıl amaçlar* arasında bir uyumsuzluk vardı ve asıl amaçlardan biri olan gelir dağılımını sermaye sınıfı lehine bozma hedefi büyük ölçüde gerçekleşti.

Yine de neoliberal teorisyenler bu sonucu kendi tezlerinin yalanlanması olarak görmeye yanaşmıyorlar. Teşhisin ve yazılan reçetenin doğru olduğunu, ama, uygulamanın yetersiz kaldığını ileri sürerek, başarısızlığı söz konusu politikaları uygulayanların beceriksizliğine ve basiretsizliğine bağlıyorlar. Üçüncü Dünya'ya dayatılan *Yapısal Uyum Programları*'nın ortaya çıkardığı yıkım tablosunun, önerilen reçetelerden ve verilen ilaçlardan değil, kompradorlaşmış uydu devletlerin beceriksizliğinden kaynaklandığını savunuyorlar. Bu onlara bir hamle daha yapma olanağı veren bir taktiktir. Dolayısıyla, neoliberalizmin yeni bir versiyonunu, sanki *farklı bir şeymiş* gibi sunmayı deneyeceklerdir. Nitekim, *Washington Konsensüs*'e yönelik büyüyen tepkiyi yumuşatmak için daha şimdiden girişimler başlatılmış durumda... Neoliberal *yeniden yapılandırmanın* ortaya çıkardığı ekonomik, sosyal, ekolojik, etik sorunlar üzerinde bu kitabın ileriki bölümlerinde yeniden durma imkânımız olacak. Yeri gelmişken burada bazı sonuçlar üzerinde kısaca durabiliriz.

Neoliberal politikaların uygulandığı 1980'li ve 90'lı yıllarda ekonomik büyüme tevatür edilenin aksine önceki on yılların gerisinde gerçekleşti. Dolayısıyla, hızlı ekonomik büyüme

hedefi gerçekleşmedi. Batı Avrupa (AB) ve Japonya için haydi haydi geçerli olan bu durum, ABD için de geçerliydi. Oysa, özellikle 1990'lı yıllarda ABD ekonomisinin yüksek oranlı bir büyüme performansı gösterdiği biçiminde genel bir izlenim yaratılmış durumdadır. Son yirmi yılda ABD'de kaydedilen büyüme, önceki üç on yılda kaydedilenin altındadır. ABD'de 1950-1973 aralığında büyüme oranı %2.4 iken, bu oran 1973-1992 aralığında %1.4 olarak gerçekleşti.[18] Aynı dönemlerde Batı Avrupa'da söz konusu oranlar % 3.9 ve %1.8 di. 1990-1999 aralığında ABD'de yıllık ortalama büyüme oranı %3.0 olarak gerçekleşti. Elbette bu oran AB ve Japonya'da gerçekleşenin üstündeydi ama, 1960-1979 döneminin altındaydı. Üstelik istikrarlı bir büyüme de söz konusu değildi.[19] İleri sürülenin ve beklenenin aksine, neoliberal politikaların fanatik bir biçimde dayatıldığı 1980'li ve 1990'lı yıllarda, yüksek oranlı büyüme gerçekleşmedi, ama, ekonomik ve finansal krizler yaygın bir hâl aldı, yoksulluk derinleşti. Afişe edilen hedefler cephesinde durum böyle olsa da, *asıl amaçlar* cephesinde sermayenin projesi son derecede başarılıydı. Büyük sermayenin emek karşısında konumu pekiştirildi, Üçüncü Dünya rejimleri *yeniden kompradorlaştırılıp* sanayileşme ve kalkınma hedeflerinden uzaklaştırıldı, çok uluslu dev şirketler dünyanın yeni efendileri konumuna terfi ettirildi, finans sermayesinin yağması derinleşti, emperyalist ülkelerde ve çevrede ortak çıkarlarının bilincinde olan *yeni elit*'in küresel egemenliği pekişti, velhasıl 'bütün ülkelerin varsılları birleşti'...

Neoliberal politikaların ne tür sonuçlar doğurduğuna dair sayısız örnek vermek mümkündür, ama, neoliberalizmin ilk uygulama alanına kavuştuğu Margaret Thatcer'in İngiltere'sinden ve Ronald Reagan'ın ABD'sinden vereceğimiz bazı rakamlar bir fikir verebilir. Fanatik bir neoliberal ve Hayek hayranı

18 David Kotz, " *Neoliberalism and the U.S. Economic Expansion of the '90s*". İn Monthly Review, April 2003,

19 Bkz: Gérard Duménil et Dominique Lévy, **Économie marxiste du capitalisme**, la découverte, Paris, 2003, p.37.

olan bayan Thatcher, iktidara gelmeden önce (1979), İngiltere'de 'her 10 kişiden biri *resmi yoksulluk sınırının* altında iken, 1990'ların sonunda her 4 kişiden biri ve her 3 çocuktan biri yoksulluk sınırının altında yaşıyordu.[20] Thatcer'in vergi indirimlerinin %29'u vergi mükelleflerinin %1' yararına gerçekleşmişti. 1979-1994 aralığında kamu sektöründe çalışan işçi sayısı 7 milyondan 5 milyona düşerek, %29'luk bir düşüş kaydetti. Özel sektörde bu düşüşü ödünleyecek bir istihdam artışı yaratılmadı. 1994'de işsizlik oranı 1979'daki seviyeden %7 daha büyüktü... 1980'li yıllarda ABD'de ailelerin en zengin % 10'unun geliri %16, en zengin %5'in geliri %23, ve süper zengin %1'in geliri %50 oranında artış gösterdi. En zengin %1 ailenin ortalama yıllık geliri 270 bin dolardan 405 bin dolara yükseldi... Elbette birinin zenginliğinin diğerinin yoksulluğundan kaynaklandığı kapitalist toplumda, bunun tam tersi de söz konusu olacaktı. En yoksul %10'luk nüfus kesiti, zaten düşük olan gelirlerinin %15 daha azaldığını gördüler. 1977'de en zengin %1 aile, en yoksul %10'dan 65 kat fazla gelire sahipken, bu rakam on yılın sonunda (1987) 115'e yükseldi. ABD' de en zengin %1, 1970'li yıllara kadar ulusal gelirin %35'ine el koyarken şimdilerde yaklaşık %40'ına el koyuyor. Elbette gelir dağılımı uçurumunun büyümesi, sadece söz konusu iki emperyalist ülkeye özgü ayrıksı bir durum değildir. Yoksulluk, açlık, sefalet, evsizlik, çevre tahribatı, vb. artık küreselleşmiş ve *evrensel bir nitelik kazanmış durumda.* Dalia 1996'da dünyanın ayrıcalıklı elitini oluşturan %20'lik nüfus dilimi, dünya gelirinin %85'ine el koyuyordu... Ama asıl yıkım, hiç şüphesiz emperyalist sömürüden en çok zarar gören, *yeryüzünün lânetlilerinin yaşadığı* Üçüncü Dünya Ülkelerinde ortaya çıkıyor. Bu önemli sorun üzerinde kitabın ilerleyen sayfalarında yeniden duracağız.

---

20 Susan George, *"A Short History of Neoliberalism"*, Conference on Economic Sovereignty in a Globalising World, 24-26 March, 1999.

IV. BÖLÜM

SERMAYENİN YAYILMASI VE BİR İDEOLOJİ OLARAK KÜRESELLEŞME

"Kapitalizm yasal mafya, mafya ise yasa dışı kapitalizmdir"
Dario Bötancourt-Maria Garcia

Küreselleşme kavramı 1990'larda günlük konuşma diline girdi ve belki de hiçbir kavrama nasip olmayan bir yaygınlık kazandı. Şimdilerde dillerden düşmeyen bu kavram gerçekten neyi ifade ediyor? Kavramlar *masum* olmadığına ve sınıflı bir toplumda herkes için aynı anlama gelen bir sözcük, kavram ya da söylem de mümkün olmadığına göre, bu soruna nasıl yaklaşmak gerekir? Küreselleşme kavramına herkesin kendince bir anlam ve içerik yüklemesi, dolayısıyla kavramın her yana çekilir olması, onun içini boşaltıp, *anlamsız bir kavrama* dönüştürmüyor mu? Gerçekten bu tür bir kullanım geçerliyken, kavram herşeyin içine atıldığı bir *torba* ya da *örtü* işlevi görüyor. Peter Marcuse, *Küreselleşme Dili* (The Language of Globalization) başlığını taşıyan makalesinde[1] tam 14 tanım sayıyor: Enformasyon teknolojisinin gelişmesi, hava ulaşımının yaygınlaşması, paralar üzerinde spekülasyon, sermayenin sınırları daha çok aşması, kültürün Walt-Disneyleşmesi, büyük çaplı pazarlama, küresel ısınma, genetik mühendisliği, çokuluslu şirketlerin

1 Monthly Review, Vol. 52, No. 3, 2000.

gücü, yeni uluslararası işbölümü, işgücünün uluslararası mobilitesi, ulus devletin aşınması, post-modernizm, post-fordizm... Daha açık konuşanlar da var elbette. Metalurji, elektronik ... alanlarında faaliyet gösteren, Avrupa kökenli (En büyükler sıralamasında 15'inci) bir çokuluslu şirket olan Asea Brown Boveri'nin (ABB) *prensi* olan Percy Barnevik şöyle diyordu: "Bana göre küreselleşme, benim grubumun istediği yerde, istediği zamanda yatırım yapması, istediğini üretmesi, istediği yerden girdi sağlaması, istediği yerde satması, bir de tabii, iş güvenliği, çalışma mevzuatı ve sosyal güvenlik türü sıkıntılardan olabildiğince etkilenmemesidir"...[2]

Bu tür bir kavram kargaşası, *asıl sorunun* ne olduğunu gözden kaçırmaya, kafaları bulandırmaya, gerçek durumun anlaşılmasını engellemeye yarıyor. Oysa, kavramlar birileri tarafından, bir amaç için ortaya atılırlar ve mutlaka bir işlevleri vardır. Sosyal düşünce ya da teori, insanların karşı karşıya geldikleri *gerçekliği* anlamak üzere yaptıkları bir zihinsel faaliyetin ürünüdür. Bu yüzden, insan bilincinden, insan iradesinden ve tarihsel konteksten bağımsız bir sosyal teori ya da düşünce mümkün değildir. Öyleyse teori, *birilerinin eseridir* ve *belirli amaçlar içindir*. Eğer, *sosyal düşünce* ya da *sosyal teori* birileri tarafından ve belirli amaçlar için *üretiliyorsa,* onu üretenin ne amaçla ürettiği, üretilenin ne tür amaçları gerçekleştirmek için kullanıldığı büyük önem taşır. Elbette kavrama herkes kendince bir anlam yüklüyor ama, bazı daha genel kabullerin ve imâların söz konusu olduğunu söylemek mümkündür. Birincisi, küreselleşmenin sanki son birkaç on yılın *özgün* bir süreciymiş gibi sunulmasıdır. Oysa, küreselleşme uygarlıkların tarihi kadar eski bir olgudur; ikincisi, küreselleşmenin herkesin refahını artırdığı îmasıdır. Böylece, küreselleşme insanlığı *kurtuluşa* taşıyacak *nihai* bir uygarlık aşaması olarak sunuluyor ki, bu kitapta tam tersinin geçerli olduğuna dair kanıtlar ileri sürülmektedir;

2 Bkz: Attac, **Enquête au coeur des multinatonales,** ouvrage collectif dirigé par Georges Menahim, Paris. Mille et une Nuits, 2001, p.9. Cf. P. 114 *sq.*

üçüncüsü, çağdaş toplumlarm daha çok iç içe geçtiği ve karşılıklı bağımlılığın artık bir *küresel köy* tablosu ortaya çıkardığıdır. Elbette toplumlar arasındaki karşılıklı bağımlılık artıyor ama bu süreç oyuna dahil olan herkes için aynı anlama gelmiyor. Kazananlar ve kaybedenler var; küreselleşme kavramının imâ ettiği dördüncü bir şey de, artık kapitalizme özgü kutuplaşmanın ortadan kalktığıdır. Oysa kapitalizmin saldırısını derinleştirdiği koşullarda, kutuplaşma ortadan kalkmak bir yana daha da kapsamlı bir nitelik kazanıyor; beşincisi, küreselleşmeyle birlikte ulus-devletlerin işlevsizleştiği, artık ulusal sınırların önemini yitirdiği iddiasıdır... Öyleyse gerçek durum nedir? Değilse ulus-devlet cephesindeki *yenilik* nedir?

Sözünü ettiğimiz kavram kargaşası, sadece kafa bulandırmakla, ideolojik mistifikasyon yaratmakla sınırlı kalsaydı, yine de tahribat önemsiz sayılabilirdi. Oysa, küreselleşme söylemi iki önemli mesaj içeriyor: Birincisi, bunun *karşı konulmaz bir süreç* olduğuna, insanların inanması isteniyor; ikincisi de, olup bitenler, birilerinin bilinçli eyleminin sonucu değil de, öylesine kendiliğinden ortaya çıkan *doğal* bir süreç, insan iradesinden bağımsız, insan iradesini aşan bir şeymiş gibi sunuluyor. Dikkat edilirse, olup-bitenler, sanki sermeyenin ve onun hakim fraksiyonlarının *bilinçli* bir projesi olarak değil de, sınıf mücadelesinden bağımsız, sanki *doğal bir süreçmiş* gibi sunuluyor. Küreselleşme kavramı aslında bir dizi kavramı yok sayma, gündemden çıkarma, gözden düşürme, değilse üstünü örtme, kullanımını *yasaklama, lanetleme*, vb. işlevi görüyor. Artık küreselleşme söylemiyle, kapitalizm, emperyalizm, sınıf mücadelesi, sömürü, sermayenin yayılması, vb. gibi kavramlar gündemden düşürülmek isteniyor. Böylece, ideolojik bulanıklık yaratılarak, bilinçli olarak şeylerin *neden ve nasılının*, sebep ve sonuçlarının anlaşılmasının engellenmesi amaçlanıyor.

Kitabın bu bölümünde, *küreselleşme* denilenin gerçekten ne olduğu, kimin için ne anlama geldiği sorularına cevap aranıyor. Tevâtür edilenle gerçekten ortaya çıkan arasındaki *uyumsuzluğun* teşhiri amaçlanıyor. Aslmda yukarıda da ifade edildiği gibi, kavram bolluğu ve kargaşası, yaşanan süreci *fetişleştir-*

meye yarıyor. Oysa, *sosyal düşüncenin* ya da aynı anlama gelmek üzere *sosyal teorinin* misyonu, bu tür *fetişleştirmeleri* ve mistifikasyonları bertaraf etmek olmalıdır... (Dikkat edilirse *bilim* kavramını kullanmıyorum, zira, söz konusu kavram, şimdilerde iflak olmaz düzeyde kirletilmiş durumdadır. En iğrenç kötülükler, yıkımlar ve vahşetler artık *bilim* ve *bilimselliğin* arkasına gizlenerek meşrulaştırılabiliyor, kabullendirilebiliyor, dayatılabiliyor. Zira, asıl misyonu her türlü fetişizmi alt etmek olması gereken bilimin bizzat kendisi bir fetiş haline getirilmiş durumdadır.)

Bizim anlayışımıza göre, *küreselleşme* denilen, sermayenin uluslararasılaşmasının, genişlemesinin, yayılmasının, velhasıl *sermayenin hareketinin* son dönemde aldığı *özel biçimden* başka bir şey değildir. Söz konusu olan, sermayenin dünya ölçeğinde *yeni ve özgün bir değerlenme* tarzıdır. Dolayısıyla, birinci alt-bölümde, kapitalizmin içine sürüklendiği krizden çıkmak için ne tür araçları ve politikaları gündeme getirdiği üzerinde durulacak. İkinci alt-bölüm, neoliberal politikaların ürünü olan *finanslaşmanın* nasıl bir kısır döngü tablosu ortaya çıkardığı, ya da *kriz yönetimi* sorununu ele alacağız. Üçüncü alt-bölüm, şimdilerde moda olan *yeni ekonomi* kavramına açıklık getirmeyi amaçlıyor. Gerçekten *yeni ekonomi* diye bir şey var mıdır?. Dördüncü alt-bölüm *ulus-devletin* aşınmasıyla ilgili tartışmalara kısaca gönderme yapıyor. Gerçekten tevatür edildiği gibi, *ulus-devlet* artık sahneden çekilmekte midir? Değilse, sahneden çekilen nedir? Nihayet, beşinci alt-bölümde, küreselleşmenin nasıl bir ideolojik saldırı olduğu ve gerçek küreselleşmenin ne olması gerektiğiyle ilgili bazı değinmelerle yetineceğiz.

1. Kapitalizmin 'Yapısal Krizi' ve Sermayenin Tepkisi

İkinci Dünya Savaşı sonrasında kapitalist dünya sisteminin içine girdiği *genişleme dönemi* 1970'li yılların başında sona erdi ve sistem yeniden krize girdi. Aslında bu kriz, bildik bir *devrevi kriz* değildi. Kapitalizmin *yapısal bir kriz* evresine girdiğinin emârelerini de taşıyan bir krizdi. Bunun anlamı, savaş sonrası yaklaşık otuz yıllık dönemde geçerli paradigmanın iflas ettiğiy-

di. Eğer bir paradigma iflas etmişse, yenisini oluşturmaktan başka seçenek yoktur. Bilindiği gibi, kapitalizm her zaman *talep yetersizliğinden*, üretilenin satılamamasından, Marksist bir kavramı kullanmak gerekirse, *realizasyon* yetersizliğinden dolayı krize girer. Elbette kriz de herkes için aynı anlama gelmez... İşinden olan, açlığa ve sefalete sürüklenen proleter için farklı, artık eskisi kadar kâr edemeyen, büyüyemeyen, ortalama ya da aşırı kâra alışmış kapitalist için farklı, kriz yüzünden üretici kapasitesinin önemlice bir bölümü kullanılamaz duruma gelen toplum için farklı anlamlar taşır. Kapitalistler *ileriye doğru kaçmaya* mecburdurlar. Her zaman *büyümek veya yok olmak* ikilemiyle karşı karşıyadırlar.

Aslında, kapitalist mantık dahilinde kalınarak da krizden çıkmak mümkün olabilirdi. Talebi artırmak, bu amaçla dünya çapında gelir dağılımı dengesizliğini hafifletmek, velhasıl küresel bir *Keynesciliğe* yönelmekle yeni bir büyüme dalgası yakalanabilirdi. Nitekim, 1970'lerin ortalarından itibaren Üçüncü Dünya Ülkelerinin dillendirmeye çalıştıkları *Yeni Bir Uluslararası Ekonomik Düzen*, tam da bunu amaçlıyordu. Fakat, sermayenin hâkim odakları hem emperyalist ülkeleri, hem de Üçüncü Dünya'yı kapsayan böyle bir *Keynescilik* yönünde değil, tam tersine *Keynesciliğin* kesin tasfiyesi yönünde tercih yaptılar. Kapitalist mantık içinde kalmak koşuluyla *Keynesci ekonomik ve sosyal politikalarla* talebi artırmak, kâr oranlarını da belirli ölçülerde restore etmek mümkün iken, neden böyle bir tercih yapıldığı sorusu önemlidir. Bizim görüşümüze göre, *sermayenin baronları,* kendi sınıfsal çıkarları doğrultusunda Keynesciliği tasfiyeye yönelirken, bazı tespitlerden hareket ediyorlardı. Birincisi Keynesciliğin her ileri aşaması, sermayenin daha büyük ödünler vermesi anlamına geliyordu. Ödünlerin ardı arkasının kesilmediği bir durum, sermayenin *süreci yönetme yeteneğinin zaafa uğraması* demekti. Bu durum, kapitalist yağma ve talan düzeninin geleceğiyle ilgili kaygıları büyütüyordu. Dolayısıyla, büyük sermaye için kâbus haline gelen millileştirmeler, yüksek reel ücretler, yüksek oranlı vergilerden, vb. kurtulmak, sermaye için *acilen* bertaraf edilmesi gereken bir

kötülük olarak algılanıyordu. Sermayenin etkin odakları sanki *sonu belirsiz bir yola* girdikleri bilincine sahiptiler.

Fakat sermayenin, Keynesciliği, *refah devleti modelini* ve *ulusal kalkınmacı modeli* kesin tasfiyeye yönelmesinin en az yukarıda söylediğimiz kadar, belki de ondan daha da önemli ikinci bir nedeni daha vardı. Emperyalist odaklar Üçüncü Dünya'nın sanayileşmesi, kendi pazarlarına hakim olması, kendi doğal ve beşeri kaynaklarını kendi kalkınmaları ve toplumsal refahları için kullanması durumunda, bunun yaklaşık beş yüz yıldır devam eden ayrıcalıklarının ve hâkimiyetlerinin sonu olacağını gayet iyi biliyorlardı. Ama, bildikleri önemli bir şey daha vardı: Batı modelinin Üçüncü Dünya tarafından taklit edilmesi, *ekolojik bakımdan da mümkün değildir.* Önemli olan husus şudur ki, ekolojik bir sınır söz konusu olmasa bile, bütün ülkelerin en gelişmişler gibi olabilmeleri mümkün değildir. Kapitalist gelişme *kutuplaşma,* yaratmadan, ekonomiler ve toplumlar arasında bir *hiyerarşi* üretmeden varolamaz. Eğer, sınıflı bir toplumda birinin zenginliği başkalarının yoksulluğundan kaynaklanıyorsa, herkesin zenginleşmesi zâten mümkün değildir, ama, sınıflı toplumlar olan Üçüncü Dünya ülkelerinin sanayileşmesi, kalkınması, kendi ayakları üstünde durabilir duruma gelmesi, sadece Batılı emperyalistlerin beslendiği kaynağı kurutmakla kalmayacak, aynı zamanda ekolojik bakımdan da *sürdürülemez* bir durum ortaya çıkaracaktı. Zira, her Çinli'nin, her Hintli'nin, Endonezyalı'mn, Meksikalı'nın, Brezilya'lınm, Türkiye'linin, Mısırh'nm, Nijerya'lının, vb. ortalama bir Amerikalı, Batı Avrupalı, Japon, vb. kadar üretmesi, tüketmesi, kirletmesi, yok etmesi durumunda, hem kimi doğal kaynakların hızla tükenmesi, hem de ekonomik büyümenin neden olacağı çevre tahribatı ve kirliliği, uygarlığın sonunu getirebilirdi... İşte bu iki temel nedenden ötürü, İkinci Dünya Savaşı sonrasında geçerli paradigma tasfiye edilecek ve yenisi dayatılacaktı. Öyleyse, yenisi ne idi, nasıl oluşturulup - dayatıldı ve *yeni paradigma* nasıl bir tablo ortaya çıkarmış durumdadır?

Sermayenin *etkin odakları* krizi aşmak için küresel planda talebi artırmak yerine, sömürüyü artırma ve Üçüncü Dünya'yı

yeniden kompradorlaştırma tercihi yaptılar. Böylece, sermayenin değerlenme sorununu çözmek için, neoliberal politikalar uygulamaya yöneldiler. Bilindiği gibi, kapitalist üretim ilişkilerinin geçerli olduğu koşullarda, kâr oranlarını restore etmenin en kestirme yolu, sömürü oranını yükseltmekten, bu amaçla da reel ücretleri düşürmekten geçer. Bunun için de sendikaların etkisizleştirilmesi gerekir. Sistem içi mücadele eden reformist bir hareket de olsa, emperyalist merkezlerde sendikaları etkisizleştirmek, işçi sınıfının kazanımlarını bir çırpıda tasfiye etmek kolay değildi. Zaten kriz, reel ücretleri aşındırıyordu ve sendikalara yönelik saldırı da oldukça etkiliydi, ama sermaye daha fazlasını istiyordu. Bir fikir vermek için, fanatik bir neoliberal olan Margaret Thatcher'in iktidara geldiği 1979'dan 1994'e kadar geçen sürede, İngiltere'de kamu sektöründe çalışan işçi sayısı %29 oranında azalarak, 7 milyondan 5 milyona düşmüştü ki, bunların tamamı sendikalıydı...

Sermaye hem görece yüksek reel ücretlerden, hem de yüksek vergilerden ve *çevre koruma mevzuatı* gibi, kârı olumsuz etkileyen şeylerden kurtulmak için, işletmelerin bir kısmını *ucuz işçi cenneti* denilen Üçüncü Dünya Ülkelerine kaydırdı. Üstelik bir de gittiği ülkenin hükümetinin teşviklerinden yararlanıyordu... İşletmeleri Üçüncü Dünya'ya kaydırmanın bir versiyonu da *segmantasyon* (parçalama) denilendi. Bu durumda bir işletme, ürettiği nihai malın parçalarından her birini bir başka ülkede üretiyor, sonra da bunları bir merkezde montaja tâbî tutuyor. Telekomünikasyon, uydu aracılığıyla kablolu haberleşme, iletişim teknolojileri, mikro-eloktronik alanındaki gelişmeler, ulaşım teknolojisindeki gelişme, hava trafiğinin yaygınlaşması, vb. büyük firmaların (çokuluslu şirketler ve bankaların) işletmelerini dünyanın her yerine kaydırmalarına imkân veriyordu. Bu yolla dünyanın dört bir bucağında *taşeron firmalardan* yararlanmanın yolu da açılıyordu. Aslında bu yöntemin kapitalist işletmeler bakımından ortaya çıkardığı bir imkân da, üretim sürecini *esnekleştirmesidir*. Böylece aynı miktarda teçhizatla daha çok ürün elde etmek mümkün oluyor. Artık eskisi kadar stok bulundurmaya gerek kalmıyor. Segmantasyonu

kolaylaştıran bir şey de, ulaşım teknolojisindeki gelişmeler sonucu ulaşım maliyetlerinin düşmesiydi.

Sermaye kâr oranlarını restore etmek üzere, özelleştirmeleri dayattı. Ama önce özelleştirmenin ne kadar *etkin ve yararlı*, kamu işletmelerinin ve kamu hizmetlerinin ne kadar *verimsiz* olduğuna insanların inandırılması gerekiyordu. Bu aşamada, neoliberal ideolojinin üretim merkezleri olan üniversiteler ve *think-tanklar* devreye sokuldu. Aslında ünlü profesörler ve *bağımsız kuruluşlar* denilen *think-tankların* saygın uzmanları, (ki, bunlara ideolojik misyonerler demek mümkündür) özelleştirmenin nimetlerinden söz ede dursunlar, asıl amaç afişe edilenden farklıydı. Kapitalizmin krizi devam ederken ve global olarak talep yerinde sayar veya daralırken, elinde sermaye olan kapitalist için yeni bir işletme kurmaktansa *hazır bir iç ve/veya dış pazarı olan bir kamu işletmesini ele geçirmek daha kârlıdır*. Aksi halde, ürettiğini satması mümkün değildir. Elbette aynı şey kamu hizmetleri için de geçerlidir. Hazır bir talebi olan kamu hizmetleri de sermayenin iştahını kabartan bir değerlenme alanıydı. Böylece sermaye, her iki alanda önemli bir değerlenme alanına kavuşmuş oluyor. Elbette özelleştirilen işletmeler ekseri aynı adamlar tarafından yönetilmeye devam ediyor ama işletmelere bir dizi yenilik getiriliyor: İşçilerin önemlice bir bölümü işten atılıyor, bir firma ne kadar çok işçiyi işten atarsa, borsadaki değeri o ölçüde artıyor; yöneticilerin maaşına büyük bir zam yapılıyor; reel ücretler aşındırılıp, işçilerin sosyal hakları budanıyor, bu amaçla sendikasızlaştırma dayatılıyor, taşeron işçi kullanılıyor... Ve, bütün bunlardan sonra da özelleştirilmiş işletmenin daha verimli hale geldiği söyleniyor... Demek ki, herkesin farklı bir *verimlilik* anlayışı var... Önce verimlilikle ilgili bir kafa karışıklığı yaratılıyor ki, buradaki amaç, verimlilik nedir, kimin için verimlilik, hangi şartlarda verimlilik, vb. gibi soruların sorulmasını engellemektir. Oysa, ikiyüzlülüğü sevmeyen biri, özelleştirmelerle ilgili gerçeği söylemekten kaçınmazdı. Asıl amacın, sermaye sahibine aşırı kâr sağlamak olduğunu söylerdi. Fakat, rahatsız edici olan bir şey daha var: Bütün bu safsatalar bir de *saf bilimin gereği* sayılıyor...

Neoliberal saldırının bir başka aracı, *deregülasyon* denilendir ki, sermayenin çıkarına olmayan, toplumun korumasız, mütevazı kesimlerini kayıran her türlü düzenleme, kurum, kural ve politikayı tasfiye etmeyi amaçlıyor.

Aslında neoliberal reçetenin önerdiği, özelleştirme, kamu harcamalarını budamayla, varlıklı kesimlerden alınan vergilerin azaltılması arasında diyalektik bir ilişki vardır. Kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi, sermaye için bir taşla iki kuş vurmak anlamına geliyor: Bir kere, kamu hizmetlerinin finansmanı için kaynağa gerek kalmıyor, dolayısıyla vergileri düşürmenin gerekçesi yaratılıyor; ikincisi, kamu hizmetlerinin özelleştirilmesiyle sermaye bir değerlenme alanına kavuşuyor. Fakat, varlıklı kesimlerden alınan verginin düşürülmesi, yoksullardan alınan verginin artırılmasını dışlamıyor. Sıkça dillendirilen *vergiyi tabana yayma* ya da *vergi tabanın genişletme* söylemi tam da bu durumla ilgilidir.

Devlet tam istihdamı sağlamak gibi kaygılardan da uzaklaşıyor. Artık yeni anlayışta, işsizlik ve yoksulluk sistemin bir kusuru sayılmıyor. İşsizlik ve yoksulluk işsizin ve yoksulun beceriksizliğinin, tembelliğinin... sonucu sayılıyor. İdeolojik meşrulaştırma cephesinde durum bu ama, hepsi bu kadar değil. Bilinçli olarak, işsizliği artırıcı uygulamalarla, işsizlik sistemin bir *ilkesi ve işleyiş kuralı* haline getiriliyor. Bilindiği gibi, kapitalist bir toplumda işsizlik oranı ne kadar yüksekse, ücretler o ölçüde düşük, sömürü oranları da o ölçüde yüksektir. Yüksek işsizlik, işçi sınıfının örgütlü kesimleri üzerinde de bir *baskı işlevi* görür. Emek karşıtı, halk karşıtı bu politikalar, dünyanın zenginliğini üretenlere yönelik kapsamlı bir saldırıdır. Elbette sermayenin tüm kesimleri ve unsurları neoliberal saldırıdan aynı derecede yararlanacak diye bir kural yoktur. Söz konusu antisosyal, halk karşıtı politikalardan asıl çıkar sağlayan, sermayenin güçlü odakları, ama asıl finans sermayesidir. Küreselleşme olarak da sunulan 'yeni süreç', finans sermayesini ön plana çıkardı ve finans sermayesinin önünü açmayı amaçlayan politikalar, dünya ekonomisini bir durgunluk sar-

malına soktu. Bu önemli sorunu tartışmaya geçmeden önce, neoliberal emperyalist saldırının bir başka veçhesi ve *misyonu* üzerinde kısaca duralım.

İster emperyalist merkezlerde, isterse Üçüncü Dünya'da olsun, İkinci Savaş öncesinin ve sonrasının sosyal kazanımları sonucu, kapitalizm görece *ehlileştirilmişti*. Özellikle Üçüncü Dünya Ülkelerinin 'klasik sömürgeciliğin' tasfiyesi sonucu dünya arenasında boy göstermeleri, sanayileşme, kalkınma, dünyanın zenginliğine ortak olma, yüzyıllardır uzak tutuldukları sofraya dahil olma talebiyle sahneye çıkmaları, kapitalizme özgü *kutuplaşmayı* görece hafifletmişti. Fakat, *yeryüzünün lânetlilerinin* dünyanın zenginliğine ortak olma talebi, emperyalist odaklar için rahatsız ediciydi. İşte, neoliberal emperyalist saldırının önemli bir işlevi de, bu ülkeleri kalkınma sevdasından uzaklaştırmaktı. Bu amaçla söz konusu ülkelere ihracatı esas alan, iç pazara değil, dünya pazarına dönük üretim yapmak demek olan *dışa dönük model* önerdiler. Böyle bir model önermelerini ve kabullendirmelerini kolaylaştıran bir durum da söz konusuydu. Peş peşe artırılan petrol fiyatları, bir çok azgelişmiş ülkede önemli ödemeler dengesi sorunları yaratmıştı. Zaten bağımlı bir süreç olan ve yüksek oranlı ithalatla yürüyen içe dönük (ithal ikâmeci) sanayileşme süreci, dış açığı büyütüyordu. Buna bir de yüksek petrol faturası eklenince, söz konusu ülkeler çokuluslu özel bankalara daha çok borçlandılar. Belirli bir eşikten sonra borçların ödenmesi problemli hale geldi. Eğer, *aşırı borçlu* Üçüncü Dünya Ülkelerinden bir kaçı borçlarını ödemez veya ödeyemezse, büyük çokuluslu özel bankalar iflas edebilir, bu da finans sisteminin çöküşünü ateşleyebilirdi. Bu aşamada IMF ve Dünya Bankası devreye girerek, üçlü dayatmada bulundular: 1. Çokuluslu özel ticari bankaları, dolayısıyla dünya finans sistemini korumak, kurtarmak; 2. Borçların düzenli ödenmesini sağlamak ve; 3. bu amaçla Üçüncü Dünya Ülkelerini *dışa açık model* uygulamaya zorlamak... Söz konusu modeli dayatmak için bazı ülkelerde (Türkiye, Şili, Arjantin, vb.) askeri cuntalar devreye sokulmuştur. Zira, halk düşmanı anti-sosyal politikaların, Samir Amin'in

'düşük yoğunluklu demokrasi' dediği koşullarda dayatılması pek mümkün görünmüyordu.

Aslında *ihracat öncülüğünde büyüme, dışa açılma, dışa dönük büyüme, dünya ekonomisiyle bütünleşme, serbest piyasa ekonomisini kurma, vb.* gibi söylemler, seyircileri oyalama işlevi görüyor. Asıl yapılan ve yapılmak istenen, söz konusu ülkeleri, kalkınmacı amaçlardan uzaklaştırıp, *yeniden kompradorlaştırmak,* bu ülkeleri klasik sömürgecilik (ya da doğrudan veya yarı-sömürgecilik) dönemindeki konumlarına benzer bir statüye indirgemektir. Söz konusu rejimler dışa açılıp kompradorlaştıkça, emperyalist merkezlere yönelik değer transferi, kan kaybı da derinleşti. Üçüncü Dünya Ülkeleri, egemen emperyalist merkezler lehine yoksullaştı. IMF - Dünya Bankası ve emperyalizmin diğer örgütleri tarafından önerilen ve Üçüncü Dünya rejimlerini *yeniden kompradorlaştırmayı* amaçlayan standart reçetede şunlar yazılıdır: Sıkı para ve yüksek faiz politikası, finans piyasasının serbestleştirilmesi, sermaye hareketlerinin önünün açılması, özelleştirme, gümrüklerin belirli bir tempoya göre aşağı çekilmesi ve ithal yasaklarının kaldırılması, yabancı şirketlere de yerli şirketler gibi muamele edilmesi, bütçe açıklarının sınırlandırılması, faiz dışı bir bütçe fazlası yaratılması, KİT'lerin ve kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi, şeffaflığın sağlanması (bazı yerli sermaye gruplarının ayrıcalıklı durumuna son verilmesi, ya da devlet sübvansiyonlarından vazgeçilmesi anlamında), büyük sermayenin yararına olmayan her türlü devlet müdahalesine ve düzenlemeye son verilmesi, özel mülkiyeti koruyucu mevzuatın ve önlemlerin takviye edilmesi, tarıma yönelik desteklemelerin tasfiyesi, Üçüncü Dünya Ülkeleri tarımının emperyalist tarım (agri-business) tekellerinin yağma alanı haline getirilmesi, yoksul kesimlerin yararlandığı sübvansiyonlu gıda sistemine son verilmesi, vb...

2. Neoliberal Politikalar Paradoksu ve Finanslaşma Kısır Döngüsü

Eğer, daha önce de ifade edildiği gibi, yayılma ve genişleme, merkezîleşme ve yoğunlaşma eğilimi, kapitalist üretim tarzının

içkin bir eğilimiyse, kapitalizm kaçınılmaz olarak bir *sömürü metabolizması* olarak işliyorsa ve bu niteliğinden ötürü de *kutuplaştırıcıysa*, şimdilerde olup bitenleri *yeni* ve *orijinal* bir şeymiş gibi sunmanın birâlemi var mıdır? Aslında küreselleşme reel bir süreç, ama, aynı zamanda bir ideolojidir. Amaç olup-bitenlerin gerçek niteliğini gözlerden uzaklaştırmak, kafaları bulandırmak, velhasıl, yanılsama yaratmaktır.

Sermaye, krizden çıkmak, kâr oranlarını restore etmek için saldırıya geçti. Bu saldırının araçları olan neoliberal politikalar, paradoksal olarak, beklenenin tam tersi sonuçlar ortaya çıkardı. Kapitalizmin içine girdiği *yapısal kriz* ilk defa özgün bir görüntü almıştı. Toplam talep geriler, işsizlik artarken, fiyatlar tırmanışa geçmişti. Aslında hem işsizliğin hem de fiyatların artması, kapitalist sistemde bir *yenilikti*. Bu yeni durumu tanımlamak için, durgunlukla sürekli fiyat artışının birlikte ortaya çıkışı demek olan, *stagflasyon* kavramı uyduruldu. Dolayısıyla, enflasyonu önlemek birincil amaç olarak ilan edildi. Fakat, uygulamaya konulan neoliberal politikalar sadece enflasyonu önlemeyi amaçlamıyordu. Asıl amaç, kriz öncesi dönemde geçerli paradigmayı tasfiye etmekti. Dolayısıyla, kapsamlı bir politika demeti söz konusuydu.

Bu politikaların ortaya çıkardığı durumu anlamayı kolaylaştırmak için, önce politikalar silsilesini şematize edip, daha sonra da herbir unsur üzerinde durabiliriz. Ücretlerin baskı altına alınmasıyla eşzamanlı olarak uygulanan sıkı para politikası, birinci aşamada üç sonuç ortaya çıkardı: Tüketim kısıldı (ya da aynı anlama gelmek üzere talep daraldı), enflasyon düştü, nominal faizler yükseldi. İkinci aşamada, büyüme yavaşladı ama bu sefer reel faizler yükseldi. Üçüncü aşama, kamu açıklarının büyümesi oldu. Dördüncü aşama doğal olarak kamu borçlanma gereğinin ve kamu borçlarının artması olacaktı. Beşinci aşama finansal liberalleşmeyi gündeme getirdi ve reel faiz oranlarındaki artış süreklilik kazandı. Altıncı aşamanın artık ne olacağını kestirmek zor değildir: Altıncı aşamada finansal spekülasyon *sıradan, olağan bir süreç haline geldi* ve tam bir finansal istikrarsızlık tablosu ortaya çıktı. Ve bütün bunların sonucunda

da, *üretici sermaye birikimi yavaşladı*. Dikkat edilirse, kapitalizmi içine sürüklendiği krizden çıkarmak üzere uygulandığı söylenen politikalar, sistemi krizden çıkarıp istikrarlı büyüme yolunu açmak yerine, bizzat kendisi kriz üreten, krizi derinleştirip-müzminleştiren bir araca dönüştü. Eğer, krizden çıkmak üzere uygulanan politikaların bizzat kendisi, krizi derinleştiren araçlara dönüşüyorsa, bunun adı artık Samir Amin'in ifade ettiği gibi, *kriz yönetimi politikalarıdır*. Zira, şifa diye sunulanlar, bizzat hastalığı azdıran unsurlara dönüşüyor.

Eğer daraltıcı politikalar sonucunda toplam talep küçülmeye, değilse yerinde saymaya devam ederse, bunun anlamı sermayenin üretici bir faaliyet için *yatırılmasının* artık zorlaşmasıdır. Malların ve hizmetlerin talebi daralırken, yeni mallar ve hizmetler üretmek artık mümkün değildir. Oysa, yatırılmayı bekleyen, değerlenmek durumunda olan devasa bir *sermaye fazlası* ortaya çıkmış durumdaydı... İşte sorunun can alıcı noktası burasıdır. Eğer, söz konusu *sermaye fazlası* bir yolunu bulup değerlenemezse, *toplu değersizleşme* kaçınılmaz olur ki, bu da sistemin tepetaklak gitmesi demektir. Böylesi bir durumda sermaye, *toplu değersizleşme* riskini bertaraf etmek için, *çıkış yolları* aradı. Bu amaçla özelleştirmeler dayatıldı. Özelleştirmelerle sermaye, hazır bir iç veya dış pazarı olan mallar ve kamu hizmetleri için bir değerlenme alanına kavuştu.

Sermaye, toplu değersizleşme riskini bertaraf etmek için ikinci olarak *füzyonlara ve şirket satın almalara* yöneldi. Türkçe'de *şirket evlilikleri* denilen füzyonlar, birleşen şirketlerin eskisinden daha çok kaynağı araştırma ve geliştirmeye (arge) ayırmasına, her birinin geliştirdiği teknolojiden diğerinin de yararlanmasına, *pazar gücünü artırmaya* imkân verdiği gibi, toplu işten çıkarmanın da yolunu açıyor. Ve küresel kapitalizm çağında toptan işten çıkarma bir başarı öyküsü olarak sunuluyor. Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı'nın (UNCTAD) 2000 yılına dair verdiği rakamlar, füzyonların %50 artışla 1145 milyar dolara yükseldiğini gösteriyor. Sadece 2001 Ocak-Ağustos aralığında 75 büyük füzyon (megafüzyon) gerçekleşti ve bu füzyonlar sonucunda 75 milyar dolar el

değiştirdi.[3] 1985-1991 aralığında doğrudan yabancı sermaye yatırımları, ticaretten üç kat daha hızlı büyüdü. ABD istatistiklerine göre, söz konusu doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının %90'ı şirket satın almalar ya da füzyonlar için kullanıldı. Bilindiği gibi, bir şirket diğeri tarafından satın alındığında (*yutulduğunda*) ya da iki şirket birleştiğinde (füzyon), üretici kapasitede bir artış olmaz, sadece işletmelerin sahibi değişir. Üretici kapasitede bir değişiklik olmaz, ama sermayenin merkezileşmesi ya da aynı anlama gelmek üzere tekelleşme büyür. Bir başka yenilik de, her satın alma veya füzyondan sonra toplu işten çıkarmanın gündeme gelmesi, dolayısıyla işsizliğin artmasıdır.

Sermayenin toplu değersizleşme riskine karşı geliştirdiği bir başka araç, Üçüncü Dünya Ülkelerinin borçlandırılması ve borçların bir değer transferi, *kan kaybı* aracına dönüştürülmesidir. Nitekim, azgelişmiş ülkelere açılan kredi faiz oranları, sanayileşmiş kapitalist ülkelerdeki ortalama faiz oranlarından ekseri birkaç kat daha fazladır. Eric Toussaint, 1992 tarihli bir BM (PNUD) raporuna dayanarak, sanayileşmiş ülkelerde ortalama faiz oranları %4 iken bu oranın Üçüncü Dünya için reel olarak %17'ye kadar yükseldiğini yazıyor. Birleşmiş Milletlerin verdiği rakamlara göre, 1988-1992 aralığında Üçüncü Dünya Ülkeleri sadece faiz olarak 771,3 milyar dolar ödediler. Buna anapara geri ödemeleri de eklendiğinde rakam 1 662, 2 milyar dolara yükseliyor. İbret verici olan husus odur ki, 12 yılda emperyalist dünya'ya yapılan kaynak transferi, tüm azgelişmiş ülkelerin 1980'deki borç toplamının tam üç katıydı.[4] Bir başına bu rakamlar ve oranlar bile, borçlandırmanın nasıl bir yağma olduğunu ve ödendikçe borçların nasıl çığ gibi büyüdüğünü, nasıl bir bağımlılık tablosu ortaya çıkardığını göstermeye yeter.

Sermayenin toplu değersizleşme riskine karşı geliştirdiği en önemli yöntem, hiç şüphesiz *spekülasyondur*. Daha önce

---

3 *Rapport sur les IED* de la CNUCED, 18 Eylül 2001.

4 Eric Toussaint, **La Bourse et la Vie, La finanse contre les peuples,** CADTM-CETİM-LUC PIRE- SYLLEPSE, 1998, P. 130.

değindiğimiz gibi, sermaye *hareket halindeki süreçtir* ve çeşitli kılıklarda ortaya çıkıyor. Sanayi sermayesi, ticaret sermayesi, banka sermayesi, vb. Küreselleşme denilen dönemde, finans sermayesiyle para arasındaki ayrım silikleşmiş durumdadır. *Finans* sözcüğü *financer* fiilinden türemedir ve herhangi bir ekonomik faaliyeti beslemek, desteklemek anlamındadır. Dolayısıyla finans, bir ticaret ya da yatırım için gerekli kaynağı sağlar. Bankalar bireylerden topladıkları mevduatı faiz karşılığında kapitalistlere kredi olarak kullandırırlar, mevduat sahiplerine ödedikleri faiz oranıyla kapitalist işletmelerden aldıkları arasındaki fark bankaların varlık nedenidir. Finans sisteminin işlevi, küçük tasarruf sahibi bireylerle yatırımcı kapitalistler, sanayiciler, tacirler arasında bağ kurmak, aracılık yapmaktır. Finansörler işletmelere sermaye sağladıkları durumda, işlevlerine uygun bir konumdadırlar ama, spekülatör oldukları durumda birer parazite dönüşürler... Dolayısıyla, tipik bir kapitalist toplumda spekülatif amaçlar için kullanılan sermaye önemsizdir. Sermayenin pazar darlığından ya da aynı anlama gelmek üzere, talep yetersizliğinden yatırım amaçlı, mal ve hizmet ticareti için kullanılmasının zorlaştığı son dönemde, spükülatif amaçlarla kullanılan sermaye devâsâ boyutlara ulaştı. BRI'nin (Uluslararası Ödemeler Bankası) verdiği rakamlara göre, daha 1995 de döviz piyasalarında günlük işlem gören miktar 1300 milyar dolara yükselmişti. Oysa, 1970'li yılların başında bu rakam 200 milyar dolar civarindaydı. 1998 de döviz piyasalarında işlem gören miktar 1800 milyar dolara yükselmişti ki, bu rakam doğrudan mal ve hizmet ticaretinde kullanılanın tam 60 katıydı. René Passet, Keynes zamanında reel işlemlerle finansal işlemler arasında bire iki, 1970'de de bire beş ilişki olduğunu yazıyor.[5]

Enformasyon ve komünikasyon teknolojilerindeki gelişme, anlık hisse senedi alış-satışlarına imkân verdiği gibi, bir kaç saniye içinde paranın *dünya turu* yapmasını da mümkün kılıyor.

---

5 **L'illusion néo –libéral**, Fayard, 2000, p. 105.

Günün 24 saati işlemler dünyanın dört bir bucağında kesintisiz devam ediyor. İşlemler artık rakamlar ve dijital mesajlar sayesinde gerçekleşiyor. Ödemeler için ne altın külçeler ne de kağıt para gerekmiyor. Artık, *finans enformasyona karışmış durumda...* Bu, finansal hareketlerin mal ve hizmetlerle ilişkisinin koptuğu bir dönemdir ki, böylesi bir durumun, istikrarsızlık demek olduğunu hatırlatmaya gerek yoktur. Uygulanan neoliberal politikalar talebi sürekli daraltırken, firmaların, kurumsal yatırımcıların, sigorta şirketlerinin, büyük emekli sandıklarının, plasman kurumlarının, vb. elindeki fonlar ikiye katlandı. Bunların sahip olduğu fonların 1998'de 30 bin milyar dolara yükseldiği tahmin ediliyor. 1998'de en önemli bin Amerikan fonunun 4102 milyar dolara yükseldiği ve OECD (ABD dahil) 14 bin milyar dolar olduğu tahmin ediliyordu. Bir fikir vermek için, bu sonuncu rakamın Fransa'nın GSYİH'nın yaklaşık 14 katı olduğunu hatırlamak yeter...[6] Sabit kur sistemi terk edilince, bizzat paralar da spekülasyon konusu oldu. Para, uyuşturucu, silah, insan, sanat eseri, vb. her şey alış veriş ve spekülasyon konusu haline geliyor.[7]

Parayla para kazanıldığı, spekülasyonun istisna değil kural olduğu koşullarda, devasa fonların değersizleşme riski sürekli büyüyecektir. Bu durum, enflasyonla mücadelenin neden bu kadar önemsendiğini de açıklar. Zira, enflasyondaki sınırlı bir artış bile fonların değer kaybetmesi demektir. Hisse senedi sahiplerini korumanın yolu, borsanın yükselmesinden geçiyor ama borsada hisse senetlerinin değerinin artması, fiyat istikrarına bağlıdır. Ancak bu durumda hissedarlar reel bir getiriye kavuşabilirler. Dikkat edilirse, ilişki tersine dönmüş, ters-yüz olmuş durumdadır. Artık para istikrarı esastır ve 'reel ekonomi' ona tâbîdir. Bunun doğal sonucu olarak, bütçe denkliği büyümeye yeğlenecektir. Fiyat istikrarı için büyüme feda ediliyor. Faiz oranı da 'reel verilerden' çok para piyasalarının beklenti-

6 René Passet, **L'illusion néo – libéral**, a.g.e. p. 30.

7 Bu konuda ilginç bir eser için bkz: Jean de Maillard, **Un monde sans loi**, Stock, Paris, 1998.

sine göre belirleniyor. Merkez Bankalarının yegane kaygısı da artık fiyat istikrarını sağlamaktır.

Böylesi koşullarda, yatırımlarla faiz oranları arasındaki ilişki de ters-yüz oluyor. Artık yatırımlar faiz oranlarını izliyor ve ona uyum sağlamak durumunda. Enformasyon ve komünikasyon teknolojisi milyarlarca dolar *değerin* istendiği zaman istenen yere ulaştırılmasını sağladığı gibi, bu işlemlerin denetimini de imkânsızlaştırıyor... En güçlü devletler, en *sert yasalar* bile dijital teknolojiyi denetleyemez duruma geliyor. Artık yegane kaygı para sahiplerinin parasının değerini korumak ve reel getiriyi güvence altına almaktır. Öncelik istihdamı, geliri artırmak, işsizliği azaltmak değil, paranın değerini korumaktır. 1996'da ABD yönetimi tarafından işsizliğin azaldığı, ekonominin yeniden canlanmaya başladığı, sanayi sektöründe verimliliğin arttığı, onu tüketimdeki artışın izlediği, ihracat artışının hızlandığı ilan edildiğinde, Wall Street Borsasında panik yaşandı. Bir çok hisse senedi fiyatında ciddi düşüşler ortaya çıktı ve önemli miktarda spekülatif sermaye hisse senedi piyasasından para piyasalarına kaydı... Gelirin artması, işsizliğin azalması, spekülatörlerin korkulu rüyasıdır. Zira, üretim ve istihdamdaki artışın enflasyonu körükleyeceği korkusu beyinlerini esir almış durumdadır. Bir başına bu durum bile, ekonomi yönetiminden sorumlu siyasetçilerin söyledikleriyle, gerçek dünyada olup-bitenler arasındaki uyumsuzluğu ortaya koymak için yeterlidir. 2001 yılında günlük ortalama işlem hacmi yaklaşık bin milyar dolar tahmin ediliyordu ve bunun sadece %13'ü yatırım, üretim, ticaret, vb. için kullanıldı, %87 si bütünüyle spekülatif amaçlar için kullanıldı ve tabii bir değer yaratılması da söz konusu değildi. Böylesi bir finanslaşma ve spekülasyon sarmalı, her ileri aşamada, finansal istikrarsızlığı daha da artırıyor ve insanlığın kaderi bir avuç spekülatörün elinde bir oyuncağa dönüşüyor. Bu sürdürülebilir bir süreç değildir.

3. Ulus Devlet Tarihe mi Karışıyor?

Devletin tarihi, toplumun sınıflara bölündüğü döneme kadar geriye gider, ama, ulus-devlet kapitalizmle yaşıttır. Ulus devlet,

kapitalizmin tarih sahnesine çıktığı dönemin devletidir. Devletin yapısı ve işlevleri, üretim tarzlarıyla birlikte değişime uğruyor. Devleti, son tahlilde mülk sahibi sınıfın veya sınıfların servetini ve zenginliğini mülk sahibi olmayanlara, mülksüzleştirilmiş olanlara karşı koruyan bir 'aygıt' olarak tanımlamak mümkündür. Fakat, şimdilerde mülkiyetle ilgili bir anlam kargaşası yaratılmış durumda. Bir kere, geçerli hâkim anlayışta, bireysel mülkiyet kutsanıyor. Kamusal mülkiyet ya da sosyal mülkiyet ekseri yok sayılıyor, değilse adıyla çağrılmamaya özen gösteriliyor. Bu alanda bir tür sansür söz konusu. Bireyin ve ailesinin kullandığı şeyler, elbise, koltuk, yatak, yemek pişirmek için kullanılan tencere, halı-kilim, buzdolabı, çamaşır makinası, televizyon, otomobil, vb ile, üretim için gerekli toprak, binalar, alt-yapı, makinalar, fabrikalar, mağazalar vb. aynı kefeye konuyor. Bir küçük çiftçinin sahip olduğu ve ekseri geçimini sağlayan toprak ve üretim araçları, bir küçük esnafın sahip olduğu dükkan ve üretim için kullandığı araç-gereçler, on binlerce işçinin emeğini sömüren kapitalistin sahip olduğuyla sanki aynı şeylermiş gibi sunuluyor... Bir insanın sahip olduğu şeylerin kendi emeğinin ürünü mü olduğu, yoksa başkalarının emeğinin sömürüsünün sonucu mu olduğu büyük önem taşır. Ve zenginleşmenin yolu başkasının emeğini sömürmekten geçer. Kapitalistlerin devasa servetiyle, emekçinin yaşaması için gerekli olan sınırlı araçların aynı şeylermiş gibi sunulması, sömürü ve yağma düzenini meşrulaştırmaya ve sorgulanmasını önlemeye yarıyor...

Egemen sınıfın egemen olabilmesi için de şiddet kullanma tekeline sahip olması gerekir. Egemen sınıf devlet aygıtı biçiminde silahlanırken, mülk sahibi olmayan emekçi sınıfların *silahsızlandırılması* gerekir... Devlet olmanın *olmazsa olmaz* koşulu onun şiddet kullanma tekeline sahip olmasıdır ama egemenliği ayakta tutup, sürekliliğini sağlayan sadece çıplak şiddet değildir. Eğer, egemen sınıfın egemenliği sadece çıplak şiddete dayansaydı, bu, toplumun sürekli çatışma ortamında, değilse *iç savaş* koşullarında yaşaması demeye gelirdi ki, böylesi bir durum egemen sınıf için *uygun* değildir, kaldı ki sürdürülebilir

de değildir. Çıplak şiddet veya kaba kuvvet egemenliğin iki yapıcı unsurundan sadece biridir. İkinci yapıcı unsur, egemen ideolojidir. Egemen ideolojinin 'güçsüz' olduğu, ezilen sınıfların bilincinde yanılsama yaratma yeteneğinin yetersiz kaldığı rejimlerde 'resmi ideoloji' den söz etmek mümkündür. Bir siyasi rejimde egemen ideolojinin geçerli kılınması demek, toplum çoğunluğunun olup bitenleri *gönüllü kabullenmesinin* sağlanması demektir. Başka türlü ifade etmek istersek, egemen sınıf *rıza* olmadan, sadece kaba kuvvete, çıplak şiddete dayanarak egemenliğini sürdüremez. Bu yüzden egemenlik, iki ayak üzerinde durur: Çıplak şiddet ve gönüllü kölelik. Gönüllü kölelik, insanların bilincinde rejimin niteliği hakkında yanılsama yaratmakla mümkündür. İnsanların bilincini biçimlendirmek üzere de eğitimden geçmiş, diplomalı *ideoloji üreticileri* devreye sokulur.

Şimdilerde, *transnasyonaller* de denilen çokuluslu şirketlerin büyük bir güce ve etkinliğe ulaştığı ve enformasyon ve komünikasyon teknolojilerindeki gelişmelerin sağladığı olanaklar sayesinde, sermayenin kolayca sınırları ve engelleri aşabildiği koşullarda, ulus devlete ne oluyor, sorusunun gündeme gelmesi şaşırtıcı değildir. Gerçekten, bazı orta büyüklükteki devletlerden daha büyük ekonomik güce sahip çokuluslu dev şirketler var. Transnasyonal sermayenin ulus devletin koyduğu sınırları zorladığı, ulus devletin bilinen işlevlerini aşındırdığı bir vâkıa olmakla birlikte, ilişkinin yönü hakkında yanılsamaya kapılmamak gerekir. Devletin işlevi egemen olan sınıfın ihtiyaçlarını gerçekleştirmekse, son dönemde ulus devletin bazı işlevlerinin aşınması, sermayenin *kendiliğinden hareketinin* doğal sonucu olarak tezahür etmiyor. Neoliberal ideolojik saldırının üç sloganını hatırlamak yeter: Liberalleşme, özelleştirme, deregülasyon. Bunlardan birincisi sermayenin hareketini sınırlayan ya da engelleyen her türlü kısıtlamanın tasfiye edilmesi, sermayenin ve malların istendiği yere istendiği zaman ve koşullarda gidebilmesi demektir. Özelleştirme, kamusal alanın tasfiyesi, devlet tarafından yapılan hizmetlerin de sermaye için birer değerlenme alanı haline getirilmesi de-

meye geliyor. Nihayet, deregülasyon da sermayenin işine gelmeyen, özellikle işçiler, küçük çiftçiler, mütevazı toplum kesimleri, yaşlılar, sakatlar, vb. lehine olan sosyal amaçlı düzenlemelerin ya da doğrudan kalkınmacı devlet yapısının tasfiye edilmesi anlamına geliyor. Dikkat edilirse, ulus devletin bazı işlevlerinin *aşındırılması*, sermayenin doğal hareketinin sonucu olarak ortaya çıkmıyor. Tam tersine, söz konusu aşınmanın *öznesi* bizzat devletin kendisidir. İşçi sınıfı hareketi, sosyalist mücadele ve anti-sömürgeci hareketler, sermayeden önemli ödünler koparmayı başarmıştı. Son dönemde, sınıfsal güç dengelerinin daha çok sermayenin baronlarının lehine döndüğü koşullarda, *kazanılmış sınırlı mevziler* de geri alınmak isteniyor. Amaç, devleti sadece sermayenin ve onun hakim kesimlerinin ihtiyaçları doğrultusunda *yeniden biçimlendirmektir.*

Aslında ulus devletin *aşınması* söylemiyle, ideolojik bir manipülasyon yapılıyor. Büyük sermayenin yeni dönem ihtiyaçlarını karşılamak üzere yapılan düzenlemeler, oluşturulan kurumlar, vb. sanki devletin *aczinin, işlevsizleşmesinin* bir sonucuymuş gibi gösteriliyor. Oysa 'büyük dönüşümler' her zaman ve her yerde mutlaka devlet müdahaleleriyle mümkündür. Şimdilerde yapılanlar da farklı değildir. Merkez Bankalarının küresel sermayenin ihtiyaçları doğrultusunda yeniden yapılandırılması kendiliğinden olmuyor. Sermayenin *serbestçe* sınırları aşmasını sağlayan düzenlemeler de gökten zembille inen bir şey değildir. Özelleştirmeler siyasi bir iradenin sonucu değil midir? Devletin bazı *geleneksel işlevleri* aşındırılıyor, yerine yenileri ikâme ediliyor. Ne olup-bitiyorsa birilerinin bilinçli eyleminin sonucudur ve belirli çıkarları gerçekleştirmeyi amaçlıyor. Öyleyse, ilişki tersliğini akılda tutmak gerekir. Devlet işlevsizleştiği için belirli politikalar işe yaramaz hale gelmiyor... Tam tersine devlet aygıtı *yeni işlevler için* yeniden biçimlendirilince, sanki devlet *aşınıyormuş* gibi bir izlenim ortaya çıkıyor. Belirli bazı politikaların dayatılabilmesi için başka bazı politikaların sahneden çekilmesi gerekiyor... Yeni politikalar, araçlar ve yöntemler eskiyle yer değiştiriyor. Nasıl liberalizmin yerleşmesi, yoğun devlet müdahalelerini gerektir-

mişse, neoliberalizm de devlet müdahaleleriyle, kendi ihtiyacına uygun bir *devlet aygıtı* oluşturmak istiyor. Bilindiği gibi, eskiyi tasfiye etmeden yeniyi kurmak mümkün değildir. Nasıl, devletin yapısı ve işlevi bir üretim tarzından diğerine değişiyorsa, kapitalizmin farklı gelişim aşamalarında da devlet aygıtının değişik biçimler alması ve işlevlerinde *kaymalar, değişiklikler* olması şaşırtıcı değildir. Dolayısıyla, ulus devlet cephesinde ortaya çıkan gerilimler ve sorunlar, *yeni dönemin* gerektirdiği *uyumu* sağlamakla doğrudan ilgilidir. Burjuvazinin dünya ölçeğindeki denetimini düzenleyen bir aygıt olarak devlet, kapitalizm var oldukça varlığını sürdürecektir. Aksi halde kapitalizm diye bir şey de olmazdı.

Gerçekten ulus devletin bilinen kimi politika araçlarının *aşındığı* kesindir. Artık hiçbir ulus devlet eskiden olduğu gibi bir para politikası uygulayamaz, maliye politikası uygulayamaz. Eğer bir ülkede varlıklı kesimlerden alman vergi artırılmaya kalkılırsa, sermaye buna anında tepki verir ve ülkeden kaçma tehdidinde bulunur. Eğer vergiler artırılırsa ülkeyi terk eder. Aynı şekilde bir ülke gümrük tarifelerini artırmaya kalkarsa, kimi ithal mallarına kota koymaya ya da yasaklamaya kalkarsa, küresel sermaye tarafından cezalandırılmaktan kurtulamaz... Yabancı sermayenin kâr transferine sınır koyan bir devlet için de durum aynıdır. Tam tersine, ilgili devletten beklenen, sermayeye zorluk çıkarmak değil, her seferinde daha çok teşvikler sağlaması, ödünler vermesidir. Herhangi bir devlet 1980 öncesinde olduğu gibi ücret artışlarıyla talebi teşvik ederek, ekonomiyi canlandırmayı amaçlayan bir politika uygulayamaz... Ulusal paranın değerini korumayı sağlayan Merkez Bankaları kasalarındaki resmî rezervler, artık döviz piyasalarında her gün işlem gören para karşısında önemsiz kalıyor ve finans sermayesinin diktasına boyun eğmek zorundadırlar. 1993 yazında spekülasyona karşı kısıtlamalar getirildiğinde Avrupa para sisteminin nasıl zorlandığını hatırlamak yeter. MAI tam da bu gerekçeyle dayatılmak isteniyor. Türkçe açılımı 'Çoktaraflı Yatırım Anlaşması' demek olan MAI, çokuluslu bir şirketin bir bağımsız devlet tarafından zarara uğratıldığı durumda, davanın

söz konusu devletin yasalarına göre değil de, uluslararası bir mahkemede görülmesini öngören bir düzenlemedir. MAI, devletin yabancı şirket üzerindeki denetimini ortadan kaldıran bir düzenlemedir. Dolayısıyla, söz konusu olan düzenlemenin ortadan kalkması değil, bir tür düzenlemenin yerini başka tür bir düzenlemenin almasıdır...

1996 Şubatında Alman *Bundesbank*'ın direktörü Hans Tietmeier'in, Davos 'Dünya Ekonomik Forumu'nda, yeryüzünün kaymağım yiyenlerin ve temsilcilerinin huzurunda söyledikleri ilginçtir. Tietmeier: "Bundan böyle hepiniz finans pazarlarının denetimi altındasınız"[8] demişti. 1000 kadar işadamı, devlet ve hükümet başkanı ve maliye bakanı... Tietmeier'in ne demek istediğini gayet iyi biliyordu... Herkes büyük sermayenin diktasına boyun eğecek... Lâkin, boyun eğmenin mümkün olabilmesi için iki taraf gereklidir: Boyun eğdirenler ve boyun eğenler... İşte 'ulus devletin aşınması' tartışmalarını bu bütünlük içinde kavramak gerekir. Ulus devletin bazı işlevlerinin aşındırılıp, ulus düzeyinden küresel plana aktarılması ve kamusal alana ait işlevlerin de özel kesime kaydırılması, gerçekten ulus devletin bazı işlevlerinin aşınması anlamına geliyor ama, bu, *devletin de aşındığı* anlamına gelmiyor.

Elbette bu alanda yanılsama yaratan şeyler de yok değil. Şimdilerde varlıklı kesimler, veya 'küresel elit' densin, kendi güvenliklerini kendi *özel korumalarıyla* sağlıyorlar ve özel koruması olmak bir prestij unsuru sayılıyor. O kadar ki, şarkıcıların, türkücülerin, mankenlerin bile *özel korumaları* var. Parası olanın, büyük ve orta boy hırsızların kendi güvenliğini sağladığı durumda, bu, devletin polisinin, jandarmasının, vb. işlevsizleştiği anlamına mı gelecektir? Eğer, küreselleşme denilen sermayenin saldırısı, her gün daha fazla insanı işsiz, evsiz, aç, sağlık korumasından mahrum bırakıyorsa, devletin

8 Harald Schuman, Hans – Peter Martin, **Die Globalisierungsfalle,** Hambourg, ed. Rowolht 1998, p 90 dan aktaran, Jean Ziegler, **Les Nouveaux Maîtres du Monde**, a,g.e, p. 122.

'güvenlik görevlisi' ihtiyacı her gün daha da büyüyecektir. Devletin artık aç ve açıktakilerle ilgisini kesin olarak kestiği ve 'herkes başının çaresine baksın' dendiği koşullarda, her seferinde daha çok çıplak şiddet uygulayıcısına, orduya, polise, jandarmaya, hakim ve savcıya, işkence uzmanına, vb. ihtiyaç duyulacaktır... Zira, saldırıya maruz kalanların bu saldırı karşısında sessiz ve tepkisiz kalmaları mümkün değildir. Öyleyse, yeni dönemde şöyle bir *işbölümü* ortaya çıkmış durumda: *Özel polis* zenginleri korumak için, devletin ordusu, polisi ve jandarması da yoksulları susturmak için kullanılacaktır. Elbette herşeyin büyük sermayenin ve onun hâkim kesimi olan *finans baronlarının* tek yanlı çıkarma göre örgütlenip biçimlendirildiği koşullarda, devletlerin zaten son derece cılız olan meşruluk temellerinin daha da aşınması kaçınılmazdır...

Yukarıdaki tahlilden artık bir tek dünya devletinin oluşmakta olduğu sonucu çıkarılabilir mi? Böylesi bir sanı, kapitalist üretim tarzının temel işleyiş eğilimlerini hafife almanın sonucu olabilir. Bu, burjuvaziyi homojen, monolitik bir zâtiyet olarak görmek anlamına gelir... Oysa, kapitalizmin en temel *ayırdedici* niteliği, onun rekabete dayanmasıdır. Rekabetin varlığı demek, derin iç çelişkilerin de varlığı demektir. Kapitalizmin krizlerle yol almasının temel nedeni de sistemin rekabet temeli üzerinde işliyor olmasıdır. Ulus devletler, birbiriyle rekabet halindeki burjuvazilerin taktıkları maskeden başka bir şey değildir. Eğer bu söylediğimiz doğru ise, rekabet ortadan kalkmadan ulus-devlet de ortadan kalkmaz. Kapitalizmin iç çelişkileri, sermayenin farklı fraksiyonları arasındaki mücadele, ulus-devletin yokluğunda sürdürülemez. Şimdilerde yeni teknolojiyi denetleyenlerle, 'klasik teknolojiye' dayalı sermaye kesimleri arasındaki mücadele tam da söylediğimizi doğrular niteliktedir. Tabir mâruz görülürse bunu, sermayenin NASDAQ kesimiyle DOW JONES kesiminin mücadelesi olarak da ifade etmek mümkündür. Öyleyse, kapitalizm varlığını korudukça, ulus devletler de dünya burjuvazisinin yükselen sektörlerleriyle gerileyen sektörleri ve değişik sermaye fraksiyonları arasındaki rekabetin *cisimleşmiş unsurları* olmaya devam ederler.

Kapitalizmin iç çelişkileri yok olmadan, kapitalizm de yok olmaz. Öyleyse bir dünya devleti ancak kapitalizmin tarih sahnesinden çekildiği koşullarda mümkündür ve bu da *kapitalist bir dünya devleti olamaz*. Kapitalist olmayan bir dünya devleti pekâlâ mümkündür ama burada bu tartışmayı sürdürmemiz gerekmiyor.

4. 'Yeni Ekonomi' Diye Bir Şey Var mı?

Bir deli kuyuya bir taş atarmış da, bin akıllı çıkaramazmış. *Yeni ekonomi* kavramı 1996 'dan beri kullanımda, ama, insanlar gerçekten *yeni ekonomi* diye bir şeyin varolup olmadığı konusunda yeterli bilgiye sahip değil. Daha önce de değişik vesilelerle ifade ettiğimiz gibi, bir kavramın ya da söylemin arkasında kimin veya kimlerin olduğu önemsiz değildir. Aslında kavramın gerisinde iktisatçılar, sosyologlar, işletme uzmanlarından çok, *borsa uzmanları, ekonomi basını, borsa yorumcuları*, ve bu kesimlerle bağlantılı bir kısım politikacı var... Elbette bunların, neoliberal küreselleşmenin en çabuk ve en kolay zenginleştirdiği kesimlerin sözcüleri ve akıl hocaları olduğunu söylemeye gerek yoktur. (Bir de tabii bal tutan parmağını yalar denmiştir...) Oysa, söz konusu kavram, gerçek dünyada hiçbir reel karşılığı olmayan zihinsel bir kurgudan ibaret. Bir çeşit zihinsel spekülasyonun ürünü, uyduruk bir kavram. *Kendi kendini düzenleyen piyasa*'nın ne kadar gerçekliği varsa, *yeni ekonomi* de öyle. ABD'nin eski başkanı Bill Clinton, yeni ekonomiyle ilgili olarak: "Yeni bir dönemin henüz başındayız ve bu dönem tarihe altın çağ olarak girecektir"[9] derken, *yeni ekonomi*'ye ve onunla açılan yeni çağa gönderme yapıyordu. 1999'da Floransa'da yapılan 'Demokratlar Zirvesinde' de: "Yeni ekonomi sayesinde sadece gelişmiş ülkelerdeki eşitsizlikler değil, mesela Afrika'nın sorunlarının da kolaylıkla çözüleceğini ifade ettikten sonra, sözlerini söyle sürdürmüştü: Ne zaman ki, her Afrikalı bir bilgisayara sahip olacak ve internete bağlanacak... tüm sorunlar çözülecek". Kavramın ilk defa dil-

9 Bkz: Le monde économie, 21 décembre, 1999.

lendirilişi ve popülaritesinin artması, *Business Week*'in 1 Aralık 1996 sayısında yayınlanan ve *"Yeni ekonominin zaferi"* başlığını taşıyan yazıyla başladı. Söz konusu yazıda "elektronik devrimine ve küresel pazarlara dayalı yeni bir ekonominin doğduğundan söz ediliyordu. Gazetenin başyazarı Kevin Kelly, 1997'de, yeni ekonominin üç yapıcı unsurunun, küresellik (dünyanın dört bir bucağına ulaşılabilirlik anlamında); materyel olmayan (enformasyon, zihinsel üretim vb. gibi maddi olmayan) mal üretiminin öncelikli olduğu; ve bunların tümünün birbirine bağımlı (interconnecte) olduğu bir ekonomi olarak tanımlıyordu.

Yeni ekonomiden söz edenlerden her biri kimi özellikleri veya veçheleri öne çıkarsalar da, *yeni ekonomi* lehine ileri sürülen argümanları bir kaç başlık altında toplamak mümkündür: 1. Yeni ekonomi enformasyon ve komünikasyon teknolojilerine dayanıyor. Söz konusu teknolojiler verimlilik ve büyüme kaynağıdır. Yeni ekonomi aynı zamanda yeni teknoloji üretimi ve yayılmasına dayanıyor; 2. Enflasyonsuz ve devrevi dalgalanmaların (krizlerin) önemsiz hale geldiği bir büyüme dönemine girilmiştir; 3. İstihdamın hizmet sektörüne kayması ve bu sektörün büyümesi, internet kullanımının istisna değil, kural haline gelmesi. Birçokları yeni ekonomiden *internet*' i anlıyor; 4. Yeni ekonomi bir pazar ekonomisidir ve esas itibariyle de her tür devlet denetimi ve düzenlemesinden kurtulmuş özel sermayelerin rekabetine dayanır; 5. Yatırımların yönlendirilmesi ve gelirlerin bölüşümünde, finans sermayesine önemli bir rol düşmektedir ve; 6. Yeni ekonomi işletmelerin yeni tür bir *yönetişimini* (gouvernance) gerekli kılar ki bu amaçla, sermaye sahiplerinin (hissedarların) şirket stratejesinin belirlenmesi, organizasyon, denetim ve performans bakımından *kumanda mevkiinde* olmaları gerekir. Nihayet; 7. Yeni ekonomi, yüksek düzeyde emek esnekliği ve emek piyasası esnekliğini gerektirir... Dikkat edilirse, yeni ekonomi lehine ileri sürülen argümanlar *high-tech neoliberalizmden* başkası değil.

Eğer sorun, yeni teknolojilerin üretim sürecine sokulması bunun da verimliliği ve kârlılık oranlarını yükseltmesiyse, bu

kapitalizmin tarihinde ilk defa ortaya çıkmıyor. Buharın ve buharlı makinaların üretim sürecine sokulmasıyla başlayan *birinci teknolojik devrim*, telgraf ve telefon, daha sonra elektriğin ve petrolün kullanılması, elektrik veya petrole dayalı motorların devreye sokulduğu *ikinci teknolojik devrim* kapitalizmin karakterini mi değiştirdi? Kapitalist üretim koşullarında teknoloji, *sosyal ilişkilere içerilmiş* durumdadır. *Yeni ekonomi*den söz edenler, sadece *yeni bir teknolojik devrimden* söz etmiyorlar, fakat kapitalizmin artık *eski kapitalizm* olmadığını imâ ediyorlar: Bilgi ekonomisinden, enformasyon ve komünikasyon ekonomisinden söz ediyorlar. Türkiye'de buna hızlı bir yakıştırmayla *bilgi toplumu* veya *bilgi çağı* deniyor... Sanki, *sanayi* sözcüğünün papucu dama atılmış gibi... Kapitalizmin sadece yeni bir döneme girdiği değil, artık karakterinin de değiştiği, öyleyse *yeni ekonomiyle* bilinen anlamdaki kapitalizmden de uzaklaşılmakta olduğu izlenimi yaratılmak isteniyor... Eğer gerçek durum tevâtür edildiği gibiyse, bu, kapitalizmin dayandığı yegane temel olan sömürünün de artık söz konusu olmadığı anlamına mı gelecektir? Böylesi bir kâbül, olsa olsa, kapitalizmin mantığından ve temel eğilimlerinden haberdar olunmadığı anlamına gelir. Pek yüceltilen yeni teknolojilerin devreye sokulduğu son dönemde, dünya ölçeğinde işçi sınıfının durumu nasıldır? Gerçek durumun tevâtür edilenden çok farklı olduğunu görmek için neoliberalizmin papazlarının kümelendiği 'ünlü' üniversitelerden birinde iktisat profesörü olmaya gerek yok... Zaten onların gözü hep başka tarafa dönüktür. Her yerde işsizlik çığ gibi büyüyor, ücretler aşınıyor, her yerde iş güvenliği hızla yok oluyor, her yerde işçi sınıfı lehine olan kazanımlar, sağlık koruması, sosyal güvenlik, vb. budanıyor...

Elbette, üretim sürecine sokulan her yeni teknoloji bir dizi değişiklik yaratır ama bu kapitalizmin karakterini değiştirmez, onun daha yoğun olarak yeniden üretilmesini sağlar. Kapitalizmin en temel ayırdedici niteliği, onun rekabete dayanmasıdır. Dolayısıyla rakipleri alt edebilmek, hiç değilse ayakta kalabilmek için her seferinde yeni ve daha ileri üretim tekniklerinin üretim sürecine sokulması gerekir. Bu bakımdan

şimdilerde enformasyon ve komünikasyon teknolojilerinin üretim sürecine sokulmasıyla, bundan yüz yıl kadar önce ortaya çıkan *ikinci teknolojik devrimi* döneminin mekanik ve kimyasal sanayileri, elektrik ve elektirikli motorların kullanılması arasında özde bir fark yoktur. Şüphesiz, üretim sürecine sokulan her yeni enerji, her yeni teknoloji, üretimin niteliğini, emekle sermaye arasındaki güç dengesini (her yeni "ileri" teknoloji, sermaye sahibi lehine, işçi aleyhine sonuçlar doğurur) sosyal ilişkileri, toplumsal yaşamı önemli ölçüde değişime uğratır, ama, bu asla kapitalizmin doğasında köklü bir değişim anlamına gelmez.

Elbette bir dönemden diğerine sermayenin kendi içindeki durum da etkilenir. Daha önceleri bir kapitalist işletmenin rakipleri karşısında ayakta kalabilmesi için ileri teknolojiye sahip rakip firmaları taklit etmesi, bu amaçla da onun kullandığı teknolojiye sahip olması gerekirdi. Aynı makina ve teçhizatı üretmesi, değilse satın alması gerekirdi. Bu bakımdan yeni dönemin özelliği, önemli bir harcama yapmadan mevcut olan teknolojiye sahip olma yolunun açılmasıdır. Belki de yeni dönemin yegane özelliği taklit etmenin, çalmanın çok kolaylaşmış olmasıdır. Bu da sadece piyasada faaliyet gösteren aktörler arasındaki ilişkileri angaje eder. Çok büyük yatırım yaparak bir buluş yapan ve bunu üretim sürecine sokan, enformatik alanında faaliyet gösteren bir işletmenin bu buluşu, çok az veya sembolik bir çaba ve harcamayla kolaylıkla taklit edilebilir. Rekabetin daha da kızışması ve teknolojilerin 'teknik ömrünün' iyice kısalması, yatırılan sermayenin daha hızlı değersizleşmesine neden oluyor. Ayrıca, teknoloji çalmanın, hırsızlığının, daha uygun düşen eski tâbirle, intihâlin kolaylaştığı koşullarda, bir firmanın başarısı, onun yaygınlaşmasının önlenmesine, başkaları tarafından bedelsiz kullanılmasının, taklit edilmesinin engellenmesine bağlıdır ki, bu durum kapitalizmin yeni bir evreye girmesinden çok, çelişkilerinin daha da derinleşmesidir. Başka türlü ifade etmek istersek, çelişkilerin artık 'olgunlaştığı' anlamına gelir. Son dönemde intihâlin önünü kesmek için özellikle Dünya Ticaret Örgütü içindeki en önemli tartışma konu-

larından birinin 'entellektüel telif hakları', patent, telif, lisans ve kontratlar, vb. üzerine oluşu tam da bu yeni durumun dayattığı bir şeydir. Şimdilerde intihâli ve taklidi önlemek için yasal düzenlemelerden medet umuluyor.

Aslında yeni teknolojilerin yüceltilmesi, yeni teknolojiler etrafında bir mistifikasyon dalgası yaratılmaya çalışılması, buradan hareketle de kendinden menkul bir *yeni ekonomiden* söz edilmesi, sermayenin ideolojik saldırısından öteye bir şey değildir. Elbette, buraya kadar söylenenlerden yeni teknolojilerin önemsiz olduğunu söylüyor, ya da bu tür bir îmâda bulunuyor değiliz. Kapitalizm üretim araçlarını yenilemeden yoluna devam edemez. Her seferinde daha ileri teknolojileri devreye sokmak ve üretim sürecini 'devrime' uğratmak, kapitalizmin doğasında içerilmiş temel bir eğilimdir. Marx ve Engels'in *Komünist Manifesto*'da açıkça ifade ettikleri gibi: "Burjuvazi, üretim araçlarını, ve böylelikle üretim ilişkilerini ve onlarla birlikte, toplumsal ilişkilerin tümünü sürekli devrimcileştirmeksizin varolamaz. Daha önceki bütün sanayici sınıfların ilk varlık koşulu, bunun tersine, eski üretim biçimlerinin değişmeksizin korunmasıydı".[8a] Yeni teknolojilerin devreye girmesi kapitalizmin doğasında bir değişiklik anlamına gelmez. Amaç her zaman aynıdır: Daha çok emek sömürüsü, daha büyük artı-değer, daha geniş alanlara yayılma, hammeddeleri daha ucuza kapatma, daha geniş pazarlara ulaşma... Kapitalizm bilgisayar üretiyor ama bunu daha çok proleter, daha çok işsiz, daha çok yoksul, daha çok dışlanmış-marjinalleşmiş insan ve daha büyük doğa tahribatı pahasına gerçekleştiriyor. Emek sömürüsü arttıkça *yeni ekonomi nağmelerinin* ortalığı kaplaması tam bir saçmalık, değilse tam bir çelişkidir...

Yeni enformasyon ve komünikasyon teknolojileri, bilgisayar, enternet, vb. elbette ekonomide önemli bir devrim anlamına geliyor. Ve üretimin önüne yeni ufuklar açtığında da şüphe yoktur. Nitekim, klasik üretim alanlarında maliyetleri düşürücü etki

---

8a K. Marx, F. Engels, **Komünist Manifesto ve Komünizmin İlkeleri,** Sol. Yay. 1993, s. 113.

yaratması, yeni ürünlerin tasarlanıp realize edilmeleri için gereken zamanı kısaltması, anında mal tesliminin kolaylaştırması, firmaların yönetiminde yeni olanaklar ortaya çıkarması, 'esnekliği' artırması, kimyasal- medikal test ve uygulama olanaklarını artırması, birçok durumda kimi tahminlere göre üretim maliyetlerinde % 20-25'lere varan düşüşleri olanaklı kılması, vb... Burada iki önemli hususu akıldan çıkarmamak gerekir: Birincisi, ne kadar mükemmel olursa olsun, makina makinadır, alet alettir. Bilgisiyar, teknolojisi de, son tahlilde bir önceki duruma göre daha mükemmel bir makinadır; ikincisi de, bütün bunlardan kimin nasıl yararlandığı, bu tür yeniliklerin kimin için ne anlama geldiğidir. Kapitalizm üretim araçlarını sürekli yenileyerek, üretim süreçlerini dönüştürerek, sömürü olanaklarını sürekli artırarak yoluna devam edebiliyor. Sermaye içi ilişkileri dönüşüme uğratıyor. 1960'lı yılların en büyük 25 ABD şirketinden, yirmi birinci yüzyıl başında yaşayabilenlerin sayısı sadece dört... Ama bu arada yenileri sahnede: Microsoft, Cisco, Lecent, Nortel, Amazon-com, vb. Kapitalist üretim koşullarında teknolojinin gücü, teknolojik iktidara sahip olanlara hizmet eder.

Yeni ekonomi lehine bir dizi argüman daha ileri sürülüyor. *Yeni ekonominin* bilgiye, bilmeye, bilebilmeye dayanıyor olması; ikincisi, *değerin* giderek, bilinen anlamdaki çalışma mekanlarının dışında yaratılması; üçüncüsü de ABD ekonomisinin 1990'lı yılların ikinci yarısındaki görece yüksek ve istikrarlı büyümesinin ve istihdam artışının yeni teknolojilere dayalı *yeni ekonominin* eseri olduğudur. Bu görüşe göre, bizzat bilgi bir üretim aracı haline geliyor! Öyle ki, bilgi emek ve sermaye gibi üretim için zorunlu bir unsur durumuna geliyor! Bu yeni üretim aracının da 'çok özel' *yasalara* tabi olduğu söyleniyor. Bu tespitten bir çıkarsama yapılarak, artık kapitalizmin eski kapitalizm olmadığı sonucuna varılıyor... Buradan hareketle de, ne Marksist değer teorisinin ne de hâkim liberal iktisat öğretisinin mevcut durumu açıklamakta yetersiz kaldığı ileri sürülüyor. Başka türlü ifade etmek istersek, *yeni ekonomi*, yeni bir paradigmanın geçerli olması demek! Bu ikisinin artık

bilginin değere dönüşme sürecini açıklamakta yetersiz kaldığı iddiasını içeriyor. Artık işçinin bir değer üretmesi için çalışma aracına (sabit sermayeye) ihtiyaç duymadığı ileri sürülüyor... Demek ki, bir mal üretmek, bir değer yaratmak için sermaye sahibinin bir yatırımda bulunması gereksiz hale geliyor... Herkesin kendi 'makina-teçhizatını' kendinde, kendi beyninde taşıyor olması... Bu yaklaşımın sadece neoliberal değirmene su taşıyan burjuva iktisatçılarından değil de Antonio Negri gibi bir Marksist tarafından da dillendirilmesi, sadece şaşırtıcı değil, aynı zamanda rahatsız edicidir. [10] Negri gibi bir marksistin, kapitalizmin artık kapitalizm olmaktan çıkmakta olduğunu ileri sürmesi, belki 'marksizmi yenileme' kaygısının ürünü olabilir ama bu tür aceleci teori üretme yaklaşımı, biraz dimyata pirince gitmeye benziyor. Elbette, artık fizik sermayenin önemini yitirdiğine dair görüşler daha çok burjuva akıl hocalarının eseridir. [11]

Yukarıdaki argümanlarla ilgili olarak şunları söylemek mümkündür: Bir kere sermayenin bilginin, bilimin, bilimsel-teknik ilerlemenin ürünü olanın, bir değer üretmek amacıyla kullanması yeni bir şey değil. Marx'ın Grundrisse adlı ünlü eserinde açıkça ifade ettiği gibi, kapitalist, işçinin sadece fizik gücünü kullanmıyor. Kapitalist patron, sadece işçinin genel çalışma gücüne, onun kas gücüne değil, aynı zamanda onun bilgisine, kavrama, tahlil ve muhakeme yeteneğine de sahip oluyor ve bunları bir bütün olarak üretim için seferber ediyor. Sermaye toplumdaki tüm entellektüel birikimi kullanabilir durumda olduğu için mal ve hizmet üretmeyi, değer üretmeyi başarıyor. Bu kitabın II. bölümünde de değinildiği gibi, sermaye sadece bir dizi gereçler, aletler, makina parkları ve binalardan, vb. ibaret değildir. Bir sosyal hakimiyet ilişkisidir... Sermaye

10 Okuyucu bu konuyla ilgili olarak A. Negri'nin şu iki eserine bakabilir: 1, **Vingt thèse sur Marx,** in **Marx après les marxismes,** ve 2. **Exil,** Éditions mille et une nuit, 1998.

11 Bkz: Jeremy Rifkin, " D'ici vingt ans, la propriété sera une idée démodé" Entretient, L'expansion no: 630, 12 Octobre 2000.

işçiyi üretim için seferber ettiğinde, egemenliği sadece istihdam ettiği işçiyle sınırlı kalmıyor. İşçinin eşi evde işçinin *çalışma gücünün yeniden üretimi* için dolaylı olarak patron tarafından 'kullanılmış' oluyor. Zorunlu eğitimin gündeme gelmesi de aynı gerekçeye dayanıyordu. Zorunlu eğitim son tahlilde bir sosyal yatırım biçimidir ve sermayenin yeniden üretiminin hizmetine koşuluyor...

Artık üretim için sabit sermayenin gereksiz olduğuna gelince, enformasyon, komünikasyon ve dijital teknolojilerinin, bilgisayar ve internetin varlığı, herkesin kendi üretim aracına sahip olduğu anlamına gelmiyor. Zira, sabit sermaye, son tahlilde *kristalize olmuş canlı emekten başka bir şey değildir*... Elbette İnternetin sağladığı imkânlar sayesinde bazı işlerin işyeri dışında gerçekleştirilmesi olanaklı, ama, bu tür durumlar kapitalizmin tarihinde bir yenilik değil. Kapitalizmin şafağı, *eve iş vermeyle* başladı. Aradan zamanın geçmesiyle ve teknolojinin ortaya çıkardığı imkânlar sayesinde şimdilerde eve iş vermenin yeni bir versiyonu neden mümkün olmasın? Kaldı ki, İnternet ve bilgisayar kullanımı sanıldığı kadar yaygın da değil. Amazon Com'dan internet aracılığıyla bir kitap satın alabilirsiniz ama sonuçta aldığınız şey maddi bir şeydir. Kitabı bir kitapçıdan satın almak yerine, internet kanalıyla elde etmek arasındaki fark sadece kitapçının aradan çıkmasıdır. Ama kitabı internet aracılığıyla satın almanın mümkün olması, eskisinden daha çok kitap satılacağı anlamına gelmez. Bu durumda olsa olsa bazı kitap evleri iflas eder. Bir kesimin yerini bir başkası alır. Satın alınan mal miktarı değişmediği sürece (ki bu doğrudan satmalma gücüne, yani talebe bağlıdır), bu bir malı süper marketlerden, ya da şimdilerde moda olan tabirle, *hipermarketlerden* sağlamakla mahalle bakkalından sağlamak arasındaki farka benzer. Her süper market yüzlerce, her hipermarket de binlerce esnafı çökertiyor, proleterleştiriyor, yoksulluğa ve açlığa mahkum ediyor! Kaldı ki, yeni teknolojilerin daha çok üretim sürecine sokulmasıyla, gelir dağılımı daha da bozuluyor. Lüks mallar talebi artarken geniş kesimlerin satın alma gücü, dolayısıyla sıradan, harcıâlem malların talebi düşüyor.

ABD ekonomisindeki büyümenin *yeni ekonominin* eseri olduğu iddiasına gelince, bu argümanın inandırıcılığı da kesin değil. Federal Reserve'in (ABD Merkez Bankası) başkanı Alan Greenspan, 6 mayıs 1999'daki bir demecinde: "Son dönemdeki enflasyonsuz büyümenin ve verimlilik artışının temelinde yeni enformasyon ve komünikasyon teknolojileri yatıyor"[12] demişti. Oysa, gerçek durum Greenspan'ın sandığından farklıydı. Bir kere ABD ekonomisi bu dönemde önemli ölçüde dış finansmandan yararlandı. İkincisi, şirketlerin borçları arttı ve bu ikisi tüketimi ateşledi. Söz konusu dönemde yabancıların ABD'de yaptıkları yatırım 6 trilyon doların üstüne çıktığı halde, ABD firmalarının dışarıdaki yatırımları 2,5 trilyon dolar civarındaydı. Büyüme, bütçe açıkları ve ödemeler dengesi açıkları pahasına gerçekleşti. Bu niteliğinden ötürü de sürdürülebilir değildi. İstihdamdaki artış da yeni teknolojilerden çok, geleneksel hizmet sektörlerindeydi ve bunlar düzensiz, iğreti, düşük ücretli işlerdi.

Son olarak *yeni ekonomi* denilenle, finans ve borsa spekülasyonu ilişkisi üzerinde de kısaca durmak aydınlatıcı olabilir. *Nasdaq* firmaları ki bu bunlar yeni teknolojiler alanında faaliyet gösteren firmalardır ve borsadaki değerleri spekülatif ve kümülatif olarak yükseliyor. Bu şirketlerin borsadaki değeri artıyor ama bu artışın reel dünyada her zaman bir karşılığı yok. Borsa oyunlarıyla bu şirketlerin hisse değerleri hızla yükseliyor. Bazıları 'eski ekonomi' şirketlerini bile satın alabiliyor. AOL'nın Time Warner'i satın almasında olduğu gibi. Fakat bu borsa çılgınlığının ilânihaî devam etmesi mümkün değildir. Bu şirketlerin 'genç ve parlak' yöneticileri abartılı 'ücretlerinin' kendi yeteneklerinin eseri olduğunu sanıyorlar... Oysa bu, kütlesinden yapılan bir transferden ibarettir. Bir şarkıcının ya da bir futbolcunun 'kazandığı' on milyon dolarlar gibi... Fonları, rantablitesi tartışmalı yatırımlara yönlendirmeyi de başarıyorlar ama nafile...

Borsada bir firmanın veya bir grup firmanın değeri sanal

12 Bkz: Problèmes Économiques, 1. déc. 1999.

olarak artırılabilir. Nitekim, x şirketinin hisse senedi satılıyor y şirketinin hisse senedi satın alınıyor. Bu, son tahlilde sıfır toplamlı bir oyundur. Borsadaki bu oyun sanaldır ama gelirler mutlaka reel olmak durumundadır. Borsada işlem gören finansal aktifler ekseri *sanaldır*. İşte, finansal alanla reel alan arasındaki bu kopukluğun belirli bir eşikten sonra devam etmesi mümkün değildir. Finansal aktiflerin gelirlerinin nasıl kullanıldığı önemlidir. Eğer bu gelirler sürekli olarak borsada yatırılırsa, maddi bir karşılığı olmayan, reel dünyadan bağımsız, sanal olarak büyümesi mümkündür. Fakat bu reel alanla sanal alan arasındaki kopukluğun büyümesi anlamına gelir ve sürdürülebilir değildir. Ne zaman ki, sanal değerler reel dünyaya inip bir mal ve hizmet alımı için kullanılır, o andan itibaren *değer yasası* işlemeye başlar. Sanal değer, üretim alanında reel bir karşılık bulamazsa, fiyatlar yoluyla uyum gerçekleşir. Global olarak alındığında, sermaye efektif zenginliği ifade eder ve temel sorun bu zenginliğin nasıl paylaşıldığıdır. Bu durum, rantiyelerin enflasyon konusunda neden aşırı duyarlı olduklarını da açıklar... Fakat bir kere değersizleşme başladı mı, bunun dibe vurması, taşların yerine oturması kaçınılmazdır.

Nihayet, bugünkü borsa çılgınlığı, reel olanla sanal olan arasındaki kopukluğu sürekli büyütüp, istikrarsızlığı artırıyor. Borsada işlem gören bir hissenin değerinin, o hisseyi çıkaran firmanın kâr performansına ve beklentisine bağlı olması gerekir. Oysa, 1999'da rantabl olmayan bazı firmaların borsa değeri % 52 oranında yükselirken, reel kâr sağlamayı başaran rantabl firmaların değeri düştü...[13] Kaldı ki, kapitalist bir ekonomide yüksek kârlar sadece teknolojik yeniliklerin üretim sürecine sokulmasından kaynaklanmaz, aynı zamanda ve asıl olarak işçilerin sömürü oranını yükseltmenin de sonucudur. Yeni teknolojiler ve düşük ücretler maliyetleri düşürüyor ama, aynı zamanda satın alma gücünü de düşürüyor. İşte neoliberal politikaların ortaya çıkardığı paradoks...

Yeni teknolojilerin devreye sokulması, kapitalizmin karak-

13 Bkz: Business Week, in L'expansion, 22 février, 2000.

terinde bir yenilik, bir paradigma kayması anlamına gelmiyor. Gelmesi de mümkün değildir. Kapitalizm hep bildik kapitalizm ama, *yeni ekonomi* türü kavramlar, ideolojik bulanıklık yaratarak ücretli kölelik rejimi olan kapitalizmin ömrünü uzatmaya yarıyor. Eleştiri işte böylesi durumlar için gerekli...

5. Küreselleşme Üniversalizme Karşı!

Kapitalizm öncesi dönemin, üretim tarzları, uygarlıkları, birbirlerinden iktibaslar yaparak gelişmişlik farkını kapatabiliyorlar, değilse aradaki farkı küçültebiliyorlardı. Buna en yakın örnek Batı Avrupa'dır. Avrupa, XII. yüzyıla kadar üretim tenikleri, kültür sanat ve düşünce, velhasıl *uygarlık göstergeleri* bakımından Çinden, Hindistan'dan, Müslüman Arap Dünyasından geriydi. O tarihten sonra, haraca dayalı söz konusu uygarlık modelleriyle temasa geçerek, onlardan iktibaslar yaparak, sadece aradaki gelişmişlik farkını kapatmakla kalmadı, onların önüne de geçti, daha da ötede yeni ve dinamik bir güç haline gelerek, zamanla dünyanın geri kalanını sömürgeleştirdi, yarı-sömürgeleştirdi, biçimlendirdi, biçimsizleştirdi. Elbette, Batı Avrupa'nın dinamik bir güç haline gelip büyük bir sıçrama yapması ve dünyanın *görüntüsünü* değiştirmesini sadece Asya-Afrika uygarlık bölgelerinden iktibaslar yapmasıyla açıklamak yeterli olmaz. Şüphesiz. yapılan iktibaslar büyük öneme sahipti, ama, Batı Avrupa bir şey daha yaptı: *Modernite devrimini* başardı. *Eski Rejimden* (Ancién Régime), gelenekten koparak toplumun önüne yeni ufuklar açtı. Avrupa'nın 'yükselmesini' sağlayan bu 'yeni durum' dünyanın geri kalanı için de aynı anlama gelmiyordu, tam tersine tam bir yıkım demeye geliyordu... Elbette *moderniteyle* modernizasyon olarak sunulan birbirinden farklıydı. Bilindiği gibi *modernite* geleneksel toplum ve dünya görüşünden radikal bir kopuştur ve *insan tarihini yapar* demeye gelir. Tanrısal hukuka, ayrıcalıklara ve hiyerarşiye dayalı *Eski Rejimden kopuş,* toplumun yeni bir rotaya girmesi, önünde yeni ufuklar açılması anlamına gelir. Zira, insan iradesine konan her türlü yasak, insan düşüncesine konan her türlü sansür ortadan kalkmış demektir. İnsan toplumunun kendi özgür iradesiyle yaşam tarzını istediği biçimde örgütlemesinin olanaklı hâle

gelmesi, ve artık hiçbir 'dış iradeye' itibar etmemesi demektir. Siyasetin yeni şeyler yapmanın aracı haline gelmesi ve toplumsal eşitliğin, özgürlüğün, demokrasinin, sosyalizmin *potansiyel bir olanak* haline gelmesi demektir. Zaten, *Aydınlanma düşünürlerinin, filozoflarının* ideali de bu idi ve bizzat düşüncenin evrenselleşmesi, dogmatik olmayan bir dünya görüşünün ete kemiğe bürünüp genelleşmesi beklentisiydi...

Bu bakımdan, Samir Amin'in de veciz bir şekilde ifade ettiği gibi, Batı Avrupa bir *rönesans* yarattığı (köklere döndüğü, yeniden doğduğu (ki, *renaissance*'in sözcük anlamı tamı tamına yeniden doğmaktır) için bir sıçrama yapmadı. Tam tersine, *eskiyle*, gelenekle hesaplaşabildiği, *yeni bir şey yapmayı* başardığı için, velhasıl *modernite devrimini* gerçekleştirdiği için, diğerlerinin önüne geçti, dünyayı yeniden biçimlendirebilir duruma geldi. Bu bakımdan *rönesans* diye bir şey hiçbir zaman olmadı. Eğer rönesans olsaydı *modernite* mümkün olmazdı. Oysa, Avrupa merkezli ırkçı tarih anlayışı, Avrupa'nın köklere döndüğü, Eski Yunan'la buluştuğu, *yeniden doğumu* gerçekleştirdiği için bir sıçrama yaptığı tezini vaazeder... Bilindiği gibi tarihte geriye dönüş yoktur, arzulanır bir şey de olmamalıdır.

Kapitalist üretim tarzının kendinden önceki üretim tarzlarından, uygarlık modellerinden veya sosyal formasyonlardan *temelli farklarından* biri de, onun bir *sömürü metabolizması* olması ve bu niteliğin sonucunda da *kutuplaştırıcı* olmasıdır. Bu niteliği pekiştiren ve dünya ölçeğinde yeniden ve daha yoğun olarak üretilmesini sağlayan ikinci bir unsur daha var: Sermaye ve mallar ulusal sınırları aşıp, küreselleşirken, ulus-devletlerin varlığı, emeğin ulusal sınırlar içine hapsedilmesini sağlıyor. Buna bir de hakim durumdaki emperyalist ülkelerin uyguladıkları bilinçli politikalar eklendiğinde, kutuplaşma kaçınılmaz hâle geliyor. Hakim durumdaki ülkeler, dünyanın geri kalanının sanayileşmesini bilinçli politikalarla engellediler. Söz konusu üçlü unsurun diyalektiği sonucu, toplum sınıfları, uluslar ve bölgeler arasında bir kutuplaşma oluşuyor ve söz konusu kutuplaşma, süreç ilerledikçe daha da derinleşerek yeniden üretiliyor. Buna, *kutuplaşmanın genişletilmiş yeniden üretimi* diye-

bilirsiniz... Bir taraftaki zenginlik birikimi, karşı taraftaki yoksulluk pahasına gerçekleşebiliyor. Başka türlü ifade edersek, kapitalizm yoksulluk üretmeden zenginlik üretemez. Bu temel nitelik geçerliyken de *yakalama* mümkün değildir. Eğer sistem, mantığı gereği, eşitsizlik üretmeye, *eşzamanlı* olarak zenginlik ve yoksulluk üretmeye *mahkûmsa*, kalkınma mümkün değildir. Herkesin kapitalist dünya sisteminin merkezinde yer alan, zenginliğini ve dünya sistemindeki hâkim konumunu diğerlerinin yoksullaşmasına, azgelişmişleşmesine, biçimsizleşmesine, kendilerine yabancılaşmasına borçluysa, herkesin emperyalist merkezler gibi olması, onları *yakalaması*, 'kalkınması' mümkün değildir. Eğer, birilerinin zenginliği, başkalarının yoksulluğu üzerine inşâ ediliyorsa ve bu durum da sistemin mantığına içerilmiş (mündemiç) bir zorunluluksa, azgelişmiş ülkelerin kalkınması, yaratılan zenginliğe ortak olması mümkün değildir. Gerçek durum böyledir, ama, retorik farklı. Birinin zenginliğinin diğerinin yoksulluğuna dayandığı bir dünyada, herkesin birgün zengin olacağını, aradaki farkın kapanacağını söylemek rahatsız edici değil mi?

Oysa, küreselleşme denilenle, kapitalizmin yayılmasını engelleyen, sınırlayan ne varsa tasfiye ediliyor. Kapitalist sömürü bütünüyle dizginlerinden boşanıp azgınlaşıyor... Herşey sermayenin etkinlik ve sınırsız sömürü alanı haline geliyor. Kapitalist sömürünün dünya ölçeğinde derinleşmesi demek, *ceteris paribus*, kutuplaşmanın da derinleşmesi demektir. Zenginlik yoksulluk uçurumunun daha da büyümesi, gelişmişlik-azgelişmişlik farkının derinleşmesi demektir. Eğer söylediklerimiz doğruysa (ki, bunda şek şüphe yoktur) nasıl oluyor da küreselleşmeyle birlikte, artık ekonomik ve toplumsal eşitsizliklerin ortadan kalkacağı, zenginliğin ve refahın dünyanın her yanına yayılacağı, *homojen* bir dünya toplumu oluşacağı, vb. türü görüşler ortaya atılabiliyor? Bu sorun, her zaman söylendiği gibi, doğrudan ideolojik egemenlik dünyasıyla ilgilidir. Dünya ölçeğinde neoliberal safsataların ideolojik alanı kuşatması, ne yazık ki, zihinleri bulandırmayı, yanılsama yaratmayı başardı. Bir tarafta yaşananlar ve ortaya çıkan *çıplak gerçek*,

diğer yanda bu gerçeklikle uzaktan yakından ilgisi olmayan, hiçbir mantıkî tutarlılığı olmayan, rahatsız edici söylemler... Büyüyen yoksulluk, dışlanan, marjinalleşen insanlar, derinleşen kutuplaşma, insanlığı tehlikeli dönemece hızla yaklaştıran doğa tahribatı, hızla aşman etik değerler, ahlâki çürüme...

Küreselleşme olarak da sunulan neoliberal söylem, kapitalizmin yeni bir evreye girdiği, bu yeni evrenin de herkese eşit imkânlar sunduğu, bu imkânlardan yararlanmak için sadece bir *irade ortaya koymanın* yeterli olduğunu söylüyor, değilse imâ ediyor. Aslında bunun tam tersi geçerli. Sovyet sisteminin çökmesi, Üçüncü Dünya rejimlerinin de yeniden kompradorlaşmasıyla, sermayenin değerlenme alanı daha da genişledi. Dolayısıyla kutuplaşmanın daha da derinleşmesine uygun koşullar oluştu. Sermayenin hareketini sınırlayan, aşırı sömürüyü dizginleyen ne varsa tasfiye edildi ve edilmeye devam ediyor. Vaktiyle işçi sınıfının mücadelesi, sömürge halklarının anti-sömürgeci mücadelesi, sömürüyü sınırlayarak, kutuplaşmanın daha da derileşmesinin önünde bir baraj oluşturmuştu. 1980'li yıllardan sonra o zamana kadar, özellikle de II. emperyalistler arası savaş sonrasında oluşan güç dengeleri, sömürülen sınıflar (bir bütün olarak proletarya) ve ezilen halklar (azgelişmiş ülkeler) aleyhine olarak yeniden bozuldu. Üstelik yeni dönemde eski 'sosyalist bloka' dahil ülkeler de katılmış durumda... Neoliberal ideoloji, böylesi bir tabloyu, insanlığın önünde açılmış yeni imkânlar, yeni ufuklar, refaha, bolluğa açılan kapı olarak sunuyor!

Yanılsama yaratan bir şey de kurnazca bir akıl yürütmesine dayanıyor. Deniyor ki, "sermaye artık her yere aynı rahatlıkla ulaşabildiğine göre, ülkeler ve bölgeler arasındaki gelişmişlik farkı da ortadan kalkacaktır, zira sermayenin hareketi bakımından 'olanaklar' eşitlenmiş durumdadır". Oysa, kapitalizmin yeni bir alt-evreye girmesiyle, kapitalizmin kutuplaştırıcı karakteri ortadan kalkmaz. Tam tersine, tüm göstergeler, kutuplaşmanın büyüdüğünü, sınıfsal ve bölgesel planda zenginlik-yoksulluk uçurumunun derinleştiğini ortaya koyuyor. Bir fikir vermek için şu rakamlar ve oranlar yeterlidir: "OECD ülkeleri 1991'de

dünya nüfusunun %16'sını, yeryüzünün de %24'ünü oluşturuyordu, ama, dünya üretiminin %72'sini, dünya ticaretinin %73'ünü, tüm ulaşım araçlarının %78'ini, toplam enerjinin % 50'sini kullanıyorlardı. Hepsi bu kadar değil elbette... Karbondioksit gazı emisyonunun %45'i, azot oksit'in %40'ını, sanayi artıklarının da %60'ını temsil ediyorlardı."[14] Aradan geçen dönemde bu durum azgelişmişler aleyhine olarak daha da bozuldu. Bu sorun üzerinde, elinizdeki kitabın IX. bölümde daha kapsamlı olarak durulacak. Kaldı ki, ileri teknoloji tekeli ve dünya ekonomisini yönlendirme tekeli sınırlı sayıdaki emperyalist ülkenin elinde bir koz olarak kalmaya devam ettikçe, eski süreçler ortadan kalkmak bir yana daha da derinleşecektir. Küreselleşme denilen dönemde 'kutuplaşmanın manzarasını merak edenlerin koskoca Afrika kıtasına, Ortadoğuya, vb. bakmaları yeter. Öyle bir süreç ki, koskoca bir kıtayı marjinalleştiriyor. Her dönemde kutuplaşma ve 'asıl sömürü bölgeleri' değişiyor. Şimdilerde emperyalist ülkelerin yeni gözdelerine, "asıl sömürü alanını" oluşturan ülkelere "emergent countries" deniyor. Bunu, 'yükselen ülkeler' olarak Türkçe'ye çevirmekte bir sakınca görmüyorlar... Ne var ki, birilerinin 'yükselme' dediği, başkaları için sömürünün yoğunlaşması anlamına geliyor.

Üniversalizm kavramı, insan toplumunu bütünleştirme anlamına geliyor. Böyle bir şey de ideolojik bir *tercihin* eseri olabilir. *Üniversalizm*, ancak hümanist temeller üzerine oturan, sosyal, kültürel değerler üzerine inşa edilebilir. Geçerli olandan temelli farklı bir toplum ve dünya görüşüne ve anlayışına dayanması gerekir. Kapitalist pazarın kör yasalarına değil. *Üniversalizm*, insan toplumunu bir bütün olarak kavrar ve insan onurunun gerçekleşmesini amaçlar. Bu da, gerçek demokrasi, toplumsal eşitlik, toplumsal dayanışma gerçekleştiğinde mümkündür. Oysa, küreselleşme denilen kapitalist saldırı, sömürüyü, yağma ve talanı yüceltiyor, artı-değer kütlesinin ve kârın artması, *etkinliğin gerçekleşmesi* sayılıyor. Kapitalizmin kör mantığının,

14 Ignacy Sachs, **L'Écodéveloppement**, Syros, Paris, p. 18.

gerçekten insanî sonuçlar ortaya çıkarması mümkün değildir. Kaba çelişki şurada ki, sistem hem insan için ürettiğini söylüyor, hem de insanı ve onun özünü tahribediyor, insanı aşağılıyor, insanı bir makina, bir araç mertebesine indirgiyor... Eşyayı kutsayan, paraya tapan, ama, insanın esâmesinin bile okunmadığı bir küreselleşme ne anlama geliyor? Her seferinde birilerinin kirli avuçları yeşil dolarlarla doluyor diye, insanlığın sorunları çözülmüş mü sayılacak? Gerçek anlamda *üniversalizmin* gerçekleşebilmesi, ancak, toplum sınıfları arasındaki çatışmanın, sömürü ve hiyerarşinin ortadan kalktığı, bunun dünya ölçeğine yayıldığı, dünya halkları arasında da çatışmanın yerini dayanışmanın aldığı, *kullanım değeri üretmenin esas olduğu,* doğa tahribatının, ekolojik yıkımın önlendiği, gelecek kuşakların durumunun da güvence altına alındığı, insana ve doğaya saygılı, eşyanın onu üreten insandan daha değerli sayılmadığı, herşeyin ölçüsünün insan olduğu koşullarda mümkündür...

V. BÖLÜM

ÇOKULUSLU ŞİRKETLERİN DÜNYASI

"Ekonomik çıkarlar zorunlu olarak yalnız çıkar sahipleri tarafından dile getirildiği halde, diğer çıkarların ardında geniş (bir) topluluk bulunur."

Karl Polanyi

Kapitalist sistemin en önemli ayırdedici özelliklerinden biri, onun rekabete dayanıyor olmasıdır. Her kapitalist işletme, aynı alanda faaliyet gösteren firmaların rekabetine maruzdur. Kapitalist işletmeler arasında toplam artı-değerden daha büyük pay alma yarışı, sistemin işleyişinde *belirleyici* bir faktördür. Piyasada faaliyet gösteren aktörler arasındaki kıyasıya rekabet, her bir kapitalisti, *büyümek veya yok olmak* ikilemiyle karşı karşıya bırakıyor. Başka türlü söylersek, her kapitalist, sürekli olarak *ileriye doğru koşmaya* veya sürekli olarak *ileriye doğru kaçmaya* mecburdur. Vahşi rekabete maruz olan kapitalist işletme, büyümeden ayakta kalamaz. Her seferinde daha çok artı-değer kütlesine el koyabilmek için, sermayesini büyütmek, bu amaçla da sömürü oranını artırmak zorundadır. Sömürüyü artırmanın yolu da, çalışma sürelerini uzatmaktan, çalışma temposunu hızlandırmaktan (buna *bilimsel çalışma* deniyor...), yeni teknolojileri, daha gelişmiş makina-teçhizatı devreye sokmak-

tan, her seferinde işçiyi makinayla ikâme etmekten, daha az işçi (canlı emek) yerine daha çok makina (ölü emek) kullanmaktan, veya bunların çeşitli kombinezonlarını devreye sokmaktan geçer. Her bir kapitalist bir çeşit cehennemî bir büyüme girdabına sokulmuş durumdadır. Kapitalistler arasındaki rekabetle ilgili olarak F. Engels şöyle diyordu: "Rekabet, modern burjuva toplumunda, insanları birbirine saldırtan dörtbaşı mâmur bir savaşın ifadesidir."[1]

Söz konusu rekabet dinamiği de, iki eğilim ortaya çıkarıyor. Bunlardan birincisi, *yoğunlaşmadır*. Bazı kapitalist işletmeler diğerleri aleyhine olarak büyürken, zayıflar piyasadan siliniyor, pazar payları büyüklerin eline geçiyor. Bu sürecin her ileri aşamasında, az sayıda firma pazara hakim oluyor. Belirli bir eşikten sonra da *tekeller, oligopoller,* şimdilerde *transnasyonaller* denilen dev çokuluslu şirketler ortaya çıkıyor. Fakat, dev şirketlerin ortaya çıkması, sadece şirketin başkaları aleyhine büyümesinin ya da aynı anlama gelmek üzere *yoğunlaşmanın* sonucu değildir. Büyümenin gerisindeki ikinci eğilim *merkezîleşmedir*. Büyük şirketler daha da büyüyebilmek için, birleşiyorlar, kendilerinden daha zayıf olan şirketleri satın alıyorlar. Bu satın alma gönüllü veya zorla, tehdit ve şantajla, mafya yöntemleriyle, vb. olabiliyor. Velhasıl, çeşitli yollar ve mekanizmalarla büyükler küçükleri yutuyor. Türkçe'de söz konusu şirket birleşmesine *şirket evliliği,* Fransızcada *fusion,* İngilizce'de *merger* deniyor. Bu süreç, son dönemde iyice hızlanmış durumdadır. Giderek, her üretim alanına küresel planda faaliyet gösteren az sayıda dev şirket veya yaygın kullanımla *transnasyonal firma* veya *mega-firma* egemen oluyor ve bu süreç hızını artırarak yol alıyor. "Birleşik Devletlerde otomobil îmal eden firmaların sayısı 1909'da 265 iken, 1921 de 88'e, 1926'da 44'e, 1937'de 11'e, ve 1955'de 6'ya düşmüştür. Büyük Britanya'da 1922 de bu sanayi kolundaki firma sayısı 88, 1929 da 31, ve 1956'da 20 idi, bunun da 5'i toplam üretimin %95'ini

1 **La situation de la classe laborieuse en Anglaterre,** Éditions Sociales, Paris, 1961, p. 118.

sağlamaktadır."[2] "Amerika'da demir şirketlerinin sayısı 1880'de 735 iken, 1950'de 16'ya düşüyor".[3] İleriki sayfalarda yoğunlaşmanın ve merkezileşmenin son dönemde ulaştığı boyutlar üzerinde duracağız. Geçerken şu kadarını söyleyebiliriz ki, kapitalist üretim tarzı, rekabete dayanıyor ve rekabet tekelleşmeyi doğuruyor. Fakat tekelleşme ne kadar büyürse büyüsün, rekabet ortadan kalkmıyor. Aksi halde kapitalizm diye bir şey de olmazdı...

Kapitalist rekabet sadece firmaların sürekli büyümesi ve az sayıdaki firmanın pazara hakim olması sonucunu doğurmuyor, aynı zamanda teknolojik yenilikler yönünde de baskı yaratıyor. Zira, en ileri teknolojilere sahip olan firma veya firmalar, piyasada avantajlı duruma geliyor. İleri teknoloji maliyetleri düşürerek, ileri teknolojiye sahip olan işletmenin toplam artı değerden daha büyük pay almasını sağlıyor. Zira, pazarda her zaman bir *ortalama fiyat* oluşur. İleri teknoloji kullanan firma veya firmalar, diğerlerinden daha küçük birim maliyetle üretim yapabildikleri için, ürünlerini piyasada oluşan *ortalama fiyattan* sattıklarında *aşırı kârlar* elde ederler. Başka türlü söylersek, teknolojik olarak *daha geri* firmalardan ileri teknolojiye sahip olan firmalar lehine bir artı-değer transferi gerçekleşir. Bu ekseri gözden kaçan önemli bir teorik sorundur... Elbette kapitalist bir işletmenin aşırı kâr sağlamasının yegane yolu, ileri teknolojiye sahip olmak değildir. *Pazar gücü* de aşırı kâr sağlamaya imkân veriyor. Bu da fiili veya yasal nedenlere dayanabilir. Bir üretim alanına girmek, çok büyük sermaye yatırımı gerektirebilir, ya da, belirli firmalar devlet tarafından kayrılır, söz konusu alana girişler yasal olarak kısıtlanarak veya yasaklanarak, belirli firmalar pazarda avantajlı duruma getirilebilir.

"Esasen, büyük bir pazar gücüne sahip bir üretim dalının yüksek kâr oranı yanılsama yaratmamalıdır. Zira, kârı yaratan

---

2 G. Macy den aktaran Cook and Cohen, **Effecs of mergers,** pp. 353, 367, 386 in Ernest Mandel, **Marksist Ekonomi El Kitabı II**, Suda Yay, çev: Orhan Suda, 1974, s. 250.

3 İn Ernest Mandel, a.g.e. s. 239.

pazar gücü değildir. Pazar gücü, sadece işçilerin tamamı tarafından yaratılan artı-değerin o üretim dalı lehine olarak yeniden bölüşümüne imkan verir. Aynı şekilde, herhangi bir üretim dalında *teknik planda ileri bir işletmenin* yüksek kârı da, yanılsama yaratmamalıdır. Zira, ileri teknolojiyi içeren makina hiç bir artı-değer ve kâr yaratmaz: Hiç bir ilave yapmadan, değeri üretilen mala geçer. En etkin işletmelerin yüksek kârı, işçilerin yarattığı artı-değere denk düşer. Ama, bunun zorunlu olarak (veya tamamen) o işletmelerin ücretlileri tarafından yaratılması gerekli değildir. Aslında, *özel bir kapitalist tarafından ileri tekniklerin kullanılması,* o işletmeyi rakipleri karşısında avantajlı duruma getirir ve işçilerin tamamı tarafından ve sadece işçiler tarafından yaratılan artı-değerin az çok büyük bir bölümüne el koymasını sağlar". [4]

Kapitalist rekabet, teknolojik yenilenme yönünde bir baskı ve eğilim de ortaya çıkarıyor. Teknolojik yenilikleri ilk defa uygulayan firmalar, diğerleri aleyhine olarak daha çok büyüyor ve az sayıda firmanın pazara hakim olmasıyla sonuçlanıyor. Fakat, çelişik olarak, tekelleşme, teknolojik yeniliklerin önünde bir engel de oluşturabiliyor. Bir başka önemli husus da, her *teknolojik devrim* sonunda yeni firmaların ortaya çıkması ve eski teknolojilere dayalı kapitalist işletmelerin gözden düşmesi, pabucunun dama atılmasıdır. Buharın ve kömürün enerji kaynağı olduğu dönemin gözde sanayileri farklı, petrol ve elektriğin enerji kaynağı olarak kullanıldığı *ikinci sanayi devrimi* döneminin dinamik ve *gözde sanayileri, ürünleri* ve *işletmeleri* farklıydı. Son dönemde *enformasyon ve komünikasyon* teknolojilerinin en dinamik sektörleri oluşturması gibi...

Şimdilerde az sayıda dev şirket, dünya üretimini, tüketimini, velhasıl insanlığın kaderini belirler duruma gelmiş durumdadır. Birinci alt-bölümde *Dünyanın yeni efendileri* durumuna gelen dev şirketlerin macerası anlatılacak. İkinci alt-bölüm, az sayıdaki mega-şirketin böylesi bir güç ve etkinlik sağlamasının

4 Jacques Gouverneur, **Kapitalist Ekonominin Temelleri,** (Çev: Fikret Başkaya), İmge, 1997, s. 125.

ne anlama geldiğine açıklık getirmeyi amaçlıyor. Fakat, *dünyanın yeni efendileri* insanlığın kaderini bir başına belirlemiyor. *Yeni efendilerin* dünyanın beşeri ve doğal kaynaklarını yağmalamasını kolaylaştıran, onların önünü açan, olup-bitenleri meşrulaştıran başkaları da var. Bu sorun kitabın VI. Bölümünde ayrıca ele alınacak. Sömürü ve yağmanın koşullarının oluşturulmasında ve meşrulaştırılmasında etkili olan Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (WB) ve Dünya Ticaret Örgütü'nün (WTO) pis misyonu izleyen bölümde tartışma konusu yapılacak. Zira, bunlar sadece finansal akımları yöneten, yönlendiren, işleyiş kuralları koyan örgütler değildir. Aynı zamanda neoliberal ideolojik tezleri de mayalandırıp, pazarlayan ve *yeryüzünün lânetlilerine* dayatan, emperyalizmin hizmetindeki örgütlerdir...

1. 'Dünyanın Yeni Efendileri': Transnasyonal Şirketler.

Çokuluslu şirketler esas itibariyle, sanayi devrimi sonrasında fabrika sanayiinin, büyük ölçekli üretimin ve yeniden üretimin mümkün olduğu dönemde ortaya çıktı. XIX. yüzyılın sonuna gelindiğinde, dünyanın beşeri ve doğal kaynaklarını ele geçirmek üzere, devasa şirketler arasındaki rekabet derinleşti. Ekseri her biri kendi 'ulus-devletinin' gücünü de arkasına alarak, dünya pazarını fethe çıkmışlardı. Büyük sanayinin ihtiyacı olan hammaddeleri, enerji kaynaklarını, gıda maddelerini ele geçirmek, pazarları rakiplere karşı korumak, yeni pazarlar elde etmek, Avrupa ve Amerikan kökenli büyük şirketlerin başlıca kaygısı haline gelmişti. İşte bu mücadele iki büyük emperyalistler arası savaşın nedeniydi. Japon devletinin kanatları altında palazlanan *Mitsui* ve *Mitsubishi* gibi büyük firmalar da, bu dönemde sahneye çıkmış, kurtlar sofrasına dahil olmuşlardı...

Kapitalist üretimin ve yeniden üretimin aktörleri olan bu günün dev kapitalist işletmeleriyle, daha XVI. yüzyılda Uzak Asya'da, Afrika ve Amerikalarda faaliyet gösteren *British East India Trading Company* türü şirketler arasında bir süreklilik olduğunu sanmak doğru değildir. Bugünkü çokuluslu şirketler,

doğrudan sanayi kapitalizminin ürünüdür. 'Klasik sömürgecilik' dönemindeki şirketler, doğrudan sömürgeci devletler tarafından kurulmuşlardı ve dünya ticaretinden daha büyük pay almanın ve yeni sömürge toprakları elde etmenin, velhasıl 'klasik sömürgeciliğin' araçlarıydılar. Bu dönemde devletlere borç verme yöntemi de önemliydi ve bu yöntem, hem yüksek faiz elde etmeye, hem de borç verilen devletleri 'yarı-sömürge' statüsüne indirgemeye yarıyordu. Daha Birinci Emperyalist Savaş öncesinde dünya pazarı az sayıdaki Amerikan ve Batı Avrupa kökenli dev şirketler arasında tam bir savaş alanına dönmüştü. Ünlü iktisatçı Frédéric F. Clairmont, siyasal ve ekonomik gücün nasıl bir avuç dev şirket tarafından gasp edildiğini anlatırken, Alman AEG'nin kurucusu Walter Rathenau'nun bir sözünü hatırlatıyor: "*Birbirlerini şahsen tanıyan üçyüz adam Avrupa'nın ekonomik kaderini elinde tutuyor ve kendi aralarından mirascılarını da seçiyor*".[5] Clairmont şöyle devam ediyor: "*O dönemden sonraki değişiklikler öyle bir hal almış durumda ki, Avrupa'daki söz konusu üçyüz, şimdilerde yüzellinin de altına düşmüş durumda.*"[6] Bu dönemde söz konusu şirketlerin dış yatırımlarının %60'ı Latin Amerika, Asya, Afrika ve Ortadoğu'da toplanmıştı. Tekelci ve oligopolcü birleşmeler *(füzyonlar)*, satın almalar daha o dönemde hızlanmıştı. Tarımsal endüstri (agribusiness) alanında faaliyet gösteren ABD kökenli *United Fruit Company* daha 1899 yılında ABD'ye yönelik muz ithalatının %90'ını sağlıyordu... Hollanda kökenli *Royal Dutch/ Shell* de, birinci emperyalistler arası savaş arefesinde Çarlık Rusya'sı petrolünün %20'sini çıkarıyordu... İki savaş arasında büyük ABD şirketleri Avrupa kökenlilere göre durumunu daha da iyileştirdi. İkinci savaş sonrasının ilk iki on yılında ABD çokulusluları, dış yatırımlarda tartışmasız üstünlüğe sahipti. Savaş sonrasında ulaşım ve iletişim ve bilgisayar teknolojilerindeki gelişmenin yarattığı ivmeyle, büyük şirketler *mega- şirketler* olma yoluna girdiler.

5 *La puissance des véritables maîtres du monde, Ces firmes géantes qui se jouent des États*, Le Monde Diplomatique, Décembre 1999.

6 *Ibid.*

Çokuluslu veya *Transnasyonal* denilen şirketlerin sayısı, 1970 de 7000 kadardı. Birleşmiş Milletler Örgütü'nün verdiği son rakamlara göre, bu sayı şimdilerde 60.000 civarındadır ve söz konusu şirketler yaklaşık 1.500.000 kadar şubeleriyle dünyayı bir örümcek ağı gibi kuşatmış durumdadırlar.[7] Dünyadaki en büyük 100 ekonomiden sadece 45'i devletler, geriye kalanı çokuluslu (transnasyonal) şirketler oluşturuyor. Söz konusu şirketlerden en büyük ilk 15'inin gayri sâfî geliri 120 ülkenin Gayri Sâfî Yurt İçi Hasılasından (GSYİH), kabaca milli gelirinden daha büyük! En büyük transnasyonal şirketler arasında ABD kökenliler ön sıralarda yer alıyor (Gerenal Electric, Ford, Exxon, General Motors, IBM, Mobil). İlk 200 şirket, dünya ekonomik faaliyetinin dörtte birinden fazlasını gerçekleştiriyor. 1982 de en büyük 200'ün satışları dünya Gayri Sâfi Hasılası'nın (GDP) %24,2'sini oluştururken, bu oran bu gün %28, 3'e yekselmiş görünüyor. İlk 200'ün toplam satışları, en büyük ekonomik gücü temsil eden 9 devlet dışında kalan 182 ülkenin satışlarından daha fazla... Daha 1990'lı yılların ilk yarısında, 6 çokuluslu şirket dünya otomobil lastiği üretiminin %85'ini, 5 otomobil üreticisi firma dünya üretiminin %50'sini, sadece 2 şirket kahve üretiminin neredeyse tamamını, tek bir grup (Intel) dünya mikroprosesör üretiminin %60'nı, 4 şirket telekomünikasyon ürünlerinin %70'ini, sadece 7'si dünya hububat ticaretinin %77'sini gerçekleştiriyor. Boeing ve Airbus ikilisi dünya sivil havacılık alanının %95'ine hâkim...

İlk on dev transnasyonal şirketin 6'sı Japon kökenli, sadece 3'ü ABD kökenli. İlk 200'e dahil olan 59 ABD kökenli çokuluslu şirket, dünya satışları toplamanın %28'ini gerçekleştiriyor. Bu en büyük 200'ün 186'sının *ana şirketleri*, 7 emperyalist ülkede (Japonya, ABD, Almanya, Fransa, İngiltere, Hollanda ve İsviçre) bulunuyor. İlk 200 ligine dahil olabilen sadece üç 'Üçüncü Dünya çokuluslusu' var: Güney Kore, Çin ve

7 Bazı tahminler bu sayıyı daha düşük gösteriyor ama yapılan analizin sağlığı bakımından, rakamların biraz daha büyük veya küçük olması önemli değildir.

Brezilya... Şimdilerde dünya ticaretinin üçte biri çokulusulu şirketlerin şubeleri arasında gerçekleşiyor. İkinci üçte bir, çokuluslu şirketler arasında gerçekleşiyor. Geriye kalan üçte bir de, bilinen anlamdaki *uluslararası ticarete* denk düşüyor...

Dünya sıralamasında 12'inci olan *Wal-Mart,* dünyanın 161 ülkesinden daha büyük ekonomik güce sahip ki, bu 161 ülkeye, Polonya, Siyonist İsrail ve Yunanistan da dahildir... Sadece *Mitsubishi*, dünyanın en çok nüfuslu dördüncü ülkesi olan Endonezya'dan daha büyük ekonomik güce sahip... Ford, Güney Afrika Cumhuriyetinden, General Motors Danimarka'dan, Toyota da Norveç'ten daha büyük ekonomik gücü temsil ediyor... En büyük 200'ün ekonomik gücü dünya nüfusunun beşte dördünden daha büyük. Birleşmiş Milletler Örgütü'nün verdiği rakamlara göre, dünya gelirinin %85'ine dünya nüfusunun beşte biri tarafından el konuyor. Geriye kalan beşte dört de (4/5) %15'ine sahip! İşte, şimdilerde adından çok söz edilen *Küresel Köy*'ün manzarası böyle. Böylesi eğilimler geçerliyken, iki yüz kadar şirket dünyanın nesi var nesi yok yağmalarken, insanlığın kaderini belirlemeye devam ederken, yıkıcı eğilimler zincirlerinden boşalmışken, *Küresel Köy*'den söz etmek ne anlama geliyor? İnsan havsalasının bile zorlayan, böylesi eşitsizlikler, toplumlar ve toplum sınıfları arasına yüksek duvarlar örmeye devam ederken, *Küresel Köy* diye bir şey mümkün müdür?

2. 'Efendilerin' Marifetleri...

Bu kitabın ikinci bölümünde açıklanmaya çalışıldığı gibi, kapitalist üretimin ortaya çıkardığı tüm kötülüklerin gerisinde, üretimin insan ihtiyaçlarını karşılama *kaygısına* yabancılaşması yatıyor. Üretim, kâr sağlamak, sağlanan kârı da daha çok kâr sağlamak üzere yeniden yatırıma dönüştürmek ve bunu her seferinde genişletilmiş bir ölçekte tekrarlamak, *sermayenin üretimi, yeniden üretimi* biçimini alıyor. Sürekli olarak sermaye üretmek ve onu durmadan büyütme *zorunluluğu* da, toplumsal, ekolojik, kültürel yıkımla sonuçlanıyor. Kapitalizmin her ileri aşaması, dar ve giderek daralan bir ayrıcalıklılar azınlığı için

zenginlik yaratırken (Bunun ne anlama geldiği ileride tartışma konusu yapılacak), insanlığın ezici çoğunluğunu yoksullaştırıyor, yoksunlaştırıyor, çaresizleştiriyor, doğal çevreyi tahrip edip, ekolojik riskleri büyütüyor, birikmiş kültür hazinelerini yağmalayıp yok ediyor, ulaştığı her yere kapitalist birikimin kör mantığını dayatıyor, üstelik bütün bunlar da, sistemin *başarısı* olarak sunulabiliyor...

Çokuluslu şirketler dünya üretiminin çok büyük bir bölümünü gerçekleştiriyor, ama, dünya insanlarının sadece sembolik bir bölümü için istihdam yaratıyor. Yok ettiği istihdam her zaman yarattığından daha büyüktür. Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansının (UNCTAD) ve Uluslararası Çalışma Örgütünün (ILO) verdikleri rakamlara göre, söz konusu şirketlerin dünya ölçeğinde yarattığı doğrudan istihdam sadece 73 milyondur. Bu rakam, dünyada çalışabilir nüfusunun yaklaşık %3'ü demektir. Bu oranın iki veya üç katı kadar da dolaylı istihdam yaratıldığı varsayılsa bile; bu, dünya işgücünün %10'unun altında kalıyor. Her seferinde sömürü olanaklarının yüksek olduğu ülkelere doğru genişleyen yağmacı çokuluslu şirketler, her seferinde daha çok insanı işsiz bırakırken, giderek daha az istihdam yaratıyor. Nitekim, en büyük 300 şirket, 1989'da 1980 dekinden daha az işçi çalıştırıyordu. ABD kökenli çokuluslular, 1982-1993 aralığında ABD de yaklaşık 750 bin kişiyi işten çıkardıkları halde, *ucuz işçi cenneti* Üçüncü Dünya Ülkelerinde ve diğer yerlerde, sadece 345 bin yeni istihdam yarattılar... Bu durum, işçi haklarının da daha çok budanmasıyla sonuçlanıyor. Nitekim, sermayenin *kaçtığı* ülkelerde işsizliğin artması, çalışanlar üzerindeki baskıyı artırıyor, sendikal hakları ve mücadeleyi aşındırıyor. Grev ve toplu sözleşme yapma, ücretleri ve çalışma koşullarını iyileştirme mücadelesi zaafa uğruyor. 1993'de ABD'deki grev sayısı, 1970 dekinin onda birine gerilemiş durumdaydı.[8] Fakat, son derecede olumsuz koşullarda olsa bile, Üçüncü Dünya'nın ucuz işçi cennetlerinde yaratılan

8 Richard J. Barnet, *Lords of the Global Economy*, The Nation, 19 December, 1994.

istihdam yeterli olmaktan çok uzaktır. Richard R. Barnet, Asya, Afrika ve Latin Amerika'da her yıl emek piyasasına 38 milyon yeni insanın iş bulmak üzere girdiğini yazıyor.[9] 1975-1992 aralığında, çokuluslu şirketler tarafından gerçekleştirilen doğrudan yabancı sermaye yatırımları yedi kat arttığı halde, yaratılan istihdam iki katın altında kaldı.[10]

Çokuluslulaların kârları hızla artarken yarattıkları istihdam aynı oranda artmıyor. En büyük 200'ün kârı 1990-1995 aralığında %75 oranında artarken, aynı şirketler aynı dönemde çalıştırdıkları işçi sayısını %4 azalttılar. Söz konusu 200 şirket, dünya ölçeğinde sadece % 0.75 istihdam yaratmıştı ki, bu sayı 19 milyonun altındadır. Aynı 200'ün dünya üretiminin dörtte birinden fazlasını temsil ettiklerini hatırlamak önemlidir. Kâr artışı, işsiz sayısındaki artışla at başı gidiyor! Fransız kökenli bir çokuluslu olan *Michelin,* 1999 yılının ilk çeyreğinde kâr oranının %17 arttığını ilan etti, hemen arkasından da izleyen üç yılda 7500 işçinin (toplam işçilerin %10'u) işine son verileceğini açıkladı. *Michelin* yönetiminin işçi çıkarma 'müjdesini' (!) verdiği ilk gün şirketin borsadaki değeri %10,56, ikinci gün de %12,53 oranında arttı...

Birleşmiş Milletler Örgütünün verdiği rakamlara göre, Çokuluslu Şirketlerin Üçüncü Dünya'daki şubeleri tarafından yaratılan istihdam, bu ülkelerdeki işgücünün %1'inden daha az olduğunu ortaya koyuyor. Aslında bir çok çokuluslu şirket, doğrudan yatırım yapmak, istihdam yaratmak yerine, *taşeron sistemini* yeğliyor. Ayakkabı alanında *ünlü* bir çokuluslu şirket olan *Nike*'nin, Endonezya ve Çin'de doğrudan çalıştırdığı işçi sayısı 16 000'in biraz altında olduğu halde, bu iki ülkede taşeron şirketlerde çalışan işçi sayısı 200 000 civarındaydı. Elbette bir çokuluslu şirketin herhangi bir Üçüncü Dünya Ülkesine sermaye yatırımı yapması için, *olmazsa olmaz koşullar* olmalıdır... Bir kere ücretler alabildiğince düşük ya da aynı anlama gelmek

9 Bkz: *The End of Jobs*, Harper's , Sept. 1993.

10 World Investment Report, 1994, s. 175.

üzere, sömürü oranı olabildiğince yüksek olmalı. Bu konuda en çok bilinen örneklerden biri, *Nike*'nin ilk defa geldiği, yatırımlarını kaydırdığı Güney Kore ve Tayvan'da ücretlerin 1980'lerin sonuna doğru artması üzerine, buradaki 'yatırımlarını' hemen daha ucuz işgücü sunan Tayland, Filipinler ve Vietnam'a *yeniden kaydırmasıdır*... Bu konuda bir *Nike* yetkilisi şöyle diyordu: "Emek maliyetini göz önüne alarak, ortaklarımızın daha enteresan ülkelere uyum sağlamasına yardımcı oluyoruz..." Bir başına düşük ücretler de yeterli koşul değildir. Aynı zamanda sendika gibi 'kötülükler' de olmamalı, sosyal koruma, sosyal güvenlik mevzuatı olabildiğince *'gevşek'* olmalı. Şüphesiz, hiç olmaması tercih sebebidir... Aynı şekilde emperyalist ülkelerdeki gibi çevre koruma mevzuatının ve çevre duyarlılığının olmaması da bir başka tercih sebebidir. Hükümetlerin yabancı sermaye teşvikleri ve vergi muafiyetlerini ve yağmacılara sundukları başka avantajları da unutmamak gerekir.

Fakat hepsi bu kadar değil, efendilerin lütfedip bir Üçüncü Dünya Ülkesine teşrif etmeleri için, asgarî bir alt-yapının mevcudiyeti de gereklidir. Asgari düzeyde yetişkin insan gücü, ulaşım ve haberleşme olanağı, vb. Bu da demektir ki, söz konusu ülkenin *sömürü için gerekli koşulları* önceden hazırlaması, bu amaçla da eğitime, alt-yapıya yeterli yatırımları yapmış olması gerekiyor... Durum böyle olduğu halde, Üçüncü Dünya yönetici elitlerinin yabancı sermaye çekme konusunda fanatik bir tavır içinde olmaları nasıl açıklanabilir? Bu ülkelerin yozlaşmış üst-düzey devlet bürokrasileri veya siyasi kadroları, bu tür durumlarda rüşvet (komisyon) alma olanağına, yerli *ortak şirketler* (bunlara 'joint-ventures' deniyor!) ve taşeron firmalar da, yüksek kârlar elde etme imkânına kavuşuyorlar. 'Kendi' ülkelerinin yağmalanmasından pay alıyorlar ve yağmanın sürmesinde çıkarları var. Bu yozlaşmış, mafyalaşmış, dar elitlerin çıkarı bir de *ülke çıkarı (milli mefaatlerin bir gereği) ve/veya kalkınma* olarak sunulabiliyor...

1990'lı yıllarda yabancı özel sermaye yatırımlarında büyük bir artış oldu. Bu sermayenin en büyük bölümü de portföy

yatırımı denilendi ve daha çok spekülatif amaçlarla hareket eden sermayeydi. Her ne kadar 1990'lı yıllarda söz konusu yatırımlar 1970'lerdeki seviyenin yedi katma çıksa da, bu bir yakalama operasyonu sayılabilir. Zira, 1980'li yıllarda yabancı sermaye yatırımları neredeyse yerinde saymıştı. Çin dışında kalan Üçüncü Dünya Ülkelerine yönelik sermaye akışı 1990-1998 aralığında bile, 1975-1982 döneminin altındaydı. 1990'lı yılların başında söz konusu ülkelere yönelen sermayenin yaklaşık %40'ı kısa vadeli, spekülatif amaçlı 'uçan sermaye' de denilen finans sermayesiydi. Hatırda tutulması gereken bir husus da, bu tür sermayenin de 'yükselen ülkeler' (emergent markets) denilen az sayıda ülkeye yönelmesidir. Bu ülkelerde özelleştirmeler sonucu kamu hizmetleri aşındırılırken ve neoliberal politikalar sonucu sermaye yatırımları gerilerken, *sıcak para* girişlerinde önemli bir artış yaşandı. Bu tür sermaye girişleri akıl almaz kârlar sağlamanın aracına dönüştü. Doğrudan yatırımların üretim artırıcı bölümü sadece toplam içinde önemsiz değildi elbette, üretim kapasitesini büyüten gerçek anlamdaki yatırımlar daha çok şimdilerde *Kuzey* denilen emperyalist ülkelerde toplandı. Bu tür yatırımların ancak %30 kadarı Üçüncü Dünya'da gerçekleşti (Doğu Avrupa ülkeleri dahil). Bu yatırımların da dörtte üçünden fazlası başta Çin olmak üzere, on ülkede toplandı. Bir başına Çin, Güney Doğu Asya'ya yönelik yatırımların üçte ikisini aldı. Toplamın yarısını üç ülke aldı: Çin, Brezilya, Meksika.

Yabancı sermaye hareketlerindeki bu artışa rağmen, dünya ölçeğinde üretim kapasiteleri, istihdam ve gelir artışı arasındaki uyumsuzluk veya *terslik* nasıl açıklanabilir? Bir kere, daha önce de sözünü ettiğimiz gibi, söz konusu sermaye hareketleri, daha çok spekülatif amaçlı, kısa vadeli finans akımlarıdır; ikincisi, söz konusu akımlar daha çok maddi yatırım amacıyla değil, şirket satın almalarında ve birleşmelerde (merger) kullanıldı. Bir büyük şirket bir başkasıyla birleştiğinde, ya da bir şirket bir başkası tarafından satın alındığında, ekseri ilave bir üretim kapasitesi yaratılmış olmaz veya yaratılan 'yeni kapasite' önemsizdir. Burada söz konusu olan, sadece *sahibin* değişmesidir.

Mülkiyet değişimi dışında kayda değer bir yenilik söz konusu değildir. Daha önce ifade ettiğimiz gibi, sermayenin uluslararası planda *merkezileşmesidir*. UNCTAD'ın verdiği rakamlara göre, dünya ölçeğinde gerçekleşen *şirket evlilikleri* (birleşmeler) ve *satın almalar* toplam sermaye hareketlerinin (*doğrudan yabancı sermaye yatırımları* denilen) yarısı ile üçte ikisi arasında seyreden bir orana ulaşmıştı. 1992-1997'yi kapsayan dönemde söz konusu 'doğrudan sermaye yatırımlarının' %72'si birleşme ve satın almalardan ibaretti. Üçüncü Dünya Ülkelerinde IMF ve Dünya Bankasının dayatmalarıyla özelleştirmeler, yerli şirketlerin ve kamu hizmetlerinin büyük çokuluslu şirketler tarafından satın alınmasıyla (yağmalanmasıyla) ve daha az oranda da birleşmelerle sonuçlanıyor. Bir fikir vermek için, neoliberal politikaların en fanatik uygulama alanı bulduğu Şili'de 1980'li yıllarda yabancı sermayenin %73'ü, özelleştirme kapsamındaki şirketlerin satın alınması için kullanılmıştı. Bu oran, 1990- 1995 aralığında Arjantin'de %80'lere kadar yükselmişti... Bir ülkenin kamusal ve özel tüm işletmeleri çokuluslu şirketler tarafından satın alındığında, söz konusu ülkeye devâsâ bir yabancı sermaye girişi olduğundan söz edilecektir. Oysa, söz konusu olan 'yerli işletmelerin' yabancıların eline geçmesi, dev şirketler tarafından ülke ekonomisinin yutulması, geleceğinin karartılmasıdır. Böyle bir durum gerçekleştiğinde bunu bir başarı olarak sunmak ne anlama gelebilir?

Çokuluslu şirketlerin, dünyanın beşeri, doğal, kültürel ve entellektüel zenginliğini yağmalamasını, modernleşme, ilerleme, 'çağdaşlaşma', ekonomik büyüme, kalkınma, vb. olarak sunmak, bir egemen ideoloji kategorisidir. Bu tür söylemlere kendini kaptırmak, dünyaya yağmacıların gözüyle bakmaktır. Aslında ideolojik yanılsama yaratan söz konusu kavramlar ve söylemler, sömürüyü, yağmayı, talanı meşrulaştırma ve kabullendirme işlevi görüyor. Gerçek dünyada olup-bitenlerin üstünü örtmeye yarıyor. Üçüncü Dünya'nın her türlü zenginliğinin emperyalist dünyanın 'yeni efendileri' tarafından yağmalanması, zenginliğin emperyalist merkezlere taşınması, olağan, gerekli, üstelik arzulanır bir şey, bir *ilerleme ve modernleşme*

kategorisi olarak sunuluyor. Bu aşamada, birilerinin diğerleri lehine nasıl yoksullaştırıldıkları, 'yeni efendilerin' marifetleri üzerinde biraz daha durabiliriz.

Kamu işletmelerinin özelleştirilmesi, bu işletmelerin dünyanın 'bit pazarında' satılması gibi bir şeydir. Bunların 'bit pazarına' düşmesinde de, IMF ve benzerlerinin rolü önemlidir. Uzun yılların birikimi olan kamu işletmelerinin (Türkiye'de bunlara KİT deniyordu), yok pahasına satılması, küresel elit, küresel elitin akıl hocaları, sözcüleri, Üçüncü Dünya'nın 'aydın' denilen azgelişmiş diplomalıları ve yozlaşmış yöneticileri tarafından büyük bir başarı olarak sunuluyor... Oysa bu tür bir 'operasyon' söz konusu ülkenin üretici ulusal potansiyelinin önemlice bir bölümünün feda edilmesi demektir. Çokuluslu şirketler, ya Üçüncü Dünya Ülkelerinde şubeler açıyorlar, ya da 'serbest üretim bölgeleri' denilen yerlerde faaliyet gösteriyorlar. Bu ikinci yöntemle çokuluslu şirketler, 'kendi evlerindeymiş gibi' hareket etme olanağına kavuşuyorlar. Son dönemde, ABD kökenli çokulusluların dış yatırımlarının önemli bir bölümü, Meksika'da, *maquiladoras* denilen 'serbest üretim bölgesine' yerleşmiş durumda. ABD-Meksika sınırının hemen gerisindeki *maquiladoras*'larda gerçekleşen üretimin %90'ı ABD'ye ihraç ediliyor. ABD çokuluslu firmalarının sınırın bu tarafında değil de öte tarafında faaliyet göstermeleri, bunların Meksikalıları merak ettiğinden, onları kalkındırmak gibi, hâlisane duygular ve kaygılar taşıdıklarından, kendi zenginliklerini Meksikalılarla paylaşmak istediklerinden, oraya 'ileri teknoloji' taşıma arzularından değil... Oraya gidişlerinin bir tek amacı var: *Aşırı kâr* sağlamak... Japon çokulusluları Malezya'ya, Tayland'a, Endonezya'ya, Filipinlere, Çin'e, vb., Batı Avrupa kökenli çokuluslular "eski Doğu Bloğu" ülkelerine, vb. aynı amaçla gidiyorlar... Meksika'daki 'serbest üretim bölgesindeki' Amerikan firmalarında işçi saat ücretleri 1,64 dolar iken, aynı şirketin ABD'deki işyerinde saat ücreti 16,17 dolar... Vergi oranları da öyle, çevre koruma mevzuatı daha 'gevşek", kâr transferi çok kolay...

Bangladeş, Tayland, Filipinler, Türkiye, ya da benzer durum-

daki ülkelerde üretilen ucuz emek ürünü mallar, emperyalist merkezlere zenginlik transferini sağlıyor. Bu ülkelerden birinde üretilen bir gömlek, 3 dolara Batılı bir şirkete satılıyor, gömleği alan onu 'ünlü moda mağazalarında' 30 dolardan satıyor. Yoksul ülkede yaratılan her 1 dolarlık zenginlik, emperyalist dünyaya 10 dolar olarak yansıyor. Bunun anlamı, Batılı ülkelerin hiçbir maddi üretim yapmadan, yoksul ülke aleyhine olarak zenginleşmesidir. Bir başına bu örnek bile, birinin zenginliğiyle diğerinin yoksulluğu arasındaki belirleyicilik ilişkisini ortaya koymaya, zenginlik-yoksulluk uçurumunun neden sürekli olarak büyüdüğünü göstermeye yeter... Yapılan bazı tahminler, 'serbest üretim bölgelerindeki' konfeksiyon işletmelerinde, *malın toplam değerinin sadece %2'sinin ücret olarak ödendiğini ortaya koyuyor..*[11]

Çokuluslu şirketlerin pek göze çarpmayan bir soygun yöntemi de *tranfer pricing* denilen *fiyat manipülasyonudur*. Aslında dünya ticaretinin üçte birinin çok uluslu şirketlerin *iç ticareti* haline geldiği son dönemde, fiyat manipülasyonu sonucu gerçekleşen zenginlik transferinin veya aynı anlama gelmek üzere, sömürünün devâsâ boyutlara ulaştığını tahmin etmek zor değildir. Çokuluslu bir şirket, dışarıdaki bir şubesine sattığı bir girdinin fiyatını yüksek gösteriyor. Azgelişmiş ülkedeki şubeden gelen girdinin veya malın fiyatını düşük gösteriyor. Bir azgelişmiş ülkedeki şirket şubesinde üretilen bir malın düşük faturalandırılması, ana şirketin daha az vergi ödemesine imkân veriyor. Bunun tersi geçerli olduğunda da, ana şirket, Üçüncü Dünya'daki bir şubesine sattığı bir makina, teçhizat, ara-malı, vb. yüksek faturalandırılarak, yapay olarak söz konusu ürünün fiyatını yükseltiyor. Bazı araştırmalar, çokuluslu şirketlerin fiyat manipülasyonlarıyla sağladıkları 'gizli kârların' resmen ilan edilen kârın %20 siyle, %30'u arasında seyrettiğini ortaya koyuyor. Elbette bu tür *pratiklerin* sadece ana şirketle Üçüncü Dünya'daki şubeler arasında gerçekleşmesi gerekmez. Çokulus-

11 Michel Chossudovsky, *Les pauvreté de Nations*, in dossier Cadtm-Gresea: Banque mondiale/FMI, ça suffit!, no: 12, troisième trimestre 1994.

lu şirketin *"iç* ticareti' söz konusu olduğunda, bunun diğer şubeler arası ticarette de geçerli olması doğaldır.[12] Bir 'ana şirket', Üçüncü Dünya'daki bir şubesinde yüksek kâr sağladığında ve onu orada yatırmak (yeniden yatırım) istemediğinde, şube tarafından ana şirketten yapılan ithalat fiyatları şişirilerek, gizli bir transfer sağlamak mümkün oluyor. Latin Amerika ve Hindistan'da Eczacılık alanında faaliyet gösteren çokuluslu şirket şubelerinden yapılan transferlerle ilgili 1970'li yıllara ait rakamlar, bu konuda fikir verecek nitelikte: Latin Amerika'daki şubelere girdiler yaklaşık %155 oranında yüksek fatura edilirken, bu oran Hindistan'daki şubeler için %124 ile %147 arasında değişiyordu.[13]

Yabancı sermayenin ve yabancı sermaye yatırımlarının 'timsâli' olan çokuluslu şirketlerin dünya ölçeğindeki yağma ve talanını meşrulaştırmak üzere ileri sürülen bir argüman da, söz konusu şirketlerin teknoloji transferi yoluyla, Üçüncü Dünya'nın kalkınmasına 'katkı yaptıklarıyla' ilgilidir. Aslında, uzaktan bakıldığında mâkul ve mantıklı gibi görünen şeylerin, yakından bakıldığında pek de öyle olmadıkları sonucu ortaya çıkabiliyor. Yabancı sermaye yatırımları yoluyla sağlanan temasın, azgelişmiş ülkelerde teknolojik düzeyi yükselterek, bu ülkelerle diğerleri arasındaki kalkınmışlık farkının kapanacağı iddiası, ekseri kabul gören bir argümandır. Elbette tarih boyunca farklı uygarlıklar arası temas, bunların birbirlerinden iktibas yapmalarına imkân veriyordu, Böylece bir *yakalama* mümkün olabiliyordu, oysa, kapitalizm söz konusu olduğunda bu tür bir kesinlik yoktur. Zira, kapitalist sistemde teknoloji, insanlar daha az yorulsunlar, daha az çaba harcayarak daha çok üretsinler,

12 Bu konuda bkz: Denis Horman, *Commerce mondial, une clause sociale pour l'emploi et les droits fondamentaux?*, Ed. L. Pire et CETIM, 1996, 260 pp.

13 Som Deo, **Multinational Corporation and the Third World,** Ashish Publishing House, New Delhi, 1986, pp. 75-76; Dalip S. Swamy, **Multinational Corporations and the World Economy,** Alps Publishers, New Delhi, 1980, pp. 118-119, Bu konuda ayrıca bkz: **World in Their Web...**

fizikî çalışmanın külfet ve zahmetinden daha az etkilensinler diye üretilmiyor. Kapitalist daha çok kâr etsin diye üretiliyor ve yegane amaç her seferinde daha çok artı-değere (kâra) el koymaktır. Bu tür bir yaklaşım geçerliyken, teknolojik ilerlemeyle toplum refahı arasında *olumlu yönde bir ilişkinin* varlığından söz etmek mümkün değildir. Teknoloji ilerledikçe, söz konusu teknolojiye sahip olanların sömürü, yağma ve talan olanakları, gücü ve iktidarı büyüyor, ama, bir bütün olarak *insanlık durumunda* bir iyileşme ortaya çıkması kesin değildir. Dolayısıyla, kapitalist mantık ve işleyiş geçerliyken *yakalama* değil, *kutuplaşma* gerçekleşiyor.

Kaldı ki, sermayenin kendiliğinden hareketi, *kalkınma* yaratmaz. Zaten kalkınmadan anlaşılan da ekonomik büyümedir, oysa, bu ikisi özdeş olgular veya süreçler değildir. Kalkınma ancak uzun vadeli bilinçli bir siyasî projenin eseri olabilir. Bu bakımdan, şimdilerde kalkınma olarak sunulan, aslında ekonomik büyümeden başka bir şey değildir. Başka türlü ifade etmek istersek, *sermayenin büyümesidir*... Azgelişmiş dünyanın bir ülkesinde çokuluslu bir şirket, ana şirketin uzantısı olan bir şube kurduğunda, *neyin nasıl üretileceğine*, yabancı sermaye yatırımı yapılan ülke değil, bizzat çokuluslu şirketin kendisi karar veriyor. Kurulan üretim ünitesi, kurulduğu ülke ekonomisiyle *yatay* bir tamamlayıcılık ilişkisi içinde değil, ana şirketle *dikey* bir tamamlayıcılık ilişkisi içinde bulunuyor. Böylece, toplumsal dokuyla pek uyuşmayan küçük *adacıklar* oluşuyor. Yabancı sermaye yatırımını gerçekleştiren şirket, makinaları, teçhizatı, ekseri ara-mallarını, kimi zaman hammaddeyi bile kendi sağlıyor. Bu tür yatırımlar arttıkça, ekonominin tamamı da emperyalist dünyanın bir *uzantısı* haline geliyor. Giderek, ülkede yapılan üretim, o toplumun ihtiyaçlarından bağımsızlaşıyor. Daha önce başka yerde ifade ettiğimiz gibi, bir ülkenin kalkınma hedefleriyle, çokuluslu şirketlerin kâr elde etme amacının *çakışması*, söz konusu ülkede teknolojik düzeyi yükseltmesi, toplumsal refahı artırması arasında doğru yönde bir ilişki kesinliği yoktur.

Bu konuda fikir edinmek için serbest üretim bölgelerine bak-

mak yeter. Yegane amaç, ucuz işgücünü sömürmektir... Makina ve teçhizatın %100'ünü, yarı-mâmul girdilerin %70'ini, hammaddenin %50'sini ithal ederek kurulan bir işletme, teknolojik düzeyi yükseltmek bir yana, bir de bu tür pahalı ithalat yüzünden ödemeler dengesi ve dış borç sorunu ortaya çıkarıyor. Azgelişmiş ülkelere yönelik 'teknoloji transferi', kapsamlı ve uzun erimli bir kalkınma projesinin yokluğunda, sadece teknolojik bağımlılığı artırıyor. Başka türlüsü de zaten mümkün değildir. Zenginlerden yoksullara doğru olan 'teknoloji transferinden' çok söz ediliyor da, yoksullardan zenginlere doğru olan transfer pek söz konusu yapılmıyor. Zira, teknolojik gelişme için *olmazsa olmaz* koşul olan yetişkin emeğin önemlice bir bölümü emperyalist ülkelere kaçıyor, kaçırılıyor.

Birleşmiş Milletler Örgütü'nün verdiği rakamlar, bu konuda fikir verecek nitelikte: 1960-1987 döneminde, Üçüncü Dünya Ülkelerinden sadece ABD'ye göç eden yetişkin insan gücü (araştırmacı, mühendis, akademisyen, vb.) 825.000'e ulaşmıştı. 1995 de ABD'de bilimsel ve mühendislik projelerinde çalışan uzman sayısı 12 milyondu. Bunun %72'si Üçüncü Dünya doğumluydu.[14] Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) verdiği rakamlara göre, yaklaşık 100.000 diplomalı Afrikalı, 'Kuzey' denilen emperyalist ülkelerde çalışıyor. Bu rakam, Kıta'nın yetişkin işgücünün yaklaşık üçte biri... 1980'li yıllarda yıllık ortalama yetişkin işgücü kaybı (kaçışı) 15.900 iken, bu rakamın 1999 da 21 000'i geçtiği tahmin ediliyordu... Sovyet Blokunun çökmesinin ardından Batı'ya kaçan yetişkin işgücü, devasa boyutlara ulaşmıştı. Sadece 1995 yılında 10 bin Bulgar akademisyen ve araştırmacısının ülkeyi terk ettiği tahmin ediliyor. Bir başka çarpıcı örnek, Hindistan'dır. Bu ülkedeki her 100 üniversite mezunundan 40 ilâ 50'si dışarıda çalışıyor. Bunlardan 100 bininin ABD de çalıştığı tahmin ediliyor. Bunların yetişmesi için Hindistan'ın kişi başına ortalama 15 ila

14 Deirde Griswold, *The Major Issues in the South-Nord Relations*, in Devlelopment and Socio-Economic Progress, may-august 2003, no: 85, pp. 46-58.

20 bin dolar harcadığı düşünülürse, nereden nereye *teknoloji transferi* yapıldığı ve bunun kimin için ne anlama geldiği daha iyi anlaşılır...

Fakat bir başka garâbet daha var: Afrika'da 100.000 Batı kökenli 'uzman' çalışıyor... Saçmalık şurada ki, Afrikalı uzman kendi yurdunda iş bulamadığı için Batı'ya kaçıyor, güya 'uzman açığını' kapatmak için de, Kıta'ya Batı'dan çok sayıda *uzman* ithal ediliyor. Bu durum karşısındaki şaşkınlığını ifade eden Fransız, INED 'in (Ulusal Demografi Etütleri Enstitüsü) başkanı Alain Parant, şunları söylüyordu: " Kalkınmakta olan ülkelerin uzmanlarının birçoğu, Kuzeyden gönderilenlerle aynı işi yapmaya ehil olduğu halde, yine de uzman ithal ediliyor. Aksi halde bu bizim yüksek ücretli uzmanlarımızın sonu ne olurdu?" Kural her zaman aynı: Üçüncü Dünya'nın beşeri kaynağını sömürmek... Kendi uzmanını Üçüncü Dünya'da astronomik ücretlerle çalıştırmak, ama, Üçüncü Dünya'dan gelenleri 'ucuz emek' olarak istihdam etmek... Velhasıl yoksulların zenginlere 'teknolojik yardımı'...

Çokuluslu şirketlerin ekonomik ağırlıkları arttıkça, 'doğal olarak' politik etkinlikleri de artıyor. Dünyanın her yerinde, ama, asıl Üçüncü Dünya Ülkelerinde kolaylıkla politik müdahalelerde bulunabiliyorlar. Bu ülkelerdeki üst düzey bürokratları etkileyerek ekonomik kararları kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirebiliyorlar. Bürokratları ve siyasetçileri 'satın alıyorlar...' Bir çok ekonomik karar birimini (ekonomik politikaları) doğrudan veya dolaylı olarak yönlendiriyorlar. İktidara gelmesini istedikleri siyasi partileri veya diktatörleri, askerî diktatörlükleri, teokratik ve otokratik rejimleri destekliyorlar... Hükümet darbelerini finanse etmek üzere kesenin ağzını açıyorlar... Üçüncü Dünya Ülkelerindeki çıkarları için kendi devletlerinin müdahalesini sağlıyorlar, vb... Bu konuda en çok bilinen iki örnek, iki Latin Amerika ülkesiyle ilgilidir. 1954 yılında bir Orta Amerika ülkesi olan Guatemala'nın reformist başkanı Arbenz, Bir tarımsal-endüstri (Agro-business) çokuluslusu olan *United Furuit Company*'nin kullanmadığı, boş bıraktığı toprakları, hem de bedelini faiziyle birlikte ödeyerek, kamulaştırıp, topraksız

köylülere dağıtmak istediğinde, ABD ülkeyi işgal etmişti... Bir başka ABD kökenli çokuluslu olan *International Telephone and Telegraph* (ITT), Şili genel seçimlerinde sosyalist Salvatore Allende'nin başkanı olduğu *Unidad Popular'ın* iktidara gelmesini engellemek için, 1 miyon dolar harcamaya hazır olduğunu CIA'ya bildirmişti. ITT'nin bu teklifi o aşamada kabul görmese de, her ne pahasına olursa olsun, Allende'yi düşürmeye kararlıydı... ABD çokulusluları Allende'ye yönelik baskıyı artırdılar, kredilerin kesilmesini sağladılar, rakip partileri desteklediler, ülkede karışıklıklar yaratmak için ne gerekiyorsa yaptılar. Allende'nin *Kennecott* ve *Anaconda*'mn işlettiği bakır madenlerini millileştirmesi, bardağı taşıran son damla oldu ve *Unidad Popular,* ABD tarafından kademe kademe tezgahlanan kanlı bir askeri darbeyle (11 Eylül 1973) iktidardan uzaklaştırıldı... Salvatore Allende kahramanca direndi, ama, başkanlık sarayında öldürüldü. Ondan sonrası herkesin mâlumudur...

Çokuluslu şirketler, dünyayı bir yağma alanı olarak gördükleri sürece, insan ve doğa karşısında asgari 'etik duyarlılığa' sahip olmaları, *sorumlu* davranmaları mümkün değildir. (Kapitalist sistemde etik sorunu üzerinde elinizdeki kitabın IX. bölümünde duracağız.). Özellikle her türlü devlet müdahalesinin ve düzenlemenin lânetlendiği, *deregülasyonun* yüceltildiği küresel kapitalizm çağında, insana ve doğaya verilen zararlar inanılmaz boyutlarda artmış durumda. Özellikle Üçüncü Dünya hükümetleri, *"ne pahasına olursa olsun, yeter ki, çokuluslu şirket gelsin"* aymazlığı içindedirler. Bunlardan çok azı, asgari ulusal bir duyarlılık ortaya koyabilmektedir.

Çokuluslu şirketler, çevre ülkelerde, işçi sağlığı, genel olarak insan sağlığı ve çevreye ilişkin kendi ülkelerindeki kadar bile *duyarlı* davranmıyorlar. Her halde bu konuda ilk akla gelen örneklerden biri, bir ABD çokuluslusu olan, *Union Carbide*' in Hindistan'ın Bhopal kentindeki şubesinde meydana gelen talihsiz olaydır. Şirketin yeterli güvenlik önlemi almamasının sonucu ortaya çıkan bu felakete 'kaza' denilip geçiştirildi... Oysa, 40 ton letal gazının çevreye yayıldığı ilk üç günde 8.000 kişi ölmüş, 520.000 kişi zehirli gaza maruz kalmış, 150.000 kişi de

zehirlenme sonucu süreklilik arz eder şekilde hastalanmıştı. Aradan onca yıl geçtikten sonra, hâlâ her iki günde bir kişi ölüyor... Böyle bir kaza olabilir mi? Sadece ilk üç günde ölenlerin sayısı, ABD'deki *11 Eylül* saldırılarında ölenin yaklaşık iki buçuk katıydı... Bunu kimse *terör eylemi* saymadı. Olayın ertesinde hiçbir ülkeye savaş da açılmadı... Böylesi trajediler sıradan bir kaza sayılıp geçiştirilirse, başkaları da hiçbir zaman gerektiği gibi gündeme gelip tartışılmaz ve gereği yapılmaz.

Atmosferin ısınmasına, dolayısıyla iklim değişikliğine neden olan *sera etkisi* yapan gazların yarıdan fazlasından çokuluslu şirketler sorumlu. Aynı şekilde ozon tabakasının delinmesinde de söz konusu şirketlerin payı büyük. Çevreye zarar verici maden çıkarma yöntemleri için de aynı şey söz konusu. Alüminyumun %63'ünü sadece 6 çokuluslu şirket çıkarıyor. İhracata yönelik hububat maddelerinin %80'inin üretildiği toprakların %80'i az sayıdaki çokuluslu şirketin elinde. İhracata dönük üretim, temel gıda maddeleri üretimi aleyhine gerçekleşiyor ve bu durum açlık da dahil sayısız insanî sorunlar ortaya çıkarıyor.

23 çokuluslu şirket, pestisit (zararlı böceklerle mücadele 'ilacı veya 'zehir') üretiminin %90'ını gerçekleştiriyor. Bu zehirlerin kullanımı sonucu sayısız hastalıklar ortaya çıkıyor. Bir çok pestisit, ABD ve Batı Avrupa ülkelerinde yasaklanmış olmasına rağmen, Üçüncü Dünya'ya ihraç edilmeye devam ediliyor. 1980'li yıllarda ABD tarafından ihraç edilen pestisitlerin %25'inin ABD'de kullanılması yasaklanmıştı.[15] Pestisitlerin kullanımı sonucunda, insanların bazı hastalıklara karşı bağışıklığı yok oluyor, kanser, kadınlarda düşükler ve sakat doğum, karaciğer bozuklukları, sinir sistemi bozukluğu, daha bir çok hastalık ortaya çıkıyor. Suyun, toprağın ve havanın kirlenmesinin ileriye dönük sonuçlarını düşünmek bile rahatsız edicidir. Oysa, çokuluslu şirketlerin sözcüleri, geçerli ekonomik

15 Bkz: Greenpeace International and Pesticide Action Network- FRG, October 1990, p. 2.

büyümenin, hem yoksulluğu ortadan kaldıracağını, hem de böylece, çevre koruma için gerekli kaynağın yaratılacağını ileri sürüyorlar...

Çokuluslu şirketler, son dönemde bir de *biyolojik korsanlık* denebilecek bir maceraya girişmiş durumdalar. Bilindiği gibi, dünya genetik zenginliğinin dörtte üçü Üçüncü Dünya'da bulunuyor. Biyolojik çeşitlilik kaynağının yağmalanması demek, yaşamın kaynağının yağmalanması demektir. Şimdilerde özellikle agro-chimi (kimyasal tarım) alanında faaliyet gösteren çokuluslu şirketler, Dünya Ticaret Örgütü'nün de suç ortaklığıyla, yeryüzünün genetik zenginliğini, telif ve mülkiyet haklarını ele geçirmek üzere yoğun bir faaliyet içindeler. Bilindiği gibi, biyolojik zenginlik, ilaç yapımı için büyük önem taşıyor. İlaç yapımında kullanılan biyolojik zenginliğin %90'ı Üçüncü Dünya'da bulunuyor. Dünya'da üretilen ilaçların yarıdan fazlası Üçüncü Dünya'daki bitkilerden, sebzelerden, vb. sağlanıyor. Üçüncü Dünya 'yerli halklarının, ürettiği, koruduğu, geliştirdiği bitkiler ve onlardan üretip, nesilden nesile taşıdıkları 'ilaçlara', şifa araçlarına çokuluslu şirketler el koyma telaşında.

Gerçi dünyanın biyolojik ve genetik zenginliğinin % 90'ı Üçüncü Dünya Ülkelerinde bulunuyor ama, Dünya'daki telif haklarının (telif, lisans, patent.) %90 dan fazlası emperyalist ülkelerin çokuluslu şirketlerin elinde... Bir kere söz konusu zenginlik çokuluslu şirketlerinin eline geçti mi, bunların Üçüncü Dünya'ya nasıl satıldığını, yağmacıların elinde nasıl bir koza dönüştüğünü, söz konusu halklara kendi ellerinden kaçırdıklarının kaça mâl olacağını tahmin etmek zor değildir. Şimdilerde ilaç satışlarıyla sağlanan aşırı kârlar, devasa boyutlara ulaşmış durumda. Aynı ilaç kırk-elli farklı ad ve ambalajla satılıyor ve aynı içerik ve etkiye sahip ve aynı şeyden yapılan ilaçlar arasında bazen bire yüz fiyat farkı olabiliyor... ABD de 700 kadar temel ilaç maddesinden 35 000, Hindistan'da 15 000, Norveç'te 2000 farklı marka ilaç üretiliyor... İlaçların üretim maliyetiyle satış fiyatı arasında astronomik fark var ve reklam harcamaları fiyatları şişirmede önemli bir faktör.

Üçüncü Dünya toplumlarını tehdit eden bir şey de, *genetik manipülasyondur.* Canlı organizmaların, bitki ve hayvanların, vb. genetik yapıları üzerinde oynanarak, bu yapılar değişikliğe uğratılıyor. Bu tür müdahaleler özellikle agro- endüstri firmalarının elinde hem yüksek kârlar sağlamasını, hem de korumasız Üçüncü Dünya köylülerinin, çokuluslu tarımsal tekellere daha da bağımlı hale gelmesini sağlıyor. Geleneksel tarımı, bin yılların mirası olan tarımsal üretim yöntemlerini yok ediyor. Çiftçilere genetik olarak değişikliğe uğratılmış tohumlar satılarak, ve bu yolla bağımlılık yaratılarak, geçimini topraktan sağlayan yüz milyonlarca, milyarlarca insanın yaşam kaynağı kurutuluyor. Bilindiği gibi, genetik değişime uğratılmış bir bitki tohumu, birinci yıl belki 'normalden' daha çok ürün alınmasını sağlıyor, ama ilk yılın hasadından tohum kullanmak mümkün olmuyor (genetik müdahale 'bir yıllık' ürün için kurgulandığından). Çiftçiler ikinci yıl tohumunu da aynı kaynaktan sağlamak, velhasıl bir avuç tohum için binlerce dolar ödemek zorunda kalıyorlar.

Şahin Artan, bu konuda şunları yazıyor: "Genetik olarak değiştirilmiş bir ürünün patentine sahip olan şirketler, o ürünü çiftçiye sadece bir kerelik kullanmak üzere satıyorlar. Aynı ürünü yeniden ekmek isteyen çiftçi, her seferinde tekrar ürünü satın almak zorunda kalıyor. Biyoteknoloji şirketleri, bunu garantiye alıp korsan tohum kullanımını engellemek için "Terminatör Gen" adı verilen bir teknoloji de geliştirmiş durumdalar. Bu teknolojide, ilk ekildiğinde ürün veren, kalan tohumlar ikinci kez ekildiğinde ise ürün vermeyen "katır" türler gene genetik mühendisliğiyle geliştiriliyor. Böylece binlerce yıldır toprağı ekenin "doğal hakkı" olan "kalan tohum" , hak olmaktan çıkıp sömürünün son ve en güçlü halkası haline geliyor."[16] Cengiz Başkaya, "Sarıgöl Dindarlı Köyünde, domates üretimi için temin edilen, İsrail kaynaklı tohumun kilogramının 23 milyar liraya mal olduğunu öğreniyoruz. Bir kilogram altın

16 *Biyoteknoloji: Tohumun Çiftçiden Kopuşu*, Siyasi Gazete, Aralık 2003, yıl 2, sayı 6.

ise 17 milyar TL'ye alınabilir"[17] derken, tohumun üretici köylünün elinden nasıl çıktığına, nasıl bir sömürü ve baskı aracına dönüştüğüne gönderme yapıyor... Tohumu, gübreyi, zararlılarla mücadelede kullanılan pestisitleri, ve diğer girdileri çokuluslu tarımsal endüstri tekellerinden sağlayan çiftçi, elde ettiği ürünü de aynı çokuluslulara satmak zorunda... Artık bilinen anlamda 'bağımsız üretici' olmaktan çıkıp ' yeni tür bir *serf* haline geliyor... Belirli bir eşik aşıldıktan sonda da kaderi bütünüyle *dünyanın yeni efendileri* tarafından belirleniyor... Küresel kapitalizm, sadece proleterleşmeyi hızlandırmakla kalmıyor, aynı zamanda 'şimdilik' toprağa bağlı kalanları da *modern serfler'e* dönüştürüyor.

17 *Şirketleşen Tarım*, www.ozguruniversite.org, 13 Mart 2004.

VI. BÖLÜM

'ŞER EKSENİ' BÜYÜK İNSANLIĞA KARŞI

'Öyle bir dünya'da yaşıyoruz ki, bir uluslararası ticaret kuralını ihlâl etmek, insan haklarını ihlâl etmekten daha zor...'

Warren Allmand

Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (WB) ve Dünya Ticaret Örgütü (WTO), dünyanın yeni efendilerinin yağmasının hem koşullarını yaratmanın, hem de sürdürmenin başlıca araçları. IMF ve Dünya Bankası küresel ölçekte finans akımlarını, Dünya Ticaret Örgütü de ticari akımları yönetiyor. Biz burada söz konusu örgütlerin Türkçe kısaltılmışlarını kullanacağız. Zaten IMF türkçeleşmiş durumda, üstelik İngilizce okunuşuyla *ayemef* deniyor! Oysa, UPF denmesi gerekirdi... Bu durum, sömürge bilincinin beslediği aşağılık duygusuyla ilgilidir ve ölçünün nasıl kaçırıldığının da bir göstergesidir... Neredeyse, insanlar kendi adlarını bile Amerikanca telaffuz edecekler... Her ne kadar bunlara uluslararası örgütler dense de, bunların asıl misyonu, küresel elitin çıkarlarını gerçekleştirmektir. Dolayısıyla bunları, *dünyanın yeni efendilerinin* hizmetinde 'büyük insanlığa' karşı örgütler, bir tür *şer ekseni* olarak görmekte bir sakınca yoktur. Bu örgütlerin veya kurumların bugünkü pis misyonunun tahliline geçmeden önce, buraya nere-

den ve nasıl geldikleri, her birinin evrimi üzerinde kısaca durmakta pedagojik yarar olabilir. Gerçekten, söz konusu örgütler, şimdilerde *Washington Konsensüsü* denilenin hizmetindedirler ve insanlığın yüzyüze geldiği sorunları çözmek bir yana, bizzat kendileri, çözümsüzlük kaynağı haline gelmiş durumdadırlar. Bu bölümde, bu örgütlerin işlevi tartışma konusu yapılacak, IMF, DB ve DTÖ sırasıyla ele alınacak.

1. Uluslararası Para Fonu (IMF)

Uluslararası Para Fonu, 1944 de ABD'nin New Hampshire bölgesinde küçük bir kasaba olan Bretton-Woods'da toplanan konferansta kuruldu. Dünya Bankasıyla aynı gün kurulduğu için, bunlara *Bretton-Woods İkizleri* dendiği de olur. Örgüt, esas itibariyle ünlü İngiliz iktisatçısı J. M. Keynes'in damgasını taşıyordu. Amaç, finansal akımlara bir çekidüzen vermek ve Bretton-Woods anlaşmasıyla kabul edilen *sabit kur sistemini* korumaktı. Bu yüzden IMF'nin iki döneminden söz etmek mümkündür. Sabit kur sisteminin geçerli olduğu 15 Ağustos 1971'e kadar ki dönem ve dünyanın yeni efendilerinin, ama asıl finans baronlarının *jandarması, itfaiyecisi, icra memuru* durumuna geldiği dönem. Elbette *sabit kur sisteminin* sona erdiği, dolayısıyla Bretton-Woods sisteminin çöktüğü dönemin hemen ertesi gün, IMF bugünkü işlevini üstlenmedi. Bunun için neoliberal politikaların pratik politikaya yansıması gerekti. Başlangıçta, kuruluş amaçlarına uygun olarak IMF'nin işlevi, dış ödeme zorluğu içindeki ülkelere kısa vadeli kredi kullandırarak, söz konusu tıkanıklığı aşmak ve sabit kurlara dayalı sistemi korumaktı.

Fon'un şimdilerde 183 üyesi var, ama asıl belirleyici olanlar, başta ABD olmak üzere yedi emperyalist ülkedir. Aslında bu yedi içinde de asıl belirleyicilik ABD'ye aittir. Bu bakımdan IMF'nin bir Washington örgütü olduğunu söylemekte sakınca yoktur. Her ülke, finansal gücü veya aynı anlama gelmek üzere, Fon'a katkısı oranında oy sahibi. Fon'da kararlar *bir dolar bir oy* esasına göre alınıyor. Fonu'un tüzüğünü değiştirmek için de oyların %85'i gerekiyor! Sadece ABD toplam oyların %17,

35'ini temsil ediyor. Japonya'nın oy oranı % 6,22, Almanya'nın %6.08, Fransa'nın %5,02, İngiltere'nin % 5,02, geri kalanlar da ülke grupları olarak temsil ediliyor ve her ülkeler grubu bir ülke tarafından temsil ediliyor. En önemli grup, %5,21 oya sahip olan ve Belçika tarafından temsil edilen ülkeler grubu. Bu gruba, Belçika'dan başka, Avusturya, Beyaz Rusya, Slovakya, Solovenya ve Türkiye dahil. İkinci grup Hollanda tarafından temsil ediliyor. Oy oranı %4,92 olan bu gruba da Ermenistan, Bosna, Bulgaristan, Hırvatistan, Kıbrıs, Gürcistan, İsrail, Makedonya, Romanya ve Ukrayna var. Gabon'un temsil ettiği 25 ülkenin oy oranı da %1,17...

Bizim problematiğimiz bakımından asıl önemli olan, IMF'nin 1980'li yıllarda üstlendiği işlev ve bu işlevin kimin için ne anlama geldiğidir. Her ne kadar *Washington Konsensüsünden* (Washington Consensus) ilk defa bu kavram çiftinin John Williamson tarafından ortaya atıldığı 1990'dan sonra söz edilmeye başlansa da, uygulama 1979 da İngiltere'de Margaret Thatcler'in, 1980 de ABD'de Ronald Reagan'in iktidara geldikleri döneme kadar gerilere gidiyor. John Williamson, *What Washington Means by Policy Reform*[1] başlığını taşıyan makalesinde, neoliberal küreselleşme ideolojisinin *on emrini* vâzediyordu, ama, bunlar ne ilk defa söylenmişti ne de ilk defa gündeme geliyordu... Daha sonra Washington Konsensüsü olarak sloganlaşacak olan, aslında bilinen standart reçeteden başkası değildi: Bütçe disiplini, 'rekabete açık' kur sistemi, dış ticaretin serbestleştirilmesi, yabancı sermayenin önünün açılması, özelleştirme ve dereglemantasyon (devletin düzenleyici işlevine son verilmesi anlamında). IMF tarafından borçlu Üçüncü Dünya Ülkelerine dayatılan *yapısal uyum programı*

1 Bkz: *Latin American Adjustment: How much has happened,* Institude for International Economics, Washington, 1990. Okuyucu Washington Consensus'la ilgili ilginç bir eleştirel değirlendirme için , Yves Dezalay-Byrant Garth'ın, *Washington Konsensüsü: "Neoliberal Hakimiyetinin Sosyolojisine Katkı* başlığını taşıyan makanelesine bakabilir. İn **Küreselleşme mi, Emperyalizm mi?** (Ed , Fikret Başkaya, Ütopya Yayınevi, 2. Baskı, 2003.

standarttır ve şu unsurları içerir: Ulusal paranın devalüasyonu, kamu bütçesinin küçültülmesi, kamu personelinin önemli oranda azaltılması, yüksek faiz uygulaması, ücretlerin bastırılması, kredilerin kısılması, gıda maddelerine yapılanlar da dahil sübvansiyonların kaldırılması, devlet tarafından üretilen enerjinin, suyun, telefonun, vb. fiyatlarının yükseltilmesi, ihracatın teşvik edilmesi, kamu işletmelerinin ve kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi...

Öyleyse ne oldu da IMF, başta finans baronları olmak üzere mega-firmaların *jandarması, itfaiyecisi ve icra memuru* durumuna geldi? Başka türlü söylersek, bu finans kurumunun *dünyanın yeni efendilerinin* dar çıkarını gözeten bir çeşit *Dünya Merkez Bankası* durumuna gelmesinin gerisinde ne vardı? Esasen, 1980'li yılların başına gelindiğinde Üçüncü Dünya rejimleri kırılgan ve dış müdahaleye daha da açık duruma gelmişlerdi. Bu durum, bir taraftan sanayileşmiş kapitalist ülkelerle kurulan eşit olmayan ilişkiler, diğer yandan da ABD'nin 1979 dan başlayarak uyguladığı saldırgan ekonomik politikaların eseriydi. Savaş sonrası dönemde Üçüncü Dünya'da geçerli *ulusal-kalkınmacı* veya *ulusal-popülist* model, artık sürdürülemez duruma gelmişti. Bu sürdürülemezlik tablosunun, biri yapısal, diğeri de konjonktürel iki nedeni vardı. Daha 'klasik sömürgecilik' döneminden başlayarak, emperyalist merkezlerle, daha sonra Üçüncü Dünya (şimdilerde *Güney*) denilecek olan ülkeler arasında eşit olmayan bir uzmanlaşma ve eşit olmayan ticaret ve yatırım ilişkileri oluşmuştu. Bir kere, söz konusu ülkelerin ekonomik yapıları, emperyalist ülkelerin ihtiyaçlarına cevap verecek biçimde çarpıtılmıştı. Topraklarında kendilerini doyuracak ürünler yerine, Batı'nm ihtiyacı olan mallar üretiliyordu. Bu durum, söz konusu ülkeler aleyhine işleyen, *eşit olmayan* bir uzmanlaşma demekti. İkincisi, ticaret hadleri sürekli olarak azgelişmiş ülkeler aleyhine gelişiyor. Başka türlü ifade edersek, azgelişmiş ülkeler aynı miktar ithalatı her seferinde daha çok ihracat yaparak sağlayabiliyorlar. Daha çok mal ihraç ettikçe, göreli olarak daha çok yoksullaşıyorlar. Sürekli kan kaybediyorlar. Bu durum da kaçınılmaz olarak, dış

ticaret açıklarına, ödemeler dengesi tıkanıklığına neden oluyor, velhasıl *borçlanma zorunlu hale geliyor.*

İkinci neden de konjonktüreldi. Dünya ticaretinin daralması, Üçüncü Dünya'ya yönelik kredilerin kesilmesi ve verimli yatırımların (istihdam ve gelir yaratan) gerilemesi, petrol fiyatlarının peş peşe yükselmesi, ABD'nin hegemonik konumunu takviye etmek üzere yüksek faiz uygulamasını dayatması... Petrol fiyatlarının yükselmesine eşlik eden faiz oranlarındaki yüksek oranlı artış, Üçüncü Dünya Ülkelerini önemli dış ödeme güçlükleriyle karşı karşıya getirdi. Dış borç sorunu kritik bir eşiğe gelmişti. Eğer 'aşırı borçlu' Üçüncü Dünya Ülkelerinden bir kaçı, peş peşe ödeyememezliğe düşer veya borçlarını ödemezse, dünya finans sistemi çökebilir, arkasından da küresel planda ekonomik çöküşü tetikleyebilirdi. İşte bu aşamada IMF devreye girerek, çokuluslu büyük bankaları kurtarma operasyonu başlattı. Borçlu ülkelere borç ödemeyi esas alan, başkaca hiçbir kaygı taşımayan, kibarca 'dışa açık' veya 'ihracat öncülüğünde büyüme' denilen bir modeli dayattı. Başlarda 'istikrar programı' denilen *yapısal uyum programları* böylesi bir ihtiyaçtan doğmuştu. Yapısal uyum programlarının 'asıl amacı' borç ödemelerini güvence altına almak gibi görünüyorduysa da, asıl amaç bu ülkeleri *yeniden kompradorlaştırmak,* ulusal kalkınmacı paradigmadan uzaklaştırmaktı. 'Dışa dönük' denilen modelle birlikte, zaten çok düşük olan Üçüncü Dünya ihraç ürün fiyatları dibe vurdu. Borç ödemelerini güvence altına almayı amaçlayan dışa açık model, ancak borçları daha da artırarak yol alabilirdi ve öyle oldu. Dış borçlar ödendikçe arttı. Bir de peşine iç borç belası takarak...

Yapısal uyum programları uygulandıkça, söz konusu ülkelerin ekonomileri daha da kırılgan hale geldi. Giderek IMF'nin ve ikizi Dünya Bankası'nın müdahalesine daha da açık hale geldi. Belirli bir eşikten sonra da Üçüncü Dünya Ülkelerinin ekonomik politikaları bütünüyle Washington'da IMF'nin 'huzur veren' ofislerinde belirlenmeye başlandı. Tüm kaynaklar borç ödemek üzere seferber edilince, zaten kırılgan olan ekonomilerin temeli daha çok aşındı, işsizlik, açlık, sefalet,

dışlanma, marjinalleşme, çevre tahribatı büyüdü. İlaç diye verilen, hastanın durumunu daha da kötüleştirdi. IMF, bir borçlu ülkede durum kritik hale gelince, ilgili ülkeye bir miktar kredi açıyor. Açılan bu yeni kredi, *emme basma tulumbayı* çalıştırmak için konan su gibi, kaynak transferini, kan kaybını sürdürmeye yarıyor. IMF ile yapılan her *stand-by* anlaşması,IMF'ye verilen her niyet mektubu (Letter of intend) ülke zenginliğinden bir şeylerin koparılmasıyla sonuçlanıyor. Her niyet mektubu, ülkedeki verimli işletmelerden bir kaçının dünyanın yeni efendileri tarafından el konulmasıyla, yağmalanmasıyla sonuçlanıyor. Ya da yağmayı derinleştirecek yasal ve/veya kurumsal düzenlemeleri ve politikaları güvence altına alıyor... 1970'li yıllarda Latin Amerika ülkelerinin birikmiş borçları 60 milyar dolardı. 1980 de 204 milyar dolara, 1990'da da 443 milyar dolara yükseldi, 2000 yılında da 750 milyar dolara yükseldiği tahmin ediliyor.[2] 2001 yılında her Latin Amerikalının, çokuluslu bankalara 2550 dolar borcu vardı. Son otuz yılda Latin Amerika ülkeleri, her yıl ortalama 25 milyar dolar borç ödediler, ihraç ettikleri mal ve hizmetlerden sağladıkları gelirin % 30-35'ini borç ödemelerine tahsis etmek zorunda kaldılar. Burada verdiğimiz rakamlar ve oranlar, borçlandırmanın nasıl bir soygun olduğunu anlatmaya yeter. Otuz yılda yaklaşık 750 milyar dolar borç ödendikten sonra, hâlâ ödenecek 750 milyar borç var...

Arjantin'de son krizin patlak verdiği 2001 de, birikmiş borç, 146 milyar dolardı. Kriz, yıllardır uygulanan yapısal uyum programlarının eseriydi, ama, IMF krizin patlak vermesi için elinden geleni yaptı. Bir seferliğine emme basma tulumbayı çalıştıracak suyu (yeni kredi) Arjantinden esirgeyerek, yangına körükle gitmeyi yeğledi... Sonuç biliniyor... Artık Arjantinde her beş kişiden ikisi aşırı yoksulluk ve sefalet içinde 'yaşıyor'... Oysa, Arjantin bir zamanlar Latin Amerika'nın refah düzeyi en yüksek ülkesiydi... Yıllardır yapısal uyum programları uygulayan

2 Bu konuda ilginç bir eser için bkz: Marcos Arruda, **External Debt,** Pluto Press and Transnational Institude, Londra, 2000.

Brezilya'da sefaletin boyutlarına dair rivayet muhtelif... Hükümet tarafından açıklanan resmî rakamlara göre kronik yetersiz beslenen nüfus 22 milyon, muhalefete göre 44 milyon, Dünya Piskoposlar Konferansı'na göreyse, 55 milyon...[3] Dünyanın en zengin doğal kaynaklarına sahip, neredeyse bir kıta büyüklüğündeki 173 milyonluk bir ülkenin bu hale gelmesi, ancak IMF'nin yapısal uyum programının eseri olabilirdi... Yapısal uyum programlarını uygulamakta kölece bir sadakat gösteren Türkiye'de de durum farklı değil... Yoksulluk sınırının altında yaşayan nüfusa dair rivayet muhtelif olsa da, yaklaşık her dört kişiden birinin sınırın altında 'yaşadığını' söylemek abartma olmaz...

Eğer bir ülke, nesi var nesi yok borç ödemeleri, kâr transferleri, sermaye kaçışı, eşit olmayan değişim sonucu ticaret hadlerinin sürekli aleyhte gelişmesi gibi mekanizmalarla dışa aktarıp, sahip olduğu zenginliği elinden kaçırırsa, elbette temel alt-yapı için, eğitim için, sağlık için, sağlıklı beslenme için, velhasıl toplumun bugünkü ve gelecekteki refahı için yeterli kaynağa sahip olması mümkün olmaz. Bir de çevre tahribatı yaratarak... Elbette başta IMF olmak üzere, emperyalist dünyanın çıkarlarını gerçekleştirmeyi amaçlayan odakların yıkım politikalarının bu kadar kolay uygulanabilmesini, sadece dış dayatmalarla açıklamak doğru olmaz. Üçüncü Dünya'nm kompradorlaşmış ayrıcalıklı elitlerinin katkısı olmadan bu yağmanın sürdürülmesi mümkün değildir. Artık Üçüncü Dünya'nın ayrıcalıklı elitleri, küresel elitin bir bileşeni haline gelmiş durumdadır ve küresel elitin sınıfsal-tarihsel çıkarı, büyük insanlığın çıkarıyla çelişmektedir. Küresel elitle Üçüncü Dünya elitlerinin çıkar uyumu, IMF'nin yapısal uyum programlarını uygulamaya imkân veriyor.

IMF ve benzerlerinin, Üçüncü Dünya halklarına, bir bütün olarak 'büyük insanlığa' karşı tavrı, tipik bir yağmacı tavrıdır ve başta hegemonik güç olan ABD olmak üzere, emperyalist çıkar-

3 Dom Mauro Morelli'den aktaran Jean Zeigler, **Les Noveaux Maîtres du Monde**, a.g.e. s. 230.

ların hizmetindedir. Bir bakıma, ABD hegemonyasının bir aracıdır. IMF tarafından önerilen politikalar her seferinde çözümsüzlüğü derinleştiriyor ve her seferinde bir 'sorumlu', bir 'günah keçisi' bulunuyor. Şimdilerde başarısızlığın gerekçesi olarak, söz konusu ülkelerdeki, yolsuzluklar, şeffaf olmayan yönetim, bağımsız ve etkin olmayan yargı, rüşvete alışmış kamu görevlileri, vb gibi nedenler ileri sürülüyor ve bu konuda *reformlar* öneriliyor. Aslında bununla, asıl sorunların tartışılmasının önü kesiliyor. Böylece, kapitalist işleyişin dünya ölçeğinde ortaya çıkardığı temel sorunlar tartışma gündeminin dışına atılıyor. Ve hâla akıl almaz bir pişkinlik ve aymazlıkla Ortodoks ekonomik kabullere dayanan ekonomik politikaların tüm sorunları çözeceği, serbest ticaretin ve piyasa ekonomisinin her derde deva olduğu söyleniyor. Oysa, tam tersinin yapılması gerekirdi. Eğer temel sorunlar tartışma gündemine gelebilirse, artık sonuçları neden olarak sunmak mümkün olmaz. Nitekim, son dönemde şikayet konusu yapılan yolsuzluklar, şeffaflık eksikliği, genel ilişkiler bütününün bir sonucudur. Eğer bu tür sorunlar olmasaydı zaten söz konusu ülkeler kalkınmış ülkeler olurlardı.

IMF'nin yüksek maaşlı uzmanları Üçüncü Dünya'yı bir bütün olarak görüyor ve hepsine aynı reçeteyi yazıyor. Bir dönemde Meksika için önerdiğini, daha sonra Güney Doğu Asya ülkeleri için öneriyor... Bazen yanlış ülkeye gittikleri de oluyor. IMF'nin mâlum misyonu için bir grup 'uzman', Washington'dan bir Afrika ülkesini *uyumlandırmak* için giderlerken, yanlışlıkla yanlarına başka bir ülkenin bilgisayar verilerini alıyorlar. Durumun farkına varıncaya kadar, X ülkesinin verileriyle Y ülkesini *uyumlandırıyorlar*... Aslında bu tür misyonlar için söz konusu ülkelere giden uzmanların da bir başka Üçüncü Dünya Ülkesi doğumlu olmaları da üzerinde durulması gereken bir husustur.

IMF politikalarını eleştirenlere karşı cevap da hazırdır: 'Geri kafalı', 'yeni süreci anlayamamak, popülist, Üçüncü Dünyacı, vb. Kendilerinden olanlar bile suçlanmaktan kurtulamıyor. Dünya Bankası ikinci başkanı ve baş iktisatçısı olan Joseph

Stiglitz, özellikle Güney Doğu Asya ve Rusya krizlerindeki IMF politikalarını eleştirerek görevinden istifa etti. Kurduğu Web sitesinde IMF politikalarını eleştirmeyi sürdürüyor. Bir zamanlar yere göğe sığdıramadıkları Nobel ödülü sahibi profesör Stiglitz, Washington Konsensüs'ün papazlarının eleştirisinden muaf değil. Carnegie Vakfı'nın ünlülerinden Anders Aslund, İngiliz *The Economist*'e verdiği bir demeçte, Stiglitz' için: "Aklına gelen her saçmalığı söyleyip duruyor" demişti. ABD'nin ünlü kurumu MIT'in önde gelen sîmâlarından biri olan profesör Paul Krugman, IMF iktisatçılarının Asya krizinde neden basiretsiz davrandıklarını sorduğunda, IMF baş iktisatçısı Michel Moussa, "her kim ki, gevşek para politikalarının söz konusu ülkelerin derdine deva olacağını ileri sürüyorsa, bilin ki, bu şahsiyetler mutlaka legal olmayan bir şeyler içiyorlardır".[4] demişti.

2. Dünya Bankası (WB)

Bir Bretton-Woods ikizi olan Dünya Bankası, dünya ölçeğindeki kapitalist egemenliğin en önemli kurumlarından biridir. Başlarda işlevi daha mütevazı idi. Savaştan büyük yara alarak çıkan Batı Avrupa'nın yeniden inşasında rol almıştı, dolayısıyla, *kalkınmayla* doğrudan ilgili değildi. Kredi vermekten çok özel bankalar tarafından açılan kredilere güvence veriyor, kefil oluyordu. Önemli kârlar sağlayıp büyüdükçe, faaliyet alanlarını genişletti ve özel yatırımcıların güvenini korumak kaydıyla, kredi koşullarını esnekleştirdi. Başlarda tipik bir banka görünümündeydi ve az sayıda iktisatçı ve mühendis istihdam ediyordu. Sermayesi, taraf olan üye ülkelerin katkılarından oluşuyordu. Aslında Dünya Bankası olarak bilinse de tek bir kurumdan oluşmuyor. Zaten resmi adı da "The World Bank Group"dur. Gruba asıl adını veren International Bank for Reconstruction and Development" (IBRD) Türkçesi, Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası'ından başka, kısaltılmışı AID olan, Association for International Development, The International Finance Corporation (Uluslararası

4 Manière de Voire, no: 72, s. 60

Finans Kurumu), Multilateral Investment Guarantee Agency ve International Center for Settlement of Investment Disputes (ICSID) den oluşmaktadır.

Banka asıl sıçramayı McNamara döneminde yaptı ve *işlev kayması* da o döneme rastlar. Başkan Kennedy ve Başkan Johnson'un savunma bakanlığını yapmış olan McNamara, 1968'den 1881'e kadar Dünya Bankası'nın patronuydu. McNamara'nın bankanın başında olduğu dönemde, yıllık krediler ortalama 1 milyar dolardan 13 milyar dolara yükseldi, banka personeli 4 kat, bütçesi de 3,5 kat artış gösterdi. Şimdilerde Banka da çalışanların sayısı 10 binin üstündedir. Son on yılda açtığı krediler tutarı da 225 milyar doların üstündedir. McNamara, bankanın kaynaklarını büyütmek için ulusal sermaye piyasalarından 100 milyar ödünç aldı. Bu kaynağın önemli bir bölümü de İsviçre bankalarından sağlandı. İsviçre Bankalarının kimin parasını nasıl kullandığı bilindiğine göre, kaynağın daha çok *Üçüncü Dünya kökenli* olduğunu söylemekte bir sakınca yoktur. Zira, İsviçre Bankaları ekseri, Asya, Afrika ve Latin Amerika'nın, yozlaşmış, mafyalaşmış diktatörlerinin, şimdilerde moda tabirle 'hortumcuların', uyuşturucu ve silah kaçakçılarının, vb. parasını 'korumak, kollamak' ve 'değerlendirmekle' ünlüdür...

Dünya Bankası esas itibariyle büyük alt-yapı yatırımlarını, enerji, sulama kanalları, barajlar, karayolları, tarımsal projeleri, vb. destekliyor. İstisnaî olarak da, bazı zor durumdaki ülkelerin bütçe açıklarını finanse ediyor. Bu arada, Wall Street'in 'ölçüyü kaçırmış' ya da 'fazla açılmış' finans baronları için, kurtarma operasyonları yaptığı da oluyor... 'Siyaset dışı olduğu' izlenimini yaratmak için büyük çaba harcıyor... Oysa, *Washington Konsensüs*ü'nün en etkin bileşenidir. McNamara, Üçüncü Dünya Ülkelerini kapitalist sömürüye daha çok açmak, söz konusu bölgeleri egemen kapitalizmin ihtiyacı doğrultusunda biçimlendirmek ve geçerli 'uzmanlaşmayı' derinleştirmek üzere, kredi açmayı şarta bağladı. *Conditionality* denilen bu uygulamaya göre, bir ülkenin bankadan kredi alabilmesi için, banka tarafından ileri sürülen koşulları kabul etmesi gerekiyor.

Bunun anlamı, kredi alan devletin bir çok konuda bankanın şartları doğrultusunda hareket etmeye zorlanmasıdır ki, bu da bir çeşit karar merciinin 'dışarı kaymasıdır'... Bu konuda Jerry Mander şunları yazıyor: "Birçok ülke, Bankanın aşağılayıcı dayatmasını kabullenmek zorunda kaldı. McNamara, sadece sözde kurtarmak için köyleri yok etmekle kalmadı, bu ülkelerin ekonomilerini de harap etti. Şimdilerde Üçüncü Dünya çamurla dolmuş büyük barajlara, harabolmuş ve hiçbir yere çıkmayan yollara, kullanılmaz durumdaki binalara, harabolmuş ormanlara, mahvolmuş kırlara, artık ödenmesi imkânsız birikmiş devâsâ borçlara sahip. İşte, McNamara döneminden günümüze Dünya Bankasının uyguladığı politikaların zehirli meyveleri... Bu adam, Vietnam'da sebeb olduğu büyük yıkımdan daha da fazlasını, Bankanın patronu olduğu dönemde yaptı".[5] Velhasıl, Jerry Mander, McNamara'nın ABD savaş aygıtının başında olduğu dönemde Vietnam'da öldürdüğü insandan daha fazlasını Dünya Bankasının başında olduğu dönemde öldürdüğünü söylüyor...

Dünya Bankası, neoliberal ideolojinin tasarlanıp, dizayn edilip, paketlenip pazarlandığı en önemli odaklardan biridir. Örgüt, başta ünlü *World Development Report* (Dünya Kalkınma Raporu) olmak üzere, çok sayıda yayın yapıyor. Dünya kamuoyunu biçimlendirme konusunda yoğun çaba harcıyor. Özellikle de *esnek, eleştiriye açık, hümanist kaygılar taşıyan* bir kurum görüntüsü vermeye büyük özen gösteriyor. Uygulamalarından dolayı eleştiri ve tepkiyle karşılaştığında, hemen ideolojik bir manipülasyona başvurup, retoriği (söylemi) değiştiriyor. Banka, başlarda ekonomik büyümeye vurgu yapıyordu ve ekonomik büyümenin tüm sorunları çözeceği beklentisi söz konusuydu. Büyümenin otomatik olarak, kalkınma yaratacağı, bunun da refah ve mutluluk anlamına geldiği söylemi esastı. Fakat, aradan geçen zamanda büyümenin çözdüğün-

5 Jerry Mander, *Face à la marée montante*, in Edward Goldsmith et Jerry Mander. **Procés dela mondialisation,** Fayard, 2001, p. 42'den aktaran Jean Zeigler, **Le Noouveaux Maîtres du Monde,** a.g..e. p. 206.

den çok sorun yarattığı anlaşılıp, bu konuda eleştiri okları örgüte çevrildiğinde, hemen bir viraj alarak, *bütünleşmiş kalkınma* söylemini gündeme getirdi. Bununla, büyümenin bir başına yeterli olmadığı, gelir dağılımı gibi başka alanlarda da bir iyileşme olması gerektiği görüşü ön plana çıkarıldı. Onu *insânî kalkınma* retoriği izledi. Büyümenin, sağlık, eğitim, insan haklarına saygı, vb. kaygılara da cevap vermesi gerektiği görüşü benimseniyormuş gibi yapıldı... Ekonomik büyümenin ortaya çıkardığı ekolojik sorunlarla ilgili itirazların hemen ardından *sürdürülebilir kalkınma* (sustainable development) retoriği ön plana çıkarıldı. Dünya Bankası artık çevreci ve çevre şampiyonuydu... Neoliberal küreselleşmeye eşlik eden, demokrasi, insan hakları söyleminin bir ideolojik yanılsama aracı haline getirildiği 1990'lı yıllarda, özellikle Üçüncü Dünya yönetimlerinden gelen, insan haklarının ekonomik ve sosyal hakları da kapsaması konusundaki taleplerini karşılamak üzere, 'ekonomik ve sosyal haklar' retoriği bankanın ideolojik dağarcığında yerini aldı... Daha sonra güya yoksulları sürece dahil etmek anlamında, *empowered development* kavramı transfer edildi... Şimdilerde Bankanın gözde retoriği mertebesine, *iyi yönetişim* olarak Türkçeleştirilmiş olan, *good governance* yükseltilmiş durumda... Bakalım hangi 'yeni söylem' good governance söyleminin pabucunu dama atacak...

Gerçi bankanın söylemi ortaya çıkan tepkilere göre değişiyor ama değişiklik sadece söyleme ilişkindir. Banka, hiç değişmemek için sürekli değişiyormuş gibi yapıyor. Aslında bu, Dünya Bankası'nın yüksek maaşlı uzmanlarının, bir buluşu değildir. Bir egemenlik öğesi olarak, bu tür 'ideolojik manipülasyon' geleneğinin çok uzun bir geçmişi vardır. Dolayısıyla, sayısız söylem değişikliğine rağmen, bankanın misyonu hiç değişmedi. Bankanın sınıfsal-tarihsel misyonu, başta Üçüncü Dünya Ülkeleri olmak üzere, yeryüzünün beşeri ve doğal kaynaklarını kapitalist-emperyalist sömürüye açmak ve sömürünün sürekliliğinin koşullarını yaratmaktır... Artık küresel kapitalizm çağında, bir ülkenin doğal ve beşeri kaynaklarını sömürmek için, topraklarını işgal etmek, oraları

'doğrudan sömürge' statüsüne indirgemek gerekmiyor. Şimdilerde bu işi sermayenin hareketi, ticaret ve yatırımlar yapıyor. Üstelik, daha ucuz, daha zahmetsiz, daha az tepki çekerek... Ama, yine de Dünya Bankası, IMF, Dünya Ticaret Örgütü türü kurumlara ihtiyaç var. Bir başına söz konusu 'uluslararası kurumlar' da yeterli değildir. ABD deniz piyadeleri, ve savaş uçaklarının da her an 'göreve hazır olması gerekiyor. NATO olmadan emperyalizmin hizmetindeki diğer kurumların etkin olmaları mümkün değildir. IMF. DB, DTÖ. vb. yoksul ülkelere *Washington Konsensüsünün* 'on emrini' dayatabilmek için, Pentagon'un, İngiliz hava kuvvetlerinin, velnasıl 'uygar dünya'nın savaş makinasını arkalarına almaları gerekiyor... Bu bakımdan değişen bir şey yok. Doğrudan veya aynı anlama gelmek üzere, 'klasik sömürgecilik' döneminde ticarete, misyonerin ve askerin eşlik etmesi gerekiyordu. Şimdilerde yegane değişiklik, *misyonerin* kılık değiştirmiş olmasıdır...

Yegane amaç 'dünyanın yeni efendilerinin' yağmasını sürdürmek olunca, çelişik sonuçların ortaya çıkması kaçınılmazdır. Yatırımlar artıyor, barajlar yükseliyor, nehirlerin yatakları değiştiriliyor, madenler çıkarılıyor, enerji kaynakları harekete geçiriliyor, fabrikalar, mağazalar zinciri ortalığı kaplıyor, elektrik santralleri mantar gibi çoğalıyor, üretim artıyor, ama eş zamanlı olarak açların sayısı da artıyor, hastalıklar yayılıyor, eğitim ve sağlık hizmetinden nasiplenemeyen insan sayısı çoğalıyor, doğal çevre kötüleşiyor. O kadar ki, artık geride kaldığı söylenen bulaşıcı hastalıklar hortluyor... Sıtma her yıl 1 milyon insanın ölümüne yol açıyor... Bankanın kredileri arttıkça, hastaneler kapanıyor, hastalar hekim ve ilaç bulamıyor ve *aids belası* bir yıkıma dönüşüyor. Yıkıntı haline gelen okullar, öğretmensiz sınıflar, zehir akan nehirler, çamurla dolu barajlar... Sanılmasın ki, bu tür kötülükler karşısında Dünya Bankası kayıtsızdır! Hemen gereği yapılıyor ve Banka duruma el koymak üzere bir *Social Board* (sosyal bölüm) kuruyor... Bu bölümden beklenen de şu: Yapılan her yatırımın sosyal sonuçlarını *değerlendirmek!* Aslında sosyal sonuçları değerlendirmek ve karşı öneriler geliştirmek durumunda olan söz konusu birimin,

hiçbir gücü ve yetkisi yok. Amaç her zamanki gibi balkondaki seyirciyi oyalamak, sorunlarla ilgileniliyormuş izlenimi yaratmak!

Eğer, söz konusu yatırımlar gerçekten insanların refahını artırmak gibi doğrudan insânî kaygılar taşıyor olsaydı, devâsâ yatırmalara akıl almaz kötülükler eşlik etmezdi. Bankanın yeni birimi olan *social board*'un işlevsel olabilmesi, *önceliklerin* yatırımları yapan kapitalistler değil, *social board* tarafından belirlenmesi gerekirdi. Böyle bir şeyse kapitalizmin mantığıyla çelişirdi... İşte bu aşamada, Batı'da NGO's, bizde *sivil toplum örgütü* (STK) denilenler devreye sokuluyor. Hükümetler dışı demeye gelen bu örgütler, bankanın ve bir bütün olarak sermayenin küresel saldırısını meşrulaştırma misyonuna koşulmuş durumdalar. Dolayısıyla, bunların pis misyonunun teşhir edilmesi gerekir. Bunlardan çok küçük bir bölümü gerçekten *hükümet dışı* bir niteliğe sahip, dolayısıyla NGO adını hak ediyor. Ekseri ya büyük çokuluslu şirketler tarafından veya devletler tarafından kuruluyorlar, sermaye ve devlet tarafından finanse ediliyorlar. Yanılsama yaratmak için de 'bağımsız örgütlermiş' gibi bir izlenim yaratılıyor. Başta bağımsız olanları da, zamanla sermaye ve/veya devletler tarafından 'ehilleştirilip' hizaya getiriliyor. *Yapısal Uyum Programlarının* uygulanabilmesi için NGO'ların da *uyumlandırılmaları* gerekiyordu ve gereği yapıldı. Bu örgütlerin bazıları doğrudan istihbarat örgütleri tarafından 'karanlık amaçlar' için kullanılıyor. Bazı istihbarat örgütleri normal koşullarda giremedikleri yerlere bile NGO's 'ları kullanarak girebiliyor. NGO'lar, bir tür paravan işlevi görüyor.

IMF ve Dünya Bankası'nın dayattığı *yapısal uyum programlarına* karşı tepkinin arttığı, IMF ayaklanmalarının peşisıra ortaya çıktığı dönemde, kitle tepkisini dile getiren hümaniter 'sivil toplum örgütleri' de ortaya çıktı. Dünya Bankası bu tepkileri etkisizleştirmek, daha da ötede söz konusu örgütleri kendi misyonu doğrultusunda kullanmak üzere harekete geçti. Üçüncü Dünya'ya açılan kredilerin devlet bürokrasileri ve siyasetçiler tarafından 'hortumlandığı' gerekçesiyle, kredileri

bir kısım NGO's' kanalıyla dağıtmaya başladı. Bu 'uzmanlık' isteyen bir şey olduğu için, zamanla *sivil toplum örgütü* denilen bu kuruluşlar, kendilerini bankanın retoriğine ve üslubuna 'uyumlandırdılar'. Banka ile bu örgütler arasında ilginç bir ilişki oluştu ve bankanın bir çeşit *taşeronu* durumuna geldiler. Bankanın NGO'lar aracılığıyla kullandırdığı krediler 1997'de %47'ye yükselmişti... Şimdilerde açılan her bir dolarlık kredinin yaklaşık yarısı söz konusu örgütlerin *dolayımıyla* gerçekleşiyor. 1 milyar dolarlık kredi kullandırmada görev alan bir sivil toplum örgütü, 50 milyon dolardan az olmamak üzere komisyon alıyor. Örgütler başlangıçta, kredi tutarının %5'inden az olmamak üzere *komisyon* alıyorlar. Bu durumdaki örgütlerin hâlâ 'sivil toplum örgütü' sayılmaları abestir. Şimdilerde söz konusu örgütlerden bankaya *yatay geçişler* olağan hale gelmiş görünüyor. Genç 'yetenekler' önce 'bankayla iş yapan' bir NGO'da uzmanlaşıp, kendini kanıtlıyor, daha sonra da Dünya Bankası'nın kadrolu memuru oluyor. NGO's lar bir bakıma tramplen işlevi görüyor.

Dünya Bankası NGO'ları önemsiyor! Bu amaçla, Bankanın merkezinde bir *Sivil Society Unit* (Sivil Toplum Birimi) kuruldu. Bu birimin amacı sivil toplum örgütlerini izlemek, 'iyi sivil toplum örgütlerini kötülerden ayırmak', 'dost sivil toplum örgütlerine' iş vermek, vb... Banka kendisinin eleştirilmesini de istiyor, ama, eleştirinin 'yetkin' ve 'mâkul' olması, 'Bu işin uzmanları' tarafından yapılması koşuluyla... Bu durumda 'yetkin' ve 'mâkul' eleştiri yapan dost sivil toplum örgütlerinin desteklenmesi de işin doğası gereğidir. Önceki dönemde askerî diktatörlükler, otokratik rejimler, *yapısal uyum programlarını* uygulamaya memur edilmişti, Şimdilerde *sivil toplum örgütlerinin* göreve çağrıldığı anlaşılıyor...

Bunları söylerken, erdemli iş yapmayı başaran, gerçekten adlarına yaraşır durumda olan, Uluslararası Af Örgütü (AI), İnsan Hakları İzleme örgütü (HRW), Sınır Tanımayan Gazeteciler (RSF), Topraksız Köylüler Hareketi, Yoksullar Forumu, Açlığa Karşı Hareket, Via Compesina, Attac, vb. gibi gerçek sivil toplum örgütlerine haksızlık etmemek gerekir.

Bunların çoğu her ne kadar başta mülkiyet sorunu olmak üzere, kapitalizmin mantığını açıkça tartışmaya yanaşmasalar da, sivil toplum örgütü adını hak ediyorlar... Aslında, özelleştirmeler ve kamu harcamalarının budanması sonucu işsizliğin ve sefaletin derinleştiği koşullarda, *sivil toplum örgütü* denilenlere önemli bir 'iş alanı' doğuyor... Sermayenin hareketi işsizlerin, evsizlerin, korumasızların, çaresizlerin, vb. sayısını artırdıkça, birilerinin bunlarla ilgilenmesi, 'sorunlar çözülüyor' izleniminin yaratılması için *'sivil toplum örgütü'* denilenler sahaya sürülüyor. Üstelik bu, 'yükselen bir sektör...' Velhasıl açlık, yoksulluk ve sefalet iyi kazandırıyor... Burjuva uygarlığı insanları insanlıktan çıkarırken, 'insânî yardım' bir kazanç ve 'uzmanlık' alanı haline geliyor...

Dünya Bankasının 'söylemi' her değiştiğinde, istihdam ettiği personelin yapısı da değişiyor. Kalkınmacılığın 'moda olduğu' 1960'lı , 1970'li yıllarda kalkınma iktisatçıları bankanın gözdesiydi. 1970'li yılların sonuna doğru neoliberalizmin 'iktidara gelmesiyle', kalkınma iktisatçılarının pabucu dama atıldı. Artık neoliberizmin gerçek neferleri olan, *iyi hesap bilen*, matematik ve ekonometrik modelleri iyi özümleyip manipüle edebilen, Milton Friedman'ın ve F.A. Hayek'in yetiştirmeleri, nöbeti devralabilirlerdi. Bunlar 'saf bilimin' timsâli sayılıyordu. Oysa, kalkınmacılar, işe siyaset karıştıran, kompetan da olmayan *'sosyalcilerdi'*... Bayan Thatcher ve Bay Reagan' iktidara gelince, neoklasik 'ortodoks iktisatçılar' da Dünya Bankası ve benzerlerinde iktidara geldiler. O kadar ki, 'aynı mezhepten' olmayanların bankaya sızmasını önlemek için personel izleniyordu. Bu operasyon, *'sayısalcıların' 'sosyalcilere'* karşı zaferi demekti. Bundan sonra Bankada sadece 'saf bilimin' taşıyıcıları görev alacaktı... Nitekim, 'neoliberal darbeden sonra, Bankanın 37 biriminden sadece 8'inin başındakiler yerlerini koruyabilmişlerdi.

Fakat, son dönemde Dünya Bankasında yeni bir retorik kayması gündemde. Neoliberal politikaların fütursuz ve gözükara uygulanmasının sonucunda ortaya çıkan tablo, eski söylemle yola devam etmeye artık uygun değil. Şimdilerde moda söylem

good governance (iyi yönetişim). Bununla yolsuzluklardan arınmış bir yönetim kastediliyor. Şeffaflıktan, hukuk devletinden, insan haklarından, çok kültürlülükten, 'alt-kültürlerden', kültürel haklardan, vb. çok söz ediliyor. Yapısal uyum programlarının pupa-yelken yol aldığı dönemde parola *get the prices right* (doğru fiyatı bul) iken, şimdilerde parola *get the politics right* (uygun siyasi dengeyi sağla)'ya dönüşmüş görünüyor. Artık kurumların şeffaflığı 'olmazsa olmaz koşul' sayılıyor. Bu amaçla *sivil toplumu* geliştirmek için neler yapılması gerektiği üzerinde duruluyor... Eski kavramsal araçlar ve geleneksel ekonomik yöntemlerle sorunların üstesinden gelmenin mümkün olmadığı söyleniyor. Böylesi bir paradigma kayması söz konusuyken, elbette banka personelinin kompozisyonunun değişmesi de işin doğası gereğidir. Daha önceki dönemde dışlanmış bir kısım meslek erbabı, yeni dönemde göreve çağrılıyor. Buna, 'dışlanmışların rövanşı' da diyebilirsiniz! Şimdilerde siyaset bilimciler, hukukçular, halkla ilişkiler uzmanları, ekolojistler, iletişim uzmanları, sosyal antropologlar, vb. bankanın yeni gözdeleri gibi... Bu meslek erbabı göreve çağrılıyor ve ortaya çıkan olumsuzluklara çare bulmaları isteniyor, ama bir şartla: *Asıl sorunları tartışmaktan özenle kaçınmak*, bankanın görünen retoriğine uyum sağlayıp, temel retoriğine ilişmemek!

3. Dünya Ticaret Örgütü (WTO)

Şer ekseninin üçüncü unsuru olan Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), 1 Ocak 1995 de Fas'ın başkenti Marekeş'de kuruldu. Aslında örgüt o kadar da 'yeni' değildir. 1948'de Havana'da kurulan ve kısaltılmışı GATT olan, *Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması*'nın devamı veya onun isim değiştirmiş versiyonudur. Her iki örgütün de temel misyonu, uluslararası ticaretin önünü açmak, korumaları kaldırmak, ticarete konmuş her türlü kısıtlamaya son vermektir. Elbette Dünya Ticaret Örgütü (bundan sonra Türkçe kısaltılmışı DTÖ kullanılacak) her ne kadar GATT'm devamı olsa da, ondan üç bakımdan ayrılıyor: Bir kere DTÖ, GATT'dan daha militan; ikincisi, GATT sadece bir gümrük birliğiyken, DTÖ kapsamlı zorlayıcı ve ceza-

landırıcı güce sahip uluslararası bir örgüttür; üçüncüsü de, DTÖ kapsama alanını ticarete ilişkin mülkiyet hakları (Trade Related Property Rights) TRIP's denilene doğru genişletmiş durumdadır. Karmaşık anlaşmalar aracılığıyla örgüt, etki alanını sürekli genişletiyor, bu amaçla kurallar vâzediyor, sayısız antlaşmaları gündeme getirip, her seferinde kapsama alanına yeni ürünleri dahil ediyor. Aslında söz konusu örgüt, çokuluslu şirketlerin küresel yağmasının koşullarını yaratan tam bir *savaş makinasıdır*. Temel argüman da, mâlum olduğu üzere, serbest ticaretin her türlü sorunu çözeceği saplantısıdır... Buradaki mantık silsilesi aşağı yukarı şöyle: Ticaret, ekonomik büyüme, ekonomik büyüme kalkınma, kalkınma da herkes için daha büyük refah demektir. İçerdiği temel fikir de, ticaretin taraflar için mutlaka iyi bir şey olduğudur. Eğer öyleyse, ticareti engellemek de , herkesin zararınadır... DTÖ'nün misyonuyla ilgili tahlile geçmeden önce, ticaretin taraflar için *mutlaka yararlı* olduğu iddiası ve serbest ticaretin neden *yüceltildiği* sorusu üzerinde kısaca durmakta fayda var. Gerçekten ticaret, her iki taraf için *mutlaka* yararlı mıdır? Serbest ticaret gerçekten iddia edildiği gibi, ekonomik büyüme için *olmazsa olmaz* koşul mudur?

Aslında bu alanda retorik realiteden farklıdır. Serbest ticaret her zaman güçlü olanın çıkarına işliyor. Şimdilerde fanatik bir serbest ticaret şampiyonu olan ABD, 1945'e kadar dünyanın en çok korunan ekonomisine sahipti. Aynı şey İngiltere için de geçerlidir. Tarihin bize öğrettiği şey şu ki, bir kapitalist ülke, ancak rakipleri karşısında kesin üstünlük sağladığında serbest ticaret yanlısı oluyor. Nitekim İngiltere, uzun bir korumacılık döneminin ardından serbest ticaret şampiyonu kesildi. İngiliz sanayisinin gelişmesi ve rakipleri karşısında kesin üstünlük sağlaması, ekseri saldırgan korumacılığın ve kapsamlı teşviklerin sonucuydu. İngiltere daha XIV. ve XV. yüzyıllardan başlayarak, dönemin yegane sanayii olan pamuk sanayiini koruma altına aldı. Başlarda, İngiltere'nin ham yünü ve ipliği Hollanda'ya ihraç ediliyordu. Dönemin hükümetleri, uyguladıkları korumacı politikalar sonucu, ham yün ve iplik ihracatı ye-

rine, kumaş ihracatının koşullarını yarattılar, bu arada Hollanda'dan uzman işçileri 'kaçırma' yoluna gittiler. Özellikle 1721-1846 aralığında korumacı ve düzenleyici bir dış ticaret siyaseti izlediler. Ham ürünlerin ihracını önleme, ihracatı teşvik etme, bu amaçla ihraç ürünleri için gerekli girdileri uygun koşullarda ithal etme, ihraç ürün kalitesini denetleme, vb. gibi bir dizi önlem aldılar. Velhasıl, şimdilerde Üçüncü Dünya için yasaklanmaya çalışılan her şeyi yaptılar. Ancak, rakipleri karşısında kesin üstünlük sağladıkları 1840'lı yıllarda serbest ticaret silahına sarıldılar. Bunun anlamı rakiplerin yükselişini durdurmak için *serbest ticaret emperyalizmini* dayatmaktı... İngiltere'nin sanayi alanında üstünlük sağlaması ve rakiplerine *serbest ticaret emperyalizmini* dayatabilmesi, uzun bir süre uygulanan yüksek gümrük vergileri ve teşvik politikalarıyla mümkün olmuştu.

Benzer bir durum ABD için de geçerliydi. Eğer ABD, sanayisini koruma yoluna gitmeseydi ve dönemin 'büyük iktisatçılarının' öğüdüne uyarak, serbest ticarete bel bağlasaydı, her halde şimdilerde Latin Amerika ülkelerininkine benzer bir konumda olurdu... Zira, dönemin önde gelen iktisat teorisyenleri, ABD'nin sanayisini geliştirmek yerine, tarımda 'uzmanlaşmasını' öneriyorlardı. Bu bakımdan, 'çocuk sanayilerin' desteklenmesi ve korumacılık tezinin babası ekseri sanıldığı gibi, Alman iktisatçısı Friedrich List değildir. Kural, ondan çok önceleri keşfedilmiş ve yaygın bir uygulama alanı da bulmuştu. Sanayinin yüksek gümrük vergileri, ithalat yasakları, kotalar gibi araçlarla korunması önemli olmakla birlikte, başarının yegane koşulu değildir. Korumaya teşvikler de eşlik etmelidir: İhracat teşvikleri, ihracat mallarının üretimi için gerekli girdilerin (yarı-mâmuller ve hammaddeler) ucuza sağlanması için bunlara konulan gümrük tarifelerinin düşürülmesi, bazı alanlarda tekeller oluşturma, uygun işgücü sağlamak üzere eğitim sisteminin yeniden düzenlenmesi, yatırım planlaması, vb...

Aynı şey diğer sanayileşmiş kapitalist ülkeler için de geçerlidir. ABD ekonomisi, 1830'lu yıllardan İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar en çok korunan ekonomilerden biriydi. Gümrük

oranları ortalama % 40'lar düzeyindeydi. 1868-1876 aralığında ABD başkanı olan Ulysses Grant, serbest ticaret retoriği karşısında ülkesinin tavrını şöyle ifade etmişti: "İngiltere korumacılığa dayandı ve bunu en aşırı biçimde uyguladı ve tatmin edici sonuçlara ulaştı. Ancak, iki yüzyıllık korumacılık döneminden sonra serbest ticareti benimsedi, zira onun için korumacılığın artık bir yararı kalmamıştı. Evet baylar, ben de ülkemin konumundan hareketle diyebilirim ki, iki yüzyıldan az bir zamanda korumacılıktan beklenen yararı sağladığında ABD de serbest ticareti benimseyecektir".[6]

Aslında her koşulda ticaretin her iki taraf için de yararlı olduğu tezi, gerçek durumla, dünyada olup-bitenlerle örtüşmüyor ve yaşananlar da tarafından yalanlanmıştır. Bu bakımdan 'serbest ticaret' söylemi, güçlünün elinde bir egemenlik aracına dönüşüyor. David Ricardo tarafından geliştirilen *mukayeseli üstünlükler teorisi*, hâkim konumdaki ekonomilerin elinde ideolojik bir egemenlik aracı olmanın ötesinde bir değer taşımıyor. Zira, serbest ticaret ve onun daha rafine sunuluşu olan *mukayeseli üstünlükler teorisi*, herkesi bulunduğu konumda tutmaya yarıyor. Farklı gelişmişlik düzeyindeki ülkeler arasındaki ticaret, her zaman azgelişmiş olan aleyhine işler. Farklı teknolojik düzeydeki, dolayısıyla farklı verimlilik düzeyindeki iki ekonomi arasındaki ticaretten, başlangıçta geri ülke yarar sağlasa da, uzun vadede eşit olmayan bir uzmanlaşma yaratır ve geri ülkenin geriliği süreklilik kazanır. Verili uluslararası işbölümü ve uzmanlaşmaya itiraz etmeyen bir ülke, azgelişmişlik kısır döngüsüne hapsolmaktan kurtulamaz.

Ekonomik büyümenin mutlaka *kalkınma yarattığı* tezi de saçmadır ve olaylar tarafından da yalanlanmıştır. Serbest ticaretin mutlaka büyüme yarattığı tezi de öyle... Son çeyrek yüzyılda, neoliberalizm serbest ticareti dayattı ama, gerçekleşen büyüme oranları, iddiayı doğrulamadı. Nitekim, büyüme oranları 1960'lı ve 1970'li yıllarda ortalama %3 iken, son on yıllar-

6 John Garraty and Mark Carnes, **The American Nation. A History of the United States,** 10'e edition, Addison Wesley Longman, New York, 2000.

da %2,3 düzeyinde kaldı. 'Kalkınmış' denilen sanayileşmiş kapitalist ülkelerde kişi başına büyüme oranı 1960-1980 aralığında % 3,2 iken, 1980-1999 döneminde %2,2 düzeyinde kaldı. Serbest ticaret zehirini içmekte temkinli davranan ve korumacılığı elden bırakmayan Çin gibi, az sayıdaki ülke dışındaki Üçüncü Dünya'da durum daha da vahim. Üçüncü Dünya Ülkelerinde kişi başına büyüme oranı 1980-1999 arasında yarı yarıya düşerek, %3'ten %1,5 oranına geriledi...

Dünya ticareti hızlı bir tempoyla artıyor, ama daha önce de ifade ettiğimiz gibi, söz konusu artışın gerisinde devletler değil, çokuluslu şirketler var. Şimdilerde uluslararası ticaretin üçte biri bizzat söz konusu dev şirketlerin 'iç ticareti' olarak gerçekleşiyor. İkinci üçte bir de, çokuluslular arasının birbirleriyle yaptıkları ticaretten oluşuyor. Böylesi koşullarda Dünya Ticaret Örgütü'nün (DTÖ) kime hizmet ettiğini tahmin etmek zor değildir. Dünya ticaretinin üçte ikisi çokuluslu şirketlerin eseri, ama, bunlar arasında da en büyük 200 kadarı aslan payını alıyor. Merkezi Cenevre'de olan DTÖ, Uruguay Görüşmeleri (Uruguay Round) sonucu kuruldu. Kendi küçük ama işlevi büyük bir örgüt... 2003 Nisan ayı itibariyle üye ülke sayısı 146'ya ulaşmıştı. 2003 bütçesi 154 milyon İsviçre Frankı, çalışan toplam personel 550, yeni başkanı Supachi Panitchpakdi... Aslında Dünya Bankası'nın, IMF'nin on binlere varan personeli ve yüz milyarca doları tasarruf edebilir durumu yanında, önemsiz bir örgüt gibi görülebilir... Nitekim, *The Economist*, "DTÖ'nün bütçesinin, Dünya Bankasının uzmanlarının yıllık uçak bileti için harcadığının yarısı kadar olduğunu"[7] yazmıştı.

Dışarıdan bakıldığında, DTÖ demokratik bir işleyişe sahipmiş gibi görünüyor. Her üye ülke Cenevre'deki DTÖ nezdinde bir büyükelçi tarafından temsil ediliyor. Kararlar da oybirliğiyle alınıyor! Örgütün en yüksek organı olan 'Genel Konsey' üye ülkelerin elçilerinin bir tür genel kurulu niteliğinde. Fakat bir çok yoksul ülke DTÖ nezdinde bir büyükelçiliği finanse edecek

7 The Economist, Londra, 28 Temmuz 2001.

durumda olmadığı için, örgüte üye oldukları halde toplantılarda etkin bir şekilde temsil edilemiyorlar (2001 de bu tür ülke sayısı 37 idi). Bu durumdaki ülkelere İsviçre yardım ediyor. İlgili ülkelere 'teknik yardım' sunuyor, çeşitli düzeylerde devam eden görüşmeler hakkında bilgi özetleri sunuyor, çalışma takvimiyle ilgili uyarılarda bulunuyor... Böylece 'yoksul ülkeler' kendilerini ilgilendiren görüşmelerin seyrinden haberdar ediliyor! Zira, çok sayıda sorunla ilgili sayısız görüşmeler aralıksız devam ediyor. Birçok durumda da alman kararları sonradan öğreniyorlar...

'Demokratik temsil', kararların oy birliğiyle alınması, ve bir kararın uygulanabilmesi için tüm üyelerin onayının gerekmesi, iş uygulamaya geldiğinde kılık değiştiriyor. Zira, bir tarafta dünya ticaretinin %82'sini gerçekleştiren az sayıda ülke ve onların dev şirketleri, diğer tarafta DTÖ'nün merkezinin bulunduğu yerde diplomatik bir misyonu dahi finanse edemez durumdaki ülkeler... 49 ülkenin dünya ticaretindeki payı %05 (binde beş)... Örgütün demokratik görüntüsüne rağmen son sözü emperyalist ülkeler oligarşisi söylüyor. Telif hakları (TRIPS) yoluyla sürdürülen saldırı, yoksul ülkelerin boğazını sıkmak anlamına geliyor. Söz konusu ülkelerin tüm doğal zenginliği, telif hakları yoluyla biyo-endüstri, kimya ve ilaç firmalarının eline geçirilmek isteniyor. Bu alanda daha şimdiden epey mesafe de alınmış durumda. Artık Üçüncü Dünya'nın sömürgecilik ve emperyalizm sonucu yoksullaştırılmış ülkeleri, en temel yaşamsal araçlar için bile çokuluslu dev şirketlere bağımlı hale geliyorlar. Şimdilerde bitki tohumlarının tekeli, telif hakları yoluyla çokuluslu şirketlerin eline geçiyor. Tarımsal bir bitkinin yetiştirilmesi için tohumu çokuluslu şirketten sağlamak zorundalar... Çokuluslu ilaç şirketleri Üçüncü Dünya'nın ilaç yapmada kullanılan doğal zenginliğini çalıyorlar, bunların telif hakkını alarak, insanların kendi ilaçlarını kendilerinin yapmasını engelliyorlar... Bitkilerin molekülleri ve selül yapıları çalınıp telif hakları alınıyor. Yöre halkının gelensel yöntemlerle ilaç üretmesi durumunda şirketler, 'haklarının ihlâl edildiğini' ileri sürerek yasal yollara başvuruyor. Köylü nüfusun %87'sinin

yaşadığı Üçüncü Dünya ülkeleri için bu tür uygulamaların ne anlama geldiğini tahmin etmek zor değildir. Bütün bunlardan sonra da, serbest ticaretin erdemlerinden söz ediliyor. Afrikalılar bu saçmalığa itiraz ettiklerinde demokratik DTÖ'nün verdiği cevap şu oluyor: *Bu talep ticaret özgürlüğünün ihlâlidir...*

Aslında eşelenmesi gereken bir husus da, ülke düzeyindeki temsille ilgilidir. Bir tarafta ABD ve AB gibi çokuluslu şirketlerin sözcüsü olan devletler var, diğer yanda karmaşık görüşme maratonunu dahî izleyemez durumdaki ülkeler. ABD ve Avrupa Birliği'nin (AB), DTÖ'de temsil edilmesi demek, aslında dünya GSMH'nin % 25 ten fazlasını sağlayan 200 dev şirketin temsil edilmesi demektir... Velhasıl kararlar zenginler tarafından alınıyor, yoksullar da bu kararlara uyuyor... Eğer bir Üçüncü Dünya Ülkesi itiraz eder, veto hakkını kullanamaya kalkarsa, önce ikna edilmeye çalışılıyor, olmazsa şantaj devreye giriyor... Birleşmiş Milletler İnsan Hakları alt-Komisyonu, çokuluslu şirketlerin DTÖ üzerindeki etkisiyle ilgili bir araştırma yapmak üzere iki profesörü (Oloka Onyango ve Deepika Udagama) görevlendirmişti. Bu iki akademisyenin hazırladıkları rapor 15 Haziran 2000 de: "Uluslararası ticaretin, uluslararası yatırımların ve uluslararası finansın kurumsal durumu' başlığıyla yayınladı. Varılan sonuç çok açıktı: "DTÖ, neredeyse tamamıyla özel çokuluslu şirketlerin elindedir..." Raporun yayınlanması üzerine, o dönemde DTÖ'nün başkanı olan Yeni Zelanda'lı (eski sosyalist) Mike Moore küplere bindi. BM İnsan İnsan Hakları Yüksek Komiseri Mary Robinson'u arayarak, derhal özür dilemesini istedi ve raporu kaleme alan iki profesöre de hakaretler yağdırdı. Demek ki, çokuluslu şirketlerin kârları söz konusu olduğunda diplomatik nezâket bir kenara atılabiliyor...[8] Mike Moore, Fransız *le Monde* gazetesinde yayınlanan bir makalede, 1930'ların Nazileriyle bugünün küreselleşme karşıtları arasında düşünce ortaklığı olduğunu îmâ ediyor ve şöyle diyordu: "Aşırı sağ ile aşırı sol sokakta küreselleşmeye karşı birleşti. 1930'lu yıllarda demokrasiye karşı da aynı şeyi yap-

8 Bkz: Jean Zeigler, **Les Nouveaux Maîtres du Monde,** a.g.e. s. 197.

mışlardı".[9] Böylesi bir ortamda halkların çıkarına kararlar alınabilmesi mümkün müdür? Bir yanda 'serbest ticaret' şarkıları söylenirken diğer yanda sanayileşmiş kapitalist ülkeler kendi pazarlarını Üçüncü Dünya'nın tarım ürün ihracatına kapatıyorlar. Ama, kendi sübvansiyonlu ürün fazlasını eritmek için de yoksul ülkelere pazarlarını sonuna kadar açmaları için baskı ve şantajı elden bırakmıyorlar... 2002 yılında OECD ülkeleri kendi tarımlarına 335 milyar dolar sübvansiyon yaptılar...

DTÖ'nün tüzüğünde, sosyal ve ekolojik kaygılara, insan haklarına ilişkin bir madde yer almıyor. Aksi halde şirket kârları düşerdi... Pakistan'da 15 yaşın altında kız ve erkek çocuklar ipek halı üretiminde sefalet ücretiyle çalıştırılıyor. Çocukların 15 yaşın altında olmaları 'işin doğası gereği', ancak ince parmaklar ince ipek ipliği işleyebiliyor. Çocuklar buluğ çağma geldiklerinde gözleri kör oluyor değilse iyice yıpranıyor. Gözleri körelen çocuklar işten atılıp yenileri işe alınıyor. Bu halıların zengin Batı'nın lüks mağazalarında kaça satıldığını tahmin edersiniz? Çin, yüz binlerce siyasi mahkumu zorla çalıştırarak elektronik alet parçaları üretiyor ve söz konusu ürünler dünya pazarında satılıyor. 'Üzümünü yiyip bağını sormamak' her zaman olduğu gibi etik bir zaaf içerse de 'özel teşebbüs emperyalizmini ilgilendirmiyor...

Elbette DTÖ bazı azgelişmiş ülkelere kimi 'kolaylıklar' sağlıyor ve bir 'geçiş dönemi' tanıyor ama, bu tür uygulamalar sorunların esasını angaje etmiyor ve son tahlilde seyirciyi oyalamaya yarıyor... DTÖ'nün amacı ne pahasına olursa olsun Üçüncü Dünya'yı sonuna kadar çokuluslu şirketlerin sömürüsüne açmaktır. Bunun için de kamu sektörünü aşındırmayı amaçlıyor. Kamu sektörünün aşındırılmasıysa, bizzat devletin etkisizleştirilmesiyle mümkündür. Her türlü düzenlemenin ortadan kaldırılması (deregülemantasyon) bu stratejinin ikinci ayağını oluşturuyor. Üçüncü ayak da. ne var ne yoksa özelleştirmektir... Velhasıl azgelişmiş bir ülke için *olmazsa olmaz koşul* olan iç pazarın korunması gereği yok sayılıyor.

---

9 *Mondialisation contre marginalisation,* Le Monde, 26 Mayıs 2001.

Azgelişmiş bir ülke, kendi sanayisini, tarımını, esnafını, köylüsünü vahşi rekabete açar, her türlü korumadan vazgeçerse, bunun sonunun hüsranla sonuçlanması kaçınılmazdır. Eğer, DTÖ'nün Katar'ın Doha kentindeki 2001 Kasım toplantısında aldığı kararlar doğrultusunda Üçüncü Dünya'nın tarım ve gıda ürünleri de dış rekabete açılırsa, bu 3 milyar 'küçük üretici' köylü için tam bir yıkım demeye gelecektir. Durum böyleyken, nasıl oluyor da söz konusu ülkeler bu tür bir yağmaya açık hale gelebiliyor? Yağmadan 'içerideki' dar bir kesim de çıkar sağlıyor ve şimdilik süreci tersine çevirebilecek bir itiraz söz konusu değil... Lâkin, bu sürdürülebilir bir durum değildir.

DTÖ'nün bugünkü rotada yol alması belirli bir eşikten sonra mümkün değildir. Şimdilik 'köpeksiz köyde değneksiz dolaşmak' mümkün oluyor diye bunun ilelebet sürüp gideceği sanılmamalıdır. *Yeryüzünün lânetlileri*, insanlığın geleceğini karartan bugünkü eğilimler ve süreçler karşısında uzun süre sessiz ve tepkisiz kalamazlar. Elbette 'Büyük İnsanlığa' karşı yeni bir 'Haçlı Seferi' başlatanlar, sadece bu başlık altında tahlil etmeye çalıştığımız IMF, DB ve DTÖ üçlüsünden ibaret değil. Her yıl İsviçre'nin kayak merkezi Davos kasabasında toplanan 'Dünya Ekonomik Forumu', G7'ler gibi başkaları da var. Velhasıl 'şer eksenine' başkaları da dahil. Şimdilik yeryüzünün nesi var nesi yok yağmalayan *küresel elitin* adamları (her yerde olduğu gibi aralarında kadınlara pek yer yoktur), şimdilik ski yaparak insanlığın kaderine dair 'fikir jimnastiği' yapabiliyorlar... Elbette başka yerlerde başka şeyler de oluyor. 'Dünya Sosyal Forumu' gibi başkaları da Porto Allegre'de, Bombay'da toplanmaya devam ediyor ve bu bir başlangıçtır...

VII. BÖLÜM

EMPERYALİZM CEPHESİNDE "YENİ BİR ŞEY" VAR MI?

*[Yabancı] kapitalistler yüzyıllar boyu, azgelişmiş dünyada suç işlemekten başka iş görmediler."**

Franz Fanon

XX. yüzyıl, kapitalizme, emperyalizme, sömürgeciliğe karşı mücadelenin zirveye çıktığı bir yüzyıl oldu. Başka bir dünyanın, farklı bir toplumsal düzenin, insan soyuna gerçekten yaraşır, sınıfsız, sömürüsüz, sınırların ortadan kalktığı, "insanın insana kulluğunun bittiği" bir dünyanın mümkün ve gerekli olduğuna dair umutların kabardığı bir yüzyıl oldu. Bu zaman zarfında elbette 'karşı taraf' da boş durmadı. Kapitalist dünya sistemini aşmaya yönelik mücadele, onu korumaya ve sürdürmeye yönelik 'karşı-mücadele' ile birlikte yol aldı. XX. yüzyıla damgasını vuran birinci olgu, kapitalizmi aşmayı amaçlayan anti-kapitalist mücadelenin ivme kazanmasıydı; İkincisi, birinciden bağımsız olmayan anti-sömürgeci ulusal kurtuluş hareketleriydi. Yüzyıllardır sömürgeci-emperyalist metropollerin tahakkümü altında, beşeri ve doğal zenginliklerinden mahrum edilen,

* Bkz: **Yeryüzünün Lânetlileri...**

kültürsüzleştirilip-tarihsizleştirilen, kendilerine yabancılaştırılan halkların, *yeryüzünün lânetlilerinin* sömürgeciliği tasfiye etmek üzere tarih sahnesine çıkmalarıydı; Üçüncüsü, ABD de Siyahların, başka yerlerde yerli halkların, 'ulusal azınlıkların' *sivil haklar* mücadelesiydi; XX. yüzyıla damgasını vuran dördüncü önemli olay da, emperyalistler arasındaki hegemonya rekabetiydi. Bu mücadele 'sistem karşıtı' olamamakla birlikte, emperyalist statükoyu bozma istidadı taşıyordu.

Emperyalizm, kapitalizme içerilmiş, onda içkin (mündemiç) bir temel eğilimdir. Bu yüzden, kapitalizmin tarihinin belirli bir evresinde ortaya çıkmış bir olgu veya süreç olmadığı gibi, ekseri, burjuva akıl hocalarının yaymaya çalıştığı gibi, bazı netâmeli, 'kötü niyetli' kralların, imparatorların, devlet adamlarının, siyasetçilerin, vb. marifeti de değildir. Nitekim, şimdilerde ABD'nin yeni emperyalist saldırısını, Beyaz Saray ve Pentagonda çöreklenmiş "şahinlerin" aşırılıklarıyla açıklama gayretleri var. Tadın şekerde içerilmiş olması, nasıl onun temel niteliğiyse, emperyalizm de aynı biçimde *kapitalizmin temel niteliğidir.*

İkinci önemli bir özellik de 'modern sömürgeciliğin ve emperyalizmin de kapitalizmle yaşıt oluşudur. Bu yüzden kapitalizm öncesi imparatorluklar (Roma, Osmanlı İmparatorluğu, v.b.) modern anlamdaki sömürgecilikten ve emperyalizmden *temelli farklıydı.* Haraca dayalı üretim tarzının geçerli olduğu dönemin imparatorlukları, bir ülkeyi fethederler, onu haraca bağlarlar, bu amaçla egemenlikleri altında tutarlardı. Egemenlik altına alınan halklar veya topluluklar, haraç ödemenin dışında emperyal güçten pek etkilenmezlerdi. Oysa bir 'sömürü metabolizması' olan kapitalizm döneminde, birinciden çok farklı bir durum söz konusuydu. Sermaye üretimi, sermayenin genişletilmiş yeniden üretimi demek olan kapitalizm geçerliyken, emperyalist tahakküm altına giren toplumlar, bütünüyle kendilerine *yabancılaştırılıyor*

Kapitalizmin en temel eğilimlerinden biri, onun, ister yöresel, ister ulusal, isterse de küresel planda *eşitsiz gelişmesidir.* Bu

temel eğilimin bir sonucu olarak, kapitalist dünya sistemi hiyerarşiktir. Her kapitalist ekonomi, gelişmişlik düzeyine ve gücüne uygun olarak, piramide benzeyen bir dünya ekonomileri hiyerarşisinde yerini alıyor. (Elbette bu verili bir durum değildir). Piramidin tepesinde yer alan kapitalist ülke, hegemonik durumdadır ve hemen onu izleyenler ikinci derecedeki emperyalist ülkeleri oluşturuyorlar. Eğer, kapitalizmin tarihinin XV. yüzyılın sonu XVI. başında başladığı kabul edilirse, kabaca XVI ve XVII. yüzyıllarda İspanya, XVIII. yüzyılda Hollanda, XIX. yüzyılda İngiltere hegemonik güçtü. 1910'lu yıllardan İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar ki "hegemonya krizinin" ardından, ABD tartışmasız hegemonik güç olarak kendini dayattı. Dolayısıyla, 'İkinci Savaş' sonrası dönemde piramidin tepesine ABD oturmuştu.

XIX. yüzyılın son çeyreğinde, özellikle de yüzyılın son on yılında, İngiliz hegemonyası yeni rakiplerle karşı karşıya geldi. Bunlar ABD, Almanya ve Japonya'ydı. Bu üç 'yeni yetme' kapitalist güç, sofraya geç gelmiş olmanın dezavantajlarını bertaraf etmek istiyorlardı. Latince deyimdeki gibi, *sofraya geç gelene kemik kalırdı* (tarde venientibus ossa). Dolayısıyla, İngiltere'nin hegemonik güç olduğu, dünyanın birkaç sömürgeci emperyalist ülke (İngiltere, Fransa, vb.) tarafından paylaşılmışlığına dayanan statükoya itiraz ediyorlardı. Velhasıl çıkarları, verili emperyalist statükoyu bozmayı *gerektiriyordu.* Bu yüzden XX. yüzyılın ilk yarısı, başlıca kapitalist güçlerin pazar kavgasına ve hegemonya yarışına sahne oldu. İki savaşın ardından geçerli emperyalist statükonun yerini yenisi aldı. Dolayısıyla, yukarıda sözünü ettiğimiz XX. yüzyıla damgasını vuran önemli dört olaydan biri olan emperyalistler arası rekabet ve hegemonya yarışı, İkinci emperyalistler arası savaş sonrasında ABD'nin kesin üstünlük kurmasıyla sona erdi. O kadar ki, Japonya çökertilmiş, Almanya parçalanmış, iki büyük sömürgeci emperyalist güç olan İngiltere ve Fransa da hem savaştan büyük yara alarak çıkmışlar, hem de daha sonraki anti-sömürgeci ulusal kurtuluş hareketlerinin başarıya ulaşmasıyla büyük güç kaybına uğramışlardı. Artık *Büyük Britanya,* büyük değildi.

Böylesi bir tablo, kapitalizmin tarihinde ilk defa ortaya çıkmıştı. İngiltere'nin hegemonik güç olduğu dönemde, hep güçlü rakipleri olmuştu. Önce Fransa, Çarlık Rusyası, daha sonra ABD, Almanya, Japonya, vb. Oysa, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD neredeyse 'rakipsiz' gibiydi. Müthiş bir ekonomik, militer güce sahipti ve bu ikisi onu aynı zamanda ideolojik-kültürel bir çekim merkezi haline getirmişti. Fakat, bu tabloyu 'karartan' bir unsur vardı. Sovyetler Birliği ve onun çevresinde oluşan "sosyalist" blok... Hegemonik güç olan ABD, kapitalist dünya'da neredeyse rakipsiz gibiydi ama, yeryüzünün yaklaşık üçte birinde emperyalizme kapıları kapamış bir "kızıl tehdit ve tehlike", hegemonik gücün hareket alanını kayda değer biçimde sınırlandırıyordu. Yalta Konferansında ABD ile Sovyetler Birliği arasında varılan 'mutabakat' dünyayı iki nüfüz bölgesine ayrılmıştı ve izleyen dönemde her iki taraf bu anlaşmaya büyük ölçüde sadık kalmıştı. Üstelik. Faşizmin yenildiği koşullarda ve ulusal kurtuluş hareketleri çağında, Sovyetler birliğinin prestiji artmış, ezilen sınıflar ve halkların gözünde bir çekim merkezi durumuna gelmişti...

Bu vesileyle bir hatırlatma yapmak yararlı olabilir. Bir emperyalist gücün hegemonik güç durumuna gelebilmesi için, birincisi, ekonomik planda rakipleri karşısında üstünlük sağlaması, yani ekonomik üstünlüğe sahip olması; ikincisi, rakiplerinden daha büyük ve etkin bir askeri (militer) güce sahip olması, nihâyet bu ikisinin doğal sonucu olarak da, ideolojik-kültürel bir çekim merkezi olması gerekir. Fakat, söylemeye gerek yoktur ki, bunlar arasındaki *belirleyiciliğin* yönü, ekonomiden diğerlerine doğrudur... Hegemonyayla ilgili hatırlanması gereken ikinci bir husus da, hegemonyanın her zaman göreli (nispî) ve geçici olmasıdır. Hegemonya görelidir; zira, her zaman rakipler vardır; hegemonya geçicidir zira, hegemonik güç, iç çelişkilerin ve (rakiplerin) dışsal zorlamalarının sonucunda er ya da geç hegemonik pozisyonunu kaybeder. Ezilen, sömürülen halkların durumuna gelince, sömürgeci emperyalist gücün egemenliği sadece askerî (militer) gücünden ve üstünlüğünden kaynaklanmaz. Eğer öyle olsaydı İngiltere'nin

Hindistan da on yıllarca süren hakimiyetini bir kaç bin İngiliz subayı-polisi ve bir kaç tümen askerle sürdürmesi mümkün olmazdı. Kaldı ki, sömürgeci askerî gücün önemli bir bölümü Hintli askerlerden oluşuyordu. Elbette aynı şey Fransızlar, Belçikalılar. Hollandalılar, vb. için de geçerliydi. Dolayısıyla, sömürgecinin egemenliği kaba kuvvet veya çıplak şiddet kadar, ideolojik egemenliğe de dayanıyor. Zaten bu, her türlü egemenliğin kuralıdır. Emperyalist gücün sömürgeleştirip egemenliği altına aldığı halkın *tarihsizleştirilip*, ona emperyal gücün 'ürettiği bir tarih versiyonunu' dayatması, onu kültürsüzleştirmesi, kendine yabancılaştırması, emperyal güç olmadan varlığını sürdüremeyeceğine onu 'inandırması', vb. da gerekiyor... Bu amaçla misyonerler, etnologlar, oryantalistler, tarihçiler, sosyal bilimciler, vb. devreye sokuluyor. Son tahlilde sömürgeci-emperyalist egemenlik, ne türden olursa olsun, mutlaka yerli 'işbirlikçi unsurları' varsayar.

Sömürgeci-emperyalist güçler bu yüzden, her zaman bilinci emperyalizm tarafından 'sömürgeleştirilmiş' bir *sömürge eliti* yaratmayı yeğlemişlerdir. Gerçekten "... emperyal efendilerini taklit ederek onların yerli denkleri olmayı uman" bir kesim oluşturma, emperyalizmin vazgeçilmez ilkesidir. Michael Doyle, şunları yazıyor: "İmparatorluk, bir devletin başka bir siyasal toplumun hükümranlığını fiilen denetim altında tuttuğu, resmî ya da gayri resmî ilişkidir. Bu ilişki, kaba kuvvetle, siyasal işbirliğiyle ve iktisadî, toplumsal ya da kültürel bağımlılıkla sağlanabilir. Emperyalizm, emperyal ilişkiyi kurma ya da koruma süreci ya da politikası demektir."[1a] Bu yüzden bir ülkenin emperyalist sömürü ve tahakküme tâbî olması için, emperyalist bir güç tarafından işgal edilmesi, başka bir ifade ile 'doğrudan sömürge statüsüne indirgenmesi' gerekli ve zorunlu değildir. Nitekim, Edward Said'in de yazdığı gibi: "Çağımızda doğrudan sömürgecilik, büyük ölçüde sona ermiştir; emperyalizm ise,

---

1a Michael W.Doyle, **Empires** Ithaca: Cornell University, 1986,s. 45 'den aktaran Edward Said, **Kültür ve Emperyalizm, kapsamlı bir düşünsel ve siyasal sorgulama çalışması,** Hil Yayınları, 1998, s. 45.

ileride göreceğimiz gibi, bir tür genel kültür alanında ve belirli siyasal, ideolojik, iktisadi ve toplumsal uygulamalarda, başka bir deyişle her zaman olduğu yerde varlığını sürdürmektedir."

"Emperyalizm olsun sömürgecilik olsun, basit bir birikim ve ele geçirme ediminden ibaret değildir. İkisi de, bazı ülke ve halkların tahakküm altına alınmayı ve tahakkümle bağıntılı bilgi biçimlerini gerektirdiği hatta bizzat istediği düşüncesini de içeren etkileyici ideolojik oluşumlar tarafından desteklenmekte, belki de harekete geçirilmektedir.[1b]

ABD hegemonyası ve İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki evrimini tahlile geçmeden önce, İngiliz hegemonyası üzerinde kısaca durarak, yukarıda söylediklerimize açıklık getirebiliriz. İngiliz kapitalizmi (emperyalizmi) ekonomik ve ticari planda, pamuklu dokuma başta olmak üzere, tekstil üretimi ve ihracatına; askerî planda da İngiliz donanmasına dayanıyordu. Ekonomik plandaki ve askerî (militer) alandaki üstünlüğü arttıkça, ideolojik ve kültürel plandaki etkinliğinin de artması anlaşılır bir şeydi. Artık, dünyanın her yerinde İngiliz kumaşından yapılmış elbise giymek, dönemin dünya eliti için bir prestij unsuruydu. "Boğulacaksan okyanusta boğul, asılacaksan İngiliz sicimiyle asıl" öz-deyişi, İngiltere'nin dünyanın geri kalanının gözündeki imajını çok iyi anlatır. İngiliz emperyalizmi bir "serbest ticaret emperyalizmiydi". İngilizler doğrudan (formel) sömürgecilikten çok serbest ticaret emperyalizmini yeğliyorlardı. Aslında emperyalizmin "etkin" biçimi de budur ve emperyalist sömürü ve tahakküm için mutlaka bir ülkenin emperyalist güç tarafından işgal edilmesi gerekmez. Birincisi, serbest ticaret emperyalizmi emperyalist devleti bir sürü harcama, zahmet ve külfetten kurtarır; ikincisi, daha az 'yabancı düşmanlığı' çeker. Fakat, kapitalist, emperyalist bir ülkenin "serbest ticaret şampiyonluğu" yapabilmesi, ancak, rakipleri karşısında kesin üstünlük sağladığı andan itibaren ve durumda mümkündür. Bir süper gücün "serbest ticaret şampiyonu"

1b **Kültür ve Emperyalizm**. a. g. e. s. 45

olmadan önce, korumacılık döneminden geçmesi gerekir. Her serbest ticaret şampiyonu, oraya gelmeden önce mutlaka 'korumacılık şampiyonluğu" yaptığı bir dönemden geçmiştir. [1]

İngiltere'nin XIX'uncu yüzyılda şampiyonluğunu yaptığı "serbest ticaret emperyalizmi": Başta ham pamuk olmak üzere sömürge ve yarı sömürgelerden gelen ucuz hammaddeye; İngiltere'deki (merkezdeki) ucuz işgücüne ve çevre ülkelerin pazarına dayanıyordu. Velhasıl, çevredeki ve merkezdeki yoğun emek sömürüsüne, sömürge ve yarı sömürgelerdeki doğal zenginliğin yağmalanmasına dayanıyordu. Bilindiği gibi, kapitalist sermaye birikim mantığının geçerli olduğu koşullarda, üretmek yeterli değildir, üretilenin satılması (realizasyon) esastır ve İngiliz sanayiinin ürettiği malların İngiliz iç pazarında satılması mümkün değildi. Bu, iki nedende dolayı imkansızdı: Birincisi, İngiltere'nin metropolde yaşayan nüfusu sınırlıydı; ikincisi ücretler çok düşüktü (sömürü oranının yüksekliğinden ötürü)... Bu yüzden çevrenin (sömürge, yarı-sömürge ve diğerleri) pazarı olmadan İngiliz sanayisinin sürekli büyüyen bir üretim kapasitesini sürdürmesi mümkün değildi. Artan hammadde ithalatına ve mâmul mal üretimine, artan ihracat eşlik etmek durumundaydı. Nitekim, 1800-1809'u kapsayan on yıllık dönemde ham pamuk ithalatı 594 milyon sterlinden, yüzyılın son on yılında (1890-1899) 16 milyar 357 milyon sterline yükselerek, 27,5 kat artış gösterdi. Buna karşılık pamuk ipliği ve pamuklu-yünlü kumaş ve elbise ihracatı, aynı dönemlerde 274 milyon sterlinden 11 milyar 348 milyon sterline çıkarak, tam 41,4 kat artış kaydetti. Burada, XIX'uncu yüzyılda İngiltere'de üretilen pamuklu mamullerin %68,8'nin ihraç edildiğini kaydetmek yeterlidir. Her üretim artışı yeni pazar arayışlarını zorunlu kılıyor, bu da İngiliz emperyalizmini yeni sömürge, yarı-sömürge ve nüfüz alanları arayışına itiyordu.[2] İngiltere'nin ham

1 Bu konuda ilginç bir makale için bkz: Ha –Joon Chang, " Du protectionisme au libre échangisme, une conversion opportuniste", **Le Monde Diplomatique,** Haziran, 2003.

2 Robert Robson, **The Cotton Industry in Britain,** London, Macmillan, 1957, p. 331-333, table A-1.

pamuk ithalatının tekstil ve pamuklu mal ihracatına bağımlılığı yüz yılın ilk on yılında % 46.1 den 1880 li on yılda %75.7'ye yükseldiğini de kaydedelim.[3]

1. Amerikan Emperyalizminin Yükselişi

Amerika Birleşik Devletleri, İngilizlere karşı bir 'anti-sömürgeci savaş' sonucu doğmuş bir devlettir. Aslında bu uzaktan bakıldığında görülen 'durumdur'. Yakından bakıldığında görünense, bundan epey farklıdır. ABD 'yi kuranlar *Haçlı Seferlerini* yapanların, İberya yarımadasından Müslümanları ve Yahudileri kovanların devamıydılar ve bunların ortak özelliği koyu birer *ırkçı* olmalarıydı. Modern sömürgeciliğin geri planında beyaz adamın *kan temizliği* düşüncesi, dolayısıyla *ırkçılık* vardı. Esasen Kristof Kolomb 1492'de 'yeni kıtaya' ayak bastığında, bilincinin en temel yapıcı unsurunu, beyaz adamın üstünlüğü düşüncesi oluşturulduğu kesindi. O da *kan temizliğine* dayanıyordu. Dolayısıyla, ırkçı ideoloji, soykırımı ve jenosidi 'meşrulaştırıyordu'. Kuzey Amerika'ya ilk yerleşenler fanatik Püriten ve Kalvinist Portestanlardı. Kendilerini beyaz adamın *temiz kanının koruyucusu* olarak görüyorlardı. Kuzey Amerika'ya yerleşen ilk İngiliz Protestan göçmenler 'Amerikan yerlilerini' soykırıma tâbî tutarken, kendilerine Tanrı tarafından 'kutsal bir misyon' verildiği düşüncesinden hareket ediyorlardı. Ama, daha önce İrlanda'da deney sahibi olmuşlardı... İngilizlerin İrlanda'yı nasıl sömürgeleştirdiği ve bu amaçla ne tür yöntemlerin devreye sokulduğuna burada girmemiz uygun değil.[4] Geçerken şu kadarını söyleyelim ki, XIX'uncu yüzyılın ortalarında bile İngiliz bilim adamları, İrlandalıların (ve tabî tüm renkli derili halkların) kısa kuyruklu maymun soyundan geldiğini, buna karşılık İngilizlerin Tanrı tarafından 'kendi imajında yaratılan' adamın soyundan geldiği teorisini rahatlıkla savunu-yorlardı. Dolayısıyla, İngilizler 'melek',

---

3 Robert Robson, **a.g.e.** s. 333...

4 Bu konuda bkz: Richard Slotkin, **Regeneration through Violence,** Middletown, Connnecticut: Wesleyan University Press, 1973.

İrlandalılar (ve diğer sömürgeleştirilmiş halklar) aşağı türden (ırktan) sayılıyordu ve bu görüş, XVI'ıncı yüzyılın Kalvinist ideolojisinin XIX'uncu yüzyılda yeni giysilerle arz-ı endam etmesiydi.

Amerikan 'kurtuluş savaşı', bilinen anlamda bir kurtuluş savaşı değildi. ABD'nin bağımsızlığı, köle sahibi beyaz adamların eskiden yaptıklarını daha hızlı, daha etkin, daha kapsamlı yapmalarını sağlayan yeni bir sürecin başlangıcıydı. Mülk sahibi beyaz adamlar, bağımsızlıkla, İngiltere'ye verdikleri haraçtan kurtulmuşlardı ama, onun dışında hiçbir kayda değer değişiklikten ve yenilikten söz etmek mümkün değildi. Bağımsızlıktan sonra yerli katliamı hız kazandı ve kölelik sadece olduğu gibi kalmadı, daha da 'sistematize' edildi. Amerikan 'kurtuluş savaşının' önde gelen liderlerinin ve teorisyenlerinin velhasıl 'kurucu babalarının' her birinin çok sayıda kölesi vardı... Eğer kölelik olduğu yerde duruyor, kolonyalist yayılma ve yerli katliamı hızlanarak devam ediyorduysa, o zaman, kim kimden kurtuldu, ya da 'kurtuluşun anlamı nedir' sorusunu sormak gerekmez miydi? 25 Milyondan fazla Amerikan 'yerli halkı' katledildi, kültürü yok edildi. Jenosit ABD siyasetinin temel yapıcı unsuru olduğu halde, jenositten söz edilmedi. Zaten *jenosit* kavramı ilk defa II. Dünya Savaşı sonrasında kullanılmaya başlandı, üstelik, en büyük insanlık suçu sayılmak bir yana, jenosit yapanlar *ilerleme* ve *uygarlık yayıcıları* sayılıyordu... Tarihi yazanlar ekseri bu tür soruların *sorulmamasında* çıkarı olanlar olduğuna göre... Ta baştan kurulan 'yeni devlet', göçmen (settler) sömürgeciliğinin sürdürücüsü ve behemehâl saldırgan-yayılmacı emperyalist emeller taşıyan bir devletti. İşte, İlk ABD başkanlarından ve teorisyenlerinden Thomas Jefferson'un "*özgürlük imparatorluğu*" dediği böyle bir şeydi. Elbette bu durumda, *özgürlük imparatorluğunun*, yayılmacı – koloniyalist politikası haklılık kazanıyordu... Artık köle sahibi efendiler, yayılmacı politikalarını ve saldırganlıklarını 'özgürlük' kavramının arkasına gizleyerek sürdürebilirlerdi. Bu yüzden, birincisi, Amerikan emperyalizmi onun 'doğuşundaki' mayada saklıdır, ekseri ileri sürüldüğü gibi başlangıç tarihi de

1898 Amerikan-İspanya savaşı değildir; ikincisi, ABD'nin emperyalist yayılmacılığı burjuva ideologlarının yaymaya çalıştığı gibi 'normalden', 'iyiden' bir sapma, 'arızî', 'istisnaî' bir şey değildir. Bu tür kaba yaklaşımlar kapitalizmin mantığından ve temel eğilimlerinden haberdar olmamakla ilgilidir.

Daha baştan emperyal bir devlet olarak ortaya çıkan ABD, İngiltere'nin 'serbest ticaret emperyalizmi' yerine, kendi 'serbest teşebbüs emperyalizmini' dayatmaktan yanaydı. XIX. Yüzyılın son on yılında diğer emperyalist güçlerle boy ölçüşebilecek kapitalist bir ekonomik güç durumuna gelmişti. Doğrudan sömürgecilik yerine *informel sömürgeciliği* yeğlemesi doğaldı, zira, ABD yayılmacılığı için sorun, 'doğrudan sömürgelere' sahip olmak değil, Amerikan şirketlerinin dünyanın her yerine serbestçe yerleşebilmesi ve tüm dünyanın ABD ticaretine açılmasıydı. Asıl amaç diğerleri gibi "klasik sömürgeci" bir imparatorluk olmak değildi. Bu yüzden, 1898 İspanya-ABD savaşı sonrasında Küba'yı, Filipinleri, Porto Riko'yu ve Guam adasını doğrudan sömürge statüsüne indirgemesi, onun diğerleri gibi 'sömürgeci emperyalist' olduğu anlamına gelmiyordu. ABD'nin yayılmacı stratejisinin temelini 'sömürgeci olmadan (doğrudan işgale gerek kalmadan) emperyalist olma' ilkesi oluşturuyordu. Kaldı ki, İspanya Savaşı da son Irak saldırısını hatırlatırcasına, asılsız gerekçeler ve yalanlar üzerine inşa ve ilan edilmiş bir savaştı. Hatırlanacağı gibi, Havana Körfezinde, 15 şubat 1898 de Amerikan zırhlı savaş gemisi *Maine* infilak ederek batmıştı ve infilak sonucu 260 asker ölmüştü. Amerikalılar geminin gövdesine İspanyollar tarafından mayın yerleştirildiğini ileri sürerek, bunu bir savaş gerekçesi yapmışlardı. Bunun için kamuoyu kandırılmış ve insanlar savaşa ikna edilmişti. *Maine*'nin bir infilak sonucu batışıyla ilgili yalan sadece gazeteler tarafından büyütülmekle kalmadı, yalanı büyüten gazetelerin tirajı da yalanla birlikte artı... *New York Journal*'in tirajı önce 30 binden 400 bine çıktı sonra da 1 milyon sınırına dayandı. Ignacio Ramonet'nin yazdığına göre, aradan 13 yıl geçtikten sonra, 1911 yılında, geminin, makine odasındaki patlamadan kaynaklanan bir kaza

sonucu infilak ettiği resmen kabul edilmişti.[5] Bilindiği gibi Filipinlerde Amerikan işgaline karşı anti-emperyalist halk direnişinde 200 bin Filipinli hayatını kaybetmişti.

ABD'nin emperyalistler arası yarışta ilk defa boy göstermesi, İspanya-ABD savaşma rastlasa da, ABD'nin güçlü bir sanayici kapitalist ülke olarak ortaya çıkmasının başlangıcı Amerikan iç savaşı sonrasına rastlar. Aslında, Amerikan iç savaşı bir bakıma, İngiliz ve Kuzey Amerikalı pamuklu dokuma sanayicilerinin pamuğa kimin sahip olacağını tayin edecek bir savaştı. Amerikan 'bağımsızlığıyla' Kuzey Amerika'dan gelen haraçtan olan İngiliz İmparatorluğu, iç savaş sonrasında da ABD'den gelen ham pamuktan da olmuştu ve pamuğu başka yerlerden sağlamak zorunda kalmıştı. İngilizlerin, Çukurova'da pamuk üretimini teşvik etmeleri Amerikan iç savaşının hemen sonrasına rastlaması bu bakımdan bir 'tesadüf' değildir. Dolayısıyla, ABD, XIX'uncu yüzyılın başından itibaren, 1823 *Monreo Doktrininde* ifadesini bulan, İngiltere'nin Kuzey, Orta ve Güney Amerika'daki etkinliğini kırmaya yönelik bir strateji izledi. Yüzyılın ikinci yarısında başka emperyalist güçlerin de 'sofraya' dahil olma niyetlerini açıkça ortaya koymalarıyla, emperyalistler arası rekabet kızıştı. Pazarlara ve hammaddelere sahip olmak isteyen emperyalist güçler arasındaki mücadele, kapitalist sermaye birikiminin çelişkilerini de derinleştiriyordu. Proletaryaya ve sömürge halklarına yönelik saldırı arttıkça, proletaryanın kapitalizme karşı mücadelesi ve sömürge halkların onunla az-çok eşzamanlı anti-sömürgeci, anti-emperyalist mücadelesi de ivme kazanacaktı. Bu durum, saldırı-karşı saldırı ikileminden ve diyalektiğinden başka bir şey değildi.

Monreo Doktriniyle Amerikan kıtasını Avrupalı emperyalistlerden temizleme stratejisinin ardından, XX. yüzyıl başında *Wilson Pransipleri* denilenle de artık ABD, dünyanın geri kalanına da göz diktiğini açıkça ilan ediliyordu. Gerçekten Birinci emperyalistler arası savaşın hemen sonrasından ilan

5 Ignacio Ramonet, "*Mensonge d'Etat*", Le Monde Diplomatique, Juillet, 2003.

edilen *Wilson Prensipleri,* yeni Amerikan stratejisini ve niyetlerini açığa vuruyordu. Artık, Başkan Wilson, "denizlerin özgürlüğünden", "serbest ticaretten", "her türlü korumacılığa son verilmesinden", genel bir 'açık kapı' siyasetinin hayata geçirilmesinden, "siyasi self-deteminasyondan' (ulusların kendi kaderini tayin etme hakkı), "sömürgeciliğin kademeli olarak tasfiye edilmesinden", vb. söz edebilirdi... ABD, daha 1910'lu yılların sonunda açıkça 'serbest teşebbüs emperyalizmini' dillendiriyordu ama, bunun gerçekleşmesi için, araya bir emperyalistler arası savaşın daha girmesi ve hemen arkasından gelen 'soğuk savaşında sona ermesi gerekecekti... Nitekim ABD, Sovyet sisteminin çökmesinin ardından küreselleşme de denilen 'serbest teşebbüs emperyalizmini" dayatabilecek güce ve imkânâ artık kavuşmuştu. Öyleyse, ABD'nin 'serbest teşebbüs emperyalizmini' dayatır duruma gelmesi için, neler olupbittiğine kısaca bakmak, buraya nasıl gelindiğini anlamayı kolaylaştırabilir.

2. Karşı Saldırının Yükselmesi

XIX'uncu yüzyılın sonuna doğru, emperyalist güçler arasında rekabetin şiddetlenmesi, kapitalist sermaye birkiminin doğrudan bir gereği olarak ortaya çıkıyordu. Her bir emperyalist güç, rekabetçi konumunu sürdürebilmek ve diğerleri karşısında üstünlük sağlayabilmek için, iki yola başvuruyordu: Kendi proletaryasının sömürüsünü derinleştirmek ve daha çok pazara ve hammaddeye sahip olmak. Daha geniş pazarlara, daha çok hammadde kaynağına sahip olmanın yolu da, yeni sömürgelere, yarı-sömürgelere veya yeni nüfûz bölgelerine sahip olmaktan geçiyordu. Oysa, XIX'uncu yüzyılın sonu, XX. Yüzyılın başında sömürgeci-emperyalist güçlerden birinin veya diğerinin sömürgesi, yarı-sömürgesi, nüfûz alanı olmayan bir dünya toprağı kalmamış gibiydi... Nitekim, Birinci Emperyalistler arası savaş öncesinde (1914) yeryüzünün %84.4'ü, şu ya da bu sömürgeci kapitalist gücün denetimi altındaydı. Eğer yeni pazarlar ve hammadde kaynakları elde etmenin yolu kapanmışsa, geriye *paylaşılmış olanı yeniden paylaşmaktan başka seçenek kalmıyordu.* İşte, iki emperyalistler arası savaş bu yüz-

den çıkmıştı. Kapitalist sermaye birikiminin mantığı, yayılmayı zorunlu kılar, yayılma da savaşı. Bu yüzden, kapitalist rekabet koşullarında savaşlar, şu ya da bu kralın, imparatorun, devlet başkanının, diktatörün, vb. kaprislerinin, aşırılıklarının sonucunda çıkmaz. (Elbette bu söz konusu şahsiyetlerin *kişilik özelliklerinin* hafife alınmasını gerektirmez!)

XIX'uncu yüzyılın sonuna doğru, yeni emperyalist güçlerin de (ABD, Almanya, Japonya) yağma sofrasına dahil olma niyetlerini açıkça ortaya koymaları, kapitalistler arası rekabeti derinleştirdi. Büyük tekeller ortaya çıktı ve dünya pazarı ve hammaddeler için mücadele ivme kazandı. Bu, Lenin'in XX. yüzyılın başında kapitalizmin tekelci biçimi dediği durumdu. Dünyanın zenginliğini üreten emekçiler için bunun anlamı, sömürünün derinleşmesi, başka bir ifade ile saldırının yoğunlaşmasıydı. Velhasıl, hem dünya kapitalizminin merkezlerinde proletaryanın sömürüsü yoğunlaştı, hem de sömürge ve yarı sömürge ülke haklarına yönelik saldırı eş zamanlı olarak şiddetlendi. Elbette, saldırıya maruz kalanların, saldırı karşısında sessiz kalması mümkün değildir. Dolayısıyla, emperyalizm saldırısını yoğunlaştırdıkça, merkezde proletaryanın sosyalist mücadelesi, çevrede sömürge halklarının anti-sömürgeci, anti-emperyalist mücadelesi de ivme kazanacaktı. Merkezde proletaryanın mücadelesi başta kapitalizmi aşma, sosyalizmi kurma perspektifine sahipken, giderek bu perspektiften uzaklaştı. Daha yüksek reel ücret, daha iyi çalışma koşulları (iş güvenliği, işçi sağlığı), velhasıl sosyal devlet ya da refah devleti modeline razı oldu. Fakat aynı şey emperyalizmin en zayıf halkalarında aynı rotayı izlemedi, izlemesi de zâten mümkün değildi. Çarlık Rusyasında proletarya, iktidarı ele geçirdi ve azgelişmiş bir kapitalist ülkede bile kapitalizmi yıkmanın mümkün olduğunu îlan etti. Rusya'da işçi sınıfının iktidara gelmesi, ideolojik önemi müthiş bir olaydı. İlk defa kapitalist dünya sisteminde bir gedik açılmıştı. Bu yeni durum, başta emperyalist güç odaklarının hesapları olmak üzere, bir sürü şeyi alt-üst etmişti. Sovyet devrimi sömürge ve yarı-sömürge ülkelerde ve merkez kapitalist ülkelerde inanılmaz bir ideolojik-moral etki yarattı. Artık anti-

sömürgeci, anti-emperyalist mücadele için yeni perspektiflerin, yeni olanakların yolu açılmıştı. Şimdi artık sömürgecileri, emperyalistleri kovduklarında ne yapacakları, ne yapabilecekleri konusunda önleri daha çok açılmış gibiydi...

Elbette burada Sovyet sisteminin daha sonraki macerasını ve nasıl olup da çöktüğünün tahliline girmeyeceğim. Şu kadarını söyleyebiliriz ki, Sovyet sistemi, gerçek sosyalist perspektiften çok önceleri uzaklaştı ve sosyalizmi bir tür 'ulusal kalkınmacılık' gibi algıladı. Kapitalizmin ancak evrensel planda aşılabileceği temel ilkesini bir yana bıraktı. (Burada daha ilk günden maruz kaldığı emperyalist saldırıyı ve kuşatmayı hafife aldığım sanılmasın). Fakat, Sovyet sisteminin bir dış saldırıyla değil de kendi iç çelişkilerinin ve zaaflarının sonucu çökmesinin iki temel nedeninden söz edebiliriz: Bunlardan birincisi, ekonomik etkinliği sürdürememesi; ikincisi de, demokrasiyi gerçekleştirememesiydi. Zira, demokratikleşme olmadan sosyalizm olmazdı. Elbette bunun tersi de aynı şekilde doğrudur: Sosyalizasyon olmadan demokrasi de olmaz.

Sovyet devrimi her şey bir yana, iki hayatî sonuç ortaya çıkarmıştı: Birincisi, burjuva ideolojisinin meşruiyetini sarsmıştı; ikincisi, ulusal kurtuluş savaşlarına ivme kazandırmış, üstelik 'başka bir seçeneğin' mümkün olduğunu göstermişti. Nitekim, Çin'in sosyalizme meyletmesi, kısmen de Sovyetler Birliğiyle birlikte ortaya çıkan yeni perspektifin sonucuydu. Bir taraftan 'sosyalist kampın' genişleme istidadı göstermesi, diğer yandan ulusal kurtuluş mücadeleleri, *sermayenin baronlarının* korkulu rüyası haline gelmişti. Zira, her kopuş, emperyalist pazarın ve sömürü alanlarının daralması anlamına geliyordu. XX'uncu yüzyılın yaklaşık ilk üç çeyreğinde merkezde proletaryanın, çevrede de (sömürge ve yarı-sömürge ülkeler) ezilen halkların mücadelesi ivme kazandı ve ezilen halkların, sömürülen sınıfın mücadelesi, emperyalizmi geriletti ve önemli mevziler kazanmayı başardı. İşte II. Dünya savaşı sonrasının tartışmasız hegemonik gücü konumuna terfi eden ABD, yeni emperyalist stratejisini oluştururken böylesi bir güçler dengesi koşullarında hareket etmek durumundaydı.

3. 1945 Sonrasında Manzara-i Umumiye ve Hegemonik Gücün Stratejisi.

Faşizmin yenilgisiyle sonuçlanan II. emperyalistler arası savaş sonrasında, ezilen ve sömürülen sınıflar ve halklar lehine göreli bir güç dengesi oluştu. Modern sömürgeciliğin ve emperyalizmin tarihinde ilk defa böylesi *bir güç dengesi durumu* ortaya çıkmıştı. Birincisi, Sovyet devrimiyle emperyalist dünya sisteminde bir gedik açılmıştı. Bu gedik II. Savaştan sonra 'sosyalist blokun' genişlemesiyle büyümüştü; ikincisi, sömürge halkları, sömürgeciliği tasfiye etmek üzere sahnedeydi ve bunlardan bazıları 'sosyalist bir rota izleme' istidâdı taşıyordu; üçüncüsü, emperyalist metropollerden bazılarında komünist partiler siyasetin önemli bileşenlerinden biri haline gelmişti. Her ne kadar ABD, emperyalist kampta 'rakipsiz' gibi görünüyorduysa da, bu yeni güç dengesi, onun hesaplarını alt-üst etmişti. Böylesi koşullarda ve güç dengesi ortamında, ABD emperyalizminin temel sorunu, 1917 de açılan gediğin daha da büyümesini önlemek ve ulusal kurtuluş hareketlerinin sosyalizme meyletmesinin önünü kesmekti. Zira, sadece sömürge halkları için değil, metropol ülkeler proletaryası için de Sovyetler bir çekim merkezi haline gelmişti.

İşte böylesi bir siyasi konjonktürde ABD, komünizmi kuşatmayı amaçlayan bir strateji izlemek zorunda kaldı. *Containment liberalism*'i (Türkçe'ye, 'çevreleme' veya kuşatma liberalizmi' olarak çevrilebilir) denilen böyle bir stratejinin başlıca üç amacı vardı: 1. Önce komünizmin yayılmasını durdurmak; 2. daha sonra komünizmi çökertmek; 3. Üçüncü Dünyayı 'Hür Dünya' içinde tutmak. Bu amaçla, yeni dönemde dünya ekonomisini yönetmeyi amaçlayan 'uluslararası' denilen kurumlar oluşturuldu. Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (DB) ve Genel Gümrük Tarifeleri Anlaşması (GATT's). Dünya ekonomisini yönetmeyi amaçlayan bu kurumların oluşturduğu sisteme daha sonra Bretton Woods Sistemi denecekti. Ekonomik nitelikteki bu kurumları Birleşmiş Milletler Örgütü (BM) ve onun çevresinde oluşturulan kurumlar izledi. Aslında BM bir çeşit "Dünya Parlamentosu" izlenimi yaratan bir kurum gibi

görünse de, asıl belirleyici olan BM Güvenlik Konseyiydi ve orada belirleyici olan, başta ABD olmak üzere II. Savaşın galibi olan büyük güçlerdi. Dünya ölçeğinde zabıtayı sağlayacağı ABD'nin kendi askeri gücü, NATO ile takviye edildi. İşte savaş sonrasının başlıca kurumları bunlardı.

Çoğu, yeni bağımsızlığa kavuşmuş Üçüncü Dünya Ülkelerinin kapitalist kamptan kopmalarını önlemenin yolu, bu ülkelerde zaten vahim boyutlarda olan yoksulluğun ve sefaletin daha da derinleşmesini engellemeyi, hiç değilse belirli sınırın altına düşmesinin engellenmesini gerektiriyordu. Zaten, sömürgecilikten yeni kurtulan 'genç devletler', kalkınmak, sanayileşmek, kendi doğal ve beşeri kaynaklarını bu amaç için seferber etmek istiyorlardı. Elbette, Üçüncü Dünya Ülkeleri'nin kalkınması, emperyalizmin asla kabul edemeyeceği bir şeydir. Zira, söz konusu ülkelerin kalkınması demek, hem doğal ve beşeri kaynaklarını kendi kalkınmaları için seferber etmeleri, hem de kendi iç pazarlarını kendi kalkınmaları için kullanmaları demektir. Bu da emperyalizmin 'kaynağının kuruması' demeye gelir. Dolayısıyla, emperyalist güçlerin çıkarı, azgelişmiş ülkelerin kalkınmasını engellemeyi gerektirir. Kaldı ki, sermayenin hareketinin sonucu olan bugünkü üretim ve tüketim modelinin, dünyanın geri kalanı tarafından taklit edilmesini yasaklayan bir şey de, bunun, ekolojik bakımdan da mümkün olmamasıdır.[5a] Gerçek durum böyledir, ama, bu asla dillendirilmez, tam tersine sanki söz konusu ülkelerin kalkınması için yanıp-tutuşuyorlarmış gibi bir izlenim yaratılır. Bu yüzden, emperyalistlerin sosyalizm düşmanlığı, onların Üçüncü Dünya düşmanlığından bağımsız değildir. Bu ikisi *bir* ve *aynı* şeydir. İleriki sayfalarda bu sorun tekrar karşımıza gelecek.

Üçüncü Dünya denilen ülkelerin kapitalist kamptan kopmalarını engellemenin yolu, onlara kimi sınırlı tavizler vermekten geçiyordu. Velhasıl hegemonik güç olan ABD, daha sonra 'ulusal kalkınmacılık' olarak adlandırılana razı olmak zorunda

5a Bu konuda bkz: Fikret Başkaya, *"Kalkınma: Bir Efsanenin sonu."* Özgür Üniversite Forumu, Sayı 19. Söz konusu makale, **Sömürgecilik Emperyalizm Küreselleşme'** adlı kitapta da yer almaktadır.

kaldı. Başka türlü ifade etmek istersek, Üçüncü Dünya Ülkelerinin kapitalist kamp dahilinde kalmak, radikal bir rotaya girmemek koşuluyla, 'ulusal kalkınmacı' bir ekonomik siyaset izlenimlerini tolere etti. Aynı şekilde, emperyalist ülkelerde de 'refah devletini' içine sindirmek zorunda kaldı. Elbette bu tür tavizler vermesini, uygun ekonomik konjonktür de kolaylaştırmıştı. İkinci Savaşın derin tahribatının ardından kapitalist dünya ekonomisi yeniden genişleme dönemine girmişti. İşletmelerin verimliliği artıyor, pazarlar genişliyor, kâr oranları yükselmeye devam ediyordu. Bu durumda, hem bir süreliğine ulusal kalkınmacılığa izin verilebilir hem de refah devleti tolere edilebilirdi. Zira, kapitalistler ücretleri önceki dönemde olduğu gibi sadece bir 'maliyet' unsuru olarak değil, aynı zamanda bir 'talep unsuru (pazar) olarak da görüyorlardı. Dolayısıyla, verimlilik artışlarının altında kalmak kaydıyla, reel ücretlerdeki artışı sorun yapmıyorlardı. Zaten refah devleti de iki ayak üzerine oturuyordu: Birincisi, reel ücret artışı, ikincisi de, kârlılık oranları sürekli yükselen şirketlerden alman müterakkî vergilerle, sosyal harcamaların artmasıydı. Kapitalistlerin yüksek reel ücretlere, yüksek vergilere ve Üçüncü Dünya'nın 'ulusal kalkınmacı' politikalarına, katlanmaları, ancak kapitalist ekonomimin yükseliş trendi devam ettikçe mümkündü...

Fakat, ABD'nin savaş sonrası stratejisi bir bakıma 'havuç-sopa' stratejisiydi. Nitekim, Amerikan şirketlerinin kârını ve ABD'ye hammadde ve enerji akışını olumsuz etkileyecek girişimler, anında engelleniyordu. Bu amaçla ABD, açık veya örtülü, doğrudan veya İsrail gibi emperyalizmin uzantısı rejimler aracılığıyla dolaylı müdahale etmekten geri kalmıyordu. Nitekim, 1953 yılında Petrolü millileştiren İran başbakanı Musaddık, CIA'nın peydahladığı bir darbe sonu öldürülmüş ve onun yerine fanatik bir emperyalizm yanlısı olan Şah Rıza Pehlevi iktidar koltuğuna oturtulmuştu. Elbette Musaddık'ın başına gelen tekil bir durum değildi. Guatemala'da Arbenz, Endonezya'da Sukarno, Şili'de Allende, vb. ulusal ekonomilerini güçlendirmeye giriştikleri için ABD'nin hışmına uğrayan karizmatik Üçüncü Dünya liderlerinden bazılarıydı.

Aslında 'ulusal kalkınmacılık' denilene, emperyalist sisteme zarar vermediği sürece katlanılabilirdi, ama Üçüncü Dünya'nın sanayileşme çabaları son tahlilde bağımlı bir süreçti. İthal ikâmeci sanayileşme süreci, ancak emperyalist ülkelerden yapılan artan teknoloji (makina- teçhizat), yarı-mamul, kalifiye işgücü, vb, ithalatına dayanıyordu. Aslında yapılan yatırımlar, bir bakıma emperyalist şirketlerin dolaylı yatırımı biçimini alıyordu. Ya da Üçüncü Dünya'daki 'içe dönük sanayileşme' çokuluslu şirketlerin pazarını genişletici etki yapıyordu. Üstelik emperyalist ülkelerle Üçüncü Dünya ülkeleri arasındaki ticaret, *eşit olmayan* bir ticaretti. İthal edilen malların fiyatı sürekli yükselirken, ihraç ettikleri malların fiyatları sürekli düşüyordu. Bu kan kaybının en başat versiyonuydu. Fakat, ithal ikamesi yoluyla üretilen mallar iç pazarda satıldığı için, kendi ihtiyacı olan dövizi sağlayamıyor, sanayinin sürdürülmesi ancak sürekli artan dış borçla mümkün oluyordu. Dolayısıyla, sanayileşme sürecinin her ileri aşaması, daha çok özerklik değil, daha büyük bağımlılık anlamına geliyordu...

Velhasıl dünyanın üç bölgesinde geçerli üç model: Sanayileşmiş merkez kapitalist ülkelerde 'refah devleti', Üçüncü Dünya'da 'ulusal kalkınmacılık', "sosyalist" denilen ülkelerde de "merkezi plana dayalı ekonomi", II. Savaşı izleyen yaklaşık otuz yılda geçerli olacaktı. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, bu üç model ancak kapitalist genişlemenin devam ettiği konjonktürde geçerli olabilirdi. Oysa, kapitalizmin genişlemesi sınırsız değildir. 1970'lerin ilk yarısında kapitalizmin yeniden 'yapısal krize' girmesiyle savaş sonrasının 'balayı dönemi' de son bulacaktı.

4. Hegemonyanın Aşınması ve Göreli Güç Kaybı Karşısında ABD'nin Tepkisi

1960'lı yılların sonuna doğru, ikinci derecede emperyalist ülkeler olan Batı Avrupa ve Japonya'yla ABD arasındaki ekonomik gelişmişlik farkı büyük ölçüde azaldı ve bu ülkeler sadece dünya pazarında değil, ABD iç pazarında da ABD'nin ciddi rakipleri durumuna geldiler. Bu durum, ABD'nin kesin

üstünlük döneminin sona erdiğini ve hegemonyasının aşınma yoluna girdiğini haber veriyordu. ABD'nin hegemonik pozisyonunun aşındığının en bariz göstergesi, ödemeler dengesi açığının giderek büyümesiydi. Açığın büyümesinin bir nedeni de Vietnam savaşının finansman ihtiyacıydı. ABD'nin ödemeler dengesi açığının büyümesi, Avrupa hükümetlerinin dolar karşılığında altın ödeme talebi baskısı, Bretton-Woods sisteminin artık sürdürülemeyeceğini ortaya koymuştu. Bilindiği gibi, Bretton-Woods sistemi, kabaca, doların altına konvertibilitesine (çevrilebilirliğine), sabit kur sistemine, IMF aracılığıyla kısa vadeli para (likidite) akımlarının denetlenmesine ve Dünya Bankası aracılığıyla da uzun vadeli 'kalkınma fonlarının' dağıtılmasına dayanıyordu.

Bu durum karşısında ABD, iki önemli karar almak zorunda kaldı: Birincisi 1971'de doların altına konvertibilesine son verildi; ikincisi de 1973'de sabit kur sisteminden vazgeçildi. Böylece Bretton Woods sisteminin iki temel 'yapıcı unsuru' ortadan kalkmış oldu. Aslında bu önlemler, finansal liberalleşmenin de başlangıcıydı. Böylece ABD, büyüyen 'Avrupa dolarlarını' geri çekmeyi ve ödemeler dengesi sorununu bu yolla çözmeyi umuyordu. Fakat, söz konusu finansal liberalleşme, Susan Strange'in "gazino kapitalizmi' dediğinin yolunu açmıştı. Artık bundan sonra finansal spekülasyon istisna değil, dünya kapitalizminin yeni döneminin *kuralı* haline gelecekti...

Elbette, ABD hegemonyasını tehdit eden sadece ekonomik plandaki güç kaybı değildi. Vietnam savaşı yenilgisi, ABD'nin prestijini önemli ölçüde sarsmıştı. 1970'li yıllarda Üçüncü Dünya Ülkeleri, özellikle Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) çerçevesinde etkinliklerini artırmaya yöneldiler, OPEC, petrol üreticisi ülkelerin bu enerji kaynağına sahip olma niyetlerinin bir göstergesi olarak ortaya çıktı. Diğer temel hammaddeler ve tarım ürünleri için de benzer kartellerin oluşması yolunun açılması ihtimâli belirdi. 1970'lerin ortalarından itibaren Üçüncü Dünya Ülkelerinin bir bölümünün başım çektiği, *Yeni Bir Uluslararası Ekonomik Düzen* talebi dillendirilmeye başlandı... Böylesi girişimler,

başta ABD olmak üzere, emperyalist odakları kaygılandırıyordu. '1968 dalgası', ABD'nin başını çektiği burjuva yaşam tarzına karşı radikal bir tepki ve ret demeye geliyordu. Elbette '1968 dalgası' sadece burjuva yaşam tarzına değil, Sovyetik totaliter sisteme yönelik de bir karşı çıkıştı. 1970'lerin sonuna doğru ortaya çıkan iki siyasi olay: İran İslam Devrimi ve Sovyetler Birliğinin Afganistan'a girmesi, ABD hegemonyasının sonu mu geliyor sorusunu gündeme getirdi. İşte bu aşamadan sonra ABD, 1970'lerin ilk yarısındaki "pasif tepki" yaklaşımını terk edip karşı saldırıya geçti. Böylece, Reagan'la başlayıp, (baba) Bush'la devam eden dönem, ABD'nin aşınan hegemonik gücünü restore etmek üzere karşı saldırıya geçtiği bir dönem olacaktı. Artık yeni slogan *güçlü Amerikaydı*...

Güçlü Amerika sloganının gereği olarak ilk gündeme gelen önlemlerden biri 'güçlü' dolardı, ama, bunun sonucunda Avrupa ve Japon firmaları ABD pazarını işgal etti. Dolayısıyla, sonuç bir bakıma 'dimyata pirince gitmek' gibi bir şeydi. Öte yandan neoliberal ekonomik ve sosyal politikaların bir gereği olarak, 'küçük devlet' 'devleti küçültme' sloganı dilden düşürülmüyordu ama Başkan Reagan, askeri harcamaları sürekli artırıyordu. Dolayısıyla söylenenle yapılanlar arasında bâriz bir uyumsuzluk ortaya çıkıyordu. Zenginlerden (sermayeden) alınan vergiler neoliberal söylemin gereği olarak düşürülürken, askerî harcamaların artması, bütçe açıklarını artırıyordu. Güçlü dolar politikası sonucu Avrupa ve Japon kökenli firmalar ABD pazarında önemli mevziler kazanırken, ABD firmaları koruma talep ediyordu... Oysa, dönemin üç sloganından biri *liberalleşmeydi*... ABD Japonya'ya baskı yaparak onu 'güçlü yen' politikası uygulamaya ve gönüllü olarak ABD'ye yaptığı ihracatı kısmaya zorladı. Soğuk Savaşın sona ermesiyle, ABD - Batı Avrupa ilişkisi de artık eskisi gibi devam etmeyecekti. ABD hem Avrupa ve hem de Japonya karşısında kaybettiği mevzilerin bir kısmını saldırgan siyaseti sonucu geri almayı başardı.

İkinci hedef Üçüncü Dünya'yı kalkınmacı hedeflerden uzaklaştırmaktı. Fakat ABD'nin Üçüncü Dünya'ya yönelik saldırısını kolaylaştıran bir durum ortaya çıktı. OPEC' in petrol

fiyatlarını peş peşe artırmasıyla (1973 ve 1979) petrol üreticisi ülkeler önemli bir finansal kaynağa sahip olurken, petrol ithal eden azgelişmiş ülkeler zor durumda kaldılar. Ödemeler dengesi açıkları çığ gibi büyüdü. Petrol fazlaları emperyalist ülkelerin çokuluslu özel bankalarının kasalarına aktı. Bu para petrol ithal eden ülkelere borç olarak verildi. Böylece Üçüncü Dünya Ülkeleri bir süre daha büyüme, daha önce başlattıkları 'kalkınma hamlesini' sürdürme olanağına kavuştular. Bu sefer de dış borçlar çığ gibi büyümeye başladı. Fakat, ABD'nin 1979-80 den itibaren faiz oranlarını yükseltmesiyle, borçların ödenmesi problemli hale geldi. Artık 'borç krizi' dönemi başlamıştı ve bir kaç büyük borçlu ülkenin ödeyememezlik durumuna düşmesi veya borçlarını ödememesi durumunda bankalar sistemi çökebilir ve bu da global planda finansal çöküntüyü ateşleyebilirdi. 1982 Ağustosunda Meksika'nın ödeyememezliğe düşmesi ve IMF'nin acele devreye girmesiyle krizin büyümesinin önlenmesinin ardından, Üçünçü Dünya'ya yönelik kapsamlı bir saldırı başlatıldı.[6]

Üçüncü Dünya Ülkelerinin borçlarını düzenli ödeyebilmeleri için bu ülkelere IMF ve Dünya Bankasının *Yapısal Uyum Programları* dayatıldı. Elbette yegane amaç borç ödemelerini güvence altına almak, bankaları ve finans sistemini kurtarmak değildi. Asıl amaç, Üçüncü Dünya Ülkelerini kalkınmacı amaçlardan uzaklaştırıp *yeniden kompradorlaştırmaktı*. Yapısal uyum proğramı uygulamak durumunda kalan azgelişmiş ülkeler, artık kendi ekonomilerini yönetemez duruma geldiler, Finansal, ekonomik, ticaret, sanayi yönetimi üzerinde hiçbir hareket marjları kalmadı. Artık, kalkınma kavramının yerini *uyum* alıyordu. Ekonomilerin yönetimi bütünüyle IMF-Dünya Bankası ikilisinin denetimine geçti. Neoliberal ekonomik ve sosyal politikaların bir gereği olarak, ihracata yöneltildiler, yüksek oranlı faiz politikası uygulamaya, yüksek oranlı devalüasyona zorlandılar. Artık kalkınma hayalleri, yerini *uyuma*

6 Bkz: Fikret Başkaya, **Borç Krizi Üzerine Bir Deneme**, Birlik Yay. Ankara 1985.

bırakıyordu. Azgelişmiş ülkeler çoktan liberalleşme, özelleştirme, deregülasyon girdabına sokulmuşlardı... Üçüncü Dünya'ya dayatılan *yapısal uyum programının* afişe edilen amaçlarından biri, borçları sorun olmaktan çıkarmaktı. Oysa, asıl amaç afişe edilenden farklıydı. Söz konusu ülkeler her seferinde daha çok borç ödedikçe, borçları da artıyordu. Böylece borç ödemeleri tam bir yağmaya ve kan kaybına dönüştü. 1992 de toplam borç 1635 milyar dolar iken, 1998'de 2 465 milyar dolara yükseldi. Artık Üçüncü Dünya Ülkeleri küresel sermayenin *borç köleleri* durumuna gelmiş durumdalar... Şimdilerde Üçüncü Dünyanın 'bağımsız devletlerinin' bağımsızlığı tam bir retorikten ibarettir. Emperyalizmin bu ülkelerdeki *uzantısı ve taşeronu* olan 'yerli' egemen sınıflar, 'kendi' halklarını köleleştiren, vergi toplayıp emperyalist ülkelere borç ödemeleri adı altında transfer eden, 'kendi' yurttaşlarının emperyalist ülkelere kaçışını engelleyen, ya da döviz yollasın diye emperyalist ülkelere yollayan bir çeşit *zabıta aygıtına* dönüşmüş durumdalar. Artık yoksul kitleler için ulusal sınırlar mapushane duvarı işlevi görüyor. Bu devletlerin hiç bir meşruluk temeli de yoktur.

ABD, 1970'lerde maruz kaldığı hegemonya aşınmasını 1980'lerde ve 1990'larda kısmen telafi ederek, hegemonik pozisyonunu korumayı başardı. Sovyet sisteminin çökmesiyle de 'tek süper güç' durumuna geldi. Sosyalist hareketin kapitalizmi aşma mücadelesi başarısız oldu. Doğrudan sömürgeciliğin tasfiye edilmesinin yarattığı umut, Üçüncü Dünya Ülkelerinin *yeniden kompradorlaştırılmasıyla* söndü. Velhasıl çalkantılı bir şiddet ve umut yüzyılı olan XX. yüzyılın sonunda *bütün ülkelerin kapitalistleri birleşmiş* durumda. ABD'nin XX. yüzyılın ilk on yıllarında dillendirdiği *serbest teşebbüs emperyalizminin* önü de artık açılmış görünüyor. ABD başkanı Woodrow Wilson 1907'de şöyle diyordu: " ticaret sınır tanımaz ve sanayiciler tüm dünyayı pazar olarak görmekte ısrarlıdırlar. Uluslarının bayrağı onları izlemelidir ve kapıları kapalı ulusların kapıları zorla açılmalıdır. İşadamlarının kazandığı imtiyazlar, gönülsüz halkların ezilmesini gerektirse bile dışişleri bakan-

lığı tarafından korunmalıdır".[7] Bilindiği gibi, Woodrow Wilson'un ünlü '14 ilkesinden' biri de "ulusların kendi kaderini tayın hakkıdır" Ulusların kaderinden ne anladığı gayet açık değil mi? Wilson'un rüyası yaklaşık yüz yıl sonra gerçekleşmiş gibi görünüyor. Lâkin, bu başka rüyaların ilelebet ortalıktan çekildiği anlamına gelmiyor. Dünyanın zenginliğini üreten, ama, ürettikleri zenginlik, kapitalist sermaye birikimi koşullarında kendilerine karşı bir silaha dönüşen işçiler, işsizler, emekçiler, dışlanmışlar, *yeryüzünün lânetlileri,* başladıkları işi neden yarım bıraksınlar? Eğer sömürü varsa, baskı varsa, zulüm varsa, sömürüye, baskıya, zulme karşı mücadele de vardır ve var olmaya devam edecektir. Şimdilerde insanlık yeniden kapsamlı bir saldırıyla karşı karşıya. Zenginlik arttıkça gelir ve servet uçurumu da büyüyor, çevre tahribatı derinleşiyor, insan hakları ihlalleri artıyor, insanı aşağılayan akıl almaz bir süreç hızla yol alıyor. Sistemin işleyişinden zarar gören geniş kesimlerin bu saldırı karşısında sessiz ve tepkisiz kalması mümkün değildir. Eğer sermaye sınır tanımıyorsa ve ulusal sınırlar Üçüncü Dünya'nın yoksul emekçileri için *mapushane duvarından başka bir şey değilse*, ulusal sınırları aşma sırası onlara da gelmiş olmalıdır. Küresel saldırının karşısına küresel direniş ve karşı saldırı mutlaka yeniden dikilecektir. Daha şimdiden dikilmeye başlamıştır. Ve, ezilen sınıfların ve halkların mücadelesi ezen-ezilen kavramı sözlüklerden ve belleklerden silinene kadar devam edecektir.... Başka türlüsü mümkün mü?

5. XXI'inci Yüzyılın Başında 'Yeni Emperyalist Strateji'

ABD'nin 1960'lı yılların sonunda başlayan göreli ekonomik güç kaybını telafi etmek üzere ortaya koyduğu tepkilere, 1980 den başlayarak da *neoliberal politikaları* dayatmasına rağmen, 1990'ların başına gelindiğinde, durum hâlâ kesin olarak lehe çevirebilmiş değildi. Gerici neoliberal ekonomik ve sosyal politikalar Üçüncü Dünya rejimlerini *yeniden kompradorlaştırmış,*

7 William Appleman Williams, **The Tragedy of American Diplomacy, p. 7 'den** Aktaran Nick Beams, "The political Economy of American militarism", wsws. Org.

söz konusu ülkeleri 'ulusal kalkınmacı' perspektiften uzaklaştırmış, OPEC'in etkinliği kırılmış, 1955'de Üçüncü Dünya'nın önde gelen karizmatik liderlerinin Bandung Konferansıyla başlattıkları *bağlantısızlar Hareketi* de bütünüyle etkisizleştirilmiş, yeryüzü doğrudan sömürgecilik dönemini hatırlatırcasına sermaye için 'dikensiz gül bahçesi' haline getirilmiş olmasına rağmen, ne kapitalizm 'yapısal krizden' çıkmayı başardı, ne de ABD rakipleri karşısında kaybettiği gücü kazanabildi. Bu arada neoliberal politikalar emperyalist ülkelerde geçerli 'refah devleti' modelini aşındırdı ve aşınma süreci yol almaya devam ediyor.

Emperyalist kampta manzara böyleydi, ama, yeni bir durum ortaya çıkmıştı: Sovyet Sistemi sahneden çekilmişti. Eğer, Sovyetler Birliği sahneden çekilmişse, artık *barış içinde bir arada yaşama* gereği de ortadan kalkmış demekti. Artık, ABD için yeni bir dönem açılmıştı. Süper güç, tek süper güç olarak kalmalıydı ve bunun için ne gerekiyorsa yapılmalıydı. Öyleyse, ABD hegemonyasını tehdit eden, edebilecek olan reel ve potansiyel rakiplerin önü kesilmeliydi. Aslında Eylül 2002'den sonra dillendirilmeye başlanan *önleyici savaşla* (preemptive war) asıl önlenmek istenen, AB, Japonya, Çin, Rusya, Hindistan, vb. gibi reel ve potansiyel rakiplerdi. Bu temel kaygı ve amaç dikkate alınmadan yapılan tahliller, ABD'nin daha Sovyet Sistemi çökmeden önce başlattığı saldırılar zincirini hafife almak olur. Bu yüzden, *11 Eylül*, bu zincire eklenmiş yeni bir halkadır ve sadece süreci hızlandıran bir olaydır. Bir bakıma 11 Eylül, Samir Amin'in ifade ettiği gibi, Nazi'lerin Reichtag'ı (Alman Parlamentosu) yakmaları gibi bir şeydi. İster Afganistana saldırı, İster Irak'a saldırı olsun, daha önce başlatılmış olaylar zincirinin son halkalarıdır. ABD, 1983'de Grenada'ya, 1986'da Libya'ya, 1989'da Panama'ya, 1991'de Irak'a, 1992'de Somali'ye , 1994'de Haiti'ye, 1999'da Kosova'ya müdahale ederek, uluslararası hukuku ve teamülleri artık tanımak istemediğini, *çoktaraflılığın* bundan böyle geçerli olmayacağı mesajını veriyordu. Son "Irak savaşıyla" (saldırısıyla) da bunu ilân ediyordu.

ABD, şimdilerde benimsediği yeni emperyal stratejiyle, XX. yüzyılın başında bir proje olarak gündeme getirdikleri, ama, bir taraftan emperyalistler arası rekabet, çatışma ve savaşlar, diğer taraftan da sömürülen sınıfların ve ezilen halkların direnci ve mücadelesi sonucu bir türlü gerçekleştiremediği *serbest ticaret emperyalizmini* dayatmayı amaçlıyor. Böylesi koşullarda da komünizmi durdurma (containment) stratejisinin, yerini, artık, *kapitalist rakipleri durdurma stratejisi* almış gibi görünüyor. Daha 1993 Eylülünde Clinton'un ulusal güvenlik danışmanı Antony Lake, ABD'nin yeni bir dönemin eşiğine geldiğini ve gereğinin yapılması gerektiğini söylüyordu: " Ne tarihin sonuna gelindi, ne de medeniyetler çatışması söz konusu, ama, devasa bir demokratik ve teşebbüs imkânı doğmuş durumda. Bu imkânı telef etmemeliyiz". " Çevreleme liberalizmi (containment) doktrininin sonrasının yeni stratejisi, pazar demokrasilerinin ve serbest toplulukların genişlemesini amaçlamalıdır."[7a] Saldırganın saldırganlığı, saldırıya maruz olanların zaafları üzerine inşa edilir. Aslında ABD'nin her türlü uluslararası hukuku, teamülü, meşruluk kaygısını hiçe sayıp, saldırgan bir siyasete yönelmesinin başlıca nedeni, *kolayca saldırabilmesine uygun koşulların oluşmasıdır*. Bu bakımdan XX. yüzyılın sonu, XXI. yüzyılın başında, saldırganlığı kolaylaştıran üç yeni unsur söz konusu: Birincisi, Sovyet sisteminin sosyalizmin itibarını zedelemesi, dünya ölçeğinde proletarya mücadelesinin dibe vurması, velhasıl sosyalist ütopyanın aşınması; ikincisi, Üçüncü Dünya cephesinde anti-emperyalist mücadelenin dibe vurması ve 'ulusal kalkınmacılığın' iflası, azgelişmiş ülkelerin *yeniden kompradorlaşması*; üçüncüsü de, ABD hegemonyası karşısında militer planda bir denge unsuru olan Sovyetler Birliği'nin çökmesiydi. ABD hegemonyası bakımından Sovyetler Birliğinin çökmesi, sadece dikkate almak zorunda olduğu bir hasımın sahneden çekilmesi değil, aynı zamanda geniş bölgelerin çokuluslu ABD şirketlerinin etkinlik alanı haline gelmesi de demekti.

7a Antony Lake, "From Containment to Enlargement" John Hopkins University, Setembir 21, 1993.

Sovyet sisteminin sahneden çekilmesiyle, bazı çevreler iyimser beklentiler içine girdiler. Artık çatışmalardan, gerilimlerden uzak, devasa silahlanma harcamalarına gerek kalmadığı bir refah, demokrasi ve barış dönemine girilmekte olduğu yanılsamasına kapıldılar. Aslında bu tür kuruntular, kapitalizm, emperyalizm, hegemonya gibi kavramlardan haberdar olmamakla ilgiliydi. Zira, kapitalizm emperyalizm üretmeden varolamaz, emperyalizm savaşsız yapamaz, hegemonya düşmansız mümkün değildir. Öyleyse ilk yapılması gereken, kaybolan 'düşmanın' yerine *yenisini* bulmaktı ve bulundu: İslam radikalizmi veya siyasî islam... Daha sonra siyasî islamın yanına *haydut devletler* (rogue states) eklendi. Yeni dönemin düşmanları da soğuk savaş döneminin 'kızıl tehdidi' gibi, reel bir durum olmaktan çok, hayal dünyasının ürünüydü, zihinsel bir *fabrikasyondu.* Zira, Sovyetler Birliği hiç bir zaman saldırgan bir yayılma siyaseti izleme niyeti taşımadı. Ama, 'hür dünyanın' tehdit altında olduğuna, başta ABD olmak üzere, emperyalist dünya kamuoyunun ve Üçüncü Dünya'da emperyalizmin uzantısı durumundaki 'egemen sınıfların' ve bilinci sömürgeleştirilmiş ayrıcalıklı elitlerinin inandırılması gerekiyordu. Oysa, Sovyet tehdidi konusunda tevatür edilenler, Saddam'ın sahip olduğu söylenen kitle imhâ silahlarından daha az *hayalî* değildi... Savaş sonrasında Sovyetler saldırı değil, savunma halindeydi. Nitekim, Sovyetlerin çöküşünden sonra açılan arşivler, temel uluslararası politika tercihinin savunma olduğu yönündeki görüşleri doğrular nitelikte.

Amaç, ABD'nin hegemonik konumunu korumak ve takviye etmekti. Bunu gerçekleştirmenin yolu da ABD hegemonyasını tehdit eden reel veya potansiyel rakipleri etkisizleştirmekten geçiyor. Bu amaçla 'düşman üretildi', bu amaçla Afganistan'a Irak'a yönelik bir fetih hareketi başlatıldı. Afganistan ve Irak'a yönelik saldırının afişe edilen nedenleriyle gerçek nedenler arasında ayrım yapmak önemlidir. Afişe edilen neden, fanatik İslam terörizminin 'hür dünyayı', 'Batı uygarlığını' tehdit ettiğiydi. Irak söz konusu olduğundaysa, vurgu daha çok Saddam'ın sahip olduğu kitle imha silahlarına (nükleer, biyolo-

jik, kimyasal) yapılıyordu. Elbette *El Kaide* bağlantısı da dillendiriliyordu. Petrol, nedenler hiyerarşisinde başta gibi görünüyorduysa da bu sadece bir 'petrol savaşı' da değildi. Bu vesileyle petrol- ABD silah sanayii ve İslâmî terör üçlüsü arasındaki *diyalektik belirleyicilik ilişkisine* kısaca değinmek aydınlatıcı olabilir.

Bilindiği gibi, ABD en önemli rakipleri olan AB ve Japonya karşısında, silah sektörü dışındaki ileri teknoloji alanlarında 'kesin mukayeseli üstünlüğe' sahip değil. 'İkincil teknoloji' ürünleri olan olan harcı âlem mallarda da Çin, Brezilya, vb. gibi rakipleri karşısında üstünlüğe sahip değil. Mevcut pozisyonunu koruyup güçlendirebilmesi için, elindeki yegane etkin koz silah sanayii ve devasa savaş kapasitesi. Yeni yaklaşım militer gücü kullanarak ekonomik gücü korumayı amaçlıyor ki, bu uzun vadede mümkün ve sürdürülebilir değildir. Her ne kadar Bush, terörizmle mücadeleyi ABD'nin yeni dönemdeki yegane dış politika önceliği olarak ilân ediyorsa da, onu tamamlayan iki unsur daha var: ABD'nin militer kapasitesini modernize etmek ve petrol rezervleri üzerindeki denetimi takviye etmek. Esasen ABD'nin yeni dönem saldırgan dış politikası bu üçünün *diyalektiği* olarak anlaşılabilir. Bize göre ABD'nin hem Irak'a hem de Afganistan'a saldırmasının üç nedeni vardı: Birincisi, petrol rezervlerini denetim altına almak; ikincisi, Orta Asya'ya ve Orta Doğuya daha çok yerleşerek Çin'e, Hindistan'a ve Rusya'ya karşı muhtemel saldırının alt-yapısım oluşturmak (nitekim, terörü bahane ederek bölgeye yerleşmiş durumda); üçüncüsü de bir tür *gösteri savaşıyla* (buna şiddet şovu da diyebilirsiniz) tüm dünya'ya göz dağı vermek. Artık bundan sonra istediği yere istediği gibi girmeye niyeti olduğunu, bunu yapacak güce sahip olduğunu 'dosta düşmana göstermek...

'Ulusal Enerji Politikası Geliştirme Grubu' tarafından hazırlanan ve Başkan yardımcısı Richard Cheney tarafından 17 Mayıs 2001'de açıklanan raporda, ABD'nin petrol ithal bağımlılığının 2001'de % 52'den 2020'de %60'a çıkacağı belirtiliyordu. Buna göre ABD, 2020 yılında bugünkü seviyeden %60 daha fazla petrol ithal etmek durumunda kalacaktır. Öyleyse,

petrol ithalatını güvenceye almak gerekiyor? Bu yüzden söz konusu rapor: "Petrol ithalatının güvence altına alınmasını ABD dış ticaretinin ve dış politikasının öncelikli amacı olması gerektiğine'[8] vurgu yapıyor. ABD'nin ithal ettiği petrolün önemli bir bölümü Orta Doğu'dan geliyor ve ancak bu bölgede üretim miktarı hızla artırılabilir potansiyele sahip. Hazar bölgesiyle birlikte Orta Doğu petrol rezervleri dünya toplam rezervlerinin yaklaşık %70'ni oluşturuyor. Irak'ın bilinen petrol rezervinin yaklaşık 112 milyar varil olduğu söyleniyor, ama, tahmini rezervin 200 ilâ 400 milyar varil arasında olduğu sanılıyor. Fakat hepsi bu kadar da değil. Dünyanın en ucuz petrolü Irak'ta üretiliyor. Irak'ta bir varil petrolü 1 ilâ 1,5 dolara üretmek mümkün. Oysa bu rakam Malezya ve Uman'da 5 dolar, Rusya ve Meksika'da 6 ilâ 8 dolar, Kuzey Denizinde 12-16 dolar, ABD'nin kendi petrol yataklarından çıkardığı petrolün varil üretim maliyeti 20 dolara kadar yükseliyor. Eğer petrolün varilinin 25 dolardan satıldığı varsayılırsa, Irak rezervlerinin üretim masrafları düşüldükten sonraki piyasa değeri kabaca 3.1 trilyon dolar civarındadır.[9] Bu sonuncu rakam bile bir başına kavganın neden çıktığını göstermiyor mu?

Pasta müthiş iştah kabartıcı, ama pastanın bulunduğu bölge 'güvenli' değil. Bölgede ABD'nin ulusal güvenliğini tehdit eden 'fanatik Müslüman terör odakları" var. Üstelik bunlar her an ABD'ye saldırabilirler... O zaman bölge de 'güvenliği sağlamak' gerekir... Eğer bölge'istikrarsızsa' ve anti-amerikan 'şer odakları' varsa, ABD'ye yönelik petrol sevkiyatını güvence altına almanın yolu, bölgeyi güvenli hâle getirmekten geçiyor. Bölgeyi güvenli hale getirmek için de devâsâ bir askeri gücün bölgeye yığılması gerekiyor, bu amaçla da askeri-kompleksin takviye edilmesi gerekiyor. İşte, terörizmle mücadele, petrol ve militer gücün takviyesi gereği arasındaki *diyalektik ilişki* budur.

---

8 Bkz: **National Energy Policy Development Group**, Washington DC. may 2001.

9 Bu konuda daha fazla bilgi için, btz: James A. Paul, "Iraq: the heart of the crisis", Global policy Forum, December 2002.

Bu arada, petrol ve silah tekellerinin ABD iç ve dış politikasındaki etkinliğini de gözden uzak tutmamak gerekir.

İster her bir kapitalist ülkede olsun, ister küresel planda olsun, sermayenin farklı 'fraksiyonları' arasında sürekli rekabet ve çıkar çatışması vardır. Küreselleşmeyle, kapitalizmin bu *gerçeği* ortadan kalkmış değil. Dolayısıyla, sermayenin global çıkarları söz konusudur, ama, her bir sermaye fraksiyonunun da *özel çıkarları* vardır. Devlet desteğine bağlı ve devlet olanaklarını daha çok kullanan kesimlerin, küreselleşmeye yaklaşımı diğerlerinden farklıdır. Zira, silah baronları silahı, ancak devlete (devletlere) satabilir. Silahın pazarı Coca Cola pazarına benzemez... Bu bakımdan ABD'de petrol ve silah kapitalistlerinin çıkarı, küreselleşmeci sermaye fraksiyonlarının çıkarıyla çelişiyor. Bush yönetimi de Clinton'dan farklı olarak onların 'dar çıkarını' gözeten bir strateji izliyor. Son dönemde gündeme gelen 'zayıf dolar' politikasıyla da, ABD ekonomisinin diğer kapitalist ekonomiler aleyhine pozisyonunu güçlendirmek amaçlanıyor. Oysa, küreselleşmeci sermaye fraksiyonlarının çıkarı doğal olarak dünya pazarının genişlemesinden yanadır. Örneğin, yeni Bush doktrininde Çin, engellenmesi gereken bir *stratejik düşmandır* ama, küreselleşmeci sermaye fraksiyonları onu yeni yatırım alanı ve pazar olarak görür ve Çin'in bastırılması değil, küresel ekonomik ve ticari ilişkiler ağına daha çok sokulmasından yanadır.

Fakat, ABD için petrolün 'stratejik' öneme sahip olması, sadece yukarıda değindiğimiz nedenlerle sınırlı değil. Petrol, Çin, Japonya, AB ve başka ülkelere karşı kullanılacak önemli bir silah. Başka türlü söylersek, ABD'nin reel ve potansiyel rakiplerinin yolunu kesmenin de bir aracı. Zira, söz konusu ülkelerin Orta Doğu petrolüne aşırı bağımlılığı söz konusu.

VIII. BÖLÜM

DEMOKRASİ SORUNU VEYA İNSANLIK DURUMU!

Eğer Batı siyasi düşüncesi diye bir şey varsa, bunun köklü bir anti-demokratizmle mâlül olduğunu söylemekte bir sakınca yoktur.

J.S. Mc Celland

Şimdilerde demokrasi, demokratikleşme, insan hakları, vb. gibi kavramlar çok kullanılıyor. Geçerli süreçler ve eğilimler, gerçekten demokratikleşmenin, insan haklarının, özgürlüklerin gerçekleşmesi istikâmetinde mi yol alıyor, yoksa her zaman olduğu gibi bu tür kavramlar ve söylemler, insanların bilincini manipüle etmenin, ideolojik bulanıklık yaratmanın, velhasıl seyirciyi oyalamanın araçları mıdır? Demokrasiden ve demokratikleşmeden herkes aynı şeyi mi anlıyor? Son dönemde demokrasi kavramını dillerinden düşürmeyenler, daha önce de aynı dili mi konuşuyorlardı? Ne oldu da demokrasi son dönemin *vazgeçilmez* kavramı durumuna geldi? Herkesin yönü Batı'ya dönük ve herkes *Batı demokrasisinden* söz ediyor. Gerçekten *Batı demokrasisi* diye bir şey var mı? Bir rejimin adını *demokrasi* koymak onun demokratik sayılması için yeterli midir? Demokrasi kavramı çok kullanıyor ama ekseri yanına bir

de *piyasa ekonomisi* sözcükleri ekleniyor ve *Piyasa ekonomisi ve liberal demokrasi* deniyor. Birincisi, *liberal demokrasi* diye bir şey mümkün müdür; ikincisi, bu iki kavramın yan yana gelmesi uygun mudur? Sermayenin önünün açılması, demokrasinin de derinleşmesi, gerçekleşmesi anlamına gelir mi? Ekonomik liberalizmle (siyasî) demokrasi arasında bir tamamlayıcılık ilişkisi var mıdır? Küreselleşme denilen süreç, demokrasi ve insan haklarının gerçekleşmesinin koşullarını mı yaratıyor, yoksa her türlü demokrasinin ve insan haklarının temelini aşındırıyor mu? Demokrasi ve demokratikleşme kavramlarından hangisini kullanmak daha uygundur? Zira, *demokrasi* dendiğinde, olmuş-bitmiş, tamamlanmış bir şey anlaşılır, oysa demokrasinin sürekli yenilenen, zenginleşen, önü açık dinamik bir süreç olması gerekir...

Elbette bir yerde bir kavramın çok kullanılması, orada söz konusu kavrama uygun bir *gerçekliğin* varolduğu anlamına gelmiyor. Söylenenle yapılan, retorikle realite arasında ekseri bir uyumsuzluk söz konusu oluyor. Bu bakımdan, olup-bitenleri anlamının, bilince çıkarmanın koşulu, *söylenene değil, yapılana* bakmaktan geçer. Egemenliği sürdürmenin koşulu, gerçek dünya'da olup-bitenlere dair bir *yanlış bilinç* oluşturup-sürdürmeye bağlıdır. Zira, görüntü gerçeği temsil etmez. Bu yüzden adına *bilim* denilen bir şeye ihtiyaç duyulmuştur. Fakat, şimdilerde bizzat bilimsel faaliyetin kendisi de tehdit altındadır. Yazık ki, bilimsel faaliyet de, estetik faaliyet de genel metalaşma, paralılaşma, soysuzlaşma girdabına sokulmuş durumdadır. Giderek bilimsel denilen faaliyet, bilimin inkârına dönüşüyor, estetik faaliyet de kendi bulunması gereken zeminin karşıtı bir zemine savruluyor... Bu durumun işimizi zorlaştırdığını söylemeye bile gerek yoktur... İnsanlığın ezici çoğunluğunun yaşadığı *gerçek*, 'dünyanın yeni efendilerinin', şürekâsının, akıl hocalarının ve sözcülerinin *resmettiğinden* çok farklı. Sömürünün derinleştiği, insan onurunun her geçen gün daha çok ayaklar altına alındığı, insanı aşağılayan, etik kaygılara kayıtsız bir *kör gidiş* hızla yol alıyor ve bu netâmeli süreç bir de insanlığın *nihai kurtuluşu* olarak sunuluyor...

Demokrasiden *halkın kendi kendini yönettiği*, kendi kaderinin kendi elinde olduğu, hiçbir *dış iradenin* söz konusu olmadığı, insanların özgür iradeleriyle yaşamlarını düzenlediği, insan onurunu yaralayan, insan özgürlüğünün gerçekleşmesini engelleyen, sömürü, bağımlılık, hâkimiyet, ilişkisinin söz konusu olmadığı, velhasıl *insanın insana kulluğunun* sona erdiği bir insan ve dünya toplumu anlaşılmalıdır. Bu yüzden demokrasi kavramı, evrenselliği içeren bir kavramdır ve ancak tüm insanlığı kavrayıp, kucakladığında bütünüyle gerçekleşebilir. Bu güne kadar, siyaset felsefecileri, filozoflar, sosyologlar, iktisatçılar, edebiyatçılar, siyaset adamları, vb. kendilerince bir *demokrasi* tanımı yapmışlardır, demokrasinin ne olması gerektiği konusunda kafa yormuşlardır. Fakat, bunların ezici çoğunluğunun, soruna demokrasinin gerçekleşmesinden zarar görecek olan egemen sınıflar tarafından baktıklarını söylemek abartma sayılmaz. Ekseri, demokrasi kavramının bizzat kendisi *demokrasinin engellenmesi* için bir ideolojik manipülasyon aracı olarak kullanıla gelmiştir.

Zira, demokrasi sorunu son tahlilde sınıf mücadelesinden bağımsız değildir, tam tersine sınıf mücadelesinin en başat bileşenidir. Elbette yukarıda da söylediğimiz gibi, söz konusu olan önü açık bir süreçtir ve demokrasi, eşitlik, özgürlük ve sosyalizm kavramları özdeş kavramlar olmasalar da birbirini tamamlayan kavramlardır. Toplumsal eşitlikten, özgürlükten söz etmeyen ve bunların anlam ve önemine gönderme yapmayan birinin, demokrasi şampiyonluğu yapması bir safsatadır. Demokrasi ve sosyalizm kavramları arasındaki ilişki ve *tamamlayıcılık* da büyük öneme sahiptir. Sosyalizasyon yokluğunda demokrasi içi boş bir kavram olmaktan kurtulamaz. Aynı şekilde, demokrasi yokluğunda da sosyalizm beyhûdedir... Bu önemli sorun üzerinde ileriki sayfalarda duracağız. Belki de bu güne kadar hiç bir tanım, demokrasinin ne olması gerektiğini, Nazım Hikmet'in şu ünlü dizeleri kadar yalın ve güzel anlatamamıştır:

"Yaşamak! Bir ağaç gibi tek ve hür
ve bir orman gibi kardeşcesine.
Bu davet bizim".[1]

Bir şiir dehâsı olan Nazım Hikmet, özgür bireyin özgürlüğünün gerçekleşmesinin koşulunu ve bireyle toplum uyumunun nasıl olması gerektiğini, birkaç sözcükle çarpıcı bir şekilde resmedebiliyor... Ancak özgür bireylerin özgür bir toplum yaratabileceğini, toplumsal uyumun bireysel özgürlükten geçtiğini, kardeşçe ilişkiler ortamında bireyin serpilip gelişebileceğini, insan onurunun gerçekleşeceğini, özgür bireyle demokratik toplum ilişkisi arasındaki *diyalektik ilişkiye* gönderme yapıyor.

Demokrasi sorunu ve insanlık durumu başlığını taşıyan bu bölümde, demokrasi kavramına açıklık getirmeyi deneyeceğiz. Birinci alt-bölümde, kavramın ilk defa nerede ve nasıl ortaya çıktığı, nasıl bir uygulama alanı bulduğu, daha sonra kavramın içeriğinin ne tür değişikliklere uğradığı üzerinde duracağız. İkinci alt-bölüm, küreselleşme denilenin demokrasinin maddi temellerini nasıl aşındırdığıyla ilgilidir. Nihayet, üçüncü alt-bölümde gerçek bir demokrasinin ne olması gerektiği konusunda kısa bir açılım ve refleksiyon denemesi yapılacak.

1. Agora Demokrasisinden 'Temsîlî Demokrasiye' Bir Kavramın Serüveni

Demokrasi kavramı, ilk defa Antik Yunan'da oraya çıktı ve Yunan Site- devletlerindeki rejimi tanımlamak üzere kullanıldı. *Atina demokrasisi* olarak bilinen bu yönetim tarzı, ilke düzeyinde önemli açılımlar getirmişti. Yurttaşlar *Agora* denilen, sitenin en büyük meydanında toplanırlar, kamusal sorunları tartışırlar, yasa teklifleri yaparlar, yasalar kabul ederler, uzmanlık isteyen işler için seçim yaparlar, herşeyi tam bir açıklıkla tartışırlar, kararlar alırlar, velhasıl siteyi doğrudan demokrasi esaslarına göre yönetirlerdi. Halk egemenliği doğrudan gerçek-

1 **1947. Bütün Eserler** Cilt I, s. 351, Bulgaristan (Sofya) Baskısı.

leşir, aracıların dolayımı söz konusu olmazdı. Kavramın gerçek anlamına uygun bir işleyiş oluşturmuşlardı. Bilindiği gibi demokrasi, *etimolojik* köken olarak, Eski Grekçe *dêmos (halk) ve kratos* (egemenlik, yönetim) sözcüklerinden oluşuyor ve halkın hükümeti veya halkın kendi kendini yönettiği rejim anlamına geliyor.

Atina demokrasinin temel ilkesi, her yurttaşın *yönetilme* ve *yönetme* yeteneğine sahip olduğuydu ve bu, bir biçim sorunu olarak, sadece *ilke düzeyinde* kalmıyordu. Her yurttaş rotasyon esasına göre kamusal sorumluluklara getiriliyordu. Bu uygulama, kurra usulüyle yapılıyor, zaten sınırlı olan kamusal görevlere getirilecekler kurra çekimi yoluyla saptanıyordu. Bu temel ilke yöneten-yönetilen ayrımını ortadan kaldırıyordu. Dönemin Yunan düşüncesi, seçim esasını muteber saymıyordu ve bunu da haklı bir gerekçeye dayanıyordu. Bu anlayışa göre, seçim sistemiyle yöneticilerin seçilmesi bir *oligarşinin* ortaya çıkmasına neden olurdu. Öyleyse bir oligarşinin ortaya çıkmasını önlemenin yolu, *seçimlere* bir yönetim aracı olarak itibar edilmemesinden geçerdi. Seçimlere sadece sınırlı bir şekilde başvuruluyor ve teknik beceri veya uzmanlık gerektiren az sayıdaki işler için seçim yapılıyordu.

Sitenin yönetiminde yurttaşların kamusal sorumluluklara eşit koşullarda katılmaları, eşitlik ilkesine verilen önemin bir göstergesiydi. Rotasyon ve kurra esasına göre herkesin kamusal sorumluluk alması, oligarşik bir yapı ve işleyişin ortaya çıkmasına karşı bir güvence olarak görüldüğü gibi -ki, bu, Atinalıların politikadan ne anladıklarının da bir göstergesidir.- Siyaset de bir uzmanlık alanı ve bilim konusu olmaktan çıkarılmıştı... Antik Yunan dünya görüşünde, siyasetin bir uzmanlık konusu yapılması ve kamusal yönetimin bir elit tarafından yürütülmesi, kabul edilebilir değildi. (Zaten, gerçek anlamda özgürlüğün ve toplumsal eşitliğin gerçekleştiği bir toplumda *uzmanlık* diye bir şeye de gerek kalmazdı). Eğer Antik çağın Atinalıları bugünkü siyasi yapıyı ve işleyişi görselerdi her halde çok şaşırırlardı... Gerçek demokrasinin geçerli olduğu bir sosyal formasyonda *siyaset bilimi* diye bir şey sadece lüzumsuz

değil, üstelik son derecede abestir. Şimdilerde durum çok farklı. Siyaset bir uzmanlık alanı, siyasi bir elit yönetiyor ve üniversitelerde *siyaset bilimi* bölümleri var ve siyaset bilimi adı altında bir dizi ders okutuluyor. Anlı-şanlı profesörler, ne menem bir şeyse, siyaset biliminin timsâli olduklarını sanıyorlar, burunlarından kıl aldırmıyorlar... Oysa, ikiyüzlülüğü sevmeyen biri siyaset bilimi diye bir şeyin saçmalığını, siyaset bilimi diye okutulan safsataların demokrasinin önünü kesmeye, halk egemenliğini önlemeye yönelik safsatalar yığını olduğunu söylemekten çekinmezdi... Bu durum bir şeyi daha gösteriyor: Sorunlara nereden bakıldığına göre herşey baştan aşağı değişebiliyor. Şimdilerde ortalama insan bir "siyasetçi sınıfının" olmadığı, siyasetin bir bilim konusu olmadığı bir toplumsal yapıyı hayâl bile edecek durumda değil...

Fakat, Antik Yunan'da kamu görevlerine getirilenler görev süresinde de yurttaşlara hesap vermek zorundaydılar. Böyle bir şey, yurttaşlık bilincinin olgunlaştığı koşullarda mümkündür. Her yurttaşın yurttaş bilinciyle hareket ettiği koşullarda, yöneten-yönetilen ayrışması ve bir siyasi elitin veya oligarşinin ortaya çıkması mümkün değildir.

Atina demokrasisinin yukarıda sözünü ettiğimiz ilkeler ve işleyiş mekanizmaları, elbette büyük öneme ve değere sahiptir. Şüphesiz bu ilkeler bugün de önemlidir. En azından demokrasinin ne olması ya da ne olmaması tartışmasında hâlâ ufuk açıcı öğeler, unsurlar barındırdığı kesindir. Fakat, ilke düzeyinde tutarlılık bir vakıa olmakla birlikte, Atina demokrasisi kapsayıcı değildi. Sadece *yurttaş* sayılanlar içindi ve yurttaş sayılmayan geniş bir kitle vardı. Bir kere kadınlar *agoranın* dışındaydı, aynı şekilde köleler ve yabancılar *Agora demokrasisinin* dışındaydı. Gerçi Atina demokrasisi oligarşik bir elit yaratmama ilkesi üzerine oturuyordu ama, kadınların, kölelerin ve *metek* denilen sınırlı sayıdaki yabancı dışında kalan bir *yurttaşlar elitinin* demokrasisiydi. Yurttaşlık için ehil sayılmayanlar *Agoranın* dışına atılmıştı. Oysa, emekçi çoğunluğu dışlayan bir demokrasi mümkün değildir. Zira, asıl demokrasiye ihtiyacı olanlar onlardır. Toplumu oluşturan tüm bireylerin özgürlüğü ve

özerkliği eksiksiz gerçekleşmiyorsa, halk, kendi kendini yönetemiyorsa, kendi kaderini belirleyemiyorsa, velhasıl *bireysel ve kollektif self-determinasyon* gerçekleşmiyorsa, orada demokrasinin varlığından söz etmek mümkün değildir. Küçük bir mülk sahibi sınıfın, bir *ayrıcalıklılar elitinin* çıkarlarını gerçekleştirmek üzere oluşturulmuş siyasî rejimlerin demokrasiyle ilişkilendirilmeleri saçmadır.

Demokrasi kavramı, kapitalizmin bir üretim tarzı olarak tarih sahnesine çıktığı dönemde yeniden gündeme geldi. Bu aşamadan sonra demokrasi kavramı, palazlanan ve aracın direksiyonuna geçmek isteyen burjuva sınıfının elinde ideolojik bir manipülasyon aracı olacaktı. Burjuva sınıfının, (dar anlamda *kapitalist sınıfın)* iktidarı ele geçirip yeni egemen sınıf olarak kendini dayatması, iki aşamadan geçerek gerçekleşti: Birinci aşamada burjuvazi, soylular sınıfına (toprak aristokrasisi densin) ve Kilise hiyerarşisine karşı *prensle* (Hükümdarla) ittifak kurarak, bu iki kesimin etkinliğini kırdı. Bu, mutlak monarşiler dönemidir. İkinci aşamadaysa, işçi sınıfının ve köylülüğün desteğiyle *prensin* (Hükümdarın) yetkilerini de sınırlayarak veya toptan tasfiye ederek, egemen sınıf konumuna terfi etti ve kendi dar çıkarlarını gerçekleştirecek düzeni dayattı. Burjuvazi geleneksel iktidar odaklarını veya aynı anlama gelmek üzere *Eski Rejimi* (Ancién Régime) tasfiye etti, ama, henüz iktidarı sağlam temeller üzerine oturmuyordu. Burjuvazinin sınıf iktidarını dayatması için üçüncü bir eşiğin daha aşılması gerekiyordu: Bu, kapitalist sınıfın, daha geniş anlamda, burjuva sınıfının, işçi sınıfını *tehlikeli bir sınıf* olmaktan çıkarma aşamasıdır. Zira, kapitalist sınıfın kendi dar sınıfsal çıkarlarının işçi sınıfına karşı korunması, sınıf egemenliği bakımından önemli bir sorun olarak ortada duruyordu. "Kapitalizmin gerçek yüzüyle ortaya çıktığı dönem işte bu dönemdir. Artık sömürgecilik ve emperyalizm aracılığıyla, Avrupa dışı kültürler yok edilebilir ve burjuva uygarlığının gerçek yüzü ikircikli olmayan bir tarzda arz-ı endam edilirdi. Artık bu aşamadan sonra "burjuva demokrasisi" denilen, işçi sınıfının ve sömürge halklarının her türlü özerklik talebini kanla

boğabilirdi. Zira, halkın özerklik ve özgürlük alanının genişlemesi demek olan demokrasi, burjuvazinin korkulu rüyası haline gelmişti. "Burjuva liberalizminin 'özgürlüğü' demek, burjuvazinin sınırsız sömürme ve zenginleşme özgürlüğü demekti..." [2]

Marx, 'Fransa'da İç Savaş' başlığını taşıyan eserinde bu durumu şöyle özetlemişti: *"Burjuva düzeninin uygarlık ve adaleti, bu düzenin köleleri ne zaman efendilerine karşı başkaldırsa, kendi korkunç yüzlerini açıkça gösterirler. O zaman bu uygarlık ve bu adalet, maskesiz yabanıllık ve yasasız öç alma olarak, ereklerini açığı vurur. Sahiplenici ve üretici arasındaki sınıf savaşımındaki her yeni bunalım, bu gerçeği daha açık bir biçimde ortaya çıkarır."*[3] Egemen sınıfın ve adamlarının belirli dönemlerde kimi kavramları neden ve nasıl ve ne amaçla kullandıklarını bilmek önemlidir. Burjuvazi *Eski Rejimi* ve onun bileşenlerini tasfiye etmek için, ezilen-sömürülen toplum sınıflarının (işçi sınıfı, köylülük ve diğer mütevazı kesimlerin) desteğine ihtiyacı vardı ve bu dönemde özgürlük, eşitlik, demokrasi, vb. gibi kavramlar sıkça telaffuz ediliyordu. Nasıl *Soyluluğun* ve *Kilisenin* (Klerje'nin densin) etkinliğini kırmak için Hükümdarla taktik amaçlı bir ittifak gerekiyorduysa, bu sefer de *Prense* (Hükümdara) karşı emekçi sınıflarla taktik bir ittifak gerekmişti. Herhalde kimse bu durumu, burjuva üniversitelerinin vazgeçilmez ultra-liberal filozofu, İngiliz Herbert Spencer (1820-1903) kadar açık yüreklilikle ifade etmemiştir. Spencer şöyle diyor: *"Geçmişte liberalizmin işlevi, kralın iktidarına bir sınır getirmekti. Liberalizmin gelecekteki işlevi de parlamentoların iktidarını sınırlamak olacaktır..."*[4] "Ultra-liberal filozofun, parlamentonun iktidarının sınırlandırılmasından, sözde halkın temsil edildiğini sandığı meclisin işlevinin sınırlandırılmasını kastettiğini söylemeye gerek yoktur.

---

2 Fikret Başkaya, *Demokrasi: bir kavrama dair yanılsama ve gerçek*, Özgür Üniversite Forumu, sayı 9, Ekim-Aralık, 1999, s. 28.

3 Fikret Başkaya, *İbid.*

4 İn Fikret Başkaya, *İbidem.*

Oysa işçiler, burjuva liberalizminin kimin için ne anlama geldiğini, İngiliz Filozof'dan çok önce kavramışlardı ve haklı olarak, daha XVIII'inci yüzyılın sonlarında: *Ekonomik liberalizm demokrasinin düşmanıdır* sloganını ortaya atmışlardı... Burjuvazinin hümanist ve evrensel söylemi, bir kere *Prensin* iktidarını "hizaya getirdikten sonra" artık namlu 'asıl düşman' olan proletaryaya çevrilebilirdi... Artık bu aşamadan sonra uygarlığı (emperyalist kapitalizm olarak okuyunuz) 'kirli proletaryadan' ve sömürgelerin 'aşağı ırklarından' koruma kaygısı ön plana çıkacaktı."[5]

Geriye olup-bitenleri kabullendirmek kalıyordu ve kabullendirmek için meşrulaştırmak, meşrulaştırmak için de *yanılsama yaratmak* gerekirdi... Eski rejim *(Ancién Régime)* tasfiye edildiğine göre, yeni rejim nasıl olmalı, nasıl işlemeli, ne tür ideolojik meşrulaştırma araçları ve mekanizmalarına sahip olmalıydı. Başka türlü ifade etmek gerekirse, yeni rejim *tehlikeli sınıflardan* nasıl korunacaktı, egemenlik nasıl güvence altına alınacaktı? İşte temsili demokrasi bu amaçla peydahlandı ve dayatıldı. Başlangıçta *demokrasi* kavramı pek kullanılmıyordu, kullanıldığı zaman da *pejoratif* anlamda, bir kötüleme ve karalama aracı olarak kullanılıyordu. Kurulan yeni rejimlere de *cumhuriyet* deniyordu. Ekseri sanıldığı gibi, demokrasi ve cumhuriyet kavramları özdeş kavramlar değildir. Kapitalizmin egemen üretim tarzı haline geldiği, *Eski Rejimlerin* tasfiye edildiği dönemde, demokrasiyle ilgisi olmayan rejimlere cumhuriyet deniyordu. Bunlara demokratik rejimler denmesi için XIX'uncu yüzyılın ilk yarısının aşılması gerekmişti. 1848 devrimlerinden sonra burjuvazi kendi egemenliğini güvenceye almak için *kerhen* tavizler vermek zorunda kaldı. Fakat, söz konusu tavizlerle sınıf mücadelesinin seyri arasında da ilginç bir ilişki vardı. Nitekim, XIX'uncu yüzyılın ikinci yarısında işçi sınıfı bir dizi kazanımlar elde etti ama bu kazanımlar aynı zamanda onun *kayıplarıydı... Genel bir perspektiften bakıldığında, her kazanım bir kayıptı...* Böylece işçi sınıfı, kapitalist

5 Bkz: Fikret Başkaya, a.g.e. s. 29.

düzeni aşma, ücretli kölelik rejimine son verme perspektifinden uzaklaştı. Giderek *ehlileşti* düzenin bir parçası, bir bileşeni durumuna geldi. Batı işçi sınıfının nasıl kendi egemen sınıfının safında yer aldığı, 1914-1918 emperyalistler arası savaşta açıkça kanıtlanmıştı. Hiç şüphesiz bu *bütünleşmede* sömürge ve yarı-sömürgelerden sağlanan aşırı kârların önemli payı vardı. Zaten Batı işçi sınıfı hareketi, sömürge siyaseti konusunda da kendi egemen sınıflarından farklı bir anlayışa, politika ve yaklaşıma sahip değildi. Kendini çoktan *uygarlaştırma misyonu* söylemine kaptırmıştı.

Elbette kurulan 'yeni rejimin' ne kadar yeni olduğu, cumhuriyetin ne olmadığı konusunda yanılsama içinde olmayanlar da vardı. Fransız devriminin burjuva egemenliği yaratmakla sınırlı kaldığını, oysa, halkın kendi kaderini tâyin etmesi gerektiğini ileri süren Jakoben Gracchus Babeuf, aslolanın demokrasiyi gerçekleştirmek olduğunu söylüyordu. *Le Tribune du peuple* de, 29 Kasım 1795 tarihli yazısında Cumhuriyetçilerin monarşiye karşı ittifak oluşturma teklifini reddederken, kendisini demokrat olarak tanımlıyor ve şöyle diyordu: "Siz ancak bayağı ve son derece kaypak *cumhuriyet* kavramı etrafında bir araya gelebilirsiniz, dolayısıyla da *"herhangi bir cumhuriyetten* yana olabilirsiniz. Biz ise, anlamlı bir ortak paydası olan tüm demokratları ve halk tabakasını (plébiens) bir araya getiriyoruz. Bizim ilkelerimiz katıksız demokrasi, lekesiz ve katıksız eşitliktir."[5a] Babeuf, anti-demokrat unsurların halk düşmanlığından söz ederken yalnız değildi. Sylvain Maréchal da 1794 de şunları yazıyordu: "Burjuvazi asla demokrat değil (...) şimdi hesabımız burjuvalarladır, bize açıkça savaş açanlar da onlardır (...) Devrimi halk yaptı ama onu kendi çıkarları için yapmadı; (...) bugün durumları hemen hemen 14 Temmuz 1789'dakinden farklı değil."[5b]

5a Aktaran Jens A. Christophersen, **The meaning of "Democracy": As Used in European Ideologies from the French to Russian Revolution,** Universitetforlagets Trykningssentral, 1968, p. 16.

5b Dans la *Révolution de Paris, numéro 87,* cité dans Patrick Kessel (dir), Les Gauchistes de 1789, EGE, 1969, p. 257 et 61.

Burjuva devrimleri sonrasında yeni rejimlerin nasıl olması konusunda belirsizlik ve tartışmalar sürüyordu. Kesin olan bir şey varsa, artık, yeni rejim eskiden olduğu gibi, babadan oğula mirasla geçmeyecek ve Tanrısal bir meşruluk temeline sahip olmayacak, dayanmayacaktı. İşte bu aşamada *halk egemenliği* kavramı peydahlandı. Yeni rejim halk egemenliğine dayanmalıydı ama, bunu söylemek yapmak anlamına gelmiyordu. Bu aşamada bir dizi ideolojik manipülasyona başvuruldu... "Aynı dönemde ortaya çıkan modern 'doğal hukuk okulu' da, egemenliğin *meşruiyetinin temeli veya kriteri* olarak, yönetenlerin *meşruiyetinin* yönetilenlerin rızâsına dayanması gerektiği görüşünü vaaz ediyordu, Bu durum nasıl çözülecek, işin içinden nasıl çıkılacaktı? Hükümdarın iktidarı meşru değildi, zira, halkın rızasına dayanmıyordu. Öyleyse halk egemenliğine dayalı bir rejim nasıl işleyecekti? Burjuva düşünürleri ve siyasetçileri bu aşamada şöyle bir zihinsel - ideolojik manipülasyona giriştiler: Bir kere doğrudan demokrasi söz konusu olamazdı, zira, Atina demokrasisi geniş hacimli çok nüfuslu toplumlar için uygun değildi; ikincisi, halk egemenliği söz konusu olmalıydı ama, halk bu iş için *ehil değildi, 'cahil, kaba halk sürüsü'* toplum için *iyi olanı* ayırt etme, genel *toplum yararını* gerçekleştirme yeteneğinden yoksundu. Üstelik demegoglar tarafından kolayca kandırılabilirdi... Öyleyse halk *toplum yararını bilen* temsilciler tarafından yönetilmeliydi... Elbette bu temsilciler, eski soylular eliti olmayacaktı."[6] Bu ideolojik manipülasyonla ilgili olarak Fancis Dupuis–Déri şunları yazıyor: "Böylece halka tamamlanmış oluyor:

1. Temsilciler, halkın, toplum yararını bilecek, ayırt edecek *temyiz kurdetinden* yoksun olduğu konusundaki aşağılamayı açıkça ifade ediyorlar;

2. Bu tespitten hareketle temsilciler, halk egemenliğinin ancak temsille mümkün olabileceği sonucunu çıkarıyorlar;

3. Kendilerini de toplum yararını bilme, ayırt etme, savunma ve geliştirme konusunda yetkin *aydın elitin* üyeleri sayıyorlar.

6 Fikret Başkaya, a.g.e.

4. Bu biçimde tanımlanan toplum yararı, eşitlik düşüncesiyle bağdaşmaz, öyleyse yoksulların taleplerinin önü kesilmeli, engellenmelidir;

5. Siyasî elit, böylece, ekonomik elitin safında yer alarak, halkın mutluluğunun, özel alanın siyaset dışında kalmasına, özel alanın depolitize edilmesine bağlı olduğu düşüncesini vaaz etmiş oluyor..." Ve Dupuis-Déri söyle devam ediyor: "Tarihsel olarak monarşik-feodal rejimden miras alman modern temsîlî sistem ve onu dayatanların anti-demokratizmi, felsefi olarak da meşrulaştırılmıştır,"[7]

İngiliz, Fransız burjuva devrimleri ve Amerikan bağımsızlığını izleyen ve burjuva hâkimiyetinin kesin olarak yerleştiği dönemde, burjuva ideologları, *temsîlî demokrasiyi* meşrulaştırmak için ne tür argümanlar ileri sürmüşler, 'yeni rejimi' meşrulaştırıp-kabullendirmek için ne tür ideolojik manipülasyonlara girişmişlerdi? Aslında dönemin ideologlarının görüşlerine geçmeden önce, önemli bir hususu hatırlatmak yerinde olur. Bir rejime *yeni* dendi diye yeni olması gerekmiyor. Bu bakımdan, söz konusu burjuva devrimleri *yönetimi değil, yönetenleri değiştirmişti.* Aracın istikâmeti değişmediği sürece, direksiyonda kimin olduğu sanıldığı kadar önemli değildir. Aynı şekilde, burjuva devrimlerini izleyen dönemde *yurttaş* kavramı da çok kullanılıyordu ama, içi boş bir kavramdı ve öylece kalacaktı. Zira, gerçek anlamda *yurttaştan* söz edebilmek için, geçerli rejimin özgür insanların özgür iradeleriyle kurulmuş olması gerekir. Dolayısıyla, meşruluk zemininin veya *retoriğin* (söylemin) değişmesi önemli değildir. Eskiden Tanrı adına yapılan baskı, sömürü ve zulüm, aşağılama, horlama, bu sefer 'ulusun, devletin, vatanın yüksek çıkarları', 'ulusun birliği ve bölünmezliği', *'devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü'* türü safsatalara dayandırıldığında, bu toplumsal ilişkilerde köklü değişiklikler olduğu anlamına mı gelecektir? Nüfusunun

7 Francis Dupuis-Déri, *Modern "demokrasinin" kurucularının anti-demokratizmi,* F Başkaya çevirisi, Özgür Üniversite Forumu, sayı 9, Ekim-Aralık 1999, s. 17. (Altı tarafımızdan çizilmiştir).

%90'ının siyasal karar mekanizmalarından dışlandığı, kamusal alanın dışına atıldığı bir ülkede, hâlâ *yurttaş* kavramının kullanılması abes değil midir?

Temsil kavramı da yüceltiliyor. Oysa temsil de *yurttaş* kavramı gibi içi boş bir kavramdı. Kitleleri oyalamanın bir aracıydı. Nitekim, "Batı'da 'devrimler' döneminden beri, ama asıl Ortaçağdan beri, halk temsilcileri, az-çok yetkisi olan meclislerde yer alıyorlardı. XII. ve XIII. yüzyıldan itibaren İberya yarımadasında *'Cortes'*; Kutsal Roma Germen İmparatorluğunda *'Diyet'*; aynı şekilde Fransa'da ilk *'États Généreux'*ler 1302'de çağrılmışlardı. Her ne kadar bu temsîlî kurumlar, hükümdar, aristokrasi, Klerje (dînî hiyerarşi) ve burjuvazinin pazarlık mekânları olsalar da, asla demokratik bir anlayışı temsil etmiyorlardı. Bu tür temsille ilgili olarak, Jean-Jacques Rousseau: " Haksız ve anlamsız, insanı aşağılayan, feodal hükümetten kalma bir şey." diyor... Bu anlayışın devamı olarak, Amerikalı tarihçi Samuel Williams da: "Avrupa'da temsil (...) kademeli olarak hükümdarlar tarafından başlatıldı; elbette asıl amaç halkın haklarını iyileştirmek değil, savaş maceralarını finanse edebilmek üzere vergi toplamanın en etkin yolu olduğu içindi"[8] diyor. Aslında söz konusu dönemin 'temsîlî meclisleriyle', şimdilerde küreselleşme şarlatanlarının yücelttiği 'sivil toplum örgütleri' denileni karşılaştırmak öğretici olurdu...

Aydınlanma filozofları akla (raison) büyük önem veriyorlardı ve ister ekonomik isterse politik alanda olsun, 'akıl sahibi', mâkul, dolayısıyla sağduyulu bireylerin verecekleri kararların da, akla uygun (raisonable) olacağını ileri sürüyorlardı. Akıl sahibi (raisonable) bireylerin verdikleri siyasi kararların, rasyonel müteşebbislerin verdikleri kararlar ve sonuçlarıyla çakışacağını, velhasıl 'toplumsal uyumun gerçekleşeceğini' ileri sürüyorlardı. Eğer, demokratik hakları kullanma yetkisi akıl sahibi erkeklere verilirse, ekonomik alandaki etkinliğin siyasal alandaki etkinlikle bütünleşeceğini iddia ediyorlardı. Demek ki,

8 Aktaran Francis Dupuis- Déri, a,g.e. s. 10.

siyaset sadece akl-ı selim sahibi olan insanların işi olmalıydı. Dikkat edilirse, Aydınlanma filozoflarının öngördüğü 'demokrasi'de Atina demokrasisi gibi dışlayıcıydı. Daha baştan nüfusun yarısını oluşturan kadınlar dışlanıyordu. Gerekçe de mâlum: Kadınlar yeteri kadar mâkul, akl-ı selim sahibi değildirler, duygusaldırlar... Proletarya da dışlanıyor zira, sadece *içgüdüleriyle* hareket edebilir. Köleler, yoksullar, vb. zaten denklemin dışındadırlar, zira 'adamdan sayılmıyorlardı.'[9] "Batı demokrasisinin" timsâli, demokrasinin beşiği sayılan ABD'de 1865'e kadar *yasal* 1960'lara kadar da *fiilî* (reel) kölelik vardı. ABD demokrasinin kurucu önderlerinin ve Thomas Jefferson gibi 'demokrasi teorisyenlerinin' her birinin çok sayıda kölesi vardı. Gerçi 1960'lı yıllardan sonra durum değişti ama, yine de Afrika kökenli siyahların maruz kaldığı reel ayrımcılık bütünüyle ortadan kalkmış sayılmaz. İşsizlerin, yoksulların, dışlanmışların ve cezaevlerindeki nüfusun ezici çoğunluğunu hâlâ onlar oluşturuyor...

Seçme ve seçilme hakkının giderek yaygınlaşması da, demokrasinin derinleştiği anlamına gelmiyordu. Daha önce de kısaca değindiğimiz gibi, seçme ve daha sonra seçilme hakkının emekçi sınıflara doğru genişlemesi, bu hakların önce erkeklere, arkasından da kadınlara tanınması, ikili bir karakter taşıyordu. Bir kere, bu haklar, tek yanlı olarak burjuvazi tarafından 'bayram hediyesi' gibi verilmemişti. Dolayısıyla, işçi sınıfının mücadelesi önemsiz değildi. Fakat bu hakkı tanıyan egemenler açısından da ikili bir durum söz konusuydu. Bir kere bu haklar, artık işçi sınıfının rejim için hayatî bir tehlike olmaktan çıktığı, sistemin temeli olan özel mülkiyeti tartışma konusu yapmaktan vazgeçtiği, *sistem içi* mücadeleye razı olup, sistemle bütünleştiği eşiğin aşılmasından sonra tanındı. Fakat, aynı zamanda bu hakların bizzat kendisi de, emekçi kitleleri sistemle daha çok bütünleştirmenin ideolojik aracı olarak kullanılmıştı. Aslında bir biçim sorunu ve yanılsama aracı olarak kaldıkça, bu tür

9 Bkz: Samir Amin, **Le Virus Libéral. La geurre permanent et l'amériçanisation du monde**, Éd. Le Temps des Cerises, Paris, 2003.

manipülasyonlar, sadece demokrasinin *yatay* olarak genişlediği izlenimi yaratmaya yarıyordu.

Daha sonra burjuva düşünürler temsili demokrasiyi meşrulaştırıp kabullendirmek üzere, *seçilmiş aristokrasi* kavramını ortaya attılar. Buna göre üç türlü aristokrasi olabilirdi: Kalıtımsal aristokrasi (babadan oğula miras yoluyla geçen); doğal aristokrasi ve seçilmiş aristokrasi. Bunlardan mûteber olanı üçüncüsüdür. *Seçilmiş elitin* yönetimi söz konusu olduğunda, halk egemenliğinin, halk iradesinin tecelli edeceği varsayılıyordu, zira, seçilenler seçenlerin onayını almış olacaklardı... Seçilmiş bir elit yönetmeliydi ama, söz konusu elit nasıl seçilecekti? Başlangıçta, toplumun ezici çoğunluğunu oluşturan kadınlar, işçiler, köleler, yoksullar oyunun dışında tutuldu. Nitekim, sadece seçilmek için değil, seçmek için de birazcık servet ve az-çok mâkul, akli selim sahibi olanlar, akla uygun bir seçim yapabilirler toplum yararını gerçekleştirebilirlerdi... Bu konuda ABD'nin ilk başkanlarından John Adams şöyle diyordu: "Halkın, kendi özgürlüğünün en iyi bekçisi olduğu düşüncesi doğru değildir. Bu düşünülecek en kötü seçenektir, halk asla bir bekçi değildir. Zira, halk ne düşünebilir, ne isteyebilir, ne karar verebilir, ne de o doğrultuda harekete geçebilir."[10] Dikkat edilirse ABD başkanı sözünü esirgemiyor. John Adams bir başka yerde de şunları söylüyordu: " İnsan kalbinin zayıflığı, kırılganlığı, herhangi bir servete sahip olmayan az sayıdaki insan dışındakilerin, kendilerine özgü düşünce ve karar verme yetisine sahip olmalarına engeldir."[11] ABD'li bir Protestan papazı olan James Belknap, gerçek niyeti gizlemeye gerek duymuyor ve şöyle diyordu: "İlke olarak hükümetin kaynağının halk olduğunu kabul edebiliriz ama, halka kendi kendini yönete-

---

10 James A. Morone, **The Democratic Wish: Popular Participation and the Limits of American Gouvernment**, Basic Books, 1990. p 33'den aktaran Francis Dupuis- Déri, a.g.e. s.

11 Aktaran, Regina Ann Markell Morantz, *Democracy and Republic in American Ideology (1787-1840)* Yayınlanmamış doktora tezi, Columbia University, 1971, p. 25.

meyeceğini de öğretmek gerekir."[12] Burjuva ideologlarının ve siyasetçilerinin demokrasi korkusu, son tahlilde yoksul korkusundan başka bir şey değildi. Öyleyse demokrasiye asıl ihtiyacı olanlar engellenmeliydi...

2. Küreselleşme Demokrasiye Karşı...

Son dönemde 'demokrasi', emperyalist odakların başat söylemi durumuna geldi. Artık *demokrasi*, tüm kapıları açan bir anahtar olarak sunul or. Neredeyse demokrasi ve demokratikleşme kavramları öncekı dönemlerin, *modernleşme* (Türkiye'de daha çok çağdaşlaşma deniyor) *ilerleme*, *kalkınma* kavramlarının yerini aldı. Eskiden modernleşme, ilerleme, kalkınma önerilenlere, şimdilerde *demokratikleşme* öneriliyor. Söylenen de özetle şu: Eğer refahı ve 'mutluluğu' yakalamak istiyorsan, bunun iki anahtarı var: Liberal demokrasi ve piyasa ekonomisi... Üstelik bunlar, birbirini tamamlayan, biri olmazsa diğerinin de mümkün olmadığı iki tamamlayıcı unsur olarak sunuluyor. Aslında böyle bir iddia, *Elif-ba* da kırk hata yapmakla ilgilidir. Zira, burjuva toplumu daha baştan ekonomik alanın siyasî alandan ayrılması temeli üzerine oturuyor. Ekonomik alanın yönetimi bütünüyle mülk sahibi kapitalist sınıfın tekelinde kalıyor ve bu durum kıskançlıkla korunuyor. Siyasî alandaysa, bir *demokrasi oyununun* oynanmasına izin veriliyor. Mülk sahibi sınıflar için hiçbir maliyeti olmayan bir oyun... İnsanlar dört-beş yıllık periyotlarla sandık başına gidip, temsilcilerini seçseler de bu bir görüntüden ibarettir. Gerçi 'yurttaşlar' oy kullanıyorlar ama temsil edilmiyorlar. Jean Jacques Rousseau, İngiliz 'temsilî demokrasisiyle' ilgili olarak çok önceleri şöyle demişti: "Gerçi İngiliz halkı özgür olmak istiyor ama, yanılıyor, zira o sadece parlamentoya temsilcileri seçtiği sürede özgür ve temsilciler seçilir seçilmez de köleden başka bir şey değil. Özgür olduğu o kısacık zamanda, özgürlüğünü kullandığı anda özgürlüğünü kaybediyor."[13] Ekonomik alan mülk sahibi sınıfların etkinlik alanı olarak kaldıkça, insanların kaderi de oy sandıklarından,

12 Aktaran Francis Dupuis-Déri, a.g.e.

13 Bkz: Du contrat social, Livre III, chap. XII.

parlementolardan, bakanlar kurulunun toplantı salonlarından başka yerlerde belirleniyor demektir. Kaldı ki, kapitalist toplumda belirleyicilik, ekonomiden siyasete doğrudur ve ekonomik güce sahip olan siyaseti de belirliyor.

Bu aşamada şöyle bir soru akla gelebilir. Yakın zamana kadar özellikle de Üçüncü Dünya için bir *lüks* sayılan demokrasi, ne oldu da *vazgeçilmez* bir şey haline geldi? Önceleri, başta ABD olmak üzere, emperyalist ülkeler, Üçüncü Dünya için demokrasinin gereksiz olduğunu, önce kalkınmaları gerektiğini, yoksullukla demokrasinin bağdaşmadığını, ancak belirli bir kalkınmışlık aşamasına gelindiğinde, *belirli bir eşik aşıldığında* demokrasinin mümkün olacağını söylüyorlardı. Mâlum, "kişi başına beşyüz dolarla demokrasi olmaz" safsatası... Buradaki muhâkeme tarzı da evlere şenlik: Demokrasi olan ülkelerin hepsi de kalkınmış ülkeler olduğuna göre, demek ki bu işin başka yolu yok... Sabredin, kalkının sizin de demokrasiniz olacak... Elbette bu tür bir muhâkeme aymazlığı için, zenginlerle yoksullar arasındaki ilişkinin yok sayılması, birinin zenginliğiyle diğerinin yoksulluğu, birinde demokrasi oyununun oynanması ama, diğerinde o kadarının bile neden mümkün olmadığı arasındaki *belirleyicilik ilişkisinin* okültasyonu, yok sayılması gerekirdi... Zira, gerçek anlamda demokrasiyi gerçekleştirmenin yolu, tam tersini yapmaktan, ekonominin politikanın emrine verilmesinden, toplumsal işleyişin özgürce alman siyasî kararlara ve tercihlere dayanmasından geçerdi...[14]

Yukarıda sözü edilen gerekçeye dayanarak da Üçüncü Dünya'daki tüm kanlı askerî diktatörlükleri, bağnaz teokratik ve otokratik halk düşmanı rejimleri desteklemişlerdi... Latin Amerika'daki tüm askerî diktatörlüklerin arkasında ABD vardı. Afrika'daki otokratik rejimlerin arkasında Fransa, İngiltere, ABD vb. vardı. Orta Doğu'daki teokratik rejimler, Asya'daki askerî diktatörlükler için de aynı şey söz konusuydu... Nitekim,

14 Bu konuda ilginç bir eser için bkz: Benjamin R. Barber, **Démocratie Forte** (1984) tr, fr. J, - L. Piningre, Paris, desclée de Brouwer, préface à l'édition française.

Devrim öncesi Küba'da Batista, Filipinler de Marcos, Nikaragua'da Somoza, Şili'de Pinochet, İran'da Şah, Endonezya'da Suharto, Uganda'da İdi Amin, bir dönem Irak'ta Saddam'ın en büyük destekçisi ABD ve diğerleri idi ve bunlar söz konusu diktatörlüklerden sadece bir kaçıydı... Güney Vietnam'da (Saygon'da) komünistler iktidara gelir korkusuyla ABD tarafından genel seçimlerin yasaklandığını da hatırlamak öğreticidir...

Öyleyse, retorik kaymasının gerisinde ne var? Ne oldu da başta ABD olmak üzere emperyalist odaklar, demokrasi şampiyonu kesildiler? Aslında sorunun özüne dair değişen bir şey yok. Neoliberal küreselleşme çağında emperyalist saldırıyı, kapitalist yağmayı meşrulaştırmak için, bu sefer de demokrasi kavramı piyasaya sürülüyor. Sadece demokrasi kavramı değil, insan hakları söylemi de, olup-bitenlerin sorgulanmasını, tartışılmasını engellemek üzere kurulmuş bir tuzaktır. Aynı şekilde, *sivil toplum ve sivil toplum örgütleri* söylemi de... Demokrasi söylemi, ilerleme ideolojisinin kılık değiştirmiş bir versiyonundan başka bir şey değil. Bir zaman *uygarlaştırdılar*, *modernleştirdiler*, daha sonra *kalkındırdılar*.. şimdilerde sıranın *demokratikleştirmeye* geldiği anlaşılıyor! Bir yandan vahşi küreselleşme her yerde toplumsal eşitsizlikleri büyütüyor, dünya ölçeğinde yağmayı derinleştiriyor, insanlığın ortak serveti olması gereken herşey dar bir 'küresel elit' tarafından yağmalanıyor, ulus-devleti aşındırıp, toplumun mütevazı kesimleri lehine ne kadar devlet koruması varsa hızla yok ediyor, velhasıl *devleti özelleştiriyor*, diğer yandan da insanlara, *küreselleşme trenine atlamaları için acele etmeleri öneriliyor*... Demokrasi kavramı şimdilerde *yeni Haçlı Seferini* meşrulaştırmanın aracı... Bir zamanlar sömürge orduları *uygarlık yoksunu, geri halklara* modernliği, ilerlemeyi, Batı uygarlığının nimetlerini taşıyorlardı... Elbette ordular tek başlarına gitmiyorlardı, sömürge ordularına misyonerler, oryantalistler eşlik ediyordu. Zira, her Haçlı Seferi mutlaka ideolojik meşrulaştırmaya ihtiyaç duyardı... Şimdilerdeyse, ABD'nin 'emir ve komutasındaki' emperyalist orduları *insani yardım* ve *demokrasi* götürmek

üzere seferber oluyor. Üçüncü Dünya'nın *kaba* yöneticilerini insan haklarına saygılı olmak ve *insânî yardımda* bulunmak üzere, teknoloji hârikası silahlarıyla donatılmış ordularını yolluyorlar. Ve savaşlar medyatik bir şova dönüşüyor...

Artık yeni dönemin 'egemen ideolojisi' bir tür *mesih* niteliği kazanmış durumda... Yeni enformasyon ve komünikasyon teknolojileriyle de beslenen neoliberal küreselleşmenin, piyasa ekonomisinin, serbest ticaretin, sadece insanlığı nihâi kurtuluşa taşıyacak bir şey değil, aynı zamanda da *zorunlu, kaçınılmaz, alternatifsiz* olduğu söyleniyor... İkilem şu: Ya küreselleşme trenine binersin, ki, bu senin için nihâi kurtuluştur; ya da böyle bir fırsatı tepersin, o zaman da temelli kaybedersin... Dikkat edilirse, zihinsel bir manipülasyon yapılıyor ve insanların zenginleşmek, refaha ve mutluluğa ulaşmak için eşit olanaklar karşısında oldukları imâ ediliyor. Burada bir ideolojik tuzak daha gizli: Eğer herkes süreç karşısında eşit şansa, *fırsat eşitliğine* sahipse, artık kapitalizm de *halk kapitalizmi* haline geliyor demektir. O zaman geriye bir tek şey kalıyor: Acele etmek, harekete geçmek, hareketi izlemek, küreselleşmeye *uyum sağlamak*... Uyum sağlamak için ne gerekiyorsa yapmak, sömürüye itiraz etmemek, eşitsizliğe baş kaldırmamak, rekabetçi olmak, rekabetçi olmak için ucuza üretmek, ucuza üretmek için daha çok çalışmak, daha çok fedakârlıkta bulunmak, olup bitenleri tartışma konusu yapmamak, uslu olmak... Her kim ki, sorgular, itiraz eder, karşı çıkar, olup-bitenlerin kimin için ne anlama geldiğini tartışmaya kalkarsa, *gerici,* süreci anlamaktan âciz olmakla, sebatsızlıkla, *dinazorlukla, popülistlikle, Üçüncü Dünyacılıkla* suçlanmaktan kurtulamaz. Her kim ki, eşitsizliğe itiraz eder ve emekçi çoğunluk safında tavır koymaya kalkarsa, hemen *popülistlikle* suçlanır.

Halk kavramı artık kullanılmaması gereken bir kavram sayılıyor.[15] Zâten küreselleşmecilerin demokrasisinde artık halk

15 Popülizm kavramı ve kavramın serüveniyle ilgili olarak bkz: Pierre-André Taguieff, *Populismes et antipopulismes: Le choc des argumentations,* Mots. No: 55, Juin 1998, pp. 5-26 ve Yves Surel, **Par le peuple**

yok, tüketici, hissedar ve 'sayın seyirci' var. Teşpihte hata olmaz denmiştir. Bir zamanlar bir milli eğitim bakanının 'okullar olmasaydı milli eğitimi idare etmek ne kadar kolay olurdu' dediği söylenir... Kimbilir, şimdilerde küreselleşmeciler de her halde "halk olmasa demokrasi ne kadar iyi işleyecek" türü bir şeyler düşünüyor olmalılar... Aslında küreselleşmeci dünya eliti ve onların ideologları, sözcüleri, propagandistleri, şarlatanları, bizzat *demokrasi* kavramını da metamorfoza uğratmış durumdalar. Artık söz konusu olan demokrasi değil, *demokratizmdir* ve bu kavram gerçek dünyada olup-bitenlerin anlamını gizlemeye, kafaları bulandırmaya, olayların ve süreçlerin üstünü örtmeye, anlaşılmasını engellemeye yarıyor. Meramımızı daha iyi anlatabilmek için Türkiye'den bir örnek verebiliriz, Türkiye'de laiklik yok (zira, din-siyaset, din-devlet ilişkisi Osmanlı dönemindekinden özde farklı değil) ama, *laikçilik* diye bir şey var ve söz konusu *laikçilik* hem laikliği hem de demokrasiyi engellemenin aracı olduğu halde, tam tersi bir anlamda kullanılıyor. İdeolojik bir mistifikasyon aracı işlevi görüyor.

Şeyleri, toplumsal olguları ve süreçleri adıyla çağırmak önemlidir. Adıyla çağırmamak bir yalan söyleme yöntemi olduğuna göre... Eğer, soğanın adı soğan değil de gül olsaydı, soğan soğan olmaktan çıkmaz, gül gibi kokmazdı. Aynı şekilde gülün adı biber olsaydı da gül her zamanki güzel renginden ve kokusundan bir şey kaybetmezdi. Fakat, tartışma konusu olan şey, toplumsal süreçlere, insana ve insan toplumuna dair olduğunda, durum o kadar net, açık, yalın olmayabiliyor. İnsan iradesinin, insan bilincinin dahil olduğunda, yanılsama yaratmaya, aldatmaya, aldanmaya açık hale gelebiliyor. Tüm dünya'ya örnek gösterilen 'Batı demokrasisi' tâ baştan gerçek demokrasiyi engellemek üzere, bilinçli olarak kurgulanmış, dizayn edilmiş, uygulanmıştı. Aslında bunlara 'demokrasi' denmesi bir alışkanlık kategorisidir. Her kavramın bir içeriği

---

pour le peuple. Le Populisme et les démocraties, Paris, Fayard, 2000, aynı şekilde, Guy Hermet, **Les populismes dans le monde. Une histoire sociologique XIX, XX. siècles,** Paris, Fayard 2001. Alexandre Dorna, *Faut-il avoir peur du populisme?* Le Monde Diplomatique, novembre 2001.

olmalıdır, demokrasinin de bir gerçeği vardır ve demokrasi *demos*'un (halkın) iktidarı demektir. Oysa son bir kaç yüz yıllık dönemde geçerli olmuş rejimlerde, *demos*'un adı vardı ama kendi hiç bir zaman olmadı. Şimdilerde asıl iktidar dev finans ve endüstri baronlarının, yüksek devlet bürokrasisinin, ekseri mafyalaşmış veya mafyayla iç içe olan siyasî elitlerin elinde. Elbette 'Batı demokrasilerinde' insanların bir dizi bireysel hakları var ve bunların kimi zaman içi de dolu olabiliyor ama bunlar son tahlilde *kısmî haklardır*. Bu tür hakların ve genel seçim türü mekanizmaların varlığı, halkın iktidara sahip olduğu, iktidarı dênetlediği, velhasıl kendi kaderinin efendisi olduğu anlamına gelmiyor.

Fanatik özelleştirme saldırısı giderek devletin de özelleştirilmesiyle sonuçlanıyor ve iş dünyasıyla devlet bürokrasinin yüksekleri arasındaki sınır silikleşiyor. Büyük sermayenin yüksekleriyle, siyasetin ve devlet bürokrasisinin yüksekleri giderek bütünleşiyor ve *yatay geçişler* artıyor. Artık bakanlar kurulu toplantısından çıkıp, çokuluslu dev şirketin yönetim kurulu toplantısına katılmak olağan hale geliyor. Elbette bunun tersi de aynı şekilde geçerlidir. Böylesi koşullarda parlamentoların halkı temsil etmesi mümkün değildir. Kaldı ki, parlamentolar da ekseri varlıklı insanlarla doludur ve onlar için siyasî partiler, seçimler, parlamento ve hükümetler, zenginliklerini artırmanın alanı, aracı ve mekanizmalarıdır. Toplumsal eşitsizlikler arttıkça, zengin-yoksul uçurumu büyüdükçe, bunun siyaset alanına sirâyet etmemesi mümkün değildir. Ancak, pahalı ve giderek pahalanan seçim kampanyalarını finanse edebilenler, seçilebiliyor. ABD'de Senatoya girmeyi başaranların %88'i bu iş için iyi para harcayabilenlerdir. Aynı şey Temsilciler Meclisi için de geçerlidir. Temsilciler Meclisine seçilebilmek için ortalama 500 bin dolar, Senatoya seçilebilmek için de ortalama 4.6 milyon dolar harcama yapmak gerekiyor.[16] Demek ki senatörlerin ezici çoğunluğu milyonerlerden, mülti-milyonerlerden ve milyarder-

16 Bkz: John Bonifaz, *De la démocratie à la plutocratie,* propos recueillis par Pascal Riché, Libération, 7 novembre 2000, p. 5.

lerden oluşuyor. Böylesi bir meclisin ve senatonun sıradan halkla, onun sorunlarıyla ne kadar ilgisi olabilir? Böylesi koşullarda demokrasiden mi yoksa *plütokrasiden* mi söz etmek gerçeğe daha uygundur? Halkın değil, paranın seçtiği temsilciler ve onlardan oluşan bir parlamento ve o parlamentodan çıkan bir hükümet... Pierre-André Taguieff'in isabetli bir şekilde ifade ettiği gibi, bu durumda seçilmişler, halka umut pompalayan, sürekli olarak "yakında işlerin yoluna gireceği" mesajını veren figüranlardan başka bir şey değildir.[17]

Parlamentoların halkı ne kadar temsil ettiği, Irak'a yönelik son emperyalist saldırıda bir kere daha görüldü. Artık iyice alıklaşmış Amerikan halkı dışında (ki, orada da savaş karşıtı tepki önemsiz değildi), neredeyse tüm ülkelerde halkın ezici çoğunluğu, saldırıya karşı olduğu halde, bir çok ülkenin hükümetleri (İngiltere, İtalya, İspanya, Avusturalya, vb.), saldırganla dayanışma kaygısıyla, halk iradesini hiçe sayarak 'koalisyona' katılıp saldırıya ortak oldu. (Türkiye'de Irak'a asker göndermeye ilişkin ilk tezkere meclis gündemine gelip, biraz da *kaza* ve *talih eseri* kabul edilmediği günlerde, nüfusun yaklaşık %90'ı, ikinci teskere meclisten geçtiği günlerde de, nüfusun %70-80'inin bu karara karşı olduğu söylenmişti... Elbette kamuoyunun kolaylıkla manipüle edilebildiği bir çağda yaşadığımızı da unutmamak gerekir). Bu durum, bir şeyi daha açığa çıkardı: Her ülkenin egemen sınıflarının ortak çıkarı, her yerde halkların çıkarının önüne geçiyor. Artık çıkarları bir ve ortak küresel bir oligarşiden, daha da ötede de küresel bir *plütokrasiler koalisyonundan* söz etmek abartma olmaz.

Bu konuda ikinci bir örnek parlamentolardaki *kapalı oturumlardır*. Bir ülke parlamentosu neden herhangi bir sorunla ilgili *kapalı oturum* yapmaya gerek duyar? Gerekçe tam da burjuva ikiyüzlülüğüne uygun... Deniyor ki, ülkeyi ilgilendiren önemli bir sorun olduğu için *kapalı oturum* yapılıyor... Buradan

17 Pierre-André Taguieff, **Resister au Bougisme- Démocratie forte contre mondialisation techno-marchande**, Mille et Une Nuits, Paris. 2001. p. 122.

şu sonucu çıkarabilirsiniz: *Bir sorun ne kadar önemliyse o ölçüde halktan gizlenmesi gerekir...* Böyle bir şey, sadece saçma değil, aynı zamanda etik bakımdan da kabul edilebilir değildir ve halkla alay etmektir. Bir parlamentonun (eğer, gerçekten halkın parlamentosuysa) onu seçenlerden gizleyecek nesi olabilir? *Herşey halkın gözü önünde tartışılmaz* demek, parlamentolar halka, onun irade ve istencine kayıtsız/karşı demektir. Eğer *gizli oturum* iyi bir şeyse o zaman tüm oturumların gizli yapılması daha uygun olmaz mıydı?.. Aslında bu durum daha önce sözünü ettiğimiz, *insanların kaderinin parlamentolar dışında belirlendiği* keyfiyetini bir kere daha doğruluyor.

Önceleri Batı'da rejim muhaliflerini etkisizleştirmek için basına sansür konur, rejim düşmanı sayılan yazarlar, düşünürler, idam edilir, hapse atılır, kitapları yakılırdı... Emekçi sınıfların rejim için *tehlikeli* olmaktan çıktığına kanaat getirildiği dönemden sonra bu tür aşırılıklardan uzaklaştılar. Artık düşünce ifade etmek tehlikeli sayılmıyor, zira, egemenler *düşünceyle eylem arasındaki bağın koptuğunda*n şimdilik şüphe etmiyorlar. Dolayısıyla, *muhalifleri* de artık muhalif saymıyorlar... Elbette bu sadece emperyalist Batı için geçerli. Dünyanın geri kalanında, hâlâ düşünce ifade etmenin bedeli ağır. Üçüncü Dünya'da rejimlerin temeli zayıf olduğu için, oralarda düşünceyle eylemin *bağ kurma* olasılığı daha yüksek. Bu yüzden, muhaliflerin peşini bırakmıyorlar. Aslında, sinema filimleri, televizyon dizileri, futbol maçları, abuk-subuk şovlar ve gûya tartışma programları, ama, asıl reklamlar, insanları *tüketen* (tüketici tipi) birer yaratığa dönüştürüp alıklaştırdıkça, ahmaklaştırdıkça, *sert önlemlere* pek gerek kalmıyor... Artık reklamlar eskiden şiddete başvurularak yapılanı *daha yumuşak, daha kolay ve sorunsuz* olarak yapabiliyor. Giderek insanlar yegane ereği daha çok tüketmek, daha çok eşyaya sahip olmak olan, kurtuluşun kendisiyle sınırlı olduğunu sanan, reklamlar tarafından yönetilen soytarılara dönüşüyor. Daha çok apolitize, depolitize olup, siyasal-kamusal sorunlara, velhasıl bütünüyle *yurttaş* kavramına yabancılaşıyor. Ve bütün bunlar olurken, her seferinde demokrasiden, demokratikleşmeden, insan haklarından, sivil

toplum ve sivil toplum örgütlerinden, etnik ve kültürel haklardan, çokkültürlülükten, vb. daha çok söz ediliyor...

3. Gerçek Demokrasi Üzerine Bazı Kısa Açılımlar...

Ne yazık ki, XXI'inci yüzyılın başında *insanlık durumu* tatmin edici olmaktan çok uzak. Demokrasi, özgürlük, toplumsal eşitlik, toplumsal dayanışma kavramları karşısında insanlığın manzarası hâlâ *gri*... Fransız devriminin kavramları olan *özgürlük, eşitlik, kardeşliğin* gerçekleşmediği, üstelik neoliberal küreselleşmeyle bu kavramlardan giderek uzaklaşıldığı bir dünyada yaşıyoruz. İşte, çelişik ve rahatsız edici olan da bu! Demokrasinin, ve onun içini doldurması gereken bireysel ve kollektif özgürlüklerin temeli hızla aşındırılırken, demokrasi kavramı çok kullanılıyor, insan haklarından çok söz ediliyor... Şimdilerde demokrasi, demokratikleşme, insan hakları, ona ihtiyacı olmayanların, gerçekleşmesinden de zarar görecek olanların, velhasıl demokrasi ve özgürlük düşmanlarının elinde ideolojik bir yanılsama aracı işlevi görüyor. Kavramlar tam da *karşıtını* gerçekleştirmenin aracı durumuna getiriliyor. Öyleyse bu kavramları, tarihsel çıkarları onların içinin doldurulmasını değil, boşaltılmasının gerektirenlerin elinden çekip almak ve onlara gerçek içeriklerini yüklemek, içlerini doldurmak, bu amaçla da gereğini yapmak, sonuç alıcı eylemlere girişmek gerekiyor. *"Her söz her ağıza yakışmaz"* denmemiş midir?. ABD başkanı George Bush da, demokrasiden söz ediyor ama, eskiler: *"Âyinesi iştir kişinin lâfa bakılmaz"* derlerdi... Bununla, retorikle realitenin, söylemle gerçeğin ekseri farklı şeyler olabildiğini imâ ederlerdi. ABD başkanının demokrasiden ne anladığını 'Irak'a demokrasi götürürken' görmek mümkündür. Başkan Bush, Amerikan oligarşisinin bir üyesi ve sözcüsü olarak, demokrasiden, dünyanın geri kalanının çokuluslu Amerikan şirketlerinin sömürüsüne ve yağmasına sonuna kadar açılmasını anlıyor...

Bugün dünyada gerçek anlamda demokrasinin gerçekleştiği tek bir ülke yok. K ki, daha önce de ifade ettiğimiz gibi, demokrasi, olmuş bitmiş bir şey değildir, sürekli gelişen,

zenginleşen, önü açık dinamik bir süreç olabilir... Bu ifadededen giderek, kolaycı bir sonuç çıkarıp: Hiçbir yerde gerçekleşmediğine göre, bundan sonra da gerçekleşmeyecek deyip, kestirip atmak saçmadır. Zira, insan özgürlüğünün engellendiği her yerde ve her zaman, mutlaka özgürlük mücadelesi de vardır, bundan sonra da olacaktır. Kaldı ki, bugün eskiden olmayan birçok şey gerçekleşmiş durumdadır. İnsan özgürlüğünün engellenmesi eylemiyle, özgürlüğün kazanılması mücadelesi arasındaki ilişki, *diyalektik bir ilişkidir.* İnsanların haysiyet mücadelesinden vazgeçmesi mümkün değildir.

Dünya'daki bir çok rejim kendini 'demokratik' olarak adlandırıyor ve ekseri insanlar da buna inanıyor. (En azından ezici çoğunluk için böylesi bir yanılsama geçerlidir). Oysa, bir rejim, adı öyle kondu diye demokratik olmaz. Dünya'da siyasi rejimlerin niteliği bakımından ilk ayrım, emperyalist ülkelerle, onun dışında kalanlar arasında olabilir. Emperyalist ülkelerde, ya da dünya ekonomileri piramidinin tepesinde yer alanlarla diğerleri arasındaki ayrım. Emperyalist ülkelerdeki rejimler, hem kendileri, hem de başkaları tarafından demokratik rejimler sayılıyor ve buralardaki siyasi rejimler dünyanın geri kalanına örnek gösteriliyor. Aslında bu ülkelerde geçerli olan, *temsilî demokrasidir* ve daha önce sözünü ettiğimiz gibi, *temsilî demokrasi*, gerçek demokrasiyi engellemek, yeni egemen sınıf mertebesine terfi eden burjuva sınıfının egemenliğini meşrulaştırmak, kabullendirmek, pekiştirmek üzere demokrasi düşmanları tarafından *kurgulanıp* dayatılmıştır.

Bu ifadeden giderek, eksik ya da yanlış sonuçlar çıkarmamak gerekir. Bütün bunlar boşlukta olup-bitmiyor. Ne olup- bitiyorsa sınıf mücadelesinin sonucu olarak tezâhür ediyor. Öyleyse, emperyalist batı'daki durumu nüanse etmek gerekir. Batı'da bireysel ve kollektif özgürlükler alanının dünyanın geri kalanından görece daha geniş oluşunun başlıca iki nedeni var: Birincisi, bu ülkelerde kapitalist sömürüye ve burjuva egemenliğine karşı kayda değer mücadeleler verilmiştir. Bu mücadeleler sonucu özgürlük alanı görece de olsa genişletilebilmiştir; İkincisi de, Batı'da *temsili demokrasi oyununun* oynanabilmesi, sadece

emekçi sınıfın mücadelelerinin eseri değildir. Batı egemen sınıfları, sömürgecilik ve emperyalizm sayesinde, kendi ezilen sınıflarına kimi tavizler verme olanağına kavuşmuştur. Dolayısıyla, emperyalist dünya'da bireysel ve kollektif özgürlükler alanının dünyanın geri kalanından (emperyalist sömürüye mâruz kalan çevre) görece daha geniş oluşunu, bu iki unsuru dikkate almadan açıklamak mümkün değildir. Bu yüzden, Batı'da bir tür 'temsilî demokrasi' oyununun oynanabilmesiyle, başka yerlerde o kadarının bile mümkün olmaması arasındaki *belirleyicilik ilişkisini* unutmamak gerekir. Birileri, diğerinin aşırı sömürüsüne mâruz kaldığı sürece, birinde oynanan oyunun diğerinde de oynanması olanaksızdır. Öyleyse, nasıl Batı'nın ekonomik gelişmişlik düzeyi, başkaları tarafından taklit edilemezse (zira, arada sömürü, bağımlılık ve hâkimiyet ilişkisi var, birinin zenginliği diğerinin yoksulluğundan bağımsız değil), onun siyasi rejimi de taklit edilemez. Zaten ekonomi-siyaset ayrımı abestir... Dolayısıyla, *yeni sömürge* statüsündeki çevre ülkeler için çıkış yolu, 'Batı demokrasisini' taklit etmeye çalışmayı değil, onu aşmayı, evrensel planda bir demokrasiyi amaçlamalıdır. Çevre ülkelerin sözde 'ilerici' kesimlerinin 'demokratik cumhuriyetten' anladıkları temsilî demokrasiden başkası değildir. Batı demokrasisini taklit etme perspektifi, bir şeyi olmadığı yerde aramaktır...

Liberal oligarşilerin (ki. bu rejimler de giderek plütokrasiye doğru evriliyor), 'düşük yoğunluklu demokrasilerin', teokratik ve yarı-teokratik, otokratik ve yarı-otokratik rejimlerin, askeri diktatörlüklerin, bunların çeşitli *bileşenlerinin*... geçerli olduğu bir dünyada yaşıyoruz. Dünyanın her yerinde geçerli eğilimler, demokrasinin, özgürlüklerin, insan haklarının temelini hızla aşındırmaya devam ediyor. Bir tarafta bu tür süreçler ve eğilimler yol alırken, diğer tarafta da demokrasi ve özgürlük mücadelesi devam ediyor. Saldırının karşı saldırıyı davet etmesi, eşyanın tabiatı gereğidir. Dolayısıyla, demokrasiyi ve özgürlükleri engeleme girişimleriyle onu püskürtme ve aşma mücadelesi *eş zamanlı* olarak yol alıyor.

Demokrasinin, özgürlüklerin, bireysel hakların, içi boşluk-

tan, bir retorik olmaktan çıkarılması, bu kavramların gerçekten içinin doldurulabilmesi için, geçerli ekonomi-politika ilişkisinin dönüşüme uğratılması, başka türlü söylersek, ters-yüz edilmesi *olmazsa olmaz* koşuldur. Ekonomik alanın yönetimi dar bir mülk sahibi sınıfın tekelinde kaldıkça ve bireysel *ekonomik özerklik* yokluğunda, demokrasi kavramı içi boşluktan kurtulamaz. Ekonomik özerklikten yoksun bir insan, yaşam karşısında *çıplak* demektir. (zaten proleter kavramının içeriği de 'çıplak birey'e gönderme yapar) Soğuktan korunmak için insan nasıl giyinmek durumundaysa, ekonomik olarak da bireyin çıplaklıktan kurtulması gerekir. Hiçbir ekonomik güvencesi olmayan, kaderi ve geleceği ekonomik gücü elinde bulunduranların elinde, piyasanın kaprislerine tâbi bir insan demek, yaşam karşısında çıplak ve korumasız bir yaratık demektir. Böyle biri için, şu ya da bu haklarından söz etmek, dört-beş yılda bir, önüne bir sandık koyup, oy kullanmasına izin vermek, anlamsız bir oyundur. Öyleyse, tek başına demokrasi kavramını kullanmak yeterli değildir. Toplumsal eşitlik kavramı demokrasi kavramına eşlik etmelidir. Toplumsal eşitliği içermeyen bir demokrasi mücadelesi ve demokratikleşme bu bütünlük içinde mümkün değildir. Aksi halde, demokrasi kavramı olup-bitenlerin üstünü örtmenin, ideolojik yanılsama yaratmanın aracına dönüşüyor. Bu da demektir ki, sosyalizm için mücadele veya aynı anlama gelmek üzere, *sosyalizasyon* yokluğunda demokrasi içi boş bir söylem olmanın ötesine geçemez...

Demokrasi mücadelesiyle sosyalizm mücadelesi arasında *diyalektik bir ilişki* vardır ve birinin gelişmesi hem diğerinin koşulu hem onu güçlendirici unsurudur. Demokrasi ne kadar derinleşirse sosyalizm de o kadar gerçekleşir, ya da sosyalizasyon alanındaki her ilerleme, demokrasinin içini doldurup onun anlamını zenginleştirir. Toplumsal eşitlik ve sosyalizasyon için mücadeleyse ister istemez *mülkiyet sorununu* tartışma gündeminin tam da merkezine oturtmayı gerektirir. Her kim ki, toplumsal eşitliği gündem dışına atar, mülkiyeti tartışma konusu yapmaz- ki, mülkiyeti tartışmak da doğrudan sömürü sorununu tartışmaktır, Kadir Cangızbay'ın da veciz bir şekilde ifade ettiği

gibi, *'her türlü egemenlik ilişkisinin ortak içeriği emek sömürüsüdür'*[18]- ama durmadan demokrasiden, demokratikleşmeden söz eder, böyle biri demokrasiyi engellemekte çıkarı olan egemenlerin safına savrulmaktan kurtulamaz. Nazizmin ilk yıllarında, Paris'teki bir yazarlar toplantısında, yazarlar peşi sıra kürsüye çıkıp, 'yüksek ahlâkî değerlerden, kültürel değerlerden, barıştan, demokrasiden, uygarlığın barbarlık ve ahlaksızlık rejimine karşı savunulmasından, vb. söz ettikleri bir sırada, B. Brecht, kürsüye yöneliyor, mikrofonu eline alıp şöyle diyor: "Yoldaşlar, gelin üretim ilişkilerinden söz edelim..."19 Brecht, orada demek istiyordu ki, 'asıl tartışılması gerekeni tartışmadığınız sürece, burada söylediklerinizin, hiç bir kıymet-i harbiyesi yoktur...

Aynı şey, demokrasi sorunu için de aynı derecede geçerlidir. Mülkiyet ilişkilerini, sömürü, bağımlılık ve hâkimiyet ilişkilerini yok sayarak, demokrasiden, özgürlükten, insan haklarından söz etmek, ikiyüzlülükten başka bir şey değildir. Demokrasi ideali, tüm üyelerinin eşitliğine dayalı bir siyasal toplum demeye gelir... Demokrasi, insanların sadece kendilerini yönetecek 'temsilcileri' seçmesiyle gerçekleşmez. İnsanların o toplumda kendilerini gerçekten *yurttaş* hissetmeleri de gerekir. Yurttaşlık bilinci de, ancak, ortak bir şeylere sahip olunduğu duygusunun içselleştiği durumda mümkündür. Bunun için de, maddi, reel bir geri plan veya temel gereklidir. Bir ülke zenginliği, o ülke nüfusunun % 10'unun elindeyken, geniş emekçi sınıflar derece derece açlığa, işsizliğe, yoksulluğa, sefalete, aşağılanmışlığa, horlanmışlığa terkedilmişken, baskı ve zulme maruzken, velhasıl, ülke zenginliğini yaratanlar 'oyun dışına' atılmışken, 'demokrasi oyunu' bir sirk oyunu olmanın ötesine geçemez.

Demokrasinin gerçekleşmesinin bir ön koşulu da, insanların toplumsal sorunlarla, başka türlü ifade etmek gerekirse, siyaset-

---

18 Bkz: *Sol Üzerine.*

19 Aktaran. Wolfgang Fritz Haug, *Globalization in the Manifesto and today*" in Le Manifeste Comunniste 150 ans après, Quelle alternative au capitalisme, Rencontre internationale, Paris, 13 au 16 mai 1998. **Contributions**, 12'inci Dosya.

le aktif biçimde ilgilenmesidir. Aristotales, *İnsan politik bir hayvandır* demiştir. İnsanı diğer canlılardan ayıran birinci özellik, onun alet yapma yeteneğiyse, ikinci bir özelliği de politika yapabilme yeteneğidir. Politika, toplumun alternatif örgütlenme ve yönetim olanaklarına sahip olduğu, her zaman verili olandan farklı bir şeyler yapma yolunun açık olduğu anlamına gelir. Türkçe'deki *yurttaş* kavramı, Fransızca'daki *citoyen* kavramının karşılığıdır, insanların sitenin (kentin, toplumun, ülkenin, insanlığın) sorunlarıyla ilgili olması demektir. Aktif yurttaşlıksa, özgür düşünce ve tartışmanın geçerli olduğu, yurttaşlar arasında *uzman-uzman olmayan, bilen -bilmeyen* türü ayrımlar da dahil, her türlü ayrımcılığın ve hiyerarşinin olmadığı bir *kamusal alanın* varlığını gerektirir. Toplumda olup bitenlere kayıtsız bir yurttaş olamaz. Hem bir toplumun üyesi olup hem de orada bir tür misafir, sığıntı ya da mülteci bilinci taşıyarak yaşayan, kendi kaderinin başkaları tarafından belirlenmesine razı olan biri, kavramın gerçek anlamında yurttaş değildir. Demokrasi, insanların siyasete aktif katılımını varsayıyor ama, şimdilerde insanları apolitize etmek, depolitize etmek, edilgen, pasif bir sürü haline getirmek için yoğun çaba harcanıyor. Canlı bir siyasi ortam yokluğunda *sivil toplum* devre dışı kalmış demektir, oysa, neoliberal küreselleşme çağında *sivil toplumdan ve sivil toplum örgütlerinden* de çok söz ediliyor... Oysa kavramın gerçek anlamında sivil toplum örgütlerinin işlevi, şimdilerde yapıldığı gibi, neoliberal küreselleşmeyi meşrulaştırmak değil, sistemin işleyiş mekanizmalarını, zaaflarını tartışma gündemine getirip, çözümü için çaba harcamaktır.

Nihayet, demokrasinin üçüncü önkoşulu, kamusal alanın olabildiğince genişlemesidir. Kamusal alan ne kadar genişse, demokrasinin gerçekleşme olanağı da o kadar büyük demektir. Elbette buradaki kamusal alan kavramı, ekseri yapıldığı gibi, *siyasetin ve ekonominin devletleştirilmesi* anlamında değildir. Siyasetin devletleştirildiği bir rejim, demokrasiye değil, dikta rejimlerine, totaliter rejimlere denk düşer. Bir ülkenin ekonomik zenginliğinin bürokratik bir *kast* tarafından tasarruf edildiği koşullarda, demokrasiden söz etmek mümkün değildir.

Ekonominin sosyalleşmesine, siyasetin demokratikleşmesi eşlik ederse, hem demokrasi, hem de sosyalizm istikametinde yol alınabilir ve insan özgürlüğünün derinleşmesi mümkün olabilir, *bireysel ve kollektif self-determinasyon* olanaklı hâle gelebilir... Oysa, küreselleşme çağında, kollektif olan, sosyal ve kamusal olan ne varsa pazarın, dolayısıyla özel çıkarların etkinlik alanı haline getiriliyor, kamu sektörüne karşı özel sektör yüceltiliyor, özel, kamusalın önüne geçiriliyor, bireysel egoizm ve bireysel zenginleşme kutsanıyor, *işbitiricilik* en büyük başarı sayılıyor...

Sovyetler Birliği, ekonomiyi devletleştirip, siyaseti de bürokratikleştirdiği için başarısız oldu. (Devletleştirme, *sosyalizasyon* anlamına gelmez, devletleştirmeyle ekonomik zenginlik topluma, *socium*'a mal edilmiş olmaz). Baştan beri tarihsel sol, demokrasinin önemini kavramakta yetersiz kaldı. Ekonomik eşitsizliklerin ortadan kalkmasıyla sorunların kendiliğinden ve otomatik olarak çözüleceği gibi bir anlayışa kapıldı. Böyle bir yaklaşım, toplumsal sürecin değişik veçhelerinin diyalektik bir bütünlük oluşturduğu gerçeğinin yadsınması, yok sayılması demekti. Sonuç olarak, sosyalizm kalkınmacılığa ve *Batı'yı yakalama* perspektifine indirgendi. Araçlarla amaçlar yer değiştirdi ve araç amacın yerini aldı. Aradan onca zaman geçtikten ve kendilerinin ve hasımlarının *sosyalist* dediği rejimler peşi sıra çöktükten sonra, bugün bile *sol hareket,* ya da kendilerini öyle sananlar, demokrasinin önemini kavramamakta aşırı bir inat sergilemeye devam ediyorlar... Böylesi bir aymazlık rahatsız edici değil mi? Genel bir çerçevede, sol örgütlerin de, burjuva siyasi örgütlerden ve onlara egemen olan anlayıştan "farklı" olduklarını söylemek mümkün değildir. Bu söylediğimiz kuraldır ve istisnalar kuralı doğrulamak içindir. İstedikleri kadar sosyalizmden, işçi sınıfının kurtuluşundan, vb. söz etsinler, yapı ve işleyiş olarak, burjuva siyasi örgütlerinden özde farkları yok. Yegane farklılık, söylemle, retorikle ilgili.. Kendi içinde dahî demokratik-eşitlikçi bir ilişki tarzını özümleyip-yerleştiremeyen bir sol örgüt olabilir mi? Anti-demokratik kafalarla, bizzat kendisi anti-demokratik olan örgütlerle sosyalizm mücadelesi yapılabilir, sınıfsız toplum istikâmetinde yol alınabilir mi?

Demokratikleşmenin derinleşmesi için önkoşulların varlığı gereklidir ama yeterli değildir. Demokratik bir toplumsal yönetim için araçlar, ve mekanizmalar da gereklidir. Günümüzün 'modern toplumları' için doğrudan demokrasinin uygun olmadığı, uygulanmasının olanaksızlığı görüşü, kalabalık nüfus ve geniş ülke gerekçesine dayandırılsa da, asıl gerekçe *yoksul korkusudur*. *Agora*'da yoksullar her zaman çoğunlukta olduğuna göre, doğrudan demokrasi durumunda yoksul çoğunluğun etkin olmasından korkulduğu için, ideolojik bir manipülasyona girişilmiştir. Aslında ülke genişliği ve nüfus büyüklüğü doğrudan demokrasiyi bir çırpıda silip atmamın, gündem dışına atmanın gerekçesi yapılmamalıdır. Bu tür bir şey, insan iradesi dışında olmadığına göre... Aslında böylesi bir yaklaşım, bizzat siyaset kavramının da inkârı anlamına gelir. Siyaset alternatiflerin varlığını içerdiğine göre... Kaldı ki, bir ülkenin siyasi yapısında yapılacak bir reformla 'kalabalık nüfus' gerekçesi ortadan kaldırılabilir. Doğrudan demokrasiye uygun bir nüfus ve coğrafi genişlik pekâlâ oluşturulabilir... Temsil ve delegasyonun zorunlu olduğu durumlarda, *görevlendirme* esası geliştirilebilir. Bu durumda seçilenler sadece seçenlerin onlara tanıdıkları yetkileri kullanabilirler. Kamusal yönetim kademeleri için seçimle değil, kur'a usulüyle görevlendirme yoluna gidilebilir. Böylece delegasyon sisteminin zaafları asgariye indirilebilir. *Paris Komünü* deneyinden dersler çıkarılabilir. Bilindiği gibi, *Paris Komün*ü, çok kısa süren yaşamında demokrasi alanında önemli açılımlar gerçekleştirmişti. Seçim yoluyla kamusal görevlere getirilenlerin seçenler tarafından her an görevden alınabilmeleri, kamu görevlilerinin ortalama bir işçiden daha yüksek ücret almaması, vb... Fakat *Komünün* asıl önemi, işçilerin bağımsız bir aktör olarak tarih sahnesinde yerini alabileceğini, özel mülkiyetin ait olduğu yere gönderilebileceğini kanıtlamış olmasıdır. Elbette yeni araçlar ve mekanizmalar keşfetmenin ve uygulamanın önü her zaman açıktır... Fakat, bütün bunlar ancak gerçek alamda yurttaş bilincine sahip, siyasetin nesnesi değil öznesi olabilen insanların varlığında mümkündür...

IX. BÖLÜM

ÇIĞIRINDAN ÇIKMIŞ BİR DÜNYA

"Bilimin, zamanın başlangıcından bu yana doğa güçleri üzerindeki en büyük denetimi sağlama başarısı, aynı zamanda insanlığın bugüne kadar sahip olduğu en güçlü maddi yıkım ve acı araçların da başarısı olmuştur."

J. D. Bernal

Victor Hugo'nun ünlü romanı *Sefiller*'in kahramanlarından Enjolras, savaş alanında öleceği barikatın arkasından arkadaşlarına şöyle sesleniyordu: "Yurttaşlar! XIX. yüzyıl yücedir ama, XX. yüzyıl mutlu olacaktır. O zaman eski tarihe benzer hiçbir şey bulunmayacak. Bugün olduğu gibi, artık korkulacak bir fütuhat, bir istilâ, bir zorla alma, milletler arasında silahlı rekabet, kralların evlenmesi yüzünden medeniyete ara verme, babadan oğula geçen istipdatlarda doğumlar, kongrelerle bölünen milletler, hanedan yıkılmasıyla meydana gelen parçalanmalar, bölüşmeler, sonsuzluğun köprüsü üzerinde karşılaşan iki keçi gibi karşı karşıya gelen iki dinin savaşı kalmayacak. Artık kıtlıktan, sömürülmekten, yoksulluk sonucu fuhuştan, işsizlik sonucu sefaletten, darağacından, hançerden, savaştan, olaylar ormanındaki gelişigüzel eşkiyalıklardan

korkulmayacak. "Hiçbir olay olmayacak" bile denilebilir. İnsanlar mutlu olacak. Dünya yasalarını yerine getirdiği gibi, insanlık da kendi yasalarını yerine getirecek; ruhla yıldız arasında ahenk yeniden kurulacak. Yıldız ışık çevresinde döndüğü gibi ruh da gerçeğin çevresinde dönecek."[1]

Enjolras'ın XX yüzyılın muhteşem olacağına dair umudu ve beklentisi gerçekleşmedi. XX. yüzyıl, insanlığın başlangıcından beri şahit olmadığı düzeyde savaşların, vahşetlerin, kırımlarım, boğazlaşmaların, açlığın ve sefaletin yüzyılı olarak geride kaldı. XX. yüzyıl sadece insana ve insan toplumuna büyük acıların, yıkımların yaşatıldığı bir yüzyıl olarak da geride kalmadı, burjuva uygarlığı, hârikalar yaratan 'bilimsel ve teknolojik' başarısıyla, bizzat insanlığı ve uygarlığı da tam bir *var olma - yok olma* kavşağına taşıdı... Artık emperyalist savaşlara, sıradanlaşan teröre, etnik boğazlaşmalara, kitle katliamlarına, ekolojik felaketler eşlik ediyor, kanlı diktatörlükler ve 'ileri demokrasiler', insanlara güvenlik, refah ve mutlulul 'aadiyle dünyayı bir cehenneme çevirmeye devam ediyor. i büyük terör, terörle mücadele olarak sunuluyor! Bilim ve ilerleme adına nice vahşetler meşrulaştırılıp dayatılıyor. İnsanlar açlık ve sefalet girdabına kapılmadıkları zaman, tüketen kölelere, robotlara dönüşüyor. Akıl almaz bir metalaşma, insana dair, insanlığa dair ne varsa yok ediyor. Küçük bir küresel elitin beşeri ve doğal kaynakları akıl almaz bir küstahlıkla yağmalaması, insânî değerlerin aşınması, insan soyunun aşağılanması, uygarlığın bir 'gereği' ve 'başarısı' olarak sunuluyor. Burjuva uygarlığı sadece insanı kirletmekle de kalmıyor, insanın kirlenmesine doğanın kirlenmesi eşlik ediyor ve doğa tahribatı her türlü yaşamı tehdit eder boyutlara ulaşıyor. Hava kirleniyor, doğan her çocuk zehir soluyarak 'medeniyetle' tanışıyor..., toprak kirleniyor, su kirleniyor, herşey kirleniyor... Bilimsel faaliyet artık bilimin inkârına dönüşüyor, bayağılık yüceltiliyor, estetik etkinlik metalaşıp ayağa düşüyor, velhasıl, bilim bilim olmaktan, sanat sanat

1 Victor Hugo **Sefiller II**, s. 1017, çeviri Nesrin Altmova, Neşriyat Anonim Şirketi, 3. baskı. İstanbul, 1975.

olmaktan çıkıyor. Yaşamın her alanına tam bir 'anlam kaybı' egemen oluyor, yeryüzünün yeni efendileri ve şürekâsı durmadan ve ısrarla: 'Her şey güzel olacak, biraz daha özveri, biraz daha sabır' diyor. Oysa, geçerli eğilimler ve süreçler, akıl almaz bir hızla, netâmeli sonuçları üretmeye devam ediyor. Artık 'sabrın sonu selâmettir' özdeyişi, 'sabrın sonu felâkettir'e dönüşüyor, velhasıl Hamlet'in deyişiyle 'dünya zıvanadan çıkıyor'.[2]

Kapitalizm ve onun 'kör mantığı' geçerliyken, zenginlik artışına yoksulluk artışının eşlik etmesi, dolayısıyla sefaletin derinleşmesi şaşırtıcı değildir. Zira, kapitalizm yoksulluk üretmeden zenginlik üretemez. Durum böyle olduğu halde söylem farklıdır ve hükümetler sorunun çözümünü ekonomik büyümede görmeye ve göstermeye devam ediyorlar. Oysa, *kapitalist sermaye birikimi* demek olan 'ekonomik büyüme' (ki, ne hikmetse bu, bir de kalkınmayla özdeş sayılıyor!) büyüme ve istihdam yaratıyor ama, aynı zamanda işsizlik ve yoksulluk da yaratmak koşuluyla... Kapitalizm, ihtiyaçları yapay olarak sürekli artırarak, her seferinde yeni tatminsizlikler ortaya çıkarıyor ve ihtiyaçlar büyüdükçe yenileri ortaya çıkıyor ve bu kısır döngü sarmalı sürüp gidiyor. Başka türlü ifade etmek istersek, kapitalist sermaye birikim sürecinin, her seferinde *mutlak* ve *göreli yoksulluk* ve tatminsizlik yaratmadan yol alması mümkün değildir. Yaratılan her zenginlik yeni tatminsizliklere kaynaklık ediyor ve onu besliyor. Dolayısıyla, üretim artışı sürekli olarak bireysel ve kollektif ihtiyaçların gerisinde kalıyor ve süreç böylece devam ediyor... Bu yüzden, şimdilerde Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler Örgütü çevresindeki 'uluslararası kurumların' *yoksullukla savaş,* yoksulluğu azaltma söyleminin asıl misyonu, yoksulları aldatmak ve 'zengin hümanistlerin' yüreğini rahatlatmaktır... Son 50 yılda dünyanın zenginliği 7 kat arttı. Böylesi koşullarda insanların 50 yıl öncesine göre daha iyi yaşam koşullarına sahip olmaları gerekmez miydi? Oysa tam

2 Bkz: W. Shakspeare, **Hamlet,** *' The time is out of ioynt: Oh cursed spight'.* I. Perde , böl V.

tersi gerçekleşmiş görünüyor: Küresel plandaki zenginlik artışına, küresel düzeydeki işsizlik, yoksulluk, sefalet artışı, ahlâkî çürüme ve *anlam kaybı* eşlik ediyor. Zira, kapitalizm her seferinde daha çok üretmeye ve üretileni eşitsiz ve adaletsiz dağıtmaya mahkûmdur. Kitaba adını veren bu bölümde, önce bu *tersliğin mantığı* ve mekanizmaları tartışma konusu yapılacak. Nasıl oluyor da zenginlik artışına yoksulluk artışı ve onun neden olduğu sayısız sorunlar ve kötülükler eşlik ediyor? Birinci alt-bölüm bu sorunları tartışmayı ve çelişik olanı bilince çıkarmayı amaçlıyor. Fakat, zenginlik artışına sadece yoksulluk ve sefaletin derinleşmesi eşlik etmiyor. Bu kadarı bile çevre tahribatı ve ekolojik riskleri büyütmek pahasına gerçekleşiyor. İkinci alt-bölüm insanlığın ve uygarlığın yüzyüze geldiği, giderek *ekoside* dönüşen, ekolojik sorunu ele alıyor. Nihayet, üçüncü alt-bölümde, söz konusu süreçlerin ve dinamiklerin neden olduğu ahlâkî çürüme, etik soysuzlaşma ve *anlam kaybı* tartışma konusu yapılıyor.

1. "Modern Yoksulluğun" Gerçek Nedenini Anlamak!

Bu kadar 'zenginliğin' varolduğu bir dünya'da, neden bu kadar yoksulluk, bunca işsizlik, insan havsalasını zorlayan sefalet ve ahlâkî yozlaşma... ve bütün bunlardan kaynaklanan sayısız sorunlar ve kötülükler? Eğer herhangi bir toplumsal sorunu, gerçekten tartışmak gibi bir niyetiniz varsa, onu anlamanın *en etkin* ve *kestirme yolu*, sorunun kökenine inmektir. Gerçek dünyada yapılansa, tam da bunun tersidir. Sorunlar tartışılıyormuş gibi yapılarak üstü örtülüyor, çözülüyormuş ya da çözülecekmiş gibi yapılıp geçiştiriliyor. Açlık, işsizlik, sefalet gibi, temel insânî sorunlar söz konusu olduğunda, bu tür sorunların neden ve nasıl ortaya çıktığını tartışmadan, gerçek nedenleri, nereden ve nasıl kaynaklandığı sorusunu dışlayarak, sonuçlar üzerinde kafa yormanız pekâlâ mümkündür ve genellikle yapılan da budur. Yoksulluğu, işsizliği, toplumsal sefaleti ve ona eşlik eden ahlâkî çürümeyi, kapitalizmin büyüme mantığını dışlayarak anlamak, bilince çıkarmak, dolayısıyla da sorunun çözümü için tutarlı öneriler ileri sürmek mümkün değildir. Yoksulluk konusundaki hâkim anlayış, sorunun arizî, geçici

nedenlere dayandığı, hükümetlerin yanlış politikalar yüzünden işsizliğe, dolayısıyla yoksulluğa neden olduğu şeklindedir. Dikkat edilirse, bu yaklaşım, birincisi, işsizliğin ve yoksulluğun sistemin işleyişi bakımından arizî, olağan dışı, normal süreçten bir sapma olduğu, ikincisi de bunun 'doğru politikalar' uygulayarak çözüleceği düşüncesine dayanıyor. *Doğru politikaları* da, kimin nasıl, ne amaçla formüle ettiği biliniyor. Son 20-25 yıldır IMF, Dünya Bankası ve diğerleri tarafından önerilen 'doğru politikaların' işsizliği, yoksulluğu ve sefaleti nasıl derinleştirdiği de...

Öyleyse sorun nedir? Nasıl oluyor da her zenginlik artışına işsizlik, yoksulluk, sefalet artışı ve çevre tahribatı eşlik ediyor? Bu soruların cevabını verebilmek için, kapitalist sermaye birikiminin mantığını hatırlamak gerekiyor. Bilindiği gibi, kapitalist üretim, mülksüzleşmiş, proleterleşmiş, yaşam için gerekli her türlü araçtan yoksun, yaşamını sürdürebilmek için emeğini satmaktan başka seçeneği olmayan bir işçi sınıfının, ya da aynı anlama gelmek üzere proletaryanın varlığını gerektiriyor. Elinizdeki kitabın ikinci bölümünde tartışıldığı gibi, sistem işçi sınıfının sömürüsüne dayanıyor. Sürecin her ileri aşamasında zenginlik onu *sermaye olarak üreten* sınıf olan işçi kitlesinin yoksullaşması, zenginliğin kapitalist sınıfın elinde toplanmasıyla sonuçlanıyor. Dolayısıyla, Marx'ın da ifade ettiği gibi, bir kutupta zenginlik birikirken, karşı kutupta yoksulluk birikiyor. Fakat, kapitalist sermaye birikimi yıkıcı bir rekabet ortamında gerçekleşiyor. Yıkıcı bir rekabet ortamında ayakta kalmak için büyümek zorunlu hâle geliyor. Sermayeyi büyütmek için daha büyük bir artı-değer kitlesine el koymak gerekiyor. Bunun da en etkin ve kestirme yolu, daha ileri makinaları, üretim tekniklerini devreye sokmaktan geçiyor. Dolayısıyla, kapitalistler arasındaki yarışta kazanmanın yolu, her seferinde daha ileri üretim tekniklerine sahip olmaya bağlı. Başka türlü söylersek, her bireysel kapitalist, kurtuluşu, daha çok işçi çalıştırmak yerine, daha gelişmiş makinalar kullanmakta görü-yor. Dolayısıyla süreç ilerledikçe, üretim arttıkça, daha az işçi istihdam etmek, sistem için bir *zorunluluk* halini alıyor. Bu da işçi sınıfı ile ka-

pitalist sınıf arasındaki 'değer bölüşümünü' işçi sınıfı aleyhine olarak daha çok bozuyor. Zaten aleyhte olan durum daha da kötüleşiyor. Daha çok üretimin daha az işçi istihdam ederek mümkün olduğu koşullarda, işsizlik ve yoksulluk, burjuva iktisatçılarının vâzettiği gibi arizî bir şey değil, yapısal niteliktedir.

Demek ki, kapitalistlerin çıkarı, sürekli olarak üretim tekniklerini yenilemeyi, dolayısıyla işçiyi makina ile ikâme etmeyi gerektiriyor. Başka türlü söylersek, her ileri aşamada daha çok ölü emek (makina, vb.) ama daha az işçi (canlı emek) gerekiyor. Çelişik olan husus şudur ki, işçi, kendi emeğinin ürünü olan makinalar tarafından *dışlanıyor*. Bu konuda Marx şunları yazıyor: " Bu nedenle, emekçi nüfusu, kendi yarattığı sermaye birikimi ile birlikte, kendisini nispî ölçüde fazlalık haline getiren, nispî artı-nüfus haline çeviren araçları üretmiş olur; ve o, bunu, daima artan boyutlarda yapar."[3] Demek ki, kapitalist sermaye birikim süreci veya sermayenin genişlemesi, doğal nüfus artışından bağımsız bir 'emekçi artı-nüfus' ortaya çıkarıyor. Bu kitlenin ortaya çıkması, sermayenin hareketinin bir sonucu olmakla birlikte, aynı zamanda sermayenin ihtiyaç duyduğu bir *fazlalıktır*. Zira, kapitalist sınıf, böylece, her an kullanıma hazır bir yedek işgücüne kavuşmuş olur. Başka türlü ifade edersek, kapitalistlerin çıkarı, daima bir işsiz kitlesinin varlığını gerektirir. Böylece yedek işçiler kitlesi, çalışanlar üzerinde bir baskı işlevi görür. Dolayısıyla işsizlik, ücretleri düşük tutmak veya daha da düşürmek ve işçi sınıfının direncini kırmak için, kapitalist sınıfın elinde bir kozdur.

"Emeğe olan talep, toplam sermayenin büyüklüğü nispetinde ve büyüklüğün artması ölçüsünde artan bir hızla düşer. Toplam sermayenin büyümesi ile birlikte değişen kısmı, yani onunla birleşen emek de büyür ama bu daima küçülen bir oranda olur. Birikimin belli bir teknik temel üzerinde, üretimi basit bir temel üzerinde genişletme görevini yerine getirdiği duraklama dönem-

3 **Kapital I,** a.g.e. s. 648.

leri kısalır. Belli sayıda ek işçiyi emebilmek, ya da hatta, eski sermayenin devamlı başkalaşımı nedeniyle, zaten işbaşında olanların çalışmaya devam etmelerini sağlamak için, toplam sermaye birikiminin yalnızca hızlı olması yetmez, bu hızın daima artan oranda olması gerekir. Öte yandan, bu artan birikim ve merkezileşme, sermayenin bileşiminde yeni bir değişmenin, yani sermayenin değişmeyen kısmına oranla değişen kısmında daha hızlı bir küçülmenin kaynağı olur. Toplam sermayenin artış hızıyla birlikte giden ve bu artıştan daha hızlı hareket eden, değişen kısımdaki bu hızlı küçülme, öteki kutupta ters bir şekil alır; işçi nüfusunda mutlak bir artış olduğu görüntüsünü verir ve bu artış daima, değişen sermayeden ya da iş sağlayan araçların kitlesindeki yükselmeden daha hızlı hareket ediyor gibidir. Ama aslında, bu nispî aşırı emekçi nüfusu, yani sermayenin kendisini genişletmesi için gerekli olandan çok daha fazla bir emekçi nüfusu, bu yüzden de bir artı-nüfusu kendi enerjisi ve büyüklüğü ile doğru orantılı olarak durmadan üreten şey, kapitalist birikimin ta kendisidir."[4]

Marx'dan yapılan yukarıdaki uzun alıntı, işsizlik ve yoksulluğun nereden ve nasıl kaynaklandığını, sistemin mantığının neden ve nasıl işsizlik, yoksulluk ve sefalet üretmeye *mahkum olduğunu* yeterince açıklıyor. Kapitalizm, bir ücretli işçi kitlesini varsayıyor, ama aynı zamanda mülksüzleşme ve dolayısıyla proleterleşme yönünde bir eğilim ve baskı da yaratıyor. Sistem önü alınmaz bir sel gibi, 'bağımsız üreticiler' ve geçimini çiftçilikten sağlayan geniş kitleleri de girdabına alıyor, onları mülksüzleştirip proleterleştirerek sermayeye bağımlı hale getiriyor. Bir taraftan geniş toplum kesimlerini mülksüzleştirip, yaşam için gerekli araçlardan yoksun bırakırken, diğer yanda da insanların asgari düzeyde yaşaması için gerekli koşulları yaratmıyor. İnsanları işlerinden ve gelirlerinden ediyor, çaresizleştiriyor, ama, yukarıda kısaca değindiğimiz nedenlerden ötürü, onlara her zaman asgari bir gelir sağlayacak iş olanağı yaratmıyor. İşte,

4 Karl Marx, **Kapital I**, s. 647.

bir tarafta zenginlik artarken diğer tarafta da işsizlik, yoksulluk ve sefalet artışının nedeni budur. Bilindiği gibi, tarımın kapitalistleşmesiyle, tarımın kapitalizmin etkisi altına girmesi farklı şeylerdir ve bu her iki sürecin sonunda mülksüzleşme ve proleterleşme hızlanıyor.

Şeyleri, toplumsal olguları ve süreçleri adıyla çağırmamak yaygın bir yalan söyleme yöntemidir ve bu, burjuva uygarlığının nesebine de uygundur. Asıl tartışılması ve anlaşılması gerekenin tartışılmasını ve anlaşılmasını önlemenin yolu, onu yok saymaktan, adıyla çağırmamaktan geçiyor. İşte bu aşamada 'sosyal bilim' denilen ideolojik safsatalar devreye sokuluyor. Dikkat edilirse, hemen hiçbir yerde kapitalizmden söz edilmiyor. Bilinçli olarak kapitalizm kavramı kullanılmıyor. Eğer kapitalizm kavramı kullanılsaydı, burjuva düzeninin *paraya tapınma* üzerine inşa edildiği de anlaşılabilirdi. Bu yüzden, *kapitalizm* kavramı bir tabudur ve kavramı kullanmamak için kurnazca manipülasyonlar yapılıyor. Üniversitelerin burnundan kıl aldırmayan 'seçkin' akademisyenlerinin, medyanın 'herşeyi bilen' kalem uşaklarının, misyonları, sömürü ve yağma düzenini meşrulaştırıp, ömrünü uzatmak olan siyaset erbabının bir tek ortak kaygısı var: Olup-bitenlerin anlaşılmasını ve aşılmasını önlemek. Zira *anlamak aşmaktır* denmiştir. Eğer, kapitalizmden söz edilse ne mi olurdu? Zenginlerin dillere destan zenginliğinin, servetinin ve müsrifliğinin gerçek nedeni, bunca zenginliğin neyin karşılığı olduğu anlaşılabilirdi.

Bu dünyada kavram çifti diye bir şey vardır. Zenginlik ve yoksulluk kavramları gibi. Bunlardan biri olmadan diğeri de olmaz. Eğer birileri zenginse, başkaları fakir olduğu içindir. Ya da *visa versa*. Eğer kapitalizm kavramı sıkça kullanılırsa, bu, sömürü, yağma ve talanın anlaşılmasına giden yolu aralayabilir... Öyleyse sorulması gereken soruların daha baştan engellenmesi gerekir. Bunun da yolu yok saymaktan, *okültasyon* yapmaktan, adıyla çağırmamaktan geçiyor. Soysuz ve soysuzlaştıran sömürü düzeninin sürüp gitmesi için, yok saymak, adıyla çağırmamak etkin bir ideolojik yöntemdir. İşte size, binlerce, on binlerce örnekten biri: Ünlü çokuluslu şirket Walt Disney'in

Port au Prince'de (Haiti), pijama. çocuk giysisi, çamaşır, tişört, vb. üreten bir şubesi var. İşletmenin başkan-genel müdürü olan Michael Eisner, saatte 2783 dolar kazanıyor. Fabrikada çalışan kadın işçiler de saatte 28 *cent* kazanıyor. Bir kadın işçinin başkan-genel müdürün bir saatte kazandığını kazanmak için, tam 16 yıl 8 ay aralıksız çalışması gerekiyor... Fakat, hepsi bu kadar değil, yetkin, yetenekli ve "işbitirici" başkan-genel müdür Eisner, bir de yıl sonunda 181 milyon dolar değerinde hisse senedi 'kazanıyor'... Bu, 19 000 Haitiliyi ve ailesini 14 yıl yaşatmaya yetecek bir miktardır... Demek ki, Eisner'in kazancı, Haiti'li kadınların kanı karşılığıdır, kan parasıdır. Peki, nasıl oluyor da, bu ve benzeri 'durumlar' tartışılıp gereği yapılmıyor? Bilim sayesinde... Zira, anlı-şanlı iktisat bilimi, Eisner'in kazancının, onun *verimliliğinin* karşılığı olduğunu buyuruyor! Tam bir pişkinlikle 'bilim' denilen burjuva iktisadı, Michael Eisner'in saatte bir kadın işçinin 9940 katı kazanmasını, onun *marjinal verimliliğiyle* açıklıyor... Bunun bir saçmalık, değilse bir skandal olduğunu, mantıkî, insanî, etik açısından asla kabul edilemez olduğunu söylerseniz ne mi olur? En azından *saf bilimi* kirletmekle, işe ideoloji ve politika karıştırmakla, daha da ötede *servet düşmanı* olmakla suçlanırsınız... Elbette daha fazlasıyla karşılaşmanız da ihtimal dışı değildir...[5] Oysa bu satırların yazarı, servetin ne olduğu üzerinde kafa yorulmasından yana, birilerinin insanlığın ortak serveti ve mirası olana el koyup, çoğunluğu açlığa ve yoksulluğa ve sefalete ittiği bir ilişkiler bütününün gerektiği gibi tartışılması öncelik taşıyor...

Birkaç yıl önce yeryüzünün en zenginlerinin servetiyle ilgili yayınlar yapmakla ünlü, *Fortune* dergisi, en büyük 500 şirketin yıllık kârının, 1 milyar insanın üretimininden fazla olduğunu yazmıştı. 1965'de dünya nüfusunun en zengin %20'si, toplam gelirin %69,5'ini alıyordu. Bu oran 1980'de %75,5'e, ve 1990 da da %83,4'e yükseldi. Dünya nüfusunun %19'unu oluşturan OECD ülkeleri, dünya ticaretinin %71'ini, yabancı sermaye

5 Bkz: Web: http/ www.nlcnet.org, aktaran Jean Zeigler, a.g.e, s. 96-97.

yatırımlarının %58'ini, internet kullanıcılarının da %91'ini temsil ediyor. En zengin 3 dolar milyarderinin servetinin değeri, nüfusu 640 milyon olan 'en az gelişmiş' 48 ülkenin milli gelirleri toplamından fazla. Dünyanın en zengin 200 kişisinin serveti, 1994-1998 aralığında iki kattan fazla artış göstererek 1000 milyar doları aştı. Dolar milyarderi sayısı 1989'da 157 iken beş yıl sonra, 1994'de 358'e yükseldi. En yoksul ülkelerde yaşam uzunluğu, en zengin ülkelerdekinden 37 yıl daha düşük. 1999'da 477 dolar milyarderinin servetinin değeri dünya nüfusunun yaklaşık yarısı olan 3 milyar insanın yıllık gelirinden fazlaydı...

Birinin zenginliği, diğerinin yoksulluğu pahasına. Birleşmiş Milletlerin yayınlarına göre, 2001 yılında 122 Üçüncü Dünya Ülkesinde, aşırı yoksulluk ve sefalet, salgın hastalıklar, vb. yüzünden ölen insan sayısı 58 milyonu aşıyordu. Fakat, ölümler sadece sorunun bir kısmını oluşturuyor. Aşırı yoksulluk ve sefalet ortamında 'yaşayabilenlerin' vahim durumu da hatırlanmaya değer. Yeterli yiyecek bulamayan, içecek temiz sudan yoksun, tedâvi için gerekli sağlık hizmeti ve ilaca ulaşamayan, bir milyardan fazla insan var. Tarihin en büyük insan kırımına neden olan İkinci Dünya Savaşı'nda, 6 yılda ölenden daha fazlası, şimdilerde her yıl açlık ve sefaletten ölüyor... Kapitalizm, zenginlerin sayısını, ancak, milyonlarca insanı öldürerek, milyarlarcasını da sefalet ortamına itip, ölümün eşiğine yaklaştırarak artırabiliyor ve bu sefil durum, bu skandal, bu insanlık ayıbı, asla gerektiği gibi gündeme gelip tartışılmıyor... Elbette insana verilen zararlar, sorunun sadece bir veçhesidir. Zenginlik artışı, gelecek alt-bölümde tahlil edeceğimiz gibi, bir de doğal hasarlara neden oluyor. Buraya kadar söylenenlerden, söz konusu kötülüklerin ve olumsuzlukların sadece Üçüncü Dünya Ülkeleriyle sınırlı olduğu sonucu çıkarılmamalıdır. Zengin ülkelerde de işsiz, yoksul, evsiz, eğitim ve sağlık olanaklarından mahrum milyonlarca insan var... 2001 yılında, sanayileşmiş Batı ülkelerinde 39 milyon işsiz vardı ve bu sayı artmaya devam ediyor... Gelişmişlik düzeyi ne olursa olsun, her ülkenin kendi zengini ve yoksulu var. Başka türlü söylersek, her 'gelişmiş' denilen ülkenin bir Üçüncü Dünyası

olduğu gibi, her 'azgelişmiş' denilen ülkenin de bir *Birinci Dünyası* var... Dolayısıyla, zenginlik de yoksulluk da küresel. Yine de kapitalist yağma en büyük beşerî ve doğal yıkıma, *yeryüzünün lânetlilerinin* bulunduğu Üçüncü Dünya'da neden oluyor. Meksika'da 1989'da sadece 2 dolar milyarderi vardı. 7 yıl sonra, (1996'da) dolar milyarderi sayısı 24'e çıktı. 1988'de, Meksika'nın en zengin kişisinin servetinin değeri olan 6,6 milyar dolar, aynı yıl 17 milyon en yoksul Meksika'lının toplam gelirinden fazlaydı...

Şimdilerde yaklaşık 1 milyar insan 'temel ihtiyaçlarını' karşılayamaz durumda. 1,3 milyar kişi günde 1 dolardan az gelirle 'yaşıyor'. 2 milyar insan, günde 2 dolardan az gelire sahip ve 3 milyar insan da (dünya nüfusunun yaklaşık yarısı) yeterli beslenemiyor ve yeterli beslenememekten kaynaklanan hastalıklar ve sorunlarla karşılaşıyor. Dünya Sağlık Örgütü'ne (WHO) göre, 1 miyardan fazla insan XXI'inci yüzyıla 'modern tıbbın' harikalarından yararlanmadan giriyor. Sıtma, kolera, ishal ve aids gibi sıradan hastalıklar hortluyor. 40 milyon insan aids (HIV) virüsü taşıyor ve bunlardan 25 milyonu Afrika'da. Dünya Çalışma Örgütü'nün (ILO) verdiği rakamlara göre, her yıl 270 milyon işçi iş kazasına uğruyor. 160 milyonu da 'meslek hastalığına' yakalanıyor. Her yıl işbaşında ölenlerin sayısı 2 milyonu aşıyor... Her gün ekmek parası kazananlardan 5000'i ölüyor... Bu durum 'iş kazası' deyip geçiştiriliyor... Ne tartışma gündemine getiriliyor, ne de gereği yapılıyor...

Fakat, en zengin 200 kişinin geliri, saniyede 500 dolar, günde 4,32 milyon dolar artıyor. Eskiler boşuna "para parayı çeker" dememişlerdir... ABD'de kişi başına yılda 122 kilo et tüketilirken, Zambiya'da kişi başına ortalama 12 kilo et tüketiliyor. Biri çok tükettiği, diğeri de yeteri kadar tüketemediği için sorunlar yaşıyor... Okula gitmesi, oyun oynaması gereken 250 milyondan fazla çocuk bir işte çalışıyor ve bunların yarıya yakınının da (120 milyon) tam gün çalıştırıldıkları biliniyor. Türkiye'de okul çağındaki 800 bin çocuk çalışmak zorunda. İşsizlerin sayısı sürekli artıyor, bir işte çalışanlar her an işini kaybetme korkusuyla yaşıyor, elde ettiği gelirle geçinmek-

te zorlanıyor. Daha çok çalışıp daha az kazanıyor. Bir tarafta her ülke düzeyinde zengin-yoksul uçurumu, diğer tarafta da en yoksul ülkelerle en zengin ülkeler arasındaki uçurum daha da genişliyor. Dünya ölçeğinde en zengin ülkelerle en yoksul ülkeler arasındaki GSMH (milli gelir) farkı 1816'da üçe bir (3'e 1) iken, 1950'de otuzbeşe bir (35'e 1), 1973'de yetmiş ikiye bir (72'ye 1) 1992'de seksenikiye bir (82'ye 1) ve 2000'de seksenaltıya birdi (86'ya 1) ! Dünya ölçeğindeki bu durum her bir ülkedeki gelir ve servet adaletsizliğinin bir yansımasıdır. Türkiye'nin milli geliri 2002 yılında 180 milyar dolardı. Bunun 12 milyar doları sadece İstanbulda yaşayan 20 bin ailenin eline geçti. İstanbul'un en yoksul %1'i ile en zengin %1'i arasındaki gelir farkı tam 332 kat... Elbette rakamlar önemsiz değildir, ama rakamlar *yaşanan gerçekliği* bütün veçheleri itibariyle temsil etmez. Kuru rakamlar insanların yaşadığı acıları, çaresizliği, korkuları, acıları anlatmaz...

Bu yoksulluk ve sefalet tablosu karşısında kim ne söylüyor, kim nerede duruyor, ve bütün bunlar ne anlama geliyor? Kapitalizmin genişlemesi demek olan *sermayenin yeniden üretimi,* işsizlik, yoksulluk ve sefalet üretmeden ve çevre tahribatı yaratmadan yol alamaz. Siyasi iktidar cephesinden bir müdahale, düzenleme, sınırlama olmadığı durumlarda, kapitalizm, ancak sosyal kötülükleri çoğaltır. Neoliberal küreselleşmenin *misyonu,* da kapitalizmi *aslına rücu ettirmikten* başka bir şey değildir. Birleşmiş Milletler çevresindeki örgütler, Dünya Bankası, IMF, Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), vb. bu sorun karşısında çelişik bir durumda bulunuyorlar. Bir taraftan ekonomik büyümenin yoksulluğu azalttığını söylüyorlar, diğer yandan da yoksulluğu azaltmayı, öncelikli bir amaç olarak sunuyorlar. Aslında büyüme denilen, sermayenin büyümesidir ve bunun kalkınmayla özdeş sayılması doğru değildir. İster ulusal ölçekte, isterse küresel ölçekte olsun, oldukça hızlı büyümeye, artan yoksulluk eşlik edebilir. Dünya Bankası, dünya ölçeğinde gelirin arttığı koşullarda yoksulluk artışından bahsetmenin doğru olmayacağını ileri sürüyor ve ekonomik büyüme rakamlarından hareketle de, küresel ölçekte yoksulluğun azaldığını

ileri sürüyor. Yoksulluk oranının 1985'de %33'e, 1993'de %28'e ve 1998'de de %23'e gerilediğini ileri sürüyor. Bununla da kalmıyor, *insanî kalkınmadan* yararlananların da arttığını iddia ediyor. Ortalama insanî kalkınma kriterlerinden yararlananların oranının da 1975'de % 55'den, 1997'de %66'ya yükseldiğini ileri sürüyor. Rakamları istediğiniz gibi oluşturup, istediğinizi söyletebilirsiniz...

Bir taraftan her türlü devlet müdahalesine savaş açıp, sosyal harcamalar kısılır, kamu hizmetleri özelleştirilir, *işsizlik işsizin, yoksulluk yoksulun sorunudur* denir ve gereği yapılırken, diğer taraftan da sosyal göstergelerde iyileşme olduğunu söyleyebilirsiniz ama gerçeği lafla değiştirmek mümkün değildir. Üstelik bu tür söylemlerle olsa olsa, kapitalizmin işleyiş yasalarından bîhaber olanları kandırabilirsiniz. Aslında yoksullukla mücadele söylemi, yoksulların değil de yeryüzünün efendilerinin *sınıfsal ihtiyaçlarına* cevap vermek üzere *kurgulanmıştır*. Dolayısıyla yoksulları değil, zenginleri ilgilendiriyor. *Şer eksenini* oluşturan üçlü ve çevresindekiler, son yirmi, yirmibeş yıldır bir taraftan hükümetlere sosyal harcamaları kısmaları yönünde baskı yaparken, diğer yandan da yoksullukla mücadeleyi öncelikli bir amaç olarak sunmaları tam bir çelişkidir. İlginç olan bir şey de, hep yoksulluktan söz ediliyor, bu konuda çok sayıda 'akademik çalışma' yapılıyor. Oysa, magazin dünyası dışında kimse zenginlikten söz etmiyor ve bu konuda 'akademik çalışmaya' da rastlanmıyor... Hükümetlerin, kapitalist gelişmenin ortaya çıkardığı sosyal kötülüklerle mücadele etmesi engelleniyor, sistemin işleyişinin ortaya çıkardığı açlık, yoksulluk ve sefalet, 'insanî kurumlara', 'sivil toplum örgütlerine, kiliseye, camiye, 'hayırsever vatandaşlara', vb. bırakılıyor... Artık yoksulların sorunu, yasal ve yasal olmayan mafyanın, 'duyarlı yurttaşların' insafına terkedilmiş durumdadır. Yoksulluk hayır kurumlarına ve mafyanın cömertliğine havale edilmişken, hükümetlere de bütçe denkliğini sağlama, ülkeyi yabancı sermayeye açma, 'iyi yönetişimi' (ne demekse) sağlama, özelleştirme, 'iş mevzuatını' sermayenin isteği ve ihtiyacı doğrultusunda düzenleme, sermaye hareketlerini kolaylaştırma,

velhasıl, yabancı sermayeyi ülkeye çekmek, bu amaçla da yağmaya uygun koşulları 'oluşturmak' kalıyor. Bir taraftan neoliberal dogmalar kutsanırken, diğer yandan 'yoksullukla mücadeleden' söz etmek ikiyüzlülüktür ve olsa olsa 'şimdilik' yoksulları aldatmaya yarar... Kalkınma kavramının gündemden çıkarıldığı koşullarda, yoksullukla savaş söyleminin onun yerini alması şaşırtıcı değildir. Bir yanda, sermayenin küresel plandaki saldırısını meşrulaştırmayı amaçlayan 'yoksullukla savaş' söylemi, diğer yanda dünya nüfusunun yaklaşık yarısının insanca yaşamak için gerekli araçlardan yoksunluğu... Dünya Bankası ve diğerlerinin ileri sürdüğü gibi, serbest ticaretin büyüme yarattığı, büyümenin de yoksulluğu azalttığı tam bir safsatadır. Zaten bu konudaki rakamlar da, Dünya Bankası'nın söylemini yalanlıyor. Gelecek alt-bölümde sadece ekonomik büyümenin değil, İkinci Dünya Savaşı sonrası, yaklaşık 35-40 yıllık dönemde geçerli *kalkınmacılığın* da neden insanlığın temel sorunlarını çözmede yetersiz kaldığı üzerinde duracağız.

Geçerli eğilimler ve süreçler açlık, yoksulluk ve sefaletle ilgili söylenenin tam tersi sonuçlar doğurmaya devam ediyor. Eğer, Dünya Ticaret Örgütü'nün (DTÖ) önerileri doğrultusunda, Üçüncü Dünya tarımı da, küresel sermayenin etkinliğine açılırsa, zaten devasa boyutlardaki yoksulluk ve sefaletin akıl almaz boyutlara ulaşması kaçınılmazdır. Tarıma sokulan her makinanın onlarca çiftçi ailesini işsiz bıraktığı düşünülürse, ileri teknolojinin Üçüncü Dünya Ülkelerinde sadece milyonlarca değil, milyarı aşan köylü kitlesini yerinden yurdundan ederek, asgari yaşam koşullarının da altına savurması kaçınılmazdır. Bilindiği gibi, ister sanayide, ister tarımda olsun, modern üretim sürecine sokulan her yeni makina, çalışanların bir kısmını 'gereksiz' hale getiriyor. " Kapitalist üretim, nüfusu, büyük merkezlerde toplayarak, kent nüfusuna giderek artan bir ağırlık kazandırırken, bir yandan toplumun tarihsel devindirici gücünü yoğunlaştırdığı gibi, öte yandan da insan ile toprak arasındaki madde dolaşımını bozar, yani insanın yiyecek ve giyecek olarak tükettiği öğelerin toprağa tekrar dönüşünü engelleyerek, toprağın verimliliğinin sürekli olması için gerekli koşulları boz-

muş olur. Böylece hem kentli emekçinin sağlığını ve hem de kır emekçisinin zihinsel yaşamını tahrip eder"[6]

Dünya Ticaret Örgütü'nün 2001 Kasım ayı *Doha* toplantısında alman kararlar doğrultusunda Üçüncü Dünya Tarımı çokuluslu tarım tekellerinin rekabetine açılırsa, çoğunluğu Üçüncü Dünya'da yaşayan yaklaşık 3 milyar köylünün büyük çoğunluğunun marjinalleşmesi, dışlanması, şimdiki kıt kanaat geçinme koşullarının da altına düşmesi, velhasıl sefalet ortamına sürüklenmesi kaçınılmazdır. Zira, bugün geçimini topraktan sağlayan köylü nüfusunun çok küçük bir bölümü (belki bir kaç on milyonu) kapitalist tarım için yeterli olacaktır.

Amacı seyirciyi oyalamak olan Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler Örgütü kuruluşlarının söylemi bir yana bırakılırsa, şimdilerde küresel düzeydeki yoksulluk ve sefaletin 'azaltılması' için başlıca iki öneri var: Bunlardan birincisi, Üçüncü Dünya Ülkelerinin borçlarının silinmesi ve en yoksul ülkelere yönelik 'kamusal yardımların' artırılması; diğeri de, 'insânî yardımların' artırılmasıdır. Üçüncü Dünya Ülkelerinin borçlarının hafifletilmesi veya bütünüyle silinmesi, geçici bir süre için bir rahatlama yaratsa da, sorunu kökünden çözmek için yeterli değildir. Bir yılda silahlanmaya giden kaynağın sadece dünyadaki açlığı değil, çevre sorunlarının çözümü için de yeterli olduğu söyleniyor. Kapitalist dünya sistemi yerinde durdukça böyle bir şey olanaklı mıdır? Zira 'eşitsiz ilişkiler' bütünü değişmedikçe, borçlanmayı yaratan durum bir sonraki aşamada daha büyük ölçekte yeniden üretilecektir. İnsânî yardıma gelince, insânî yardım, adı öyle olsa da, insana yakışan bir şey değildir. Bir insana yardım etmek, ister istemez onu aşağılamaktır... İnsânî yardım bir kere yardım alanın yardım yapana bağımlılığını sürekli hâle getirir, dilenci kompleksi yaratır ve insan onurunu zedeler. 'Verenin eli hep daha yukarıda, alanın eli hep daha aşağıdadır!"Birilerinin başkalarının 'artıklarıyla' yaşamak zorunda kalması, insânî değil, gayri insânîdir. Öyleyse, 'neden bazıları yoksul ve başkalarının yardımına muhtaç

6 **Kapital I.** S. 517-518, **a.g.e.**

durumdadır' sorusunu sormak gerekmez mi? Bu dünyada her insanın, onurlu bir yaşam için gerekli araçlara sahip olması, onun doğal hakkı olmalıdır. Kaldı ki, BM ve diğerlerinin yardım önerdiği dünyanın en yoksullarına, çokuluslu şirketlerin yöneticileri ve 'uzmanları' "kârlı olmayan nüfus" diyor. Zira, satın alma güçleri yok, kredi kullanamaz durumdalar, müşteri değiller... Müşteri olmadıkları için de 'yok sayılıyorlar'... Oysa, insanlığın temel sorunu, kötülüklere neden olan politikaları meşrulaştıran *liberal virüsün* tahribatından kurtulmak, geçerli paradigmanın dışına çıkıp, çıkmamakla ilgilidir...

2. Ekolojik Felâket

İnsan toplumuyla doğa arasındaki ilişki, her zaman problemli oldu. Ekseri insan toplumunun kendini üretmesi, doğanın kendini yenilemesi gereğiyle çelişti. Bu çelişik ve çatışmalı ilişki süreci, tarım ve hayvancılığın 'keşfi, yerleşik hayata geçiş' ve *neolitik devrimden sonra* belirgin hâl almakla birlikte, asıl sorunlar kapitalizmin bir üretim tarzı olarak kendini dayatmasıyla başladı. Kapitalizmin Avrupa'nın batısından hareketle, sömürgecilik ve emperyalizm yoluyla dünyayı teslim almasıyla, doğaya verilen zararlar da büyüdü. Dolayısıyla, bugün karşı karşıya olduğumuz durum, esas itibariyle Kristof Kolomb'un lânetli macerasıyla başlayan sürecin sonucudur. Bu bakımdan 1492, sadece insanlığın değil, doğanın tarihi bakımından da bir *kırılma noktasıdır.* O tarihten sonra, Avrupalılar dünyayı sadece ekonomik, ticari, askerî, siyasî, kültürel, ideolojik, etik bakımdan değil, ekolojik olarak da yağmaladılar ve bu yağma ve tahrîbat, bugün de yoğunluğunu artırarak devam ediyor. Toplumsal ve ekolojik olgular Avrupalılar tarafından adlandırılıp, tanımlandığı, 'gündem onlar tarafından oluşturulduğu', tarih onlar tarafından yazıldığı için, Kristof Kolomb'un *lânetli serüveninin* ne demeye geldiği, bugün dahî yeterince anlaşılmış değildir. Elbet bir gün "uygar dünyanın" uygarlığı da, o uygarlığın marifetleri de anlaşılacaktır. Akıl almaz insânî ve ekolojik yıkımlar pahasına gerçekleşen burjuva uygarlığının 'başarıları', elbet bir gün insanlık vicdanı tarafından hakettiği yere konacaktır...

Yaklaşık beş yüz yıl önce başlayan tahribat, sanayi devriminden sonra ivme kazandı ve II. Dünya Şavaşı sonrasında doğaya verilen zararların hızı ve kapsamı daha da büyüdü. Açlık, yoksulluk ve sefaletten bağımsız olmayan ekolojik yıkım, hızla insanlığı ve uygarlığı, geri dönüşü olmayan bir eşiğe doğru sürüklüyor ve onca övünülen 'burjuva uygarlığı' tam bir deli saçmasına dönüşüyor ve *absürd* dünyaya egemen oluyor. Atmosfer ısınıyor, ozon tabakası deliniyor, tropikal bölgelerdeki ormanlar devâsâ ekolojik-biyolojik çeşitliliğiyle birlikte yok oluyor, mercan yatakları tahrip oluyor, aşırı balık avlama balık türlerini yok ediyor, biyolojik-genetik çeşitlilik hızla aşınıyor, çevre, toprak ve su zehirleniyor, denizlerin kirlenmesi ve zehirlenmesi, denizdeki yaşamı tehdit ediyor, içtiğimiz ve yediğimiz herşey zehirlenmediği zaman bileşimi bozulup tadı kaçıyor, çöller genişliyor, başta büyük nehirler olmak üzere, nehir suları azalıyor, sağlığa uygun içme ve kullanma suyu bulmak önemli bir sorun haline geliyor, radyoaktif kirlenme ve nükleer tehlike canlı yaşamı yok edecek boyutlara çoktan ulaşmış durumda, su baskınları artıyor, sellere çamur selleri eşlik ediyor, asit yağmuru doğal ve tarihî dokuyu tahribediyor, 'mega-kentlerde' yaşam tam bir kâbusa dönüşüyor... Elbette bunca tahribata ve kirlenmeye 'insan kirlenmesinin' de eşlik etmesi şaşırtıcı değildir. Bütün bu kötülükler hızla yol alırken, dünyanın 'yeni efendileri', ideolojik uşakları, sözcüleri ve medya, 'modern teknolojinin' tüm bu sorunların üstesinden geleceğini ilân ediyor... Oysa kapitalist kârın hizmetindeki bir teknoloji, daha hızlı, daha çok üretmeye yarıyor ve dar bir elitin ve çevresinin zenginliğini artırıyor ama, her yeni üretim, insanlığı ve uygarlığı felâketin eşiğine daha çok yaklaştırıyor... Kaldı ki, kapitalist kârın hizmetindeki üretim, insan toplumunun tamamı için zenginlik ve refah değil, kötülük ve yıkım üretebilirdi...

Öyleyse sorun nedir ve nereden kaynaklanıyor? Nasıl oluyor da, daha çok zenginlik artışına daha büyük insânî ve ekolojik sorunlar ve kötülükler eşlik ediyor? Berthold Brecht'in ünlü şiirindekini hatırlatırcasına, insanın bindiği dalı kesmesi demek

olan bugünkü 'insanlık durumu' nasıl açıklanacak? Geçerli eğilimleri ve süreçleri tersine çevirmek mümkün müdür? Bunun için hâlâ vaktimiz var mı? Küresel riskler konusunda kaygı duyup uyarıda bulunanlar, *küresel elitin* akıl hocalarının ve sözcülerinin ileri sürdüğü gibi, 'bozguncular', 'felâket tellâlları' mıdır? Oysa, görmek isteyen gözler için her şey apaçık ortada ve tüm sorunlar ve kötülükler, doğrudan 'modern toplumun' yapısından ve işleyişinden kaynaklanıyor. İlerleyen sayfalar, yukarıdaki sorulara açıklık getirmeyi amaçlıyor. Elbette sorun büyük ve sorular kapsamlı. Dolayısıyla, her sorunu 'gerektiği gibi' tartışmamız, bu kitabın kapsamı ve boyutları içinde mümkün değildir. Aksi halde kitabın hacmimi daha da büyütmek kaçınılmaz olurdu. Buradaki amaç sınırlıdır ve geçerli hâkim söylemin 'yok saydığı' ısrarla gündem dışına attığı, hayati bir sorunu gündeme getirmek ve olabildiğince açıklık kazandırmaktır. Zaten marifet çok yazmak değil, iyi yazmaktır, uzun yazmak değil kısa yazmaktır. Fakat, ele alınan sorun daima belirli bir hacim gerektirir. Kaldı ki böylesi bir çaba, ya da olup-bitenlerin radikal eleştirisi, sadece kötülükleri teşhir etmek için değil, yaşanabilir bir dünya ve sürdürülebilir bir uygarlık modeli oluşturmak için de gereklidir.

Kristof Kolomb'la başlayan süreç, XVII. yüzyıldan sonra ivme kazandı. XVII. yüzyılda İngiltere'de başlayan kamusal toprakların özel mülke dönüştürülmesi demek olan *çitleme* (enclosure), sömürgecilik ve emperyalizm sonucu, giderek tüm dünyaya yayıldı. Bu süreçle birlikte, insan-insan ilişkisi ve insan toplumunun doğayla ilişkisi alt-üst oldu. Toprağın bir meta kategorisine indirgenmesi, o zamana kadar geçerli *kamusal yaşam tarzını* dönüşüme uğratıp, *kamusal* karşısında *özeli* yüceltti. Dönemin 'aydınlık felsefesi' özel alanın kamusal alan karşısında zafer kazanmasını sadece meşrulaştırmakla kalmadı, aynı zamanda özendirdi. Sanayi Devrimiyle birlikte mülksüzleşme ve proleterleşme ivme kazandı. Geniş toplum kesimlerinin yaşam kalitesi kötüleşti. Bu sürecin öteki yüzü, çevre tahribatının büyümesi ve canlı türlerinin hızlı yok olma sürecine girmesiydi. Zaten insana verilen zararlar doğaya verilen zararlardan

bağımsız değildir. Dolayısıyla, kapitalist sermaye birikimi veya *sermayenin genişletilmiş yeniden üretimi* demek olan kapitalist gelişme, eşzamanlı olarak insana ve doğaya zarar vermeden yol alamazdı. Bu konuda Marx, şunları yazıyor: "Üstelik, kapitalist tarımdaki her gelişme, yalnız emekçiyi soyma sanatının değil, toprağı soyma sanatında da bir ilerlemedir; belli bir zaman için toprağın verimliliğinin artmasındaki her ilerleme, aynı zamanda, bu sonsuz verimlilik kaynağının mahvedilmesine doğru bir ilerlemedir."... "Kapitalist üretim, bu nedenle, teknolojiyi geliştirir ve ancak bütün zenginliğin asıl kaynağını, yani toprağı ve emekçiyi kurutarak çeşitli süreçleri toplumsal bir bütün içinde birleştirir."

Avrupalılar tarafından sömürgeleştirilen bölgelerde, hem insan toplumlarına hem de doğal çevreye, biyolojik çeşitliliğe ve diğer canlılara verilen zararlar, insan havsalasını zorlayan bir vahşete ve yıkıma dönüştü. Bu konuda W. Howitt şöyle yazıyordu: " Hıristiyan denilen bu soyun, dünyanın dört bir yanında boyundurukları altına alabildikleri halklara karşı gösterdikleri vahşet ve zulmün bir benzerine, hiç bir çağda, ne kadar yabanıl, ne kadar kaba, ne kadar merhametsiz ve utanmaz olursa olsun , başka hiçbir soyda raslanamaz."[7] W. Howitt'in söylediklerine, diğer canlılara yönelik yok etme eylemini ilave etmemek olmaz. Avrupalılar sadece Amerikan kıtasında yerli halkı jenoside tâbi tutmadılar, oradaki hayvan türlerini de yok ettiler. Avrupalıların kıtaya ilk ayak bastıklarında Kuzey Amerika'da 40 ila 75 milyon bizon yaşadığı tahmin ediliyordu ve 1891 yılına gelindiğinde ABD'deki bizon sayısı 541'e düşmüştü... Sadece 1870-1875 döneminde yılda 2,5 milyon bizonun öldürüldüğü tahmin ediliyor. [8] Sanayileşme sürecine paralel olarak, savaş da *sanayileşti* ve müthiş bir yok etme aracına dönüştü. II. Dünya

---

7 Aktaran K. Marx, **Kapital I**. s. 770.

8 Bu konuda bkz: William Cranon, **Nature's Metropolis: Chicago and the Great West** (New York : W.W. Norton, 1991 pp. 213-18, Cited in Foster, **The Vulnerable Planet : A Short History of the Environment,** p. 74. New York, Monthly Review Press. 1994.

Savaşında ve izleyen soğuk savaş döneminde doğaya verilen zararlar, görülmemiş boyutlara ulaştı. Kitle imha silahlarının yaygın kullanımı, doğal çevreye onarılmaz zararlar verirken, şimdilerde yüz yüze geldiğimiz ekolojik yıkıma da ivme kazandırdı. Vietnam savaşında B-52 bombardıman uçaklarından, Kuzey ve Güney Vietnam'a, Kamboçya ve Laos'a 13 milyon ton bomba atıldığı tahmin ediliyor. Bu rakam İkinci Dünya Savaşı boyunca atılanın 3 katıydı... Thomson'un verdiği rakamlara göre, Vietnam ormanlarının %20'si üzerine boşaltılan 71.1 milyon litre pestisit (zehirli ilaçlar), en verimli 400 bin hektar toprağı zehirledi.[9] Bunlar, savaşlarda çevreye verilen zararın çok küçük bir bölümünü oluşturuyor ve sadece bir fikir versin diye zikrediliyor...

Doğal çevreye verilen zararlar ve neden olduğu sorunlar, kapitalist üretim tarzının mantığının ve sistemin özünde içerilmiş *dinamiğin* doğrudan sonucudur. Bu durum, üretimle insan ihtiyaçları arasındaki doğrudan bağın kopması, üretimin amacının *kullanım değeri* değil, *değişim değeri* olması, üretimin yıkıcı bir rekabet ortamında gerçekleşmesi, sistemin varolabilmesi için sürekli büyüme zorunluluğu, toprağın da diğer üretilmiş şeyler gibi pazarda alınıp-satılan bir mal (meta) durumuna indirgenmesi, sistemin artı-değer sömürüsüne, dolayısıyla kâra dayanması ama her seferinde elde edilen kârın yeniden yatırılarak sermayeye dönüştürülme zorunluluğu, *daha çok, daha büyük ve daha hızlı*'nın yüceltilmesi, bencilliğin kutsanması, eşyanın onu üreten insandan daha 'değerli' sayılması, ölünün canlıya yeğlenmesi, insan mutluluğunun sahip olunan maddi mallar stoğuyla doğru orantılı olduğu düşüncesi, modern burjuva uygarlığının doğaya ve insana saygısızlığı, gücü ve zenginliği kutsaması, velhasıl, araçlarla amaçların yer değiştirip ters-yüz olmasıyla, *öküzün arabanın arkasına koşulmasıyla* ilgilidir. Sistemin her seferinde daha çok ve daha büyük ölçekte

9 William Thomson, **Scorched Earth: The Military's Assault on the Environment, Weapons Incorporated**, Philadelphia, PA: New Society Publichers, 1995.

üretme zorunluluğu, ihtiyaçların da sürekli artmasını gerektiriyor. Aksi halde üretilenin satılması mümkün olmazdı. Bu yüzden burjuva iktisadı tarafından *ihtiyaçlar sonsuzdur* mavalı boşuna uydurulmamıştır. Gerçek dünya'da herşey gibi insan ihtiyaçları da sonludur ama, sistemin mantığı ve işleyişi ihtiyaçları sürekli artırmayı gerektiriyor... Dolayısıyla, sorun, herhangi bir ihtiyacın karşılanamaması, tatmin edilememesi değildir, *kıtlık* bizzat sistemin mantığının dayattığı bir şeydir. Velhasıl, neden-sonuç ilişkisi perspektifi ters-yüz olmuş durumdadır. Sistemin bu niteliği anlaşılmadan, neden olduğu sosyal ve ekolojik kötülüklerle mücadece etmek, nedenlerle değil, sonuçlarla uğraşmaktır. Özel mülkiyete ve kâra yönelik bir ekonomik sistem ve onu destekleyen ve yeniden üreten bir ulus-devlet, doğal çevreyi ve ekolojik mirası ancak tahribedebilir. Oysa, doğanın zenginliği, tüm insanlığın ortak servetidir. Bu temel gerçeği ısrarla inkâr etmek, insanlığın ve uygarlığın içine sürüklendiği tehlikeli süreci hızlandırmak, bir bakıma yangına körükle gitmekten başka bir şey değildir...

Elbette ekolojik bozulmanın ilk defa ortaya çıkmadığı, insan toplumlarının kendilerini yeniden üretme sürecinde çevreye sürekli zararlar verildiği söylenebilir ve böyle bir iddia haklıdır. Gerçekten insan toplumları bitki örtüsünü yok ederek, aşırı otlatma sonucu toprağın biyolojik çeşitliliğini bozarak, ormanları ateşe vererek, kimi zaman aşırı avlanarak, çölleşmeye neden olarak, vb. doğal çevreyi aşındırıyorlardı. Fakat, doğal çevreye verilen bu tür zararlar bir bölgeyle, bir alanla, bir uygarlıkla sınırlı kalıyordu, dolayısıyla global düzeyde çevre sorunları ortaya çıkmıyordu. Oysa, kapitalist üretimin dünyanın en ücra köşelerine kadar her şeyi etkilediği, toplumsal ve doğal yaşamın her veçhesini sömürgeleştirdiği, dejenere etmediği tek bir gözenek bırakmadığı 'küreselleşme çağında' artık durum farklıdır. Şimdilerde çevreye verilen zararlar, tüm gezegeni ve tüm toplumları angaje ediyor. Kapitalizm, toplumsal ve ekolojik kötülükleri de *küreselleştirmiş* durumdadır. Atmosferin ısınmasının sonucu ortaya çıkan iklim değişikliği, ozon tabakasının zayıflaması, canlı türlerinin hızlı bir tempoyla yok olması,

toprak erozyonu ve çöllerin genişlemesi, okyanusların ve nehirlerin kirlenmesi, biyolojik ve genetik çeşitliliğin yok olması... insanlığın geri dönüşü olmayan bir eşiğe yaklaşmakta olduğunun emârelerinden bazılarıdır.

Ekolojik düzeydeki *kötüleşme,* sosyal yoksulluğa ve sefalete de kaynaklık ediyor. Fakat, ekolojik-çevresel bozulmayla toplumsal yoksulluk ve sefalet, birbirinin karşılıklı olarak besleyip-yeniden üretiyor. Dolayısıyla bir *kısır döngü* tablosu ortaya çıkıyor. Çevrenin bozulması, yaşam için gerekli araçları üretmeyi zorlaştırırken, yoksulluk da çevre tahribatının derinleşmesiyle sonuçlanıyor. Bu yüzden, geçerli eğilimler ve süreçler, sadece gelecek kuşakların yaşamını değil, bugün yaşayanları da olumsuz etkilemeye devam ediyor. Kalecik Cezaevinde kaldığım sürede, Dr. Tolga Ersoy birkaç kez ziyaretime geldi. Bir seferinde: "Eskiden gelecek kuşaklar için kaygı duyuyordum, artık kendim için de kaygı duyuyorum" demişti... O günden sonra Ersoy'un söyledikleri aklımdan hiç çıkmadı. Ekolojik bozulmanın ve çevre tahribatının sonuçları daha şimdiden günlük yaşamımızı etkilemekte... Sosyal sorunların ekolojik sorunlarla nasıl bir *bütünlük* oluşturduğunu görmek için, sayısız örnek bulunuyor. Yoksul ülkelere IMF ve Dünya Bankası tarafından *yapısal uyum programları* dayatılıyor. Bu programlar hem yoksulluğu hem de çevre tahribatını büyütüyor. Yoksulluk artışına doğal çevrenin bozulması, 'yenilenemez kaynakların tükenmesi' ve biyolojik-genetik çeşitliliğin aşınması eşlik ediyor. Çokuluslu bankaların kasalarını doldurmayı amaçlayan *yapısal uyum programları*, bu programları uygulayan ülkeleri, sadece sosyal planda değil, ekolojik planda da yoksullaştırıyor. Ama, ekolojik yoksullaşma sadece orada yaşayan insanları değil, tüm insanlığı ve uygarlığın geleceğini angaje ediyor.

Söylediklerimize açıklık getirebilmek için bir kaç örnek verilebilir. Güneydoğu Asya'nın biyolojik çeşitlilik bakımından en zengin ülkelerinden biri Endonezya'dır. Bunca zenginliğe sahip olan bir ülkenin yoksulluk batağında kıvranması, doğrudan, ülke kaynaklarının gözü doymaz yerli-yabancı elit tarafından yağmalanmasının sonucudur. XX. yüzyılın son iki on yılında, bu

ülkenin genetik-biyolojik zenginlik deposu olan 1 milyon hektar orman tahrip edildi. Yirmi yılın sonunda ormansızlaşma üç kat arttı, ama, Endonezya dünya dayanıklı kereste 'ihtiyacının' %70'ini 'üretiyordu'! Her yıl kereste ihracından 3 milyar dolar kazanıyor... Ormansızlaştırılan (çoğu zaman da yakılarak) alanlar yine ihraç edilmek üzere kauçuk, vb. üretimine tahsis edildi. Toprak edinmek üzere 'bilinçli' yakılan ormanlar, ibret verici bir skandal halini aldı. 100 milyon insanın yaşadığı bölgede gökyüzü duman bulutuyla kaplandı. O kadar ki, uçaklar düştü, gemiler çarpıştı. Hava o kadar kirlendi ki, hükümet geçici bir süre alarma geçti. Fakat yangınlarla ormanları, dolayısıyla biyolojik çeşitliliğin yok edilmesi, sadece Endonezya'ya özgü istisnai bir durum değildir. Zenginlerin aç gözlülüğü, Malezya'da da benzer bir yıkıma neden oldu. Ormanlarla birlikte, binlerce, onbinlerce hayvan ve bitki türü yok olup gitti. Giderek dünya orman örtüsünü kaybediyor. XX. yüzyılın son 15 yıllık döneminde, ormanla kaplı alan 180 milyon hektar azaldı. Bir fikir vermek için yaklaşık Meksika'nın yüzölçümü kadar! Bazı tahminlere göre, XX. yüzyılın son on yıllarında yakılan orman, tüm insanlık tarihinde yakılandan daha fazlaydı...

'Yapısal Uyum Programı' uygulayan Filipinlerde de durum farklı değil. Filipinler, borç ödemek üzere ihracatını artırdıkça (zira, sağlanan dövizin % 25-30'u borç ödemeye tahsis ediliyordu), ormanları azaldı, ülkenin biyolojik-genetik zenginliği aşındı. Filipin ormanları 1990'ların sonunda %18'e geriledi. Orman ürünlerinin en büyük kısmı Japonya'ya ihraç edildi. Dış borç ödemek için doğal zenginliğin tahribedilmesi, benzer durumdaki tüm ülkeler için geçerlidir. Bir Kara Afrika ülkesi olan Ghana, borçlarını ödemek için kakao üretimini artırdı, ama, dünya piyasalarında kakao fiyatlarının % 48 oranında düşmesi (1986-1989) sonucu, yeniden borçlanmak zorunda kaldı. Kakaodan umduğu geliri elde edemeyince, Dünya Bankası'nın da katkılarıyla ormanları işletmeye (tahrip etmeye demek daha uygun) yöneldi. 1974-1987 aralığında yıllık kereste üretimi 147 bin metreküpten, 413 bin metreküpe çıktı. Zaten yetersiz olan orman alanı daha da azaldı. Yok olan sadece ormanlar değildi,

onunla birlikte su kaynakları da yok oldu, ülkenin biyolojik çeşitliği aşındı, altın üretimi için devreye sokulan yöntemler, önemli sağlık sorunları yarattı...

Aşırı zenginlik gibi, aşırı yoksulluk da çevre tahribatını derinleştiriyor. Birilerinin şımarık tüketimi, doğal çevre tahribatını artırmak pahasına gerçekleştiği gibi, aşırı yoksulluk da çevreyi bozucu sonuçlar ortaya çıkarıyor. Yoksulluk ve çaresizlik, insanların doğal çevre üzerindeki baskısını artırıyor. Topraklar daha yoğun kullanılıyor, verimsiz, marjinal topraklar üretime açılıyor, ormandan toprak kazanma yoksullar için bir çözüm gibi görünüyor, oysa bu erozyonu daha da artırıyor, avlanma başlı başına bir geçim ve yaşam kaynağı haline geliyor ve hayvan dokusunu aşındırıyor... Bu yüzden, burjuva düşüncesinin *ekonomik olanla sosyal olan* ayrımı saçmadır ve olaylar arasındaki nedensellik ilişkisini gözden uzaklaştırmaya yarıyor. Aynı şekilde, doğa bilimleriyle sosyal bilimler denilen arasına örülen duvarlar da, bu durumu pekiştirici işlev görüyor... oysa, insanlığın yüz yüze geldiği sorunlar bir bütündür ve ancak kapsayıcı bir perspektifle kavranabilir.

Hızla artan nüfusun doğal çevre üzerinde yarattığı baskı, önemli sorunlardan birini oluşturuyor. Sadece 1990 yılında dünya nüfusundaki artış, geride kalan 10 bin yıldaki artıştan fazlaydı. Son 30 yılda dünya nüfusu %40 ve tüketim de 4 kat arttı ki, bunun doğal çevre ve biyolojik çeşitlilik, atmosferin ısınması, genetik çeşitliliğin yok olması, canlı türlerin tükenmesi gibi, onarılmaz sorunlar ve kötülükler yaratması kaçınılmazdı. Sanayi üretimi arttıkça, barajlar yükseldikçe, tarımsal üretim ve 'verimlilik' arttıkça (tarımsal verimliliğin ne pahasına arttığı önemlidir!) hem sosyal hem de ekolojik sorunlar büyüyor ve insanlığı ve uygarlığı geri dönüşü olmayan tehlikeli bir eşiğe doğru sürüklüyor. Zira, kapitalist üretim, *doğal sermaye* üzerindeki tahribatı yok sayıyor. İnsan toplumuyla doğal çevre arasındaki *tamamlayıcılık* ve *karşılıklı belirleyicilik* ilişkisini dikkate almıyor. Kısa vadede en çok kâr elde etme kaygısı, üretim ve tüketim çılgınlığı, sermayenin genişletilmiş yeniden üretimini sağlarken, doğanın kendi kendini yenileme yeteneğini

aşındırarak, insanlığın geleceğini karartıyor.

Birilerinin ne pahasına *zenginleştiğini* tartışmanın zamanı çoktan gelmiştir. Marmara Denizini bir lağım ve zehir çukuruna çevirmenin karşılığı nedir? Hangi milli gelir artışı, bu güzelim denizi bu duruma getirmeyi haklı çıkarabilir? *Hangi petrokimya fabrikasının ürettiği tonlarca ürün, tonlarca deterjan bir bardak temiz suyla değiştirilebilir?* İki denizi dünyada eşi olmayan su yolları (boğazlar) ile bağlayan bu eşsiz doğa hârikası, sadece biyolojik zenginliği açısından bile kıskançlıkla korunması gereken bir servet değil miydi? Ege bölgesinde Ege Denizine dik ve birbirlerine paralel yerleşen dağ sıraları arasında, suladıkları ovalara da adlarını veren üç nehir var. Güneyden kuzeye doğru, Büyük Menderes, Küçük Menderes ve Gediz Nehirleri ve ovaları. Binlerce yıl bereketin ve doğal zenginliğin sembolü olmuş bu nehirler ve ovalar, Hititleri, Lidyalıları, Persleri, Bizanslıları, Osmanlıları ve başka nice medeniyetleri üzerinde taşımış, çeşit çeşit meyvenin, sayısız bitki ve hayvan türünün yaşadığı, insanları binlerce yıl besleyip mutlu etmiş güzelim ovalar... Sularında çeşit çeşit balığın kaynaştığı o güzelim nehirler... Eskilerin: "Dağlarından yağ, ovalarından bal akar" dedikleri Aydın ili şimdi ne durumdadır? Yakın zamanlara kadar Aydın ve Söke ovalarının hayat kaynağı olan Büyük Menderes, bugün bu ovalara bolca tuz, asit, zehirli ağır metaller, tarımda kullanılan ve onlarca yıl doğada parçalanmadan kalabilen böcek öldürücü ilaçlar, sanayi artıkları, lâğım suları, biyolojik yaşam için yıkıcı etkileri olan deterjanlar taşıyor... Artık, kirletilmiş Büyük Menderes, Ege Denizini de kirletiyor...

Bugün Ege ovalarının tümünün durumu iç karartıcı ve ümit kırıcıdır. Milyonlarca yıldır çevresine hayat veren, on binlerce yıldır insanları besleyen nehirler, bugün içinde katran ve renkli zehirli suların aktığı zavallı dere yataklarına dönmüş durumdadır. Gediz Nehrinin aşağı bölümlerinde akan suyun büyük bölümü çoktan nehir suyu olmaktan çıkmış durumdadır. Nehrin suları yukarı havzada barajlarla tutulmuş, büyük bölümü sulama kanallarına aktarılmış ve Gediz susturulmuştur... Aşağı havzada akan da, Salihli, Turgutlu, Manisa'nın lâğım suları, sanayi tesis-

lerinin atık sularının oluşturduğu *zehirli bir sıvıdır* ve buna hâlâ *nehir* denmektedir. Bugün Büyük Menderes, Küçük Menderes ve Gediz, suladıkları ovalara yüz binlerce yıldan beri tertemiz kaynaklarından çıkan, havzalarından aldıkları organik ve inorganik maddelerle zenginleştirdikleri suyu değil, zehirli ağır metalleri, asitleri, lâğım sularını taşıyor... Artık Büyük Menderes, Söke Ovasında, Küçük Menderes, Ödemiş, Tire ve Pamucak'da, Gediz, Menemen Ovasında ağaçları kurutuyor, suladığı sebzeleri zehirliyor. Vaktiyle devâsâ boylara erişen yayın balıkları, tatlı su levreklerinin ve sazanların kaynaştığı bu nehirlerde, artık balık nesli tükenmiş durumda... Barajlarda yetişen balıklar da sağlığa zararlı...

Barajlar kurmak marifet sayılıyor, oysa, nehirler üzerine kurulan barajlar bütün bir ekosistemi altüst ediyor. Nehirler, havzalarından mineralleri ve organik maddeleri alarak zenginleşir, alüvyonları ovalara taşır. Böylece, zengin bir doğal yaşam için uygun ortam yaratılır. Balıklar nehirde yukarı ve aşağı doğru göçler yaparak yaşam döngülerini tamamlarlar. Oysa, baraj inşası, yüksek bölümlerden taşınan ve aşağı bölümler için hayâtî önemi olan verimli toprakları, mineral ve organik artıkları baraj gölüne hapseder. Daha geniş alanların sulanması suretiyle verim artışı hedeflenirken kayıplar başlamıştır. Kısa vadede gerçekten daha çok ürün elde edilebilir, ama, orta ve uzun vadede durum hiç de öyle değildir. Nehirler, havzadan nehre karışan organik maddeleri, ağaç ve ot kalıntılarını ölen hayvanların artıklarını taşıyıp-dönüştürerek bir ekosistem oluştururlar. Barajlar bu değerli organik maddeleri ve verimli çamurları tutarak, aşağıya soğuk, berrak ama cansız bir su bırakırlar. Bir bakıma, üzerine barajlar kurulan bir nehir, zamanla ölü bir su kanalına dönüşüyor.

Barajlarda biriken su büyük ölçüde tuz içeriyor. Bu suların araziye geniş çapta yayılması, buharlaşmanın da etkisiyle, aşırı miktarda tuzun toprakta kalmasına neden oluyor. Nitekim, Fırat Nehrinin sularıyla yapılan sulamada, 1 hektar toprakta 1100 kilogram tuz kaldığı tahmin ediliyor. Ayrıca, tuzlu su ile yapılan sulama sırasında, taban suyu da yukarı çekilmekte ve suyun tuzu

da toprağın yüzeysel kısmına oturmaktadır. Toprağın biyolojik olarak aktif, çok değerli üst tabakasının tuzlanması, suni gübrelerden dolayı asitlenme, böcek ve yabâni ot mücadelesinde kullanılan zehirler nedeniyle canlılığını yitirmektedir. Toprağın kendini temizlemesi (yenilemesi) de çok zor ve çok uzun zaman isteyen bir süreçtir. Genel bir perspektiften bakıldığında, barajlarla ilgili olarak söylenebilecek olan şudur: Bunların 'ettiği sevap ürküttüğü kurbağaya' değmiyor. Baraj gölleri, nehirlerin taşıdıkları kum, çakıl ve topraklarla belli süreler içinde doluyor ve 40-50 yıl içinde kullanılmaz hâle geliyorlar. Nitekim, baraj havzasında fazla alüvyon olmadığı durumlarda, barajın ömrü 50-70 yıla kadar uzayabilir. Buna karşılık, Türkiye'de birçok baraj havzasının ağaçlandırılmayışı ve erozyonun büyüklüğü nedeniyle, barajların 10 ile 20 yıl gibi çok kısa sürelerde ekonomik ömürleri dolmaktadır. Karamanlı barajı 13 yılda, Altınapa 10 yılda, Kartalkaya 19 yılda, Kemer 12 yılda büyük oranda dolmuştur. Bu barajların inşası için harcanan kaynak, neden olduğu biyolojik, genetik, çevre üzerindeki olumsuz etkiler göz önünde alındığında, sadece ekonomik açıdan bile, tam bir iflas tablosunun ortaya çıktığın söylemek abartma olmaz. Fakat, sorunun ekonomik veçhesi asıl sorunun sadece küçük bir yanıdır. Eğer, baraj inşasının ve kalıntılarının uzun yıllara yayılan olumsuz etkileri *maliyete* eklenirse, üretilen elektriğin kilowatının çok pahalıya geldiği söylenebilir. Zira, ekolojik bozulmanın ve doğal yıkımın olumsuz etkileri yüzyıllarca sürecektir ve çoğu zaman da asla telâfisi mümkün olmayacaktır. Unutmamak gerekir ki, barajlar, insanlığın paha biçilmez tarihi mirasını oluşturan bir çok eseri ve antik yerleşim alanını da yutmakta ve sonsuza kadar balçığa gömmektedir. Göç etmek zorunda kalan çok sayıda insanın yaşadıklarını, göçün neden olduğu sayısız ekonomik, sosyal ve kültürel sorunları tartışmak neredeyse kimsenin aklına gelmiyor... Bu vesileyle, sadece Asya ülkelerinde baraj inşası sonucu göç etmek zorunda kalan insan sayısının yaklaşık 80 milyon olduğu hatırlanmalıdır...

Bu bağlamda, barajlar konusunda klasikleşmiş örnek olan Assuan Barajıyla ilgili kısa bir hatırlatma uygun olur. Binlerce

yıldır Orta Afrika'dan taşıdığı zengin suları ile Mısır'a hayat veren ve insanlık tarihinin en parlak, en göz kamaştırıcı medeniyetlerinden birinin kaynağı olan Nil Nehri, taşkınları bile berekete dönüştüren, kutsal bir nehir sayılırdı. Nil üzerine Assuan Barajı inşa edildi. Bu baraj, Mısır'ın zenginliğine zenginlik katacaktı ve dönemin en büyük baraj projelerinden biriydi. Başkan Cemal Nasır için de bir prestij kaynağıydı. Nitekim Nasır, Mısır halkının gözünde 'Nil'i durduran adam' diye anılır olmuştu. Nil'i durdurmak... Doğaya yapılan gereksiz ve yanlış bir müdahale, olumsuz sonuçları kısa sürede ortaya çıkan talihsiz bir deney... Orta Afrika'nın zengin ekvatoral kuşağının, insan türünün ortaya çıktığı verimli toprakların bereketini Mısır'a taşıyan Nil, ne yazık ki, bu zenginliğini, Assuan baraj gölünde ve büyük baraj seddinin arkasında bıraktı. Daha çok alan, daha fakirleşmiş bir su ile sulanır oldu. Baraj yüzeyinde buharlaşma ile, büyük miktarlarda su kaybedilirken, tuz, asitler ve ağır metaller bakımından "zehirlendikten" sonra salman su, sulanan alanların kısa zamanda tuzlanmasına ve çoraklaşmasına neden oldu. Her sulama sonunda büyük miktarda tuz toprakta kaldı. Bölgenin nem oranı arttı. Isı artışı çevredeki doğal yaşamı alt-üst etti. Birçok balık türü yok oldu. Sağlık sorunları ortaya çıktı. Bulaşıcı hastalıklar arttı. Bitki örtüsü fakirleşti. Velhasıl ekolojik denge bozuldu... Artık Mısır, Assuan barajının neden olduğu kötülüklerle baş edemediği için, dış yardıma muhtaç hale gelmiş durumda... Doğanın, "bedelsiz yarar olmaz" kuralı bir kere daha doğrulanmıştı... Nil, kendisine yapılan müdahaleyi affetmedi. Nehirler üzerine barajlar kurmak, nehirleri *susturmak* anlamına geliyor. Nehirlerin doğasıysa, en uygun alanlarda yataklar oluşturarak doğal yapıyla uyum içinde akmayı gerektiriyor...

Sera etkisinin neden olduğu atmosferin ısınması ve iklim değişikliği, ozon tabakasındaki deliğin büyümesi, atmosferin ısınması sonucu buzulların erimesi ve deniz seviyelerinin yükselme riski, vb. elbette son derece önemlidir ve vakitlice önlem alınmazsa şimdilerde tasavvur bile edemeyeceğimiz yıkıcı sonuçlar kaçınılmaz olacaktır. Fakat, bütün bunlardan daha

vahim olan, canlı türlerinin hızlı bir tempoyla yok olmasıdır. Bu günkü eğilimler devam ederse önümüzdeki 50 yıl içinde yaşamın kaynağı olan bir çok bitki, hayvan ve biyolojik çeşitlilik yok olacaktır. Nitekim, bazı tahminler, gelecek 50 yılda tüm canlı türlerinin üçte birinin yok olacağını gösteriyor. Norman Myers, son 35 yılda sadece Brezilya'da günde 4 canlının yok olduğunu ileri sürüyor.[10] Atmosfere karışan ve sorun yaratan gazları azaltmak mümkündür ama nesli tükenmiş binlerce, yüz binlerce canlı türünü bir daha yaşama döndürmek mümkün değildir. Bu yüzden, yaşamı var eden ekolojik sistemin ve doğal zenginliğin korunması daha da âcil bir sorun olarak kendini dayatmaktadır. Fakat, mevcut üretim ve tüketim çılgınlığı devam ettikçe, canlı türlerinin yok olma süreci ivme kazanacaktır ve belirli bir eşikten sonra da, geriye kurtarılacak bir şey kalmayacaktır.

Nüfus artış tahminleri gerçekleşirse, şimdilerde 6, 2 milyar olan dünya nüfusu, 2054 yılında 9 milyara ulaşacaktır. Artan nüfusun doğal kaynaklar ve biyolojik çeşitlilik üzerindeki baskıyı daha da artırması kaçınılmazdır. Nüfus artış hızı küresel ölçekte gelir dağılımı adaletsizliğini ortadan kaldırarak, insanlara geleceğe güvenle bakmalarını sağlayan bir ortam sunarak sınırlanabilir. Zira, nüfus artış oranının yüksekliği, türlerin kendini güvende hissetmemelerinin de bir sonucu olarak tezahür ediyor. Bir canlı türü yaşam karşısında ne kadar kötü durumdaysa, üreme içgüdüsü de o kadar güçlüdür. Nitekim nüfus artış hızının en zengin ülkelerden en yoksullara doğru gittikçe, büyümesi, aynı şekilde her bir ülkede, varlıklı sınıflardan yoksullara doğru nüfus artış oranının büyümesi, söylediğimizi doğrular niteliktedir. Elbette artan nüfus, gezegenin zenginliğinden daha büyük pay isteyecektir ve bu onun hakkıdır! Demek ki, hem artan nüfusun hem de daha fazla refah talebinin, eko-sistem üzerindeki baskısı kaçınılmaz olarak büyüyecektir. Bu konuda John Bellamy Foster'in gözlemleri, nasıl sonu olmayan bir yola

10 In Franz J. Broswimmer, **Écocide, Une brève histoire de l'extinction en masse des espèses,** Parangon, Paris, 2003, s. 13.

girildiğini gösteriyor. Eğer 1970-1990 aralığında olduğu gibi dünya sanayi üretimi yılda ortalama %3 büyürse, dünya üretimi 25 yılda iki kat, yüz yılda 16 kat, her iki yüzyılda 250 kat, üç yüzyılda da 4000 kat artacaktır...[11] Bunun gerektirdiği enerji, hammadde ve atıkları, doğal çevre ve biyolojik çeşitlilik üzerinde yarattığı baskıyı, düşünmek bile ürperticidir.

Söylediklerimize açıklık getirmek için, François Schneider'in tahminlerini hatırlatabiliriz. F Schneider, Bugünkü üretim ve tüketim düzeyinin *sürdürülebilmesi* için bile, iki gezegene ihtiyaç olduğunu ileri sürüyor. Oysa, yukarıda ifade ettiğimiz gibi, hem nüfus artıyor hem de yoksul çoğunluğun refah düzeyinin yükseltilmesi gerekiyor. Zira, dünya nüfusunun %19'unu oluşturan emperyalist ülkeler, dünya kaynaklarının %80'ini kullanıyor! Zenginler, yoksullardan 16 kat daha fazla kaynağa el koyuyor... Eğer, dünya ölçeğinde her insanın eşit tükettiği ve 2050 yılında dünya nüfusunun %60 arttığı varsayılırsa, bu, Üçüncü Dünya Ülkeleri tüketiminin 24 kat artması demek olacaktır ki, *sürdürülebilirlik* için *tam 12 gezegen gerekecektir*. Dolayısıyla, diyor Schneider, dünya tüketimini yarı yarıya azaltmak için, zengin ülkelerin tüketiminin 12 kat azaltılması gerekiyor ki, yoksul ülkelerin geliri ikiye katlanabilsin.[12]

Demek ki, tam bir sürdürülemezlik tablosuyla karşı karşıyayız. Öyleyse ne yapmak gerekiyor? Zira, insan soyunun eylemi, kendi de bir parçası olduğu doğal çevreyi ve yaşamın kaynağını, akıl almaz bir şekilde yok ediyor. Oysa, insan sadece biyolojik çeşitliliğin bir parçası değil, aynı zamanda ona bağımlıdır. Sadece insanın yaşadığı bir dünya mümkün değildir. Bir canlının varlığı, diğerlerinin varlık nedenidir. Kaldı ki, canlı türleri herşeyden öteye estetik bir değere de sahiptir. Her canlı türü yaşamın güzelliğidir. Kuşların ötmediği, çiçeklerin açmadığı,

---

11 *Global Ecology and the Common Good,* Monthly Review, 1996, February (46-9), pp. 1-10.

12 Bkz: *Point d'efficacité sans sobriété. Mieux vaut débondir que rebondir*, Silence, No: 280, Février 2002 (mükerrrer baskı) pp. 14-17.

denizlerinde, göllerinde, ırmaklarda balıkların yüzmediği... bir dünya olabilir mi? Bu dünyada her canlı *değerlidir* ve varolmayı hak ediyor... Oysa, sadece 1990-2000 arılığında 50 bin canlı türü yok oldu... İnsanlar da buna dahil: 1992 deki sayımda Amazon ormanlarında yaşayan 'yerli nüfusun' sadece 200 bin olduğu görüldü. Sömürgecilik öncesinde aynı yörede 9 milyon insanın yaşadığı tahmin ediliyordu...[13] Artık tropikal ormanlar yeryüzünün sadece %2'sini kaplıyor. Buna rağmen hâlâ tüm bitki ve hayvan zenginliğinin %70'ni barındırıyor. 1950 den 1990'a 40 yıllık dönemde, dünya orman alanı 350 milyon hektar azaldı. Şimdilerde yılda 3 milyon hektar orman alanının tahrip edildiği tahmin ediliyor. 1972'den bu yana, dünyanın 'yeşil akciğeri' sayılan Amazon ormanlarının 530 bin kilometre karesi tahrip edilmiş durumda. Şimdilerde yaklaşık 1 milyar insanın yaşam alanı çölleşmeye mâruz ve susuzluk kâbusa dönüşüyor.

Mutlak kesinlik şu ki, son beş yüz yılın modernleşmeci projesi iflas etmiş, paradigma çökmüştür. Ekolojik felâket hızla yaklaşırken bu aymazlık neden? İnsanlar hâlâ teknolojiden medet umuyor. Teknolojinin tüm sorunları çözeceğini sanıyor... Bugün karşı karşıya olduğumuz sefil durum, kapitalist-emperyalist yağma ve talanın hizmetindeki teknolojinin eseri değil mi? Dünya'yı bu hâle getirenler şimdi de başka gezegenlere göz diktiler ama, bu asla bu gezegenin insanlarının sorunlarının çözümü için uygun değildir. Bir başka gezegene gitmek, Perşembe Pazarına gitmek gibi bir şey değil.

Geriye paradigmayı değiştirmek kalıyor. Üstelik bunu vakitlice yapmak kaydıyla... Bunun için de, kafaları sömürgeleştiren bir dizi ideolojik safsatadan yakayı kurtarmak şart. Bir kere, insan mutluluğunun ve refahının mutlaka sahip olunan mal stoğuyla, eşya ile orantılı olduğu yaklaşımının reddedilmesi gerekiyor (sahip olunan eşya stoğu büyüdükçe, refahın, 'mutluluğun', velhasıl yaşam kalitesinin de arttığı düşüncesi saçmadır); ikincisi, dünyanın *sonlu* kaynakların sınırlı olduğunun

13 Aktaran Jean Zeigler, **a.g.e.** s. 143-144.

anlaşılması gerekiyor. Bugünkü tarzda 'zenginlik artışı' yaratmanın imkânsız ve saçmalığının bilince çıkarılması gerekiyor. Fransız devriminin üç sloganı olan *özgürlük, eşitlik ve kardeşliğin* gerçekten ete kemiğe büründürülmesi, *ekonomik, ekolojik ve politik demokrasinin* gerçekleştirilmesini gerektiriyor. Bu amaçla da yaşam tarzımızı vakitlice değiştirmek, insan soyuna (*homo sapiens sapiens)* yaraşır bir yaşam tarzı yaratmak için ayağa kalkmamız gerekiyor. Eğer, bir sorun hakkında fikriniz varsa, bir soruyu ortaya atabiliyorsanız, bu, onu çözme potansiyeline ve yeteneğine de sahip olduğunuz anlamına gelir.

Eğer, sorunlar, doğal çevreyi ve yaşamın kaynağını tahrip eden bir üretim ve tüketim modelinden kaynaklanıyorsa, o zaman yapılacak şey, geçerli üretim tarzını değiştirmektir. Atmosferin ısınmasının, havanın, suyun ve toprağın kirlenmesinin en önemli nedenlerinden biri, fosil yakıtların aşırı kullanılmasıdır. (Şimdilerde kullanılan enerjinin dörtte üçten fazlası gaz, petrol, kömür ve uranyumdan oluşuyor). Doğayı kirleten, üstelik tükenir enerji kaynakları yerine, pekâlâ, güneş enerjisi, rüzgar enerjisi, atıklardan sağlanan biyomas enerjisi, hidrojen enerjisi, ama, olabildiğince az hidrojik enerji, vb. kullanılabilir veya yenileri keşfedilebilir. Bunu yapmanın koşulu da çokuluslu enerji tekelleriyle hesaplaşmaktan geçiyor. Enerji tüketimini azaltmak pekâlâ mümkündür, ama, bunun için elektrikli diş fırçası türü şımarıklığa son vermek gerekir. Bir kere patlamalı motorlu araçların kullanılması ivedilikle durdurulmalıdır. Otomobil ve uçakla yapılan ulaşıma son verlilip, onun yerine tren, vapur, yelken, bisiklet, yaya seyahat, vb. tercih edilebilir. Kamu ulaşımı yeniden özendirilmelidir. Kamu ulaşımı doğaya olabildiğince az zarar veren, temiz ve konforlu, kazaları azaltıcı, güvenli, insana yakışır bir ulaşım tarzıdır. Son beş yüz yıla damgasını vuran küstah 'yok etme kültürü', tüm sorunlara kaynaklık ediyor... Küreselleşme çağının temel sloganı artık: *Yok ediyorum öyleyse varım*, olmuştur...

Yukarıdaki öneriler kimilerine, saçma, ütopik, veya imkânsız görünebilir. İnsanların günün bilmem kaç dakikasını o *harikalar yaratan* araba reklamlarını seyrederek geçirdiği bir dünyada,

söylediklerimizin yadırganması şaşırtıcı değildir. Oysa, sorunu bir *bütün* olarak kavramaya niyetliyseniz, durumun hiçte öyle olmadığı görülecektir. Bugün birileri özel otomobile sahipse, bu başkaları sahip olmadığı için ve başkaları aleyhine mümkün oluyor. Başkaları sahip olmadığı için, küçük bir azınlık araba kullanıyor ve ekolojik hasarlar pahasına hak etmediği bir kaynağa sahip oluyor. Üretilen her yeni otomobil büyük bir başarı, bir kalkınma ve refah göstergesi olarak sunuluyor ve insanlar da buna inanıyor... Oysa, 'üretilen her araba, doğacak her çocuğun aleyhine mümkün oluyor.' Bugün dünyadaki insanların sadece beşte birinin (%20) özel arabası var ve bu, ancak %80'in arabası olmadığı için mümkün olabiliyor. Dünya'da uçağa binebilenlerin oranı sadece %6 dır. Geriye kalan %94'ün de uçağa binmesi mümkün mü? Veya daha ne kadarı? Bugün dünyada yaşayanların yaklaşık %80'ninin buzdolabı ve telefonu yok... Siz cep telefonu reklamlarına aldırmayın... ABD'de nüfusun üçte birden fazlası *obez* (şişmanlık hastası) ve bu çok yemekle ilgili... Şimdilerde bilim adamları obeziteye karşı bir *gen* geliştirmek için hummalı bir çalışma içinde... Gen üretmek yerine insanlar daha az yeseler olmaz mı? Olmuyor, zira sistemin ayakta kalabilmesi, insanların her seferinde daha çok yemesine bağlı...

Dünyanın yüz yüze geldiği ekolojik sorunlar bu kadar açık ve tehlikeli bir eşiğe gelmişken, insanların umursamazlığı son derecede rahatsız edici. Bu konuda başlıca iki tür tepki söz konusu: Bazıları sorunun farkında değil, yangından habersiz; diğerleri de yangının uzakta olduğunu, şimdilik kendisi için bir tehlike oluşturmadığını sanıyor. Mâlum, *benden sonra tûfan* aymazlığı... Elbette bu durumun, genel olarak bilim denilenin, sorunları yeterince ve hak ettiği gibi gündeme getirmemesi, medyanın da tam bir afyona dönüşmesi ve insanların bilincini uyuşturmasıyla doğrudan ilgisi var. Medya, insanlığın temel sorunlarını gündeme getirip, duyarlılık yaratmak, gerçeğin resmini sunmak yerine, yok saymayı yeğliyor, zira çoktan gerçek anlamda medya olmaktan çıkmıştır. Şarkıcıların, türkücülerin, mankenlerin, futbolcuların, 'yüksek sosyetenin'

aşk maceraları, yedikleri içtikleri, bindikleri ciplerin markası... bir de en çok kâr eden şirketler, en çok satan ürünler, en başarılı işadamları, borsa, faiz, döviz... medyanın yegane ilgi alanını oluşturuyor. Gazeteler ve ana haber bültenleri, bilinçli olarak asla temel sorunları gündeme taşımıyor. Eğer 'adına yaraşır' bir medya olsaydı, her günkü akşam haberlerinde ve gazete manşetlerinde şu tür haberler yer alırdı: *"Bugün de 100 canlı ve bitki türü yok oldu, yaklaşık 50 bin hektar tropikal orman tahrip edildi, dünyadaki çöller 20 bin hektar daha büyüdü, dünya ekonomisi bugün de 22 milyon ton petrol tüketti ve önümüzdeki 24 saatte atmosfere sera etkisi yaratan 100 milyon ton gaz daha bırakmış olacağız..."*[14]

Bu alt-bölümü bitirmeden, önemli gördüğümüz bir hususa kısaca değinmek uygun düşüyor. Çevre sorunları, ekolojik sorunlar büyürken, kaçınılmaz olarak çevre duyarlılığı da büyüyor, ama, bu duyarlılık, ya sorunun kaynağına inmekte yetersiz kalıyor, ya da emperyalist güç odakları tarafından manipüle edilerek, saptırılıyor. 1972'den beri Birleşmiş Milletler bu konuyla ilgileniyor, neredeyse tüm devletlerde çevre bakanlıkları var. Bugüne kadar çevre ve ekolojik sorunlarla ilgili üç büyük zirve yapıldı (1972 Stockholm, 1992 Rio, 2002 Johannesburg). Fakat, bu zaman zarfında çevrenin kötüleşmesi, ekolojik dengenin bozulması, canlı türlerinin yok olma süreci daha da hızlandı. Bir tarafta neoliberalizm şampiyonluğu yaparken, diğer tarafta da çevre sorunlarının çözümü için bir şeyler yapmak zaten mümkün değildir. Zira, BM çevresindeki temel yaklaşım, sorunun kaynağına inmekten, kapitalist sistemin mantığını tartışmaktan özenle kaçınıyor. Zaten, başka türlüsü de beklenemezdi... Zirveler yapmakla, her yılın bir gününü (6 Haziran) *dünya çevre günü* olarak kutlamakla, vb. geçerli süreci tersine çevirmek mümkün değildir. Dolayısıyla, BM'nin çevre sorununu çözmeye yönelik 'resmî yaklaşımı', Dünya Bankası'nın yoksullukla mücadele söylemine benziyor... Söylenenlerle yapılanlar arasında bâriz bir uyumsuzluk var ve

14 Franz J. Broswimmer, **Ecocide, a.g.e.** s. 13.

amaç hep aynı; seyirciyi oyalamak... Çevre koruması için BM'nin yıllık bütçesi 100 milyon dolar, günde silahlanmaya harcanan da 2 milyar dolar...

Fakat, silahlanma sadece toplumsal refah aleyhine gerçekleşmiyor. En büyük çevre kirleticilerden biri 'silahlı kuvvetlerdir'. Silah üretimi, silah denemeleri, silahların stoklanması ve savaşlar, çevre tahribatının başlıca araçlarından biridir. Canadian Peace Report, mevcut silahlı kuvvetlerin, doğal çevreye verilen zararın %10'u ile 30'undan, hava kirliliğinin % 6 ile %10'undan ve ozon tabakasının delinmesine neden olan kloro-floro-karbon'un da %20'sinden sorumlu olduğunu ileri sürüyor[15] Bugün dünyada 50 bin nükleer silah stoğu var ve bunlar başlı başına bir felâket kaynağı... Sadece ABD tarafından her yıl 500 bin ton zehirli atık 'üretiliyor'! Silahlar insanları öldürmek için üretiliyor ama doğayı nasıl öldürdüğü pek tartışılmıyor. Yaşamın kaynağı yok edilirken, durmadan 'süper' silahlar üretiliyor ve bunun 'milli savunma' için yapıldığı söyleniyor. Aslında şu milli savunma dedikleri, silah tekellerinin, silah tüccarlarının ve silah ticaretinden her seferinde yüklü 'komisyon' alan halk düşmanı oligarşilerin adamlarının çıkarından başkası değildir. Toprak kirlenir, su kirlenir, hava kirlenir, canlı yaşamı var eden doğal çevre yok olurken, *milli savunma* edebiyatı da ne demek oluyor? Bu, tam bir saçmalık değil mi? Aslında bu, bir adamın önce evini ateşe verip, sonra da evini korumak için etrafına yüksek duvarlar örmeye çalışması gibi bir şeydir... Durum böyleyken, söylem hep aynı: *Bir karış toprağı, bir çakıl taşını vermeyiz*! Herhalde bu gidişle, geriye çakıl taşından başka bir şey kalmayacak... Neyi *savunduklarını* biliyor olmalılar...

3. Etik Yozlaşma, Ahlâki Çürüme ve 'Anlam Kaybı'

"En sonunda, insanın ayrılmaz parçası olan herşeyin alışveriş ve pazarlık konusu olduğu zaman gelip çattı. Bu, o zamana kadar el değiştiren fakat ticaret konusu olmayan, erdem, duygu,

15 Bkz: William Thomson, **Schorched Earth: Military Assault on the Environment... a.g.e.**

kanaat, bilgi ve bilinç gibi şeylerin de ticaret konusu olduğu bir zamandır. Tek kelimeyle her şey ticaret konusu oldu. Bu, genel kokuşma ve evrensel ölçekli alış-veriş dönemidir. Eğer ekonomik terimlerle ifade etmek gerekirse, bu, maddi olsun manevi olsun, her şeyin gerçek değerinin saptanması için pazara getirildiği bir zamandır."[16] Karl Marx bunları 1847 yılında yayınlanan *Felsefenin Sefaleti* adlı eserinde söylüyordu. Aradan geçen bir buçuk yüzyılı aşkın zaman sonra, yazık ki, söylenenlerin değeri daha da artmış görünüyor. İnsana dair, onun yaşamına dair, yaşamın tüm veçhelerine dair ne varsa *metalaştığı, paralılaştığı, soysuzlaştığı* bir insan toplumu sürdürülebilir midir? Değer ölçüsünün yok olduğu, hiçbir *dayanak noktasının, nîrengi noktasının* kalmadığı, anlam kaybının istisna değil, kural haline geldiği bir insanlık hâlâ adına yaraşır olduğunu iddia edebilir mi? Hâlâ *homo sapiens sapiens*'in varlığından söz etmek mümkün müdür? Velhasıl bu sefil durum nasıl açıklanabilir?

Babasıyla kırda yürüyüşe çıkan çocuk, birden irkilip: 'Söyler misin baba kime ödeme yapacağız' diyor.[17] Oraya gelene kadar hep ödedikleri için, çocuk 'eksikliği' hissediyor... 1980'li yıllarda Çin'de lise öğrencileri bir gölün kıyısında piknik yapıyorlar. Boğulmak üzere olan bir arkadaşları için oradan geçen bir adamdan yardım istiyorlar, adam, hık-mık ettikten sonra, "kurtarırsam ne kadar ödeyeceksiniz" diyor.[18] "İstanbul'da ulaşımı durduran kar, eskinin dayanışmasını gelir kapısına çevirdi. İşsizler yolda kalan araçlara yanaştı: 'Abi, 3 milyon ver de itelim.' Kimileri yolda kalan araçların tekerleklerinin altına kömür tozu dökerek, kimisi de düşmüş zincirleri satarak para kazandı. Zor durumdaki sürücüler de yardım isterken, 'beyler parasıyla' diye cazibe merkezi yarattı."[19] 2002 Dünya Futbol şampiyonasında, Türkiye-Kosta Rika maçını, *Benin'li* bir hakemin yöneteceğinin

16 Karl Marx, **Felsefenin Sefaleti.**

17 Bkz: Michel Beaud, **Le Basculement du Monde**, Édition La Découverte, Paris, 1997.

18 Aktaran Michel Beaud, **a.g.e**, s. 134.

19 Radikal Gazetesi, 5 Ocak 2002.

duyulması üzerine, Türkiye Futbol Federasyonu, UEFA'ya itirazda bulunacaklarını söylemişti. Gerekçe tam da soysuzlaşmış burjuva uygarlığının nesebine uygundu: "Kişi başına bu kadar az otomobil, televizyon, buzdolabı, telefon, vb... düşen bir ülkeden çıkacak hakem kabul edilemezdi!' 5 Haziran 2002'de İzmir Çiğli de bir F 16 savaş uçağı düştü. Gazeteler, pilotun uçağı kurtarmak için paraşütle atlamayarak kendini feda etmesinden övgüyle söz ettiler..., [20] Demir yığını, pilotun hayatından daha değerli sayıldığı için..., ABD'nin Irak'a "demokrasi götürmeye" hazırlandığı bir sırada, dönemin Genel Kurmay Başkanı Hüseyin Kıvrıkoğlu, " Türkiye Irak'a saldırıyı arzu etmemektedir. Irak yanıbaşımızda bir ülke. Geçmişte bunun örneğini yaşadık. Türkiye 30-40 milyar dolar kaybetti" demişti.[21] Dönemin başbakanı Bülent Ecevit de, ABD Başkan Yardımcısı Dick Cheney'le bir görüşmesinde: "Türkiye ekonomisi zarar görür, turizm yara alır" diyordu... Biri Türkiye'yi yöneten diğeri yönetttiği varsayılan 'en yüksek düzeydeki 'bu iki zâtın' söylemek istedikleri şu, "beni ilgilendiren yüz binlerce Iraklı kadının, erkeğin, çocuğun ölmesi, yaralanması, doğal çevrenin tahrip olması, insanlarla birlikte binlerce bitki ve canlı türünün yok olması değil, ekonominin, turizmin performansıdır... Neoliberalizm kilisesinin papazlarından, Dünya Bankası ekonomik araştırma bölümü direktörü Lawrence Summers, 'gizli' notuyla dağıttığı bir belgede, çevre kirliliğinin sosyal maliyetini düşürmek için, çevre kirliliğine neden olan sanayileri azgelişmiş ülkelere kaydırmayı öneriyordu. Gerekçesi de liberal ulemanın mezhebine uygundu. Summers şöyle diyordu: "Gelişmiş bir ülkede yaşam maliyeti azgelişmiş bir ülkedekinden daha yüksek olduğuna göre, azgelişmiş ülkede bir kişinin açlıktan ölmektense, ithal edilen fabrikanın neden olduğu kanserden ölmesi daha iyidir..."[22]. Çevre kirlenmesi konusunda duyarlı olunması yönündeki telkinler karşısında

20 Milliyet 7 Haziran 2002.

21 Radikal, 10 Kasım 2001.

22 Bkz: *Mieux vaut être pollué que mort de faim*, Currier International, 68, Février 1992.

Bush'un (baba) enerji bakanı James Watkins de: "Dünyayı kurtarmak için sanayimizin temelini tahrip etmeye mecbur muyuz."[23] diyordu.

Klasik kölelik döneminde köle, efendisinin malı sayılırdı. Bir ücretli kölelik düzeni olan kapitalizm, kölenin statüsünde küçük bir değişiklik yaptı. Klasik dönemin kölesi, efendisinin malıydı ama, efendinin çıkarı, kölenin açlıktan soğuktan, hastalıktan, vb. korunmasını gerektiriyordu. Zira, kölenin başına bir iş gelirse, köle pazarından para ödeyerek yenisini almak zorunda kalırdı. Kapitalizm bu sorunu çözdü: Ücretli kölenin yaşamıyla ilgili hiçbir sorumluluk almadan onun emeğini sömürmenin yolunu buldu... Bu son derecede önemli 'ayrıntı' ekseri gözden kaçar... Daha önce de yazdığımız gibi, bir işçi, emeğini tekil bir kapitaliste satmadan önce, kollektif olarak kapitalist sınıfın hizmetindedir. İşçinin emeğini hangi tekil kapitalistin kullanacağı veya kullanılıp kullanılmayacağı önceden belli değildir.. Şimdilerde sadece işçinin emeği alımp-satılmıyor. Artık insanların organlarının perakende ticareti yapılıyor. Her organın fiyatı var ve burjuva iktisatçıları bu durumu, sadece gerekli, olağan değil, aynı zaman da 'iktisat biliminin' *bir gereği* sayıyorlar. Eğer biri organını satmak istiyor, diğeri de almak istiyorsa, bu, piyasa ekonomisinin işlemesi, arz-talep kanununun hükmünü icra etmesi, velhasıl Gayri Safi Milli Hasıla'nın (GSMH) büyümesi demektir (...) GSMH artışı kalkınma, kalkınma refah, refah da 'mutluluk artışı' olduğuna göre, kişinin organlarını satmasında bir beis yoktur... Tam tersine arzulanır bir şeydir... Modern tıbbın ilerlemesi, organ ticaretini olanaklı hâle getiriyor. Artık her insan 'parçasının' fiyatı var: Bir böbrek 2 bin veya 30 bin dolar (zira, alanın ödediğiyle satanın eline geçen arasında ekseri büyük fark söz konusu. Bazen bu işin ticaretini yapanlar böbrek başına 10 bin dolar veya daha fazla 'kazanabiliyor) bir göz saydam tabakası (kornea) 1500 dolar, bir parça deri 1000 dolar...

---

23 In Michel Barillon, *L'homme et la nature dans le 'fabrique du diable'*, Agone, 1996, 16, 99-130

Seks ticareti, uyuşturucu ticareti, silah ticareti, vb'den sonra, yeni bir kâr alanı keşfedilmiş durumda: Organ ticareti. Elbette alanın ve satanın durumu farklı: Hindistan'da 'vericiden'50 dolara alman bir böbrek, 30 bin dolara 'alıcıya' nakledilivor! Seks ticareti için *uygar dünyadan*, Güneydoğu Asya Ülkelerine uçaklar kaldırılıyor. Kız çocuklarının yaşı düştükçe fiyatları artıyor... Kız çocuklarının ırzına geçilmesi de burjuva iktisatçıları için olağan, gerekli ve refah artırıcı sayılıyor. Sonuç itibariyle bu iş milli geliri artırdığına göre... Oğlancılık (pedofili) de kârlı bir ticaret alanı. Bir oğlan çocuğunun ırzına geçmenin fiyatı Tayland'da 1000 euro, Kamboçya'da 200 euro. Evlat edinme de kazandırıyor. Peruda 100 ilâ 300 dolara satılan bir çocuk, ABD'de 8 ilâ 12 bin dolar arasında alıcı buluyor. *11 500 dolardan başlayan fiyatlarla* evlat edilinecek çocuk ilanları internet sitelerinde yayınlanıyor... Bu arada 300 milyon çocuğun gayri insani koşullarda çalıştırıldığını da hatırlatalım. Organ ticareti için söylenen de şu: 'Verici' özgür iradesiyle bir organından vazgeçerek, 'alıcı' da özgür iradesiyle bir başkasının organını 'alarak', piyasa ekonomisinin gereğini yapıyorlar ve toplam refah artıyor... Yugoslavya iç savaşında ölülerin gözleri İtalyan laboratuarlarına iyi kazandırmıştı... Fakat bu tür durumlar sadece birkaç ülkeyle veya bölgeyle sınırlı değil. Latin Amerika'dan Asya'ya organ ticareti giderek *yükselen* bir ticari alan haline geliyor...

Dünya'da toprağa atılmış 110 milyon kara mayını olduğu, bu mayınların satışından da yaklaşık 800 milyon dolar gelir sağlandığı tahmin ediliyor. Tanesinin maliyeti yaklaşık 7-8 dolar olan bir mayının temizlenmesi için 800 dolar gerekiyor. Üretmek kârlı ama temizlemek çok daha kârlı... Max Horkheimer ve Theodore W. Adorno, İkinci Dünya Savaşının hemen sonrasında kaleme aldıkları *La dialectique de la raison* (Aklın Diyalektiği) adlı eserde: "Burada, Birleşik Devletlerde insanla onun ekonomik kaderi arasında bir ayrım yok. Her insanın değeri, sahip olduğu malvarlığı, ekonomik gücü ve perspektifinden ibaret. İnsan bilincinde ekonomik maske, bireyin karakteriyle tamı tamına denk düşüyor. İnsanın değeri kazandığı

kadar, değeri kadar kazanıyor"[24] demişlerdi. Şimdilerde durum değişmiş görünüyor. İnsanın değeri sadece sahip olduğu mal yığını, eşya veya parayla ölçülmüyor. Her organının kaç dolar ettiğiyle de ölçülüyor... Suyu kirleterek para kazanıyorlar. Su içilmez hale gelince 'temiz su ticareti' başlıyor. Suyun parayla satılmasını insanlar nasıl içine sindiriyor? Su parayla satılırsa, parası olmayan ne yapacak? Birilerinin çıkıp, suyu parayla satmaya hakkı var mı? Suyun birilerinin malı haline gelip, parayla satıldığı bir uygarlık ne demeye geliyor? Fakat, sıra havada. Yakın bir gelecekte, su gibi temiz hava da bir meta derecesine indirgenecek ve parayla satılacak. Havadan para kazanmak için önce onu kirletmek gerekiyor. Bir kere kirlendi mi, artık satış yolu açılmış demektir. Artık hava kapitalistler için kirlilik kıvamına gelmiş durumda. Daha şimdiden aşırı hava kirlenmesi yaşanan büyük kent merkezlerinde oksijen solumaya yarayan aletlerin satışı başladı. Meksika'da kent merkezinde bir kaç kere (30 saniye) temiz hava solumanın fiyatı 1 dolar...

Artık alınıp satılmayan hiçbir şey yok. Para, silah, uyuşturucu, çocuk, kadın, su, hava, insan organları, sanat eserleri... Jean de Maillard'ın yazdığına göre, 1990'lı yıllarda dünyadaki afyon üretimi üç kattan fazla, kokain üretimi de iki kattan fazla artış gösterdi ve yıllık uyuşturucu ticareti tutarı 400 milyar doları aşıyordu. Bu rakamın ne anlama geldiğini görmek için, bunun dünya ticaret hacminin %8'ine denk geldiğini hatırlamalıyız... 1995 yılında finansal suç kategorisine giren miktar 1500 milyar dolardı (1 trilyon 500 milyar dolar). Fakat uyuşturucu ticareti sadece yasa dışı unsurların (mafya) marifeti değil, yasa dışı unsurların iş yapabilmesi için, 'yasa içi unsurların' dahli gerekiyor. Dolayısıyla mafyanın da iki türü var ama *yasal olanı* nedense sorgulanmıyor. Yasal olmayan yasal olanı meşrulaştırmaya yarıyor... Nitekim, 400 milyar dolarlık uyuşturucu trafiği 'gelirinin' 180 milyar dolarlık kısmı suç örgütleriyle ortak iş yapan yasal unsurlara, sadece 120 milyar dolarlık kısmının

24 **La dialectique de la raison,** (1944) Fransızca çeviri, p. 220, Gallimard, Paris, 1974

doğrudan mafyaya gittiği tahmin ediliyor.[25] Uyuşturucu trafiğinden aslan payını alanlar, dar anlamda 'suç örgütleri' değil, suç örgütleriyle mücadele ettiği sanılanlar koalisyonu...

Doğanın, emeğin, paranın meta kategorisine indirgendiği bir toplumsal düzende, artık heryeşin metalaşması şaşırtıcı değildir. Dolayısıyla, kapitalist gelişmede her ileri aşama, *insanın özünde daha büyük aşınma* anlamına geliyor. Durum böyle olduğu halde, sürekli olarak *ilerlemeden* söz ediliyor ve onu besleyen bilimsel –teknik gelişme yüceltiliyor. İnsana ve doğaya saygılı olmayan bir toplumsal düzende, insânî değerlerin erozyona uğraması kaçınılmazdır. Karl Polanyi bu durumu veciz bir biçimde ifade etmişti: "Ama hiçbir toplum, insânî ve doğal özü ile iş düzenini bu şeytânî dişlilerin hasarından korumadan, çok kısa bir süre için bile böylesine ham hayallerden oluşan bir sistemin etkilerine dayanamazdı."[26] Kapitalist sistemde ekonomi toplumun hizmetinde değil, toplum ekonominin hizmetindedir. Oysa, ekonominin sadece bir *araç* olması gerekirdi. Bilindiği gibi araç bir *anlam taşıyıcısı* değildir. Araç, amaca tâbî olmak, onun hizmetinde olmak durumdadır. Şimdilerde, büyük ekonomik güç odakları haline gelmiş olan 'dev şirketlerin' insanlığın kaderini belirler duruma gelmesi, bu durumun sonucudur. Artık söz konusu firmalar teker teker insanları, 'bilim insanlarını', sendikaları, siyasetçileri, siyasî partileri, 'sivil toplum örgütlerini', medyayı (medya zaten sermayenin kendisi durumundadır), orduları, mafyayı, devletleri, velhasıl herşeyi satın alabilir, etkileyebilir, yönlendirebilir, manipüle edebilir durumdalar. Böyle bir dünyada etik değerlerin, ahlâkî değerlerin aşınması neden şaşırtıcı olsun?

Bütün sorun kapitalist üretim tarzının etik diye bir sorununun olmayışı, kapitalizmin *a moral* bir sistem oluşundan kaynaklanıyor. Kapitalizm daha çok üretmeye (genişletilmiş yeniden üretim) ve daha çok satmaya mahûmdur. Zira, satış

25 Jean de Maillard'dan aktaran René Passet, **L'ıllusion néo-libéral**, a.g.e, p. 119.

26 **Büyük Dönüşüm**, a.g.e. s. 92.

olmadan üretimin sürekliliğini sağlamak mümkün değildir. Bir taraftan sistemin her seferinde daha çok üretmek zorunda oluşu, diğer yandan da üretimle ihtiyaçlar arasındaki *doğrudan bağın kopmuşluğu*, etik kaygıların daha baştan dışlanması anlamına geliyor. Bu durum da, liberal ideoloji tarafından meşrulaştırılıyor. Bencillik yüceltiliyor ve bireysel bencilliklerin toplumsal refahı artıracağı düşüncesi, ekonomik liberalizmin başlıca argümanını oluşturuyor. Bu konuda Adam Smith şöyle yazıyordu: "Yemeğimizi kasabın, biracının ya da fırıncının yardımseverliğinden dolayı değil, onların kendi çıkarlarını elde etmeleri nedeniyle elde ederiz. Onların insancılıklarına değil, bencilliklerine sesleniriz ve hiçbir zaman kendi ihtiyaçlarımızdan değil, onların kazançlarından söz ederiz."[27] Adam Smith, 'hiçbir dış müdahale olmadan, insanların özel tutkusuyla hareket etmeleri durumunda, toplumsal sermaye, farklı kullanım amaçları için öyle dağıtılır ki, sonuçta toplumun genel çıkarı gerçekleşir' diyor.[28] Şu ünlü *görünmez el safsatası*... İlk defa Çiçeron'un kullandığı *Jüpiter'in görünmez eli* metaforu, burjuva düzenini meşrulaştırıp-kabullendirme işlevi görüyor. Aslında *görünmez el* diye bir şey yok. *Görünmez el* metaforu görünen elleri gizlemeye yarıyor... Pazarı yüceltip, pazardaki 'asıl aktörleri' ve onların gücünü gizlemeye yarıyor. Belirli bir tarihsel dönemde ve sınırlı şeyler için geçerli olan bir durum, başka bir tarihsel dönemde başka şeyler için aynı biçimde geçerli olmayabilir. Bir kere, insanın bencilliği de, insanda mündemiç ebed-müddet geçerli bir 'haslet' değildir. Bencilliğin, bireysel egoizmin yüceltilmesi, daha baştan etik kaygıların dışlanması, değilse yok sayılması demektir. Kaldı ki, Adam Smith'in *Ulusların Zenginliği*'ni yazdığı 1776 dan bu yana köprülerin altında çok sular aktı. Şimdilerde sahnede boy gösterenler, mahalle bakkalı, kasap, biracı, şıracı, bozacı, kalaycı, semerci, çerçi... değil. Aktörler de, yaptıkları şeyler de çok farklı.

---

27 **Ulusların Zenginliği**, Çeviri: Ayşe Yunus – Mehmet Bakırcı, Alan Yayıncılık 1997, s. 26.

28 Bkz: **Ulusların Zenginliği,** a.g.e. Dördüncü Kitap. 7. Bölüm.

Bugünkü manzaraya bakıldığında, durum, Adam Smith'in ve liberal ideolojinin diğer teorisyenlerin iddia ettiklerinden çok farklı. Tam tersine, insanlığın ve uygarlığın içine sürüklendiği sefil durum, bireysel bencilliğin yüceltilmesinin, etik kaygıların dışlanmasının sonucu. Her seferinde daha çok üretim ve daha çok tüketim, ama, üretimin ve tüketimin sonuçlarını düşünmemek, dikkate almamak... İşte bütün sorunların, kötülüklerin, saçmalıkların kaynağı... Bireyin kendi çıkarını gerçekleştirmesiyle, toplumsal refahın da gerçekleşeceği diye, ne bir kural ne de bir otomatizm mevcut değildir. Üretilenin her koşulda bireysel ve kollektif refahı artırabilmesi, geçerli paradigmanın dışına çıkıldığında, insanın temel alındığı durumda mümkündür. M.Ö. V. yüzyılda yaşamış Yunanlı filozof Protagoras'ın sözünü ettiği, *insan herşeyin ölçüsüdür*[29] ilkesi esas alınırsa, insanların bireysel eylemlerinin sonuçlarının *uyumundan* da söz edilebilir. Aksi halde, birinin çıkarı, diğerinin çıkarını gerçekleştirmek bir yana, ekseri onunla çelişecektir. Hekimin çıkarı nedir? Hastalarının sayısının fazla olmasında. Zira başkalarının hastalığı hekimin kazancıdır. İlaç üreticisinin çıkarı, olabildiğince çok insanın hasta olmasını gerektirir. Zaten bu amaçla 'hastalık tanımı' sürekli genişletiliyor...[30] Onun için tıp alanındaki etik yozlaşma, ilaç üretip satanlarla, Hipokrat yemini etmiş hekimlerin ortak eseridir... Sorunun çözümüyse, insan sağlığının bir kazanç kapısı ve zenginleşme aracı olmaktan çıkarmayı gerektirir. Demek ki, kapitalist sistem geçerliyken, ne bir tıp etiğinden söz edilebilir ne de Hipokrat yemininin bir kıymet-i harbiyesi olabilir. Aynı şekilde, silah üreticisinin çıkarı, olabildiğince çok savaş çıkmasındadır. Aksi halde ürettiği silahı satamaz. Otomobil tamircisinin çıkarı da olabildiğince çok trafik kazası olmasmdadır. Deterjan üreticisinin çıkarı, ortalığın daha çok kirlenmesindedir... Örnekleri çoğaltmak mümkündür ve gerçek

29 Protagoras, (486-410 av. J.-C,) **La Vérite ou Discours destructifs.** İn René Passet, **L'illusion néo-libérale,** Fayard 2000, p. 27.

30 Bkz: Tolga Ersoy, *Tıp: Kapitalizm için verimli bir pazar*, www. Ozguruniversite.org , 10 Şubat, 2004.

durum çıkar uyumundan çok çıkar çatışması olduğunu gösteriyor. Birileri için insanları ve hayvanları öldüren, yaşamın kaynağı olan biyolojik çeşitliliği yok eden biyolojik ve kimyasal silahlar, kitle imha silahları üretmek çok kârlıdır diye, bunların toplumsal refahı ve toplumsal uyumu gerçekleştirdiği mi söyleniyor?

Kapitalizmin etik diye bir sorunu yoktur, *a moraldir.* Max Weber'in sözünü ettiği *Protestan Ahlâkı*,[31] kapitalizmin bir ahlâkı olduğu anlamına gelmiyor, ama onu meşrulaştırdığı kesindir. Prekapitalist dönemde, kapitalizmde olduğu gibi, *üretim için üretim* kuralı geçerli değildi. Zira, orada üretimle ihtiyaçlar arasındaki bağ kopmuş değildi. Dolayısıyla, üretim, *kullanım değeri* içindi. Genel bir çerçevede, kapitalizmde olduğu gibi, *genişletilmiş yeniden üretim* değil basit yeniden üretim söz konusuydu. Zaten "her toplumsal üretim süreci, aynı zamanda, bir yeniden üretim sürecidir."[32] Haraca dayalı sosyal formasyonlarda ve onun sınırlı bir versiyonu olan 'feodal sosyal formasyonda', artık ürünün basit yeniden üretimi için gerekli kısmı ayrıldıktan sonra kalan kısım, egemen sınıf tarafından ekseri müsrif bir biçimde kullanılır, lüks ve gösteriş için harcanır, görkemli binalar inşası, *büyüklük* peşinde gösteriş ve savaşlarda, vb. telef edilirdi. Elbette sosyal artığın bir bölümünün bu tarz kullanımının bir de ideolojik işlevi vardı. Bu tür yaşam ve harcama tarzı, ezilen ve sömürülen sınıfların gözünde egemen sınıfın ayrıcalıklı konumunu meşrulaştırıyordu. Artığın bir kısmı, kutlamalarda, bayramlarda, büyük yapıların açılış törenlerinde, *kırk gün kırk gece* devam eden prens-prenses düğünlerinde, tahta aday bir erkek çocuğun doğumunda, kralın tahta geçiş törenlerinde, vb. yoksullar 'efendinin sofrasına dahil olurdu...'

Oysa, daha önce de üzerinde durduğumuz gibi, kapitalist girişimci, sosyal artığı *verimli* kullanmak veya aynı anlama

31 Bkz: **Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu.** Çeviri: Zeynep Gürtuna, Ayraç Yayınevi, Ankara.

32 Karl Marx, **Kapital I**, a.g.e. s. 581.

gelmek üzere, yeniden üretim için seferber etmek zorundadır. Kapitalist, elde ettiği artı değerin olabildiğince büyük bir bölümünü, lüks harcamalarda telef etmek yerine, sermayesini *büyütmeye mecburdur*. Toplumsal zenginliği israf ederken (zira, yaptığı işin insânî ve ekolojik sonuçlarına kaygısızdır), ele geçirdiği artı-değeri 'tutumlu kullanması' sistemin mantığının dayattığı bir zorunluluktur. Aksi halde rakipler karşısında ayakta kalamaz. İşte, *Protestan Ahlakı* denilen, bu *zorunluluğu erdeme* dönüştürmeyi amaçlayan ideolojik zorlamadan başka bir şey değildir. " 'Zengin olmak için, bedensel zevkler ve günah için değil, tanrı için çalışmalısınız.' Zenginlik, tembelliğe ve günahkâr yaşam zevklerine karşı bir tahrik ise, o zaman tehlikelidir ve daha sonra kaygısız ve zevk içinde yaşayabilmek amacıyla peşinden koşuluyorsa, ancak o zaman kötüdür. Ama mesleki görevin yerine getirilmesi açısından zenginliğe ahlâkî olarak izin verilmekle kalınmaz, buyrulur da"[33] Burjuvazi kendini toplumsal zenginliği israf etmemek, tutumluluk (asketizm), üretici güçleri geliştirmek gerekçesinin arkasına gizlenerek meşrulaştırma yoluna gitti. Oysa, üretimin bir amaç, genişletilmiş yeniden üretimin bir zorunluluk haline geldiği koşullarda, üretici güçlerin gelişmesi, aynı zamanda üretici güçlerin yıkımı anlamına da gelebilirdi ve bugünkü durum öyle olduğunu gösteriyor.

Küreselleşme denilenle birlikte, metalaşma ve paralılaşmanın daha da derinleşmesi, kamusal alanın daralması, siyasetin aşınması ve devlet tarafından sağlanan 'sosyal dayanışmanın' tasfiyesi, ve bütün bunların sonucunda ahlâkî çürümenin, rüşvet ve yolsuzlukların tarihte görülmemiş bir yaygınlığa ulaşması, etik sorununu da tartışma gündemine getiriyor. Lâkin, bu alanda söylenenler ve yapılanlar seyirciyi oyalamak için... Genel olarak, ahlâkî değerler aşındıkça, özel alanların etiğinden söz ediliyor. Her meslek grubunun kendi deontolojisini tartışıyor olması (o da nasıl, ne amaçla ve ne kadar!) aslında bir *marka yenileme* operasyonundan öteye bir anlam taşımıyor. Hem insan

33 Aktaran Max Weber, **a.g.e**, s. 143.

sağlığının bir zenginleşme alanı olması hem de tıp etiğinden söz etmenin bir anlamı olabilir mi? Eğer bireysel zenginlik yaşamın yegane ereği sayılıyor, çok kazanmak, çabuk kazanmak büyük bir başarı ve 'erdem' sayılıp yüceltiliyor ve başka her türlü kaygı yok sayılıp, dışlanıyorsa, hâlâ meslekî deontolojiden (meslek etiği) söz etmenin bir kıymet-i harbiyesi olabilir mi? Zira, bir insan ancak başkası aleyhine zenginleşebilir. Birileri zenginse başkalarını sömürdüğü içindir veya sömürüden pay alıyordur. Zira, zenginleşmenin başkaca bir yolu yoktur. Burjuva toplumunun temel kuralı *işbitiriciliktir*. Fakat, daha önce başka yerde yazdığımız gibi,[34] *işbitirmek* için iki taraf gereklidir. Birinin işbitirebilmesi için başkasının işinin bitirilmesi zorunludur. Sistem, bir yandan hırsızlığı, ahlaksızlığı yüceltiyor, sonra da yolsuzlukla mücadele için yasalar çıkarıyor... Bir şarkıcı-türkücü, bir televizyon sunucusu, bir futbolcu, vb. on milyonlarca dolar 'kazandığında' bunu kendi emeğinin ve yeteneğinin karşılığı sanıyor... Oysa, eline geçen para, mafyalaşmış bir ortamda yapılan soygundan ona 'aktarılandır'... Bir şarkıcının bir gecede 40-50 bin dolar 'kazanması' aslında tam bir skandaldır ama asla tartışılmıyor. İşbitiricilik ahlâkının (ahlâksızlığının) yüceltildiği koşullarda skandal da skandal olmaktan çıkıyor. Artık ahlâksızlık 'normal', olağan durumdur ve genelleşiyor...

Dünya Bankası'nın tahminlerine göre, rüşvet ve yolsuzluk amaçlı olarak, yılda 80 milyar dolar harcanıyor. Fakat bundan daha önemlisi, yolsuzluk ve rüşvet sonucu ortaya çıkan ekonomik, ekolojik, sosyal, insan sağlığına ilişkin, vb. hasarlardır... Elbette işbitiricilik için iki tarafın gerekli olması gibi, rüşvet ve yolsuzluk için de (ya da ahlâksızlık için densin) iki taraf gerekiyor. Rüşveti veren ve alan, hak edilmeyen bir *avantajı* sağlayan ve *avantaja* sahip olan. Elbette her zaman olduğu gibi, yolsuzluğun faturası yoksullara çıkıyor. Üçüncü Dünya'nın

34 Okuyucu. Kadir Cangızbayın **Komprador Rejiminin Anatatomisi** adlı eserine yazdığım önsöze bakabilir. Özgür Üniversite Kitaplığı no:2. Genişletilmiş ikinci baskı, 2000.

Mobutu, Marcos, Somaza, Trujillo, vb. gibi rüşvet ve yolsuzluk timsâli kanlı diktatörleri, milyarlarca doları Batı bankalarına (çoğu zaman İsviçre) transfer ediyor ve bu paralar 'bankacılık etiğinin' gerektirdiği 'gizlilik' ileri sürülerek asla açığa çıkarılmıyor. İşbitiriciliğin ve her ne pahasına olursa olsun kazanma güdüsünün yüceltildiği bir dünyada, *Transparency International* (Yolsuzlukla Mücadele) türü örgütlerle küresel plandaki yolsuzluk önlenebilir mi? Söz konusu gönüllüler örgütü, National Integrity Source Book başlığım taşıyan bir yıllık yayınlıyor. Sadece devlet katındaki yolsuzluklarla ilgilenebiliyor. Elbette devlet katındaki yolsuzluk önemsiz değil ama, şimdilerde asıl yolsuzluğun kaynağı çokuluslu denilen şirketlerdir. Yolsuzluğu asıl üreten *iş dünyasıdır*...

Kadın oğlunun 'beceriksizliğinden, pısırıklığından, işbilmezliğinden yakınıyordu. Onunla birlikte işe başlayan arkadaşının kışlık ve yazlık evi ve arabası olduğu halde, oğlunun hâlâ kirada oturduğundan, vb.' şikayet ediyordu. 'Öyleyse oğlunuz müsrif, kazandığını kumarda, eğlencede harcıyordur...' dediğimde, biraz şaşkın ve tedirgin, 'yok hocam yok, oğlum asla müsrif değildir, hiçbir aşırılığı yoktur' karşılığını verdi. Kadın oğlunun rüşvet almamasından, pisliğe ortak olmamasından rahatsızdı... Oğlunun *işbitirici* olmayışı onu rahatsız ediyordu. Öğretmen, devlet okulunda okuttuğu öğrencisine düşük not verip sınıfta bırakmakla tehdit ediyor, sonra da özel ders vererek devlet okulunda öğretmediğini, özel derste 'öğretiyor'. Veya devlet okulunda bilinçli olarak öğretmeyerek, özensiz davranarak, işinin gereğini yapmayarak, öğrencisini özel dershaneye yönlendiriyor. Tıp profesörü, insan sağlığının iyileştirilmesi için araştırma yapmak yerine, işi ticarete dökmüş, bilgisini zenginleşmek için kullanıyor ve bunun için 'ne gerekiyorsa' yapıyor. Sendikacı özelleştirmeye karşı, ama özel dershanede ders vererek hem devletten hem özel dershaneden maaş alıyor, bazı sendikacıların özel dershanesi bile var, kimileri de dershanenin ortağı... Avukat, karşı taraf daha çok para verince müvekkilini hemen feda ediyor... Hâkimin ne yönde karar vereceği, hangi tarafın daha çok rüşvet vereceğine bağlı. Belediye başkanı ihaleyi en

çok 'komisyon' verene tevdi ediyor. Bir yerdeki yolsuzluğu açığa çıkarsın diye gönderilen müfettiş, yolsuzluğa ortak olmayı 'çıkarına' daha uygun buluyor ve işi öyle *bitirmeyi* tercih ediyor (...) Fakat yolsuzlukla ilgili olarak gereğini yapması da artık pek kolay değil. Ekseri hayatını riske atmadan yolsuzluğun üzerine gitmesi kolay değil. Mafyalaşmış *işbitirici işadamları* tarafından öldürülme riski var... Muhasebicinin işi vergi kaçırmayı kitabına uydurmak... Şirket bilânçolarını şişirip manipüle ederek, batmakta olan şirketi en kârlılar arasında göstermek... Hem işbitiriciliği yüceltip hem de yolsuzlukla, rüşvetle, ahlaksızlıkla mücadele etmek mümkün değildir. Müteahhit eğer, *işbitirici* olmak durumundaysa çimentodan, demirden, herşeyden çalar ve ilgili herkese rüşvet verir. Yaptığı konut da çöker, insanlar altında kalır. Aslında binadan önce nelerin çökmüş olduğu, ekseri gözden kaçar... Ve siyasiler hemen sahneye çıkıp: Gereken yapılacaktır, ilgililer cezalarını bulacaktır, türü demeçler verirler. Televizyonlarda gazetelerde bu durumun bir daha yaşanmaması için neler yapılması gerektiğine dair açıkoturumlar, tartışmalar, yapılır, yorumlar yayınlanır, "konunun uzmanları" saatlerce tartışır... Bütün bu tartışmalarda kimse *işbitiricilik* meselesini gündeme getirmez. Zaten akıllarına da gelmez... Ne de olsa 'uzman' da işbitiriciliğin geçerli olduğu bir sosyal-psikolojik-entellektüel çevrenin insanıdır... Zihinsel ufku, yaşadığı çevre tarafından güdükleştirilmiş, asıl sorunları tartışma yeteneği çoktan dumura uğramıştır... Yesin ama iş yapsın', 'yiyor ama bâri iş yapıyor', 'hiç olmazsa bu az yiyor' türü ifadeleri sıkça duymak mümkün ve bu durum ahlâkî değerlerdeki aşınmanın boyutlarını gösteriyor... Artık ahlâksızlık içselleşmiş durumda... Ahlaksızlığın kural, ahlâkî davranışın istisna olduğu bir çağda ve toplumda, yasalarla, yönetmeliklerle, ceza kanunlarını değiştirmekte, 'sivil toplum örgütlerinin' çabalarıyla bu durum tersine çevrilebilir mi? Bütün bunları yapanlar da şu veya bu mesleğin mensubu ve güya her birinin 'meslek etiği' (deontolojie professionnel) var... Bu tür durumlar medyaya yansıdığında, 'ayıp açığa çıktığında', bir 'çürük elma' edebiyatıyla durum geçiştiriliyor. Hemen ilgili meslek örgütü

ayağa kalkıyor ve savunma refleksiyle 'ayıbı açığa çıkaranları' suçluyor... Oysa durum tevâtür edildiği gibi değil, artık 'çürük elmalar' sağlamlardan daha çok...

"Şans oyunu" denilerek içeriği ve anlamı gizlenen kumar, bizzat devletler tarafından örgütlenen çok kârlı bir sektör. Milli piyango, (bunu milli kumar olarak da okuyabilirsiniz) spor toto, spor loto, sayısal loto, şans topu, kazı-kazan, at yarışları, paralı yarışma programları, bilgi yarışması adı altında dağıtılan eşyalar, vb. toplumsal ahlâkı aşındırıyor. Çalışmadan, bir emek harcamadan da 'kazanılabildiği' bilincinin yerleşmesini sağlıyor. Bu tür oyunlar yoksullar için bir tür 'ek vergi' niteliği taşırken, aynı zamanda ahlâk erozyonuna neden oluyor. Böylece, 'büyük hırsızların' durumu meşrulaştırılıyor. Burada pompalanan bilinç şudur: "Pekâlâ siz de kazanabilirsiniz! Neden olmasın!" Eskiden 'alnının teriyle kazanmak' bir erdem sayılırdı, şimdilerde, hak etmediğine sahip olmak, veya en büyük hırsızlık en büyük *mârifet* sayılıyor ve artık büyük hırsızlar en itibarlı insanlardır... Bunlar aynı zamanda *hayırseverliğin* de sembolü sayılıyorlar. Çaldıklarının çok küçük bir bölümünü hayır işlerine tahsis ederek, hayırseverlik şampiyonu oluyorlar. Siyasetçiler ve yüksek bürokratlar tarafından 'omuzlarda taşınıyorlar', ödüle boğuluyorlar...

Şimdilerde toplumsal ahlâkı aşındıran en önemli şeylerden biri de reklamlardır. Reklamlar daha çok satmanın ve daha çok tüketmenin etkin bir aracı. Daha çok satmak, daha çok tüketmek, aynı zamanda daha çok yok etmek ve daha çok kirletmek de demektir. Fakat, kirlenen sadece 'ortalık' değil, bizzat insan da kirleniyor. Ve insanı kirletmek mârifet sayılıyor. Reklamların ne kadar yıkıcı sonuçlar ortaya çıkardığının tahliline burada girmeyeceğim. Yeri gelmişken bir kaç önemli hususa değinmekle yetineceğim. İletişim teknolojisinin sunduğu imkânlarla, reklam sektörünün etkinliği daha da artmış durumda. Reklamlar insanları alıklaştırıyor, ahmaklaştırıyor, bönleştiriyor, bir çeşit tüketim robotlarına, tüketim askerlerine dönüştürüyor. Zira, reklamcıyla tüketici arasındaki ilişki, *bir emir-komuta ilişkisidir*. Günde birkaç saat televizyon seyreden, ya da ortalıkta

dolaşan biri, yüzlerce emir almış oluyor; İkincisi, reklam, büyükleri çocuklaştırıp, çocukların büyümesini zorlaştırıyor. Üçüncüsü ve daha da önemlisi, reklamlar sadece tüketim pratiğini sıradanlaştırıp, insanların tüketim alışkanlıklarını biçimlendirmekle de kalmıyor, aynı zamanda *insanların bilincini de biçimlendiriyor*, insanların düşünce alanını yeniden dizayn ediyor. Zihinsel faaliyeti ve perspektifi çarpıtıyor. Dolayısıyla, reklam, sadece tüketim alanıyla ilgili değil, ideolojik alanı da aynı biçimde angaje ediyor. Bütün bunlardan başka reklamlar, insandaki *yoksunluk-eksiklik* duygusunu sürekli ayakta tutuyor. Her gün yeni bir mal piyasaya sürülüyor veya aynı mal değişik bir şeymiş gibi sunuluyor, her seferinde yeni modeller ortaya çıkıyor. Artık insanlar hep geri kaldıkları bir yarışın neferleridir. Çoğu zaman da hiçbir zaman ulaşamayacakları hedefler için yarışa sokuluyorlar... Zenginlik- yoksulluk uçurumu büyüdükçe, reklamlarda sunulan şeyler, yoksul çoğunluk için asla sahip olamayacakları şeylere, ufukta bir çizgiye dönüşüyor...

Spor da çoktan spor olmaktan çıktı. Artık spor hâlâ sanıldığı gibi, insanın vücut sağlığını iyileştirmenin bir aracı değil. Oysa spor, ancak *amatörse* spordur. Şimdilerde sporun neredeyse tüm alanları, yüksek kârlar vaadeden bir ticaret ve kazanç konusu... Spor artık para kazanmaya yarayan bir *gösteri*. Sporun *özneleri* de bizzat spor yapanlar değil, seyirciler. İnsanların sporla ilgileri seyirden ibaret... Gösteride rol alan 'aktörlerin' durumu da parlak değil. Birileri para kazansın, daha çok kazansın diye, sporcular vücutlarını o kadar zorluyorlar, dopingler, hormonlar, ilaçlarla, vb. bünyelerini o kadar harabediyorlar ki, yaptıkları tam da gerçek anlamda sporun karşıtına, inkârına dönüşüyor. Spor aracılığıyla vücut sağlığının iyileşmesi gerekirken, kötürüm insanlar haline geliyorlar! Aslında medya tarafından yüceltilip, allanıp pullanan profesyonel sporcular, kullanılıp atılan kuklalara benziyor. Birilerine para kazandırdığı sürece makbûl ve muteber, artık para kazandıramaz duruma geldiklerinde hemen çöpe atılıyorlar. Elbette bal tutan parmağını yalar denmiştir ama burada sorun bir futbolcunun, basketbolcunun, vb. kaç milyon dolar kazandığı değil. Kaldı ki, çok

kazananlar çok küçük bir azınlıktır. Asıl sorun, sporun bugün ne durumda olduğu ve ne işlev gördüğü, hâlâ sporla bir ilgisinin kalıp kalmadığıdır. Sporun 'barışı ve kardeşliği' pekiştirdiği iddiasına gelince, herhalde bu dünyada bundan daha büyük yalan yoktur... Küresel kapitalizm çağında, metalaşmanın bugün ulaştığı boyutlar ortadayken, müsabaka sporunun artık sporla bir ilgisi yok. Gösteri dünyasıyla ilgili ve para kazandırmanın, kâr etmenin bir aracı... Sporcular üzerinden hem para kazanılıyor hem de sporcu aracılığıyla gerçekleşen *gösteri*, insanları toplumsal sorunlardan uzaklaştırmaya, oyalamaya, alıklaştırmaya, apolitize etmeye yarıyor. Kardeşliği ve barışı değil, düşmanlığı, ırkçılığı, milliyetçiliği, militarizmi, yabancı düşmanlığını sürekli körükleyip, ayakta tutuyor. Bu niteliği itibariyle de, bugünün metalaşmış müsabaka sporu, devletlerin ideolojik egemenlik aracı durumundadır. Gericiliğin hizmetindedir... Fakat, bugünkü haliyle, müsabaka sporunun gözden kaçan çok önemli bir işlevi daha var: Kapitalist yağma düzenini meşrulaştırmak... Klasik olimpiyat oyunlarının üç sloganı olan *citius, altius, fortius* (daha hızlı, daha yüksek, daha güçlü), insan potansiyelinin *sınırsızlığı* bilincini yayarak, dolaylı olarak insanların sınırsız kazanmalarının mümkün olduğu inancını pekiştiriyor. Nitekim, spor alanındaki *citius, altius, fortius*, kapitalizme, daha çok üretim, daha çok tüketim, daha büyük zenginlik ve güç biçiminde tercüme edilebilir. Olimpiyat ideolojisi önemli olmakla birlikte, burada tahliline girmiyorum.

Küresel kapitalizmin metalaşma, paralılaşma, soysuzlaşma sürecini hızlandırdığı koşullarda, sanatın bunun dışında kalması mümkün değildi. Artık sanatçı da herhangi bir meslek erbabına indirgeniyor. Sanatçı da kapitalizmin kurallarına bağımlı hâle geliyor. Rekabet ortamında varolmak ve ürün vermek zorunda... Piyasaya uyum sağlayarak ayakta kalabiliyor. Sanatçıdan herhangi bir meslek erbabıymış gibi söz ediliyor: Mühendis, satış memuru, reklamcı, araştırmacı, şair, ressam, vb. Oysa, estetik yaratıcılığın ve sanatın gerçek anlamda sanat tanımını hakedebilmesi için, *olmazsa olmazları* vardır. Bu yüzden, estetik yaratıcılık, kapitalizmin mantığıyla, tüketim toplumunun gerek-

leriyle *uyumlandığı* anda, sanat olmaktan çıkar. Zira, sanat eseri uzun zaman gerektirir. Bu yüzden latince bir deyim: *Ars longa, vita brevis* (sanat uzun hayat kısadır) der. İkincisi, sanatçı için kalite kaygısı, *o olmazsa olmaz* koşuldur. Zaten sanatçı da estetik öğelerin diyalektik bütünlüğünü yakalayabildiğinde sanatçı adını hakeder. Bu da estetik bir uğraş içindeki sanat insanının belirli bir yüksekliğe çıkabilmesi demektir. Üçüncüsü, sanat eseri niceliği değil, niteliği (kaliteyi) varsayar ve sanatçı asla maddi çıkar kaygısı taşımaz. Kapitalizmse, bunların tam tersini ister. Kapitalizmin yarattığı ve ihtiyaç duyduğu, *popüler sanat*, kaliteyi değil, kârlılığı esas alır. Eğer iyi kazandırıyorsa muteberdir, değilse gereksizdir... Bu da hemen ve çok miktarda üretimi zorlar ve estetik yaratıcılığın mantığıyla çelişir.

Artık, sanat eseri de herhangi başka bir mal gibi, seri üretim konusudur, sıradan ve *vasattır*... Oysa, piyasaya düşmüş bir sanat ve sanatçı mümkün değildir. Bizzat kendi varlık nedenine, kendi etiğine ihânet eden biri de, ne kadar ünlü, eseri ne kadar çok satarsa satsın, sanatçı sayılamaz. Şimdilerde sanatçı denilen taifenin sefil durumu, tersinden gidilerek *meşrulaştırılıyor*. Eseri ne kadar çok satarsa, ünü ne kadar büyükse, estetik performansının da o kadar büyük olduğu varsayılıyor... Oysa, gerçek sanatçının ünlenmek, zengin olmak gibi kaygıları olamaz. Bu söylenenlerden, her ünlü sanatçının mutlaka *vasat* olduğu anlamı çıkarılmamalıdır ama, piyasanın istediği, gerçek sanat eseri ve sanatçı değildir. Piyasa için, sanat eseriyle şampuan arasında bir fark yoktur. Zaten sanatçı tanımında da ölçü çoktan kaçmış görünüyor (...) Mafyayı eğlendiren şarkıcı-türkücü taifesi bile artık sanatçı sayılıyor. Eğlence dünyasının figüranları, büyük bir pişkinlikle kendilerine sanatçı diyor ve buna inanıyor. Fakat bu taifenin sanatçı olduğuna sananlar ne yazık ki, çoğunlukta... Oysa, orada yapılan tam da sanatın inkârıdır, toplumun kirlenmesidir... Sanat kirleten değil, güzelleştiren, anlamsızlaştıran değil anlam kazandıran, bayağılık değil, bayağılıktan uzaklaştırandır. Sanat, ancak gündelik hayatın sıradanlığının, monotonluğunun ötesinde vardır... Velhasıl sanat,

insanın ışığıdır, güneşidir. Sadece yetenek, sanatçı olmak için yeterli koşul değildir. Önemli olan yeteneğin, nasıl, ne amaçla, ne tür kaygılarla kullanıldığıdır. Birileri 'sanatçının' yeteneğini kullanarak (bal tutan da parmağını yalasa da) çok para kazanır, onlar çok kazandıkça da 'popüler sanatçının' ünü de büyür ama, böyle biri, sanatçı sayılamaz, 'büyük sanatçı' asla... Aslında, sanatçının piyasanın bir oyuncağı durumuna geldiği koşullarda, artık, ünle estetik performans arasındaki ilişki ters yüz olmuş durumdadır. Şimdilerde sanatçının 'büyüklüğü', ününün büyüklüğüyle ölçülüyor ama ünü üretmek de kapitalistlerin, reklamcıların işi...

Cengiz Gündoğdu, sanatın 'star sistemiyle' nasıl manipüle edildiğini anlatırken şöyle diyor: "Peki, nedir star sistemi? Kapitalist ekonomide sanat eserine mal diye bakılır. Burada malla para ilişkisine son derece dikkat edilir. Nasıl bir mal üretilecek? Bu malı kim kullanacak? Mal tüketicinin eline nasıl ulaşacak? Malın çok satması için nasıl bir pazarlama? Şimdi karşıda bir tüketici var. Mal tüketicinin eline kadar götürülecek. Ama bu yeterli değil. Tüketici, elini uzatacak, malı alacak. İşin püf noktası burada. Şöyle. Tüketiciye kral diye bakılır pazarlamada. Her şey krala göre tasarlanır. Kralın beğenisiyle kimse alay edemez. Mal eninde sonunda kralı hoşnut etmek için allanır pullanır. Ama bütün bunlar yeterli değil. Şımarık kralın o malı istemesi gerekir. İstemesi için çeşitli yöntemlerle "gereksinme" yaratılır. Örneğin herhangi bir mal, "yeni" imajıyla yeniden dürtüklenir. "Yeni bilmem neyi alm. Yeni bilmem neyi alırsanız kazanacaksınız" denir. Doygun Pazar yeniden harekete geçirilir. Bu, kitap pazarlamasında da böyle. Bundan ötürü pazarı harekete geçirmek için ne gerekiyorsa o yapılır. Star sistemi işte burada devreye girer. Kitap, büyük bir tantanayla piyasaya sürülür. Tüketicinin kitabı alması için çeşitli yöntemlerle "gereksinme" yaratılır. Şöyle. Başucu kitabı. Mutlaka okuyun. Bilmem kim bu yapıtıyla romanın doruğuna çıktı. "Yılın tiyatro olayını sakın kaçırmayın. İşte ben buna başyapıt derim". Bu arada ödül elbette önemli... Pazar belli bir kitaba göre biçimlendirilir. İstem dürtüklenir. Mal, durgun pazarı kuşatır."... " Şu

biliniyor. Hiç kimse, bir başkasına 'gel sanatçı ol' demedi. 'Gel... star ol" diyor ama". Ve Gündoğdu şöyle devam ediyor: "Seç işte. İstersen diren, sanatçı ol. İstersen git, star sistemine gir. Sen de bir 'başyapıt'la star tahtına otur. Hem sanatı, hem insanı çarçur et." [35]

Aslında 'popüler sanat' ve 'popüler kültür' denilenin etkinliği ve yaygınlığı arttıkça, bayağılığın da artması şaşırtıcı değil. Ekim 1933'de Pariste verdiği bir konferansta Aldous Huxley: "Çağdaş yaşam tarzı, dikkate değer bir sıradanlık ve bayağılıkta (...) Çağımıza özgü bayağılık, popüler sanattaki bayağılığın hem nedeni hem de sonucu (...) İlkel sanat, iyi olmadığı zaman budalaca, ahmakçaydı ama, asla bayağı değildi. Neden? Çünkü ilkeller, bayağı olmak için gerekli araçlardan yoksundu; bir kere teknik ve estetik araçlara; ikincisi de, ekonomik araçlara sahip değillerdi. Zira, birçok durumda bayağılık, ancak zenginlerin satın alabildiği bir lükstür. Bu yüzden, XIX. yüzyılda hayat standardının yükselmesine, bayağılık artışının eşlik etmesi bir tesâdüf değil. Artık milyonlarca Avrupalı, eskiden bir kaç ayrıcalıklının sahip olabildiği zevksiz şeyleri satın alabilir durumda. Genel eğitimin yaygınlaşmasının – elbette eşitsiz biçimde – ve refahın artmasının sonuçları, doğru hatırlıyorsam, Guy de Maupassant'ın şu sözünde özetleniyor: 'Nihayet gizli kalmış aptallık ortaya çıkıyor"[36] Pablo Picasso da, bir seferinde: "Ressam olduğum dönemde hiçbir eserim satılmıyordu, ne zaman ki özensiz şeyler yaptım, çok satıldı. Eğer, bu tür şeylerin alıcısı ahmaklar varsa neden devam etmeyeyim" demişti. Aslında Picasso bununla, çok satmanın estetik performansın kanıtı olmadığını söylemek istiyordu...

Böylesi bir dünyada sanatçının *duruşu* nasıl olmalıdır. Estetik kaygılar taşıyan biri için yegane seçenek, paranın, şanın, şöhretin öğütücü, yokedici girdabına asla kapılmamaktır.

35 Varlık (dergisi). Temmuz 1994. Bkz: **Ekmek (Eleştiri),** İnsancıl Yayınları, İstanbul, 1992.

36 İn **L'Avenir de l'esprit européen.** Societé des Nations / Institut International de ccopération intellectuelle, 1934, pp. 133-136-140.

Sanatçı, piyasanın oyuncağı olmayı, aşağılanmayı, itilip-kakılmayı radikal bir tarzda reddetmelidir. Estetik dışı amaçlar için *araçlaştırılmayı* içine sindiren biri, hâlâ kendini sanatçı sayacak mıdır? Şimdilerde estetik alandaki kepazeliği meşrulaştırmak için *geçim sıkıntısı* gerekçesinin arkasına gizlenmek moda... Sanatı bir geçim aracı olarak gören biri zâten sanatçı değildir. *Hiçbir gerekçe*, bir sanatçının reklamlarda rol almasını haklı çıkarmaz. Birçokları, yegane amacı reklam alıp, kâr etmek olan televizyon dizilerinde oynuyor... Dizi reklam için, müşteriyi ekrana kilitlemek için çekiliyor. Yegane amaç bu... Yaptığının anlamını sorgulamayan bir estetik insanı, kadını, erkeği olabilir mi? Yegane amacı kâr etmek, bu amaçla insanları alıklaştırmak olan bir oyunun figüranı olmayı içine sindirmek sanatçı olmak mıdır? Sanatçı gerçekten kendi etiği ve misyonuyla tutarlı olmak istiyorsa, piyasa paradigmasının dışına çıkmalıdır ve bu mümkündür... Bu da demektir ki, sanat insanının gerektiğinde iki işi olacak. Özgürlüğünü ve bağımsızlığını her koşulda korumak için estetik alandaki etkinliğini, geçim kaygısına feda etmeyecek... Bir yerde ekmek parası kazanıp geçimini sağlarken, başka yerde de tam bir özgürlük ortamında sanatını icra edecek... Nice ünlü 'sanatçının' reklamlarda nasıl da maskara edildiğini her gün görmüyor musunuz? Özgür Başkaya'nm, tiyatronun ancak amatörse tiyatro olacağı yönündeki ısrarı bu bakımdan önemlidir.[37] Tiyatro için geçerli olan, diğer sanat dalları için de aynı derecede geçerlidir. Sanatçıların misyonu, çürüyen ve çürüten geçerli sürecin bir parçası olmak değil, tam da onun karşısına dikilmek ve değiştirmek için estetik yaratıcılığını ve yeteneğini seferber etmek, çirkine güzelle karşılık vermektir...

Tarih boyunca toplumları birarada tutan etik değerler, ahlâkî kurallar geçerli oldu. Elbette bu kurallar bir tarihsel dönemden diğerine, bir toplumdan diğerine, zamanda ve mekanda farklıydı. Ezen-ezilen, sömüren-sömürülen ilişkisinin geçerli olduğu sınıflı toplumlarda, herkes için aynı anlama gelen bir ahlâk

37 Bkz: Evrensel Kültür Temmuz 2003, *Tiyatronun yarını amatörlük.*

kuralı da zaten mümkün değildir. Yine de toplumun çimentosu olan asgari ahlâki kurallar ve etik değerler son derece önemlidir. Hiçbir toplum ahlâki kuralların, etik değerlerin yokluğunda varlığını sürdüremez. Erdemli yaşamın önemsenmediği bir toplum sürdürülebilir değildir. (Elbette neyin erdemli neyin erdemsiz olduğu kimin tarafından baktığınıza göre değişebilir. Egemen sınıf için ahlâkî gereklilik sayılan bir şey, ezilenler tarafından tam bir ahlâksızlık örneği sayılabilir...) Ahlâk, insanların uyması gereken kurallar bütünü, bir çeşit reçetedir. Ünlü *Evamir-i aşere*'de (Tevrat'da sayılan on emir) bunun en çok bilinen örneğidir: Yalnız Tanrıya tapacaksın, Tanrı'nın adını saygıyla anacaksın, Rabbin gününü kutlayacaksın, ananı-babanı sayacaksın, hemcinslerine saygıyla davranacaksın, zîna yapmayacaksın, yalan söylemeyeceksin, başkasının malını çalmayacaksın, başkalarının malına göz dikmeyeceksin, kötü arzulara kapılmayacaksın, ihânet etmeyeceksin... Etik, ideal insan davranışının ne ve nasıl olması gerektiğiyle ilgilidir. Büyük Alman filozofu Immanuel Kant: "Öyle davran ki, bu hareketinden evrensel bir davranış ilkesi çıkarabilesin" dediği zaman, etiğe gönderme yapıyordu. Dolayısıyla âhlak uyulması gereken kurallar, etik de, ideal olan davranışla ilgilidir. Toplum için geçerli genel ahlâkî değerlerden başka, bir de her meslek grubunun kendi üyeleri arasındaki ve toplumla ilişkileri vaazedip-düzenleyen 'meslek ahlâkı' söz konusudur. Her esnaf grubunun uyması gereken kurallar gibi... Şimdilerde esnaf da ahlakı da hızla yok oluyor... Bütün diğer mesleklerin ahlâkı da...

Yukarıda anlatmaya çalıştığımız gibi, kapitalizm, tarih boyunca oluşturula gelmiş ahlâk kurallarına, etik değerlere yeni bir şey ilâve etmedi. İnsanı dışlayan, onu bir 'üretim aracına' indirgeyen, (şimdilerde rafine bir söylem üretilmiş durumda.... Artık insana 'üretim faktörü' denmiyor, *insan kaynakları deniyor*. Bu amaçla üniversitelerde insan kaynakları kürsüleri var, öğrenciler insan kaynağı dalında eğitim görüyor, doktora yapıyor ve profesör oluyor! Düşünme, sorgulama, soru sorma yeteneği bu ölçüde dumura uğramış bir toplumda, kimse de çıkıp, *insan kimin için kaynaktır* sorusunu soramıyor!) herşeyi

sınırsız bir biçimde metalaştıran, çok kazancı, bencilliği, gücü ve ihtişamı yücelten, paraya tapınmayı *yaşamın yegane ereği* mertebesine yükselten, bu amaca ulaşmak için herşeyi mübah sayan *(işbitiricilik)* burjuva üretim tarzı, yeni bir ahlâk yaratamazdı ama varolanı aşmdırabilirdi ve öyle oldu. Burjuva uygarlığı, önceki tarihsel dönemlerde oluşturulmuş 'geleneksel ahlâkî kurallara' ve etik değerlere hem dayandı hem de onları aşındırdı. Başka türlüsü de zâten mümkün değildi... Kapitalist gelişmede her ileri aşama, etik değerlerde daha büyük aşınma demekti. Şimdilerde, 'dizginlerinden boşanmış' küresel kapitalizmin dinamikleri, söz konusu aşınmayı daha da hızlandırıyor. Eğer bir toplumda etik değerler, ahlâkî kurallar bugünkü düzeyde aşınır, yok olursa, siyasetin yozlaşması da kaçınılmazdır. Fakat, bundan çok daha önemli bir şey daha var: İyiyle kötü, gerçekle yalan, doğruyla yanlış arasındaki ayrımın yok olduğu bir toplum, *gerçek bilgiyi* edinme, 'doğru bilgiye ulaşma' yeteneğini de kaybeder... Böylesine yozlaşmış, her türlü değer ölçüsünün yok olduğu, *anlam kaybının* istisna değil kural olduğu bir insan toplumu, artık *sürdürülebilir* değildir. Geriye yeni bir etik yaratmak kalıyor. Erdemli yaşamaya uygun koşulları oluşturmak, yaşamı anlamlı kılmak, 'insan herşeyin ölçüsüdür' sloganını dağa taşa yazmak, velhasıl, toplumu temelden değiştirip, yeniden kurmaktan başka çare yok... Başka türlü söylersek, insanlığın ve uygarlığın kurtuluşu, kapitalizmden kurtulmaya indirgenmiş durumda. Bu amaçla da ekonomik, sosyal, ideolojik, politik, etik ve estetik bir radikal yeniden inşa gerekiyor, ya da insanlığın bir geleceği olmayacak!

X. BÖLÜM

YENİ PARADİGMAYI OLUŞTURMAK!

"Artık bilimden dünyayı anlaması ve bir şeyleri iyileştirmesi değil, olup bitenleri meşrulaştırması isteniyor (...) İşte bu günün rezil dünyasında tam bir iyi niyetle ve kolaylıkla bir uzmanlık alanı bulabilen satılmış bilimin sefil manzarası! "

Guy Debord*

Neyin olması gerektiğine giden yola, neyin olmadığından hareketle girilebilir. Görünen o ki, yaklaşık beş yüz yıllık döneme egemen olan paradigma çökmüş bulunuyor. Eğer bir paradigma çökmüşse, yenisini oluşturmaktan başka çare yoktur. Gerçi paradigma çöktü ama hâlâ onu canlıymış gibi gösterme gayretleri eksik değil, Kadavrayı giydirip, kuşatarak, hareket ettirerek, değişen bir şey yokmuş gibi göstermeye çalışanlar var. İkinci Dünya Savaşı sonrasında, şimdilerde *Güney* denilen yeni-sömürge statüsündeki Üçüncü Dünya Ülkelerine *kalkınma* önerilmişti. Aslında *kalkınmacılık* sömürgeciliğin yeni giysilerle yeni bir şeymiş gibi sunulmasından ibaretti. Ve tarihsel bir perspektiften bakıldığında *kalkınma,* sömürgeciliğin klasik/doğrudan versiyonunun yerini alıyordu... Öyle olduğunun anlaşılması için de fazla zaman gerekmedi. Yalancının mumu yatsıya kadar

* *Commentaires sur la Société du Spectacle.*

yanar denmiştir... Emperyalistler tarafından önerilen *kalkınma*, kapitalist dünya sistemi içinde kalınarak, *karşılıklı bağımlılık* koşullarında Üçüncü Dünya Ülkelerinin kalkınabileceği, onların da zengin ve müreffeh Batı gibi olabilecekleri, velhasıl *yakalamanın* mümkün olduğu görüşüne dayanıyordu. Oysa, Üçüncü Dünya'nın, sömürgeciliğin *doğrudan biçiminden* 'kurtulmuş' ülkelerinin, kalkınabilmesi, kendi ayakları üzerinde durabilmesi, insanlık âleminin saygın ve eşit birer üyesi durumuna gelebilmesinin koşulu, emperyalist *statükonun* dışına çıkmalarına, kapitalizmden kopmalarına bağlıydı. Sömürgeciliğin ilk dönemlerinden beri oluşturulmuş, uluslararası hiyerarşi ve uzmanlaşma köklü bir dönüşüme uğratılmadan, velhasıl *nehrin yatağı değiştirilmeden,* olayların seyrinde kayda değer bir değişiklik olması mümkün değildi. Velhasıl *kalkınmacılık* tam bir tuzaktı.

Kalkınmacılığın ne olduğunun, nasıl bir çıkmaz yol olduğunun anlaşılması için iki on yıl yetti. Zira, kalkınma büyümeyle özdeş sayılıyor ve o da GSMH ile ölçülüyordu. Bu, sermayenin hareketini *kalkınma* olarak sunmaktan öte bir şey değildir. Oysa, sermayenin hareketi, sermayeyi büyütebilir ama söz konusu büyümenin *kalkınmayla* özdeş sayılması mümkün değildir. Zira *kalkınma*, siyasal-sosyal-ideolojik bir tercihler bütünü olabilir ve bilinçli bir iradeyi gerektirir. Bir dizi hedefin tespit edilmesi ve bu hedeflere ulaşmak için gerekli araçlar ve kaynakların da seferber edilmesi durumunda kalkınmadan söz edilebilir. Bu bakımdan siyasi veçhenin, sosyal veçhenin, kültürel-ideolojik veçhenin öncelikli olduğu bir proje söz konusu olmalıdır... Peş peşe ilan edilen 'kalkınma on yıllarının' sonunda, zenginlik artarken yoksulluk da arttı, sefalet ve açlık derinleşti ve bütün bunlara bir de doğal çevre tahribatı eklendi... Kalkınmacılığın moral bozucu, rahatsız edici sonuçları ortadayken, tek başına *kalkınma* kavramı kullanılamaz duruma geldi. Artık kalkınma kavramı bir *niteleme sıfatı* eşliğinde kullanılabiliyor! *Bir başka kalkınma, insânî kalkınma, sosyal kalkınma,* şimdilerde *sürdürülebilir kalkınma*, vb. Aslında kavramın önüne konan sıfatlar, iflası telaffuz etmemek, adıyla çağırmamak, yalan

söylemek demektir. Bu amaçla ideolojik bir manipülasyona başvuruluyor ki, amaç, her zamanki gibi seyirciyi oyalamak, zaman kazanmaktır...

Kalkınmanın önüne bir niteleme sıfatı konularak kullanıldığı yaklaşık son üç on yılda, en yoksullarla en zenginler arasındaki eşitsizlik daha da hızlı arttı, uçurum daha da büyüdü. Eğer bir anlam ifade ediyorsa, hâlen 3 milyar insanın günde 2 doların altında gelirle yaşadığını hatırlamak gerekir! Fakat, bu durum, mevcut *statükonun* devamında çıkarı olan hâkim odakların, sözcülerini ve akıl hocalarını pes ettirmeye yetmiyor. Ne pahasına olursa olsun, macerayı sürdürmek istiyorlar. Bu amaçla da kafaların bulandırılması, ideolojik mistifikasyon yaratılması gerekiyor. Gerçek dünyada bir karşılığı olmayan şeylerin aynı bir dinde olduğu gibi, bir *inanç* kategorisi haline getirilmesi, oldukça yaygın bir durumdur. Önce *kalkınma* diye bir şeyin varlığına insanlar inandırılıyor, bir kere ideolojik söylem, *inanç* mertebesine yükseltilince, artık onun *olumlu, gerekli, arzulanır* bir şey olduğundan şüphe etmek pek mümkün olmuyor. Eğer *kalkınma* gerekli, olağan ve olması lâzım gelense, ona karşı çıkılabilir mi? Din savaşlarına rağmen Hıristiyan müminlerin eskisi gibi inanmayı sürdürmeleri gibi, *kalkınmacı paradigma* iflas ettiği halde, hâlâ kalkınma diye bir şeye insanlar inanmaya devam ediyor... Her aşamada başarısızlığa bir sorumlu, bir günah keçisi bulunuyor. Trenin kendisi ve istikâmeti sorgulanmıyor da, makinistin beceriksizliği, basiretsizliği gerekçe yapılıyor. Hakim durumdaki ekonomilerle daha çok bütünleşme, daha büyük yıkım haline gelirken, neoliberal küreselleşmeci ideologlar, söz konusu ülkelerin kurtuluşu için daha da fazla bütünleşmelerini öneriyorlar. Bu, hastalığı tedavi amacıyla verilen ilaç hastanın durumunu kötüleştirirken, ilacın dozunu artırmaya benziyor. Böylesi bir saçmalığın sorgulanmaması da, hekimin ilminden ve ilacın şifâsından şüphe etmemekle ilgili. Eğer, söz konusu ülkeler kapılarını sonuna kadar yabancı sermayeye açarlarsa, yabancı sermayeyi teşvik ederlerse, bu amaçla *yatırım iklimini* kıvama getirirlerse, 'mukayeseli üstünlüğün' gereği olan malları üretip ihraç eder-

lerse, tarımı çokuluslu tarımsal tekellere açarlarsa, vb. işlerin yoluna gireceğini söylüyorlar. Ve Üçüncü Dünya'nın *yeniden kompradorlaşmış elitleri* de gereğini yapıyor... Aslında önerilen politikalar ve söz konusu politikalara ilişkin tartışmalar, ister istemez insana bitip tükenmez *Bizans tartışmalarını* hatırlatıyor. Düşman kentin kapısına dayanmışken, meleklerin cinsiyetinin tartışılmaya devam edilmesi gibi...

Eğer sorun bizzat paradigmanın kendisiyle ilgili değilse, bazı 'düzeltmelerle', 'reformlarla', 'yeni önlemleri' devreye sokmakla aşılabilir demektir ve öyle yapılıyor... Şimdilerde Üçüncü Dünya'da işlerin ters gitmesinin yeni bir gerekçesi keşfedilmiş durumda: Yolsuzluk... Eğer yolsuzluğun önüne geçilip, *şeffaflık* sağlanırsa, sorunların çözüleceği söyleniyor. Oysa, tam da söylemin tersi doğrudur. Yolsuzluk yüzünden kalkınma zaafa uğruyor değil, bizzat *kalkınma* denilenin kendisi yolsuzluktur ve *yolsuzluk* denilenin sürekliliğini sağlıyor... İktidardakilerin çıkarcılığı, başarısızlığın yegane nedeni sayılınca, çözümün ne ve nerede olduğu da kendiliğinden ortaya çıkar: Hortumcu yöneticileri iktidardan uzaklaştırmak! Böylece zaman kazanmak ve aracın her zamanki yönde yol almasını sağlamak, velhasıl çözümsüzlüğü sürdürmek ve kabullendirmek mümkün oluyor... Geçerli hâkim paradigma, ekonomik büyümeyi kalkınmayla özdeş sayıyor. Sermayenin hareketi de mutlaka büyüme yarattığına göre, kalkınmanın da otomatik olarak gerçekleşeceği ileri sürülüyor... Demek ki daha çok üretim daha çok kalkınmayla özdeştir ve kalkınmadan şüphe etmek abestir... Dikkat edilirse, buradaki temel mantık, *daha çok, mutlaka daha iyidir* biçimini alıyor. Velhasıl, söylemin gücü, mantıkî çelişkiyi gözden uzaklaştırmaya yarıyor. Bir örnekle söylemek istediğimize açıklık getirmeye çalışalım: *Temiz savaş* dendiği zaman, savaş kavramının önüne getirilen *temiz* sıfatı, söz konusu edilen şeydeki *olumsuzu* gözden uzaklaştırıyor. Eğer temizse, artık bildik savaş da değildir... Oysa gerçek dünyada böyle bir şey mümkün değildir... Fakat, asıl saçma olan bu iki kavramın yanyana getirilmesidir. Bu tam bir skandaldır ama söylemin gücü devreye girerek, anlamsızlığı ve mantıkî çelişkiyi *sorun olmaktan*

çıkarıyor... Savaşın önüne *temiz* sıfatı getirilemez, ama hem getiriliyor, hem de yanılsama yaratmak mümkün oluyor!

Benzer bir manipülasyon da *kalkınma* kavramıyla ilgili olarak yapılıyor. *İnsani* kalkınma, *sosyal* kalkınma, *eşitlikçi* kalkınma, *ekolojik* kalkınma, *sürdürülebilir* kalkınma, vb. Eğer gerçekten kalkınmaysa, önüne bir niteleme sıfatı koymak gereksizdir, ve eğer değilse ki, değildir o zaman kavramın önüne getirilen *ek* ideolojik yanılsama yaratmakla, olmayan bir şeyi varmış gibi göstermekle ilgilidir. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, (UNDP) benzer bir ideolojik manipülasyon yaparak, *insanî* kalkınma kavramını kullanıyor ve böylece küresel plandaki yağmanın tartışılmasını engellemeyi amaçlıyor. Eğer kalkınma *insânî* ise, neden itiraz edilsin? Bu vesileyle, *sürdürülebilir kalkınma* kavramı üzerinde kısaca durmak aydınlatıcı olabilir. Bilindiği gibi *sürdürülebilir kalkınma*, ekonomik büyümeyle çevrenin korunması gereğini yan yana getirerek, ekonomik büyümenin ortaya çıkardığı ekolojik yıkımı tartışma konusu olmaktan çıkarmaya yarıyor. Buradaki mantık silsilesi de kabaca şöyledir: Büyüme gereklidir zira, herkes için daha çok gelir, daha çok insana iş sağlamaktadır. Eğer bu bir de çevreye zarar vermeden yapılırsa, ortada olumsuzluk içeren, terettüde mahâl hiçbir şey söz konusu değildir demektir... Oysa, kapitalizm koşullarında ekonomik büyüme demek, daha önce de sayısız kereler ifade ettiğimiz gibi, sermayenin büyümesi, zenginliğin dar bir azınlığın elinde toplanması, sayısız sosyal kötülükler, doğa tahribatı ve çevre kirlenmesi demektir.

Başka türlü bir ekonomik büyüme mümkün değildir. Hem kapitalizmin mantığının geçerli olması, hem de çevreye zarar vermeyen bir ekonomik büyüme mümkün değildir.[1] *Temiz* savaş, gibi, *sürdürülebilir* kalkınma da, yan yana gelmemesi

1 Okuyucu, sürdürülebilir kalkınma kavramıyla ilgili olarak: *Kalkınma: Bir Efsanenin Sonu*, Özgür Üniversite Forumu, Sayı: 19 (Temmuz –Eylül 2003) başlığını taşıyan yazıya bakabilir. Bu yazı daha sonra **Sömürgecilik, Emperyalizm, Küreselleşme** başlığını taşıyan kitapta da yer aldı. Özgür Üniversite Kitaplığı, no: 38, ss, 49-72.

gereken iki sözcüğün yanyana getirilerek söylemin gücünü artırmayı, yanılsama yaratmayı amaçlamayan ideolojik bir manipülasyondur. Milli sol olmaz ama bu iki kavram yan yana getirilebiliyor. Türkiye'de daha rafine olan öztürkçesi kullanılıyor: Ulusal sol... Kalkınma, ona bağlanan umutları boşa çıkarınca, kavrama inandırıcılık kazandırmak ve olup-biteni meşrulaştırmak için, bu tür bir zorlamaya girişiliyor. Kaldı ki, şimdilerde geçerli *küreselleşme ideolojisinde* artık bir kavram olarak kalkınmaya yer yok! Küreselleşmenin de ne anlama geldiği elinizdeki kitabın IV. bölümünde tartışma konusu yapıldı. Bir yanda kapitalist küreselleşme, ulusal ve uluslararası düzeyde yağmayı derinleştirip, zengin-yoksul uçurumunu büyütürken, bir yanda da 'uluslararası kuruluşlar' ve NGO's denilen *Sivil Toplum Örgütleri*, dünyadaki açlığı azaltmak için seferber olmuş durumdalar... Böylece aralarında bir tür *işbölümü* oluşmuş durumda... Burada gözden kaçan husus şudur: 'Uluslararası' denilen kuruluşlar kalkınmayla değil, açlıkla ilgileniyorlar... Küreselleşme her sorunu çözmek üzereyken, kalkınma kavramını kullanmak neden gerekli olsun! Söylemle gerçek arasındaki uyumsuzluk apaçık ortada ama, yine de ideolojik bulanıklık ortamında gözden kaçıyor. Oysa *'zenginlik olmazsa yoksulluk da olmaz'* şeklinde bir Afrika özdeyişi var... Eğer, küreselleşme herkes için daha fazla refah demekse, *küresel köy* dedikleri herkese olanaklar sunuyorsa, şu *yoksullukla mücadele* de ne oluyor? Dünya Bankası'nın açlıkla mücadele söyleminin asıl amacı olabildiğince çok insanı kapitalist pazara dahil edip, kapitalist pazarla bütünleştirerek, *müşteri yaratmak*, 'değerlenme' alanını büyütmekle ilgilidir... Bunun için de *yoksulluğun kökünü kazıma* kavramı aracılığıyla, gerçek niyet gözden uzaklaştırılıyor. Yanılsama yaratan ve yanılsamayı sürdüren bir şey de, üretilen her yeni şeyin, üretim sürecine sokulan her 'buluşun', her yeniliğin mutlaka *iyi, olumlu, gerekli* bir şey sayılmasıdır. Zira, her yeniliğin kalkınmanın hizmetinde olduğuna inanç tam! Oysa her yeniliğin, her buluşun birincil amacı kârı artırmak, daha çok zenginliğe el koymaktır. Dolayısıyla, yeniliklerle genel toplumsal refah (kalkınma

densin) arasında doğru yönde bir ilişki yoktur... Tam tersine, her teknik ilerleme, üretim sürecine sokulan her yenilik, sermayenin önünü açıyor, doğanın metalaşmasını hızlandırıyor, sosyal ilişkileri dejenere ediyor, eşitsizlikleri artırıyor, tam bir *anlam kaybı* tablosu ortaya çıkarıyor... Buradan hareketle bir bütün olarak, ya da blok halinde teknolojik yeniliğe karşı çıkmak söz konusu değildir. Sadece her yeniliğin otomatik olarak toplumsal refahla özdeş olmadığını söylemek istiyoruz... Gerçek dünyada *kalkınma* diye bir şey yok ama öyle bir şeyin varolduğu yanılsamasını yaratan ideolojik bir söylem var. Öyleyse bu uyumsuzluğu aşmanın yolu, sahnedeki aktörü onun maskesi saymamaktan geçiyor. Şeyleri, olguları, gerçek durumları itibariyle kavramaya ihtiyacımız var... İşte bilimsel faaliyetin misyonu...

Birileri tarafından küreselleşme şarkıları her seferinde daha yüksek sesle söylenirken, insanlığın geleceği kararmaya devam ediyor. Büyüme için büyüme sarmalı ve tüketim çılgınlığı ekolojik ve sosyal kötülükleri derinleştirmek pahasına gerçekleşiyor. Çöpe atmak için bir sürü şey üretiliyor, kimi zaman da doğrudan zararlı şeyler üretiliyor! Eğer, doğaya verilen zararlar dikkate alınırsa, gerçek ekonomik büyümenin de GSMH ile ölçülenin çok altında olduğu görülecektir. Özel mülkiyete, yıkıcı rekabete ve kâr elde etmeye yönelik bir sistemde, ne doğayı korumak mümkündür ne de 'kamusal alan' hakettiği yere sahip olabilir. İnsanlığın ortak serveti olanın bir azınlık tarafından yağmalanmasını bir ilerleme, bir 'uygarlık göstergesi' saymak mümkün değildir. Artık, sermayenin hareketi demek olan kapitalist üretim tarzı (burjuva uygarlığı densin), doğaya ve topluma zarar vermeden yol alamıyor. Üstelik her ileri aşamada sistemin yıkıcılığı daha da büyüyor. Sermayenin yeniden üretimi, toplumun ve doğanın yeniden üretimini problemli hâle getiriyor. Velhasıl, yaşamı ve yaşamın kaynağını aşındırıyor. Dolayısıyla genel bir *sürdürülemezlik tablosu* ortaya ortaya çıkmış durumdadır.

Yeni bir paradigma oluşturmak gerekiyor ve yeni paradigma kapitalizmin mantığıyla hesaplaşmadan, kapitalizmi aşmayı hedefleyen bir rotaya girmeden mümkün olmayacak. Elbette

insanlığın geleceği soldadır ve uzun vadeli hedef, ya eşitlikçi, özgürlükçü, barışçı, doğayla uyumlu bir insanlık toplumu olabilir, ya da insanlığın ve uygarlığın bir geleceği olmayacak. Tarihsel solun tüm versiyonları kapitalizmin mantığıyla hesaplaşmayı başaramadı. Zaten Batı solu, Avrupa sisteminin bir *iç muhalefeti* olmanın ötesine hiçbir zaman geçemedi. Avrupamerkezli virüs tarafından zehirlenmekten de yakayı kurtaramadı. Öyle olunca da ancak 'sosyal demokrasiyi' ya da *kalkınmacılık* olmaktan öte bir değeri olmayan Sovyet sistemini ve onun versiyonlarını üretebilirdi... Solun tüm versiyonları, kapitalizmin mantığıyla değil, sonuçlarıyla ilgilendi. İtiraz, kapitalizmin mantığına ve temeline değil, sonuçlarınaydı. Kapitalizmin, üretici güçleri geliştirdiği için onaylandığı koşullarda, kapitalizme karşı muhalefet gelir bölüşümünü iyileştirmekle sınırlandı. Gelir bölüşümünü iyileştirici mücadeleyle kazanılan mevziler de neoliberal küreselleşme tarafından şimdilerde geri alınıyor.... Sovyet sistemi, büyük insânî, sosyal ve ekolojik bedeller pahasına Batıyı yakalamaya yöneldi ve başarısız oldu. Oysa, sorun Batıyı yakalamak değil, onu aşmaktı. Avrupa'nın II. Enternasyonalci soluyla, Sovyetlerin III. Enternasyonalci solu özde aynıydı ve üçüncüsü, ikincinin doğrudan devamıydı. Avrupa solu kapitalizmi aşmayı değil, onu reforme etmeye yöneldiğinde kaybetmişti. Zira, kapitalizm reforme edilebilir değildir... Sosyalizmin *radikal* bir uygulama alanı bulduğu yerlerde, (Sovyetler Birliği, vb.) demokrasi bütünüyle rafa kaldırıldı ve ekonomik sürdürülebilirlik gerçekleşmedi Oysa, özgürlüğe düşman bir *eşitlikçilik* mümkün değildir. Burjuva uygarlığının demokrasi kavramını kirletmesi gibi, kendilerine sosyalist ve/veya komünist diyen ve şimdilerde çoktan sahneden çekilmiş rejimler de, sosyalizm kavramını kirletti. Solun krizi, burjuva uygarlığının krizinden ayrı değil. Sol, tarihsel olarak burjuva paradigmasının bir parçası olmaktan kurtulamadı. Eğer bir paradigma çökerse, bütün unsurlarıyla birlikte çöker... *Sistem içi* Avrupa solunun ve onun Üçüncü Dünya'daki taklitlerinin krizi, doğrudan ve bir bütün olarak, burjuva sisteminin krizinin sonucudur. Üçüncü Dünya'da kuru-

lan sol örgütler ekseri Avrupa'dakilerin taklitleri olmaktan öteye gidemediler... Sakatlığın temelinde yatan asıl neden de bu idi...

Küreselleşme karşıtı hareketlerin başarılı olabilmesi, kapitalizm hakkında yanılsamalardan bütünüyle kurtulunduğunda mümkündür. Refah devletini de, Üçüncü Dünya' da 1950 –1980 döneminde geçerli kalkınmacılığı da, onun radikal bir versiyonu olan Sovyet tipi sosyalizmi de canlandırmak artık mümkün değil. Kaldı ki, bunların hiçbiri ihya edilmeyi haketmiyor. İflas etmiş bir modele özlem duymak, nostaljik hezeyanlara kapılmak, önünü görememek, bir iddia sahibi olmamakla ilgilidir. Zaten tarihte geriye dönüş de mümkün değildir. Geçmişte yaşanmış olan, sadece ilerisi için 'ders çıkarmaya' yarayabilir... Kapitalizmi aşmaya yönelik, uzun erimli bir sosyal-siyasal stretijiye, yeni bir paradigmaya ihtiyaç var. Fakat, toplumları, biçimlendiren, biçimsizleştiren, dönüştüren ütopyalardır. *Ütopyanın durumudur.* Teorik tahlil önemlidir ama hiçbir zaman ütopyanın inandırıcılığıyla, çekiciliğiyle boy ölçüşemez... Zaten ütopyası ve ideali olmayan ne bir insan ne de toplum mümkün değildir. Öyleyse önümüzdeki dönemin öncelikli sorunu, yeni ütopvayı oluşturmakla ilgilidir. Elbette, neyin olabileceğine giden yol, neyin yürümediğinden hareketle mümkündür. Bu da radikal eleştiriyi gerekli kılıyor. Bir şeyi anlamadan, onu aşmak mümkün değildir. Bu da yüksek düzeyde bir eleştirel bilinçle mümkün olabilir... İnsanlık tarihi diye bir şey varsa bu mücadele eden insanlar sayesindedir. Toplumların kapitalist barbarlık düzeninden en olumsuz etkilenen kesimlerini de kapsayan yeni bir örgütlenme modeli keşfetmeye ihtiyaç var, ama bu, bugünden yarma mümkün olmayabilir. Ancak sınama-yanılma yöntemiyle ve farklı mücadele deneylerinin zamanla eklemlenmesiyle gerçekleşebilir. Her ülke düzeyindeki halkçı örgütler bölgesel örgütlere dönüştüğünde, küresel kapitalizmin karşısına bir güç olarak çıkmak mümkün olabilir. Bunun için, her coğrafi bölgede, demokratik ilişkileri içselleştirmiş federasyonlar kurulabilir. Orta-Doğu, Kara Afrika, Güney ve Doğu Asya- Latin Amerika'nın, vb. kültürel-coğrafi bölgelerinde oluşacak örgütsel yapılar, zamanla küresel bir bütünlüğe kavuşturulabilir.

İnsanlar yeteri kadar bilincine varmasalar da, insanlığın *kritik bir kavşağa* geldiğini ve vakitlice sağlıklı bir rotaya girilmemesi durumunda da işlerin daha da sarpa saracağını söylemek bir hezeyan ya da abartma değildir. Bu durum, karamsar olmak için değil, tam tersine, harekete geçmenin, vakitlice bir şeyler yapmanın gerekçesi yapılmalıdır. Elbette henüz çok geç kalınmış değildir. Kaldı ki, insanlık tarihi, gerileme dönemlerinden, karanlık dönemlerden de geçerek buraya gelmiştir. Gerileme ve karanlığın ardından parlak yenilenmeleri de yaşayarak. Fakat, daha önce de söylediğimiz gibi, şimdilerde sorun, sadece bir bölgeyle, bir uygarlıkla sınırlı değil. Artık riskler küresel boyuta taşınmış bulunuyor. Bu da demektir ki, geçerli sürece vakitlice müdahale edilmezse, *geri dönüşü olmayan eşik aşılabilir...*

Halkların özgürlük, eşitlik, adalet, kardeşlik özlemi ve mücadelesi, insanlık tarihi boyunca hiçbir zaman gündemden düşmedi. Bugün neden farklı olsun? 'Büyük İnsanlık', kapitalist barbarlığın dayattığı köleliğe, aşağılanmaya, onursuzluğa neden razı olsun? Bu kitabı Berthold Brecht'in, *Mezbahaların Kutsal Johannası* başlığını taşıyan şiirinden aldığımız dizelerle bitirebiliriz. Elbette her sonuç aynı zamanda bir başlangıçtır...

Bir sonuca gitmeyen bilgiyi ,
bilmek mi sanıyorsunuz?
Bu dünyayı gerçekten değiştirmiyorsa!
Dünya buna muhtaç.
Korkusuz ayrılırken bu dünyadan hızla;
Bir diyeceğim var:
Dünyadan yalnızca iyi bir insan olarak
Ayrılmayın, yetmez...
*Ardınızda iyi bir dünya bırakmaya bakın!**

Türkçesi: **Mezbahaların Kutsal Johannası,** IV. Cilt, Mitos-Boyut, TEM, 1999.

Çığırından Çıkmış Bir Dünya

İnsanlığın ortak serveti olanın bir azınlık tarafından yağmalanmasını bir ilerleme, bir 'uygarlık göstergesi' saymak mümkün değildir. Artık, sermayenin hareketi demek olan kapitalist üretim tarzı *(burjuva uygarlığı densin)*, doğaya ve topluma zarar vermeden yol alamıyor. Üstelik her ileri aşamada sistemin yıkıcılığı daha da büyüyor. Sermayenin yeniden üretimi, toplumun ve doğanın yeniden üretimini problemli hâle getiriyor. Velhasıl, yaşamı ve yaşamın kaynağını aşındırıyor. Dolayısıyla genel bir sürdürülemezlik tablosu ortaya ortaya çıkmış durumdadır.

ISBN 975-8449-32-X

TÜRKİYE VE ORTA-DOĞU FORUMU VAKFI
ÖZGÜR ÜNİVERSİTE

Fikret Başkaya
Toplu Eserler 3